

UNNTATT FRA OFFENTLIGHET
OFFENTLEGLOVA § 14.1 JF. 26.2

Norske krigsdekorasjoner for innsats under andre verdenskrig

Nordmenns innsats

Forsvarsdepartementets historikerprosjekt

Eirik Brazier, Kjetil Henriksen og Sindre Weber

Oslo, 7. september 2016

Innhold

Historikerprosjektet og nordmenns innsats	2
Felttoget.....	14
Hæren	15
Marinen	23
Kystartilleriet.....	26
Flyvåpnene	28
Handelsflåten under andre verdenskrig – anerkjennelse og dekorering.....	34
Krigsseilernes hjemkomst	36
Dekorasjoner – 1940-tallet	37
Krigsseilernes heder	48
Utefronten.....	50
Norske militære avdelinger i Storbritannia	50
Kvinner og utefronten	60
Polititroppene i Sverige.....	63
Etterretningsoperasjoner i det okkuperte Norge.....	65
Norge og andre allierte stater	69
Militær motstand	73
Uavhengige sabotasje- og etterretningsgrupper	86
Kvinner i den militære motstand	100
Norsk militær motstand i et komparativt perspektiv	100
Dokumentasjon og likebehandling	104
Solidaritet	105
Sivil motstand.....	109
Partisanene i Finnmark.....	124
Finnmarks frigjøring.....	141
Polititroppene	144
Varanger bataljon – mobiliserte og nyoppsatte tropper.....	146
«Å kjempe og falle for Norges sak» - Krigsmedaljen post mortem	156
Æres den som æres bør.....	163
Kilder og litteratur	168
Kilder.....	168
Litteratur.....	169

Historikerprosjektet og nordmenns innsats

Norske myndigheter har delt ut mer enn 40 000 krigsdekorasjoner for innsats for Norges sak under andre verdenskrig. De første tildelingene fant sted i 1941; den hittil siste i 2009.

Forsvarsdepartementets historikerprosjekt (Historikerprosjektet) har kartlagt den praksis som har vært fulgt for tildeling av de tre høyeste norske krigsdekorasjoner: Krigskorset med sverd, St. Olavsmedaljen med ekegren og Krigsmedaljen. Historikerprosjektet har videre undersøkt om det finnes grupper eller personer som ikke er dekorert som fortjent, på bakgrunn av hemmelighold, manglende kunnskap eller politiske forhold. Endelig har Historikerprosjektet vurdert muligheten for og konsekvensene av å dekorere flere nordmenn nå, med hensyn til likebehandling og nødvendig og tilstrekkelig dokumentasjon.

Til tross for at det kunne la seg gjøre å finne kandidater som hver for seg var verdig en krigsdekorasjon, anbefaler Historikerprosjektet at det ikke tildeles flere krigsdekorasjoner for innsats under andre verdenskrig nå. For mange som kunne tenkes dekorert, er det ikke mulig å dokumentere innsatsen med tilstrekkelig sikkerhet. Forsøk på å rette gamle skjevheter i systemet ville med sikkerhet skapt nye skjevheter.

Spørsmål om dekorering for innsats under andre verdenskrig har versert med varierende styrke kontinuerlig siden 1940-årene. En målsetting med Historikerprosjektet er å få en endelig avklaring på det spørsmålet. Det er ikke realistisk å mene at spørsmål om dekorering vil forstumme når prosjektet er fullført. Imidlertid vil en tydelig konklusjon som den vi anbefaler, trolig bringe en avklaring nærmere enn ved å velge andre løsninger.

Regjeringen gjeninnførte i 2009 Krigskorset med sverd. I 2010 ble det besluttet å åpne for tildeling av St. Olavsmedaljen med ekegren og Krigsmedaljen. Krigsdekorasjonene skulle kunne brukes som anerkjennelse for tapperhet og ledelse i krig og krigslignende situasjoner i samtiden. Samtidig ble det bestemt å gjennomgå norske krigsdekoreringssaker fra andre verdenskrig.

For å kunne se dekorasjonssakene i et bredere perspektiv enn det rent militærfaglige, noe som er Forsvarssjefens ansvarsområde, ble Forsvarsdepartementets dekorasjonsråd (FDDR) opprettet. FDDR vurderer dekorasjonssakene ut fra et forsvarspolitisk, historisk og folkerettslig ståsted.

Bakgrunnen for utredningen av dekorasjonssaker fra andre verdenskrig var en oppfatning av at noen ikke hadde fått heder som fortjent. Spesielt gjaldt det kommunistiske motstandsgrupper, partisanene i Finnmark, dem som sloss i Nord-Norge og dem som gjorde sin innsats på hjemmefronten, ikke minst kvinner.

Statuttene for Krigskorset og Krigsmedaljen ble innført ved kongelig resolusjon 23. mai 1941 (vedlagt). Paragraf 1 i Krigskorsets statutter lød slik:

Krigskorset utdeles:

- a. for personlig innsats i kamp.
- b. for andre særlige fortjenester av Norges forsvar.

For personlig innsats i kamp kan krigskorset gis til norske eller utenlandske militære som under krig på særlig fremragende måte har utmerket seg ved personlig tapperhet eller ved ledelsen av troppeavdeling, fartøy eller flygeavdeling under kamp.

Krigskorset kan også gis til norske eller utenlandske personer som har innlagt seg særlige fortjenester av Norges forsvar ved fremragende militær eller sivil virksomhet under krig.

I 1945 ble denne paragrafen endret slik:

Krigskorset kan utdeles for personlig innsats i kamp eller lignende bedrift til norske eller utenlandske sivile og militære som under krig på særlig fremrakende måte har utmerket seg ved personlig tapperhet eller ved ledelsen av troppeavdeling, fartøy eller flygeavdeling under kamp.

Statuttene for Krigsmedaljen og statuttene for St. Olavsmedaljen gir på samme måte et vidt fortolkningsrom. Et kjernespørsmål er hvordan dette har vært fortolket og om en annen fortolkning er rett.

Da regjeringen innstiftet krigsdekorasjonene i 1941 begynte dekorering umiddelbart. Folk i handelsflåten, Marinen og flyvåpnene var blant dem som ble dekorert fortløpende for innsats på utefronten mens hjemlandet var okkupert. Ved krigens slutt var mer enn 7 500 av våre tre høyeste krigsdekorasjoner utdelt. Med unntak for seks offiserer regjeringen mente måtte dekoreres straks, ble dekoreringssaker for innsats under felttoget i Norge i 1940 utsatt til etter okkupasjonen.¹ Høsten 1949 ble 248 krigsdekorasjoner utdelt. Med det mente regjeringen at saken burde være avsluttet. Stortinget fant imidlertid at krigsdeltagerne ikke var likebehandlet; enkelte avdelinger hadde ikke fremmet forslag til dekorering overhodet, i tillegg syntes det som om innsats under felttoget i 1940 var strengere bedømt enn deler av utefronten, f.eks. flygere i Storbritannia. Etter en debatt i Odelstinget gjenopptok departementet behandlingen. Ytterligere 60 dekoreringer ble foretatt på nyåret 1952. Da

¹ De seks offiserene var generalmajor Carl Gustav Fleischer og oberstløytnant Reidar Holtermann fra Hæren, samt kommandør Per Askim, kommandørkaptein Ernst Ullring, kaptein Johan Ulstrup og kaptein Thore Horve fra Marinen, statsrådsprotokoll 17. april 1940–18. desember 1942.

skulle sluttstrek være satt. Henvendelser til Forsvarsdepartementet ble deretter sjablongmessig besvart med at slike saker ikke lengre ble behandlet.²

Selv om myndighetene hadde avsluttet dekorering for innsats under andre verdenskrig, var det spørsmål som gjensto. Hvorfor var Lingekarene dekorert for sabotasjeaksjoner mot tyskerne, men ikke Pellegruppa for eksempel? Hvorfor var det så få som var dekorert for tapprhet under kampene om Narvik? Mange mente at fortellingen om krig og okkupasjon i nord var underkommunisert. Veteraner fra Bergkompani 2, polititroppene og Varanger bataljon mente at de fortjente flere medaljer for det de gjorde i okkupasjonens avsluttende fase i Finnmark. Det ble fremsatt spørsmål om krigsseilerne var glemt. Som vi skal se var det langt fra sannheten, men spørsmålene bidro til at det ikke ble ro om disse sakene. Blant enkeltsaker der regjeringens opprinnelige beslutning om dekorering ikke ble akseptert, var kaptein Eiliv Austlids kamp mot tyske fallskjermssoldater i Dovre i april 1940. Etter grundig utredning besluttet regjeringen i 2009 at Austlid skulle tildeles Krigskorset med sverd post mortem for «personlig utvist tapprhet på fremragende måte under felttoget på Dovre 15. april 1940.»

I forbindelse med gjeninnføringen av krigsdekorasjoner, etablerte regjeringen i 2011 en prosjektgruppe som skulle foreta en historiefaglig gjennomgang av dekorasjonssaker knyttet til andre verdenskrig.

Prosjektet skal utgreie forhold berre knytt til andre verdskrig, og leggje resultata sine fram for dekorasjonsrådet for vurdering og tilråding til vidare behandling. Prosjektet skal kartleggje den dekorasjonspraksis som hittil har vore ført for andre verdskrig og parallelt gjere ei føremålstenleg inndeling og identifisering av grupper som det kan reiasast tvil om har fått den verdsetting dei fortener. Vidare skal gruppa kartleggje operasjonar og hendingar som dei ulike gruppene har deltatt i, og kva for innverknad dette har hatt på krigens utfall. Siste prosjektfase vil ha som mål å finna personar sine bragder innanfor dei nemnte operasjonane/hendingane og utarbeide eventuelle utkast til innstillingar som går via departementet til dekorasjonsrådet.³

Prosjektet skulle undersøke om det fantes grupper eller personer der det på grunn av manglende kunnskap, hemmelighold eller politiske forhold kunne reises tvil om de hadde fått den anerkjennelse de fortjener. Målet var en endelig avklaring av dekorasjonsspørsmålet fra andre verdenskrig. Eventuelle skjevheter skulle rettes opp uten at det skaptes nye.

Forsvarsdepartementets historikerprosjekt ble etablert 22. november 2011. Førstelektor cand.philol. Sven-Erik Grieg-Smith var prosjektleder i halv stilling. Bemanningen fra

² Minst fire krigsmedaljer og én St. Olavsmedalje med ekegren ble riktig nok utdelt i årene 1953 til 1956, blant dem Anne Margrethe Strømsheim, «lotten fra Hegras» krigsmedalje.

³ Fra utlysningsteksten da prosjektet ble bemannet i 2011.

prosjektets begynnelse har i tillegg vært to historikere i full stilling, Kjetil Henriksen og Sindre Weber. Grieg-Smith, Henriksen og Weber er historikere med forskjellig militær bakgrunn. Alle har erfaring fra internasjonale operasjoner. To mastergradsstudenter i historie, Caroline Juterud og Espen Nævestad, var engasjert i to måneder fra 27. juni 2012 og deretter i 20 prosent-stillinger for innhenting og bearbeiding av kilder, hovedsakelig i Riksarkivet. I august 2014 besluttet Forsvarsdepartementet å utvide prosjektlederfunksjonen til 100 prosent. Prosjektleder Sven-Erik Grieg-Smith ble fristilt fra prosjektorganisasjonen og seniorrådgiver Kjetil Henriksen trådte inn i hans sted. Samtidig ble ph.d. Eirik Brazier tilsatt i en rådgiverstilling. Historiestudent Bue Wigernes var engasjert fra 1. august 2015 til 31. januar 2016 for å organisere mottatte forslag om dekorering. En faglig referansegruppe bestående av statsstipendiat dr.philos. Lars Borgersrud, ph.d. Synne Corell og historiker Arvid Petterson ble nedsatt.

Prosjektet er organisert i tre faser. Første fase løp fra 22. november 2011 til 1. desember 2012. I den fasen ble den dekorasjonspraksis som har vært fulgt kartlagt. Det ble videre i denne fasen identifisert grupper som det kunne herske tvil om hadde fått den anerkjennelsen de fortjener.

Mulige kandidater for dekorering ble delt inn i ti forskjellige grupper. Det var ikke grunn til å tro at alle disse er utelatt, men for å skaffe oversikt over dekoreringspraksis allment, valgte man å gå bredt ut. Gruppene er i tilfeldig rekkefølge: handelsflåten; deltakere under felttoget i Norge våren 1940; kommunistiske sabotasjeorganisasjoner; partisaner i Finnmark og Nord-Troms; kvinner som deltok i militær og sivil motstand; de som kjempet og falt for Norges sak; Hjemmestyrkene (Milorg); nordmenn på utefronten; den sivile motstand og de som deltok under Finnmarks frigjøring 1944–45.⁴

I andre fase ble operasjoner og hendelser gruppene hadde deltatt i kartlagt. Delrapporter for de forskjellige gruppene er oversendt Forsvarsdepartementet fra 28. november 2014 til 1. april 2016. Dette dokumentet er en sammenstilling av delrapportene som dekker prosjektets fase 2.⁵

⁴ Historikerprosjektet har sett spesielt på Pellegruppa og Osvald-gruppen. Det kan diskuteres i hvilken grad «kommunistiske sabotasjegrupper» er en presis betegnelse. «Partisanene» i Finnmark og Nord-Troms opererte annerledes enn partisaner andre steder i Europa. Disse betegnelsene brukes fordi de er innarbeidet og ikke så lett kan misforstås.

⁵ Espen Nævestad har bidratt.

Tredje og siste fase begynte før andre fase var avsluttet. Dette for å få tilstrekkelig tid til å gjøre individuelle vurderinger på en grundig måte. Her ble enkeltpersoners innsats innen de nevnte operasjoner og hendelser vurdert. Hensikten var at kandidater som måtte bli funnet kvalifisert, ville bli fremmet departementet for videre behandling og eventuell dekorering. Historikerprosjektet har mottatt om lag 1 200 forslag til dekorering fra ca. 700 forslagsstillere. Mange forslag har kommet fra historikere med andre verdenskrig som spesialer, men de fleste forslagsstillerne er nære slektninger av de foreslåtte kandidater. Forslagene beskriver prisverdig innsats på mange fronter, men bærer samtidig preg av liten kjennskap til dekoreringsinstituttet.

Prosjektet avsluttes innen utgangen av 2016.

Som det er redegjort for tidligere, har kildesituasjonen fremstått som uoversiktlig og ufullstendig. Omfanget er stort. Det synes ikke mulig å dokumentere enkeltpersoners innsats på en måte som yter alle rettferdighet.

Prosjektet har gjennomgått et stort kildemateriale i en rekke arkiver. *Arkivutvalget for Forsvaret* var nedsatt i 1987 fordi det var konstatert «omfattende, uheldige og til dels uljemlede kassasjoner av arkivmateriale etter sentrale forsvarsinstanser fra etterkrigstiden».⁶ Dette gjaldt Forsvarsdepartementet, fellesinstitusjoner og alle forsvarsgrener. Verst er det gått ut over perioden 1945–55, en helt sentral periode for dette prosjektet. For felttogets del ble kilder ødelagt eller borte da de norske styrkene kapitulerte. Kildene til dekorasjonssaker 1941–45 har vært få og fragmentariske. For hemmelig motstandsarbeid ligger det i virksomhetens natur at det er sparsomt med skriftlige kilder.

Historikerprosjektets arbeid har avdekket sider ved det norske dekoreringsinstituttet som synes ukjent blant publikum så vel som i historiefaglige miljøer, Forsvaret og Forsvarsdepartementet.⁷ Dette kan forklare mye av misnøyen med systemet. Det kan påpekes at forvalterne av dagens dekoreringsinstitutt bør merke seg Historikerprosjektets funn med tanke på hva som er verdt å videreføre og hva som kan justeres. De følgende kapitler redegjør for og drøfter dette i detalj. Som eksempel kan nevnes at Hjemmestyrkenes Råd besluttet at ingen av deres folk skulle innstilles til individuell dekorasjon for bragd. Et annet eksempel er at mange av dem som har fått med seg at det i 1980-årene ble utdelt tusenvis av medaljer til

⁶ NOU 1990: 7 *Forsvarets arkiver*.

⁷ Observasjonen gjelder ikke dekoreringssaker for innsats etter 1945. Historikerprosjektet befatter seg bare med dekoreringspraksis for innsats under andre verdenskrig.

norske krigsseilere, har oppfattet det som om det var de første medaljer til denne gruppen. Det er helt galt. Krigsseilerne fikk de første krigsdekorasjonene, og de fikk de fleste krigsdekorasjonene.

I tillegg til arkivstudier i Norge, Sverige, Storbritannia og USA er sekundærlitteratur og faglig ekspertise konsultert. Det er gjennomført studiereiser bl.a. til Øst-Finnmark, Hammerfest, Tromsø, Narvik, Svolvær, Trondheim, Bergen, Valdres, Elverum, Rakkestad, Oscarsborg, Horten, Telemark og Kristiansand.

Denne teksten plasserer seg i en svært omfattende og fortsatt raskt voksende litteratur om nordmenn og andre verdenskrig. Bredden i tilnærming og de temaer som behandles er meget stor, og det er ikke rom for å redegjøre for denne litteraturen i sin alminnelighet. Når det gjelder personlige bragder, anerkjennelse og forbigåelser, det som kan kalles dekoreringsperspektivet, er det i hovedsak to typer litteratur som dominerer. Den ene er heltebiografiene. Fortellinger om Lingekarere og flygeress. De som lyktes. Den andre er historiene om marginale grupper. De som er oppfattet som glemt. Polititroppene, partisaner i Finnmark, general Fleischers divisjon ved Narvik, Hæren i Skottland, grenseløser, kvinner og kommunistiske sabotører. Listen er lang. Vårt anliggende befinner seg i skjæringspunktet mellom de to kategoriene *helter* og *glemte*. Det finnes for øvrig publikasjoner som hører til i en heraldisk eller numismatisk kategori; oversikter over hvilke dekorasjoner som finnes, deres ytre symboler og statutter for tildeling.

Blant referanseverkene om andre verdenskrig i Norge har vi særlig benyttet Forsvarets krigshistoriske avdelings to serier: *Krigen i Norge 1940* i 15 bind og *Norges sjøkrig 1940–1945*, i sju bind, utgitt mellom 1952 og 1971. Disse beskriver nøkternt, men detaljert de mange hendelser, men nevner ikke dekoreringer. Undersøkelseskommisjonen av 1945 og Den militære undersøkelseskommisjon av 1946 vektlegger forsømmelser og feilvurderinger. Beskrivelser av tapperhet og fremragende ledelse finnes i Erik Gjems-Onstads *Krigskorset og St. Olavsmedaljen med ekegren*.⁸ Her refereres foredragene fra krigskors-tildelingene og det finnes oversikter over mottakere av disse to høythengende krigs-dekorasjoner. Johan Waages *Den høyeste heder* er et arbeid av lignende type som Gjems-Onstads, men hos Waage er enkelte dramatiske episoder beskrevet i dokumentariske vendinger, som senkingen av Blücher

⁸ Erik Gjems-Onstad, *Krigskorset og St. Olavsmedaljen med ekegren*. Oslo: Grøndahl Dreyer, 1995.

og forsvaret av Hegra fort.⁹ I *Ordener* påpeker Rolf Normann Torgersen at det finnes få bøker som beskriver hvordan tildeling praktiseres, hvem som dekorerer og hvorfor.¹⁰ Perspektivet vårt skiller seg fra det meste annet som er skrevet. Alle de «glemte» gruppene har sin litteratur; dekorasjonspraksis som sådan er i liten grad dekket. Det vil være sammenhenger i den følgende tekst som er ukjente for de fleste.

Det har vært påpekt at offiserer er dekorert flittigere enn menige. Eksempelet Hæren i Narvik i 1940 trekkes ofte fram. Men forholdet er gyldig i alle teatre og sammenhenger: jo høyere grad, desto større mulighet for å få medalje og av høyere valør. Hvorfor er det slik? Statuttene for de norske krigsdekorasjonene sier intet om dette.

Overlege oberstløytnant Odd Øyen skriver: «Det er vel verd å merke seg at det i 1940 falt forholdsvis dobbelt så mange befal som menige.»¹¹ Det kan være en indikasjon på hvem som utsatte seg for de største påkjenninger og slik si noe om hvorfor krigsdekorasjonene ble fordelt som de ble. Det er likevel ikke dette som er hovedårsaken.

Oberst Johannes Schiøtz kommenterte som sjef for Den krigshistoriske avdeling (DKA) og sakkyndig høsten 1946 forslag til krigsdekoreringer.¹² Overfor daværende sjef for Hæren, generalmajor Olaf Helset, gjorde han noen alminnelige betraktninger om dekorasjonssaker.¹³

Oberst Schiøtz og hans avdeling hadde en sentral rolle i behandlingen av dekorasjonssaker for innsats under felttoget, og hans resonnementer kommer i denne kilden til uttrykk på en måte som er uvanlig i materialet som har vært tilgjengelig. Da Hærens overkommando kort etter overfor Forsvarsdepartementet fremmet forslag til dekorering, var det tydelig at Schiøtz' skriv var studert nøye:

⁹ Johan Waage, *Den høyeste heder*, Oslo: Dreyer, 1967. Inneholder liste over dem som har fått St. Olavsmedaljen eller Krigskorset.

¹⁰ Rolf Normann Torgersen, *Ordener*, Oslo: Nye Atheneum, 1987, s. 9.

¹¹ Odd Øyen, «Krigsinvalidene 30 år etter», *Forsvaret og samfunnet: utgitt i anledning Oslo Militære Samfunds 150-års jubileum 1. mars 1975*, Oslo: Samfundet, 1975, s. 230. Odd Øyen deltok ved Midtskogen i april 1940. Han hadde senere ledende stillinger i Milorg D.13. Etter krigen studerte Øyen medisin og tjenestegjorde blant annet i NORMASH i Korea og UNEF Hospital i Sinai og Gaza. Odd Øyen hadde omsorg for veteranene og sto bak tilleggsloven av 1968 som gjorde det lettere å få krigspensjon. Han er tildelt St. Olavsmedaljen med ekegren for sin innsats under felttoget i 1940.

¹² Johannes Schiøtz var sjef for *Den krigshistoriske avdeling* (DKA) 1946–53. I 1938 var han den første ansatte ved DKAs forløper, *Generalstabens krigshistoriske avdeling*. Oberst Schiøtz var stabssjef ved 2. divisjon under felttoget. Han satt i Den militære undersøkelseskomisjon av 1946. Oberst Wilhelm Nicolay Faye avløste Schiøtz som sjef for DKA i 1953, deretter fulgte generaløyntant Ole K. Berg (1956–62), generalmajor Bjørn O. Christophersen (1962–67) og oberst Otto Ulrik Munthe-Kaas (1968–78). DKA publiserte *Krigen i Norge 1940* i 15 bind 1952–71.

¹³ FD, KDR, mappe 1940, DKA (Sjefen) til genmaj Helset (personlig), «Krigsdekorasjoner», 28. november 1946.

De prinsipper H O K har anvendt ved innstillinger for dekorering bygger på følgende betraktninger.

En offiser, sersjant eller menig som er falt under krigen skal, under enhver omstendighet dekoreres post mortem [...]. Gjør hans innsats ham berettiget til en dekorasjon også om han var blitt i live, heves han opp i den nest høyere grad. Vi har ikke noe merke for å være blitt såret, slik som i all fall tyskerne hadde det. H O K finner at dette bør være et plus, og det kan heve ham opp i en høyere dekorasjonsgrad.

En offiser som har ført en bataljon (tilsvarende og høyere stilling) så godt at han bør dekoreres, bør normalt tildeles St. Olavs medaljen med ekegren. Kan det dessuten påvises en spesiell dåd, rykker han opp til Krigskorset med Sverd.

En offiser som har ført sitt kompani, eskadron, batteri (tilsvarende stilling) så godt at han bør dekoreres, bør normalt tildeles Krigsmedaljen. Hans innsats er nemlig, under ellers like forhold, mindre enn bataljonssjefens. Kan det påvises en spesiell dåd, rykker han opp til St. Olavs medaljen med ekegren.

Når en lagfører eller menig tildeles Krigsmedaljen for en berømmelig innsats ved en (eventuelt flere) anledninger, er dette å betrakte som en stor utmerkelse. Det samme gjelder også en offiser (befal). Det bør forekomme noe rent ekstraordinært forat en høyere krigsdekorasjon enn Krigsmedaljen kan komme på tale i et slikt tilfelle, og ikke bare én, men flere ganger. Vår krig i 1940 var så kortvarig at noe slikt ekstraordinært vanskelig kunne komme på tale. Har en lagfører eller menig utmerket seg gjentatte ganger, må han kunne tildeles dekorasjon av høyere grad.

Om saken i sin alminnelighet vil H O K uttale: En offiser vil under en krig kunne gjøre en innsats som fortjener en påskjønnelse, dels ved føring av sin avdeling, dels ved én (eventuelt flere) enkelt dåd. Når føringen er god, gjør den seg forholdsvis lite gjeldende utad, allting går glatt, og resultatene blir gode. En slik føring er ikke iøynefallende, soldatene legger kanskje ikke merke til den, det blir ikke noe snakk om den ved avdelingene. Men den er dog avgjørende for operasjonene. En enkelt dåd blir det lagt merke til straks, den kommer lett på folkemunne, og det oppstår en – sikkert berettiget – ‘helteglorie’. Begge innsatser krever nerver, men det kan ikke sies at den ene krever sterkere nerver enn den annen.¹⁴

Dette er altså Hærens overkommandos direktiv for dekorering av innsats under felttoget i 1940. Det er direkte sammenfallende med Schiøtz' skriv; mye av det ordrett kopiert. Vi ser at bataljons-, kompani- og lagsnivå er beskrevet spesifikt. Det er å anta at en troppssjef etter disse retningslinjene neppe kunne regne med mer enn Krigsmedaljen, selv om han skulle falle for Norges sak.

148 nordmenn er tildelt Krigskorset med sverd for innsats under andre verdenskrig. Da er kaptein Eiliv Austlid medregnet. Han fikk sitt krigskors post mortem i 2009. Av disse 148 var én menig hjemmestyrkemann (Milorg), to var maskinister i handelsflåten og tre var kvartermestre i Marinens flyvåpen. Omstendighetene omkring disse tildelingene til menige og lavere

¹⁴ FD, KDR, mappe 1940, H.O.K. til FD. «Dekorering av militære og sivile for deltakelse i krigen 1940, deltakelse i Finnmarks frigjøring 1945 og for deltakelse i besettelsen av Jan Mayen 1941 – 1945». 9. januar 1947.

befalingsmenn er spesielle.¹⁵ I spesialstyrkene og blant briter, franskmenn og polakker er det riktig nok et antall menige og lavere befall som er dekorert med Krigskorset med sverd, men for norske menige i de regulære styrker har Krigskorset med sverd vært uoppnåelig.¹⁶

Resonnementet at høy militær grad kvalifiserer for høye dekorasjoner gjaldt også på det diplomatiske området. Høsten 1944 ønsket Forsvarsdepartementet å hedre briter som hadde yttet Norges sak støtte under myndighetenes opphold i Storbritannia. Utenlandske kandidater til norske dekorasjoner ble inndelt i fire kategorier etter grad. Kategori én var flaggoffiserer ned til brigaders grad. Disse skulle tildeles krigskors eller St. Olavs Ordens storkors eller Kommandør av St. Olavs Orden. Stabsoffiserer opp til obersts grad utgjorde kategori to. De skulle ha St. Olavsmedaljen med eller uten ekegren eller Kongens fortjenstmedalje eller en riddergrad av St. Olavs orden. I kategori tre befant seg offiserer opp til kapteins grad samt sersjanter og menige. Disse skulle kunne tildeles Krigsmedaljen. Kategori fire var «enhver militær eller sivil for å ha yttet Norges forsvar eller sak tjenester». Disse skulle påskjønnnes med Deltagermedaljen.¹⁷

Felttoget i Norge varte i knapt to måneder. Kompani Linge og Shetlandsgjengen var aktive i krevende operasjoner i flere år. Slik sett er det ikke å undres over at disse avdelingene er høyt dekorert. Likevel er det verd å påpeke at mer enn 50 000 nordmenn deltok under felttoget og at ingen sersjanter eller menige oppnådde krigskors. Statuttene for Krigskorset med sverd inneholder et ledelseskriterium og et tapperhetskriterium. Forklaringen på at denne høyeste norske krigsdekorasjonen har vært utilgjengelig for menige og lavere befall i de regulære styrker, er trolig at ledelseskriteriet er tillagt større vekt enn tapperhetskriteriet ved tildeling. Det kan legges til at sjefen i mange tilfeller kan være dekorert på vegne av sin avdeling. Det

¹⁵ De tre kvartermestre tilhørte kaptein Finn Lambrechts' besetning på catalinaen «Vingtor» som i mai 1942 evakuerte radiooperatører m.fl. som var i utsatt stilling i Norge. Oppdraget ble ansett å være særlig vanskelig og farlig. Hele besetningen på åtte mann, samt den britiske kjentmann løytnant John M. Turner, ble tildelt Krigskorset med sverd. Hjemmestyrkemann Arnold Hansen fra D.13 ble livstruende skadet da han i april 1945 reddet tre av sine kamerater fra Gestapo. Man antok at han var døende da tildelingen skjedde høsten 1945. Han er den eneste fra Hjemmestyrkene, uansett grad, som er tildelt Krigskorset med sverd. De to maskinistene seilte med hhv. M/T Lidvard og M/T B.P. Newton. Maskinist Johan Karlsen spilte en avgjørende rolle under Lidwards flukt fra blokade i Dakar. Johan, eller John Magnus, Håland bidro sterkt til at B.P. Newton lyktes i å bryte blokaden i Göteborg og unnsilpe til Storbritannia. Praksis har ellers vært at skipsførere og maskinmestre tildeles krigskors, øvrig besetning eventuelt Krigsmedaljen.

¹⁶ Krigskorset med sverd er tildelt i alt 66 franskmenn, 43 briter og 13 polakker, de fleste av dem for innsats ved Narvik våren 1940. 19 av franskmennene var sersjanter, korporaler, legionærer og soldater av første klasse. Som norske spesialstyrker regnes her Kp. Linge (44 krigskors), Shetlandsgjengen (12 krigskors), samt norske agenter i britiske Special Intelligence Service (S.I.S.) (12 krigskors).

¹⁷ Deltagermedaljen var ikke innført på dette tidspunktet, men planen forelå. FD. KDR, mappe «Div. om krigs- og frihetsdek.», fane 3, F.F.K.s sirkulære nr. 255 «Dekorering av britisk og alliert personell».

skyldes at det har vært umulig å dokumentere hva den enkelte har gjort, eller at det har vært oppfattet som urimelig å dekorere én mann og ikke en annen.

Det kan være på sin plass å minne om hva vi tidligere har skrevet om dette:

Mannen i geleddet – menige og lavere befal

[...] At de menige i liten grad er dekorert for ledelse, er knapt til å undres over. Ledelse var ikke deres oppgave. Når det gjelder tapperhet, stiller det seg noe annerledes. Forholdene ligger gjerne bedre til rette for at nettopp personell av lavere grader får anledning til å utvise personlig tapperhet foran fienden. Statuttene for f.eks. Krigskorset med sverd skilte ikke på korporal og general. Dekorasjonen var i sitt utgangspunkt lik for alle. I praksis var det annerledes. En menig mann, korporal eller sersjant kunne ikke regne med høyere dekorasjon enn Krigsmedaljen, nærmest uansett hva hans innsats medførte av personlig tapperhet. Dette er blant de forhold det er reist kritikk for etter andre verdenskrig. Hvis slike mulige urettferdigheter skal kunne bøtes på, kreves det endring av de retningslinjer som har dannet praksis siden de norske krigsdekorasjonene ble innført.

Det er vist over at Krigskorset med sverd var uoppnåelig for mange nordmenn som gjorde innsats under andre verdenskrig. Krigsmedaljen var opprinnelig innført for å være en høyt-hengende dekorasjon for bragd, under Krigskorset. St. Olavsmedaljen var innstiftet i 1939. Den fikk senere et tillegg som gjorde at den kunne brukes for innsats i krig. Da var den utstyrt med en ekegren på båndet og rangerte under Krigskorset, men over Krigsmedaljen. Det innebar en nedjustering av Krigsmedaljen. Den tyngden ledelseskriteriet for tildeling av de høyere krigsdekorasjoner fikk, gjorde Krigsmedaljen til menigmanns krigskors. I tillegg ble kriteriene for tildeling endret underveis. Det ble bestemt at alle som «kjempet og falt for Norges sak», skulle dekoreres med Krigsmedaljen post mortem. Større offer enn å kjempe og falle for saken kan ikke kreves. Likevel har dette bidratt til en devaluering av Krigsmedaljen. På samme måte virket de tallrike tildelinger av Krigsmedaljen til handelsflåtens folk. Krigsseilerne er dekorert med Krigsmedaljen for å ha utholdt seiling i faresonen i mer enn 18 måneder. Det var ikke ment som en deltakermedalje, men som anerkjennelse for bragd over tid. Kvantitative kriterier ble valgt nettopp fordi det for mange var den harde belastningen over lang tid som utgjorde bragden.

Dette betyr likevel ikke at systemet er uten muligheter for å tildele mannen i geleddet Krigskorset med sverd. Statuttene åpner for det, men i praksis har det ikke vært gjort.

Er innsatsen i Nord-Norge under felttoget i 1940 oversett med tanke på alminnelig anerkjennelse og tildeling av krigsdekorasjoner? Det er hevdet at innsatsen i nord, som partisanvirksomheten og operasjonene i Narvik-avsnittet, ikke er anerkjent i krigshistorien og derfor ikke anerkjent av nordmenn flest. Da norske 6. divisjon med alliert støtte drev de tyske

bergjegerne tilbake og ut av Narvik by – riktig nok ikke for lang tid – var første gang Hitlers armeer led et nederlag av et visst omfang. Slik er det kjent i Norge og i verden for øvrig. I seg selv er dette et uttrykk for anerkjennelse av innsatsen som lå bak. Om befal og mannskaper som gjorde fremgangen i dette frontavsnittet mulig, likevel ikke er dekorert som fortjent, er et annet spørsmål. Forsvarsdepartementet påpekte i forbindelse med tildeling av krigsdekorasjoner for innsats under felttoget at én årsak til at tallet på dekorerte menige og lavere befalingsmenn var relativt lavt, var at de «særlige forhold kampene skjedde under og som i atskillig grad berøvet de militære sjefer oversikten over folk i geleddene.»¹⁸ Det er kjent at slike særlige forhold spesielt gjaldt for kampene i Sør-Norge, noe som ikke styrker en antagelse om at innsats i Nord-Norge har resultert i relativt færre krigsdekorasjoner enn tilsvarende i Sør-Norge.

Vi vet at det er utdelt utenlandske utmerkelser til nordmenn for innsatsen under felttoget, og vi vet at det er utdelt norske utmerkelser til allierte for det samme. Disse forhold er ikke en del av denne utredningen. Dels fordi det ville innebære et arbeid som går ut over prosjektets ramme, dels fordi dekorering av utlendinger inneholder et betydelig element av diplomati og vanskelig kan sammenliknes med dekorering ellers. Enkelte forhold som berører utlendinger og utenlandske dekorasjoner er likevel tatt med for å belyse for eksempel problemstillingen nord vs. sør. Noen samlet oversikt er ikke utarbeidet.

Det er delt ut norske krigsdekorasjoner for en rekke forskjellige forhold under felttoget i Norge og innsats for Norges sak for øvrig. Omstendighetene omkring de ulike grupper og enkeltpersoner som er funnet fortjent til slik anerkjennelse varierer sterkt, kriteriene for tildeling likeså. De første dekoreringer fant sted i 1941, den seneste i 2009. Statuttene, som i utgangspunktet lå til grunn for tildelingene, er endret underveis, og retningslinjene for dekorering er justert flere ganger.

Gjennomgangen av forholdene om norske krigsdekorasjoner for innsats under andre verdenskrig viser et sammensatt bilde. Mer enn 40 000 norske krigsdekorasjoner er utdelt mellom 1941 og 2009. Noen grupper er vel dekorert, noen grupper ikke i det hele tatt. Det er likevel ikke påvist at hemmelighold, manglende kunnskap eller politiske forhold har hindret noen deres fortjente anerkjennelse. Systemet med sine svakheter har fungert. Det har vært praktisert samvittighetsfullt og grundig. Dekoreringssystemet er konsekvent i sin inkonsekvens, og inkonsekvensen skyldes den menneskelige faktor. Forsøk på å utbedre de

¹⁸ «Nesten 250 nye utmerkelser for krigsinnsats i Norge 1940», *Aftenposten*, 28. oktober 1949, aftenutgaven.

skjevheter som riktig nok finnes, vil med stor sannsynlighet føre til at helhetsbildet blir mer urettferdig og ikke mindre. I den grad det i det hele tatt er mulig, gitt de begrensede muligheter for å dokumentere kandidaters innsats på tilstrekkelig måte. Tvilen kan ikke komme kandidaten til gode i dette tilfellet.

En målsetting for prosjektet er å få en endelig avklaring av dekorasjonsspørsmål knyttet til andre verdenskrig. Det målet er det trolig ikke mulig å nå fullt ut. Anerkjennelse og ikke minst manglende anerkjennelse opptar de etterfølgende generasjoner i minst like stor grad som veteranene selv. Likevel er det trolig slik at å dekorere et antall kandidater nå, vil føre til en lang rekke vel begrunnede spørsmål og nye forslag. «Hvorfor valgte dere x og ikke y, hun var minst like fremragende?» Vi har sett at andre former for anerkjennelse, eksempelvis regjeringens minnemedalje fra 2015, tilfredsstiller det som i mange tilfeller viser seg å være et ønske om offentlig anerkjennelse mer enn krav om spesifikke dekorasjoner.

De følgende kapitler tar for seg nordmenns innsats på forskjellige arenaer hjemme og ute under felttoget og okkupasjonen.

Felttoget

Med «felttoget» menes her norske militære operasjoner i og over Norge og i norske farvann fra det tyske overfallet natt til 9. april 1940 til kapitulasjonen 10. juni samme år. Norske vernepliktige, fastlønte og frivillige organisert i Hæren, Marinen og Kystartilleriet var krigsdeltakere. Som deltakere regnes også britiske, franske og eksilpolske styrker som kom til støtte.¹⁹ Også sivile som ytet direkte støtte til norske eller allierte avdelinger regnes som deltakere.²⁰ Det er vanskelig å fastslå nøyaktig hvor mange som deltok. Basert på styrketall fra april 1940 antar vi at om lag 63 000 nordmenn var med under felttoget.²¹ Mer enn 800 militære falt.²² Den allierte støtten omfattet om lag 25 000 mann i Nord-Norge og ca. 15 000 i Sør-Norge.²³ Av disse falt nær 1 900 briter og drøyt 500 franskmenn og polakker under landstriden i Nord- og Midt-Norge.

I tillegg deltok et ukjent antall kvinner under kampene i Norge. Deres innsats ble i all hovedsak kanalisert gjennom nasjonale hjelpeorganisasjoner som Norske Kvinners Frivillige Verneplikt, Norske Kvinners Sanitetsforening, Norges Røde Kors og Norsk Folkehjelp. I tillegg deltok et ukjent antall kvinner som ikke hadde noen avklart rolle. Etter planen skulle vel 900 sykepleiere tjenestegjøre i Sør-Norge.²⁴

Operasjonene er ikke redegjort for eller drøftet i detalj i det følgende. Hensikten her er å belyse dekoreringssaker, det vil si hvem som ble dekorert for hvilke forhold. Det avdekker også mye om hvem og hva som ikke er dekorert. Vi har ikke grunn til å mene at deltakere i felttoget er oversett på grunn av hemmelighold, manglende kunnskap eller politiske forhold. Det gjelder alle forsvarsgrener. Det er menneskelig skjønn som avgjør hvem som blir foreslått

¹⁹ Det var i tillegg et antall frivillige fra andre land, særlig Sverige, Danmark og Finland, og dessuten minst én tysker og én østerriker. Flere av dem er dekorert.

²⁰ Deltagermedaljen kunne tildeles alle som deltok i kamp eller ble såret i kamp for norsk eller alliert sak under andre verdenskrig, etter nærmere definerte regler. Kravet til tjenestens varighet under felttoget var ellers fem dager. Det samme gjaldt sivile som støttet de militære, som jernbane- og telegrafpersonell (direkte støtte, det var altså ikke tilstrekkelig f.eks. å være konduktør på et tog som transporterte soldater et stykke fra fronten), FD/KDR, mappen «Div. om krigs- og frihetsdek.», fane 6 «Deltagermedaljen». FDs «Retningslinjer for tildeling av Deltagermedaljen».

²¹ Leo Eitinger, Ottar Vold og Lars Weisæth, *Krigsskader og senvirkninger: krigspensjonering gjennom 50 år*, Oslo: Rikstrygdeverket, 1995, s. 238.

²² NOU 1998: 12 *Alta bataljon*, vedlegg 11, s. 103 oppgir at 853 militære og 185 sivile ble drept under krigshandlingene i Norge våren 1940. Det finnes forskjellige tall.

²³ Eitinger et al. *Krigsskader og senvirkninger*, s. 238; T.K. Derry, *Det britiske felttog i Norge 1940*, s. 272.

²⁴ *Lottebevegelsen i Norge: 19. mars 1928–19. mars 1953: et tilbakeblikk*, Oslo: Norges Lotteforbund, 1953, s. 19.

dekorert, innstilt og tildelt en utmerkelse. Statuttene er generelt formulert. Her kan nevnes at sjefen for 2. bataljon av Nord-Hålogaland Infanteriregiment nr. 15, major Ivar O. Hyldmo bare motvillig foreslo noen av sine menn dekorert.²⁵ Forslaget om dekorering er satt opp av sjefen for hans franske naboavdeling. Bataljonen Hyldmo var blant de norske avdelingene som særlig utmerket seg under kampene i 1940.

Hæren

Felttoget ble kortvarig. Hæren var på defensiven fra første dag, selv om det underveis var taktiske framganger flere steder. Operasjonene i de forskjellige forsvarsavsnitt forløp på ulikt vis, noe som fikk følger for tildelingen av krigsdekorasjoner. Mange steder førte det tyske overfallet til at mobiliseringen ikke kunne gjennomføres etter planen. Avdelinger ble improvisert. Om lag 55 000 mann fra Hæren deltok i norske avdelinger under felttoget i 1940.²⁶ Av disse falt 5–600.²⁷ I Sør-Norge ledet Kommanderende General, fra 18. mai Forsvarssjef, general Otto Ruge, operasjonene fra Hærens overkommando (H.O.K.) i felt. Han hadde riktig nok ikke kontakt med sine avdelingssjefer til enhver tid. Ruges stridsidé var å føre oppholdende strid for å beholde kontroll over de sentrale kommunikasjonslinjene inntil han med alliert støtte kunne gå på offensiven. I Nord-Norge var det sjefen for 6. divisjon, generalmajor Carl Gustav Fleischer som førte striden. Fienden hadde sitt brohode i Narvik–Bjerkvik. Fleischer ville angripe nordfra og kaste tyskerne ut. I Sør-Norge måtte de norske styrkene kapitulere i begynnelsen av mai. I Nord-Norge var felttoget slutt én måned senere.

Hærens mange avdelinger deltok i en lang rekke operasjoner. Det har vært reist påstander om at innsats i Sør-Norge ble høyere verdsatt enn i Nord-Norge. Prosjektet ville også undersøke om kvinners innsats var verdsatt på lik linje med menns. Samfunnsforholdene på 1940-tallet

²⁵ Hyldmo uttalte følgende: «Disiplinen var meget god og moralen sto meget høyt. – Jeg vedlegger en oppgave som oberst Magrin-Vernerey ba om, over befal og soldater som særlig utmerket seg under kampene om Narvik.» Oberstløytnant Raoul Charles Magrin-Vernerey, sjef for 13. halvbrigade av Fremmedlegionen, ledet angrepet over Rombaken og gjenerobringen av Narvik by. Hyldmos II/I.R. 15 med støtte var eneste norske avdeling som deltok. «Jeg vil legge til at denne oppgave ikke er fullstendig. I virkeligheten var de aller fleste soldater og mange andre befalingsmenn enn de som er nevnt i oppgaven, besjelet av mot og offervilje. Det vilde ikke være mulig å nevne dem alle.», RA/RAFA, FKA 1933–1980, eske 147, «Rapport fra 2. feltbataljon av I.R. 15 om deltakelse i krigen 9/4 – 10/6 1940.»

²⁶ Se f.eks. Vold, *Felttoget 1940*, s. 15. Styrketallene er basert på avdelingenes rapporterte personellstyrke som gjengitt i *Krigen i Norge 1940*, 15 bd., Oslo: Forsvarets krigshistoriske avdeling, 1952–71. 55 000 er et anslag. Halvparten av disse var stridende personell. Det er anslått at ca. 39 600 mann deltok i Sør-Norge og 12 500 i Nord-Norge. Gjeseth, *Norsk veteranpolitikk etter 1945*, s. 10. Hæren skulle etter planen ha mobilisert ca. 106 000 mann.

²⁷ Dette er et anslag. Se f.eks. Rolf Kristiansen, «Norges krig i tall», *Norsk Militært Tidsskrift 1831–1981*, s. 373. Her oppgis Hærens falne under felttoget å være 566. *Våre falne* oppgir tallet for Hæren under felttoget å være 580. *Våre falne 1939–1945: annen bok*. Oslo: Grøndahl, 1949–1951, s. 3.

medførte at kvinner ikke fikk anledning til å delta i strid i samme grad som menn, og prosjektet har derfor forsøkt å finne ut om kvinner er forfordelt *fordi* de er kvinner. For å belyse forholdet mellom nord og sør har vi valgt å se nærmere på Narvik-avsnittet i nord og Valdres i sør. Disse operasjonene er verd å studere fordi militære formasjoner av en viss størrelse kjempet over noe tid. Antallet utdelte krigskors og St. Olavsmedaljer er så lavt at det er vanskelig å si noe sikkert om det.²⁸ Vi vet at Hæren er tildelt ett eneste krigskors for innsats i Nord-Norge under felttoget (Fleischer). For Sør-Norge er antallet fem (Holtermann, Helset, Pran, Holmsen og Austlid), men her var også om lag fire ganger så mange mann i tjeneste i Hæren som i Nord-Norge. På den annen side varte kampene i sør mindre enn halvparten så lenge som i nord. Rangordningen i dekoreringssystemet ser vi tydelig ved at alle bataljonssjefer i Narvik-avsnittet som løste sitt oppdrag på en god måte, er tildelt St. Olavsmedaljen med ekegren.

Når det gjelder Krigsmedaljen, er antallet tildelinger og gruppen av potensielle kandidater større. Uten å trekke vidtgående konklusjoner, viser en sammenligning at for hæravdelinger av noen tusen manns størrelse, er det tildelt noenlunde like mange krigsmedaljer i forskjellige krigsteatre. Som det er redegjort for annet steds i denne rapporten, var de høyeste krigsdekorasjonene i liten grad tilgjengelige for menige og lavere befal. Krigskorset med sverd er ikke tildelt noen norsk menig eller sersjant i de regulære styrker; St. Olavsmedaljen med ekegren er tildelt fem korporaler og menige i Hæren, spesialstyrkene og allierte unntatt.²⁹

Narvik

Det pågikk kamper i Narvik-avsnittet fra angrepet 9. april til tidlig i juni. Med støtte fra de allierte, kjempet norske avdelinger til sjøs, på land og i luften. Den tyske styrken var bygget opp om ett regiment fra 3. Bergjegerdivisjon, ca. 2 000 mann, samt landsatte besetninger fra senkede jagere, ca. 2 700 mann. Etter hvert ble styrken tilført noe over 1 000 mann via luften og svensk jernbane. Den norske hærens 6. divisjon hadde avdelinger på nøytralitetsvakt i Narvik, Bjerkvik og på Setermoen. Byen Narvik ble overgitt 9. april, men tyskerne maktet ikke å utvide brohodet særlig. Britiske Royal Navy svekket den tyske flåtestyrken betydelig 10. og 13. april. De norske avdelingene var i stand til å iverksette offensive operasjoner i løpet av et par uker. Tyskerne ble drevet tilbake, og 28. mai kunne major Ivar Hyldmos bataljon

²⁸ Hæren er tildelt åtte krigskors, seks av dem for felttoget. De to øvrige er tildelt oberstløytnant Einar Sverdrup post mortem og kaptein Ove Roll Lund, begge for svalbardoperasjonen FRITHAM i 1942.

²⁹ To av de fem menige som er tildelt St. Olavsmedaljen med ekegren var rulleført i Kystartilleriet.

innta Narvik by sammen med én bataljon av Fremmedlegionen. Samtidig fortsatte kampene i fjellene øst for byen, og de tyske styrkene ble presset mot svenskegrensen. Som følge av invasjonen av Frankrike ble de allierte styrkene omdisponert, slik at den tyske styrken ikke ble nedkjempet. Begge sider regnet Narvik som en delvis seier.

6. divisjon hadde en personellstyrke på anslagsvis 7 500 gruppert i Narvik-avsnittet 20. april. Av disse utgjorde infanteriet, artilleriet og Hålogaland flyavdeling 5 748 mann.³⁰ 91 mann falt. Ingen fra denne styrken er tildelt Krigskorset med sverd. Fjorten av dem er dekorert med St. Olavsmedaljen med ekegren; det er seks bataljonssjefer, fire kompanisjefer, to flygere, én troppssjef og én lagfører (tilsv. korporal).³¹ Det er videre utdelt 44 krigsmedaljer for tapprhet og ledelse, foruten Krigsmedaljen post mortem til dem som kjempet og falt for Norges sak. 44 krigsmedaljer fordelt på 5 748 mann betyr at det sto 130 mann bak hver krigsmedalje. Det er verdt å understreke at oppfatningen om at Alta bataljon nærmest kjempet alene mot den tyske overmakten i Narvik-traktene er feilaktig.³² Alta bataljon var én av seks norske infanteribataljoner som deltok, i tillegg til like mange allierte infanteribataljoner. Alta bataljons vellykkete innsats hadde ikke vært mulig uten øvrige norske og allierte styrker i området, ikke minst britiske Royal Navy. Som kjent falt det hele sammen da de allierte trakk seg ut. Alta bataljon er tildelt to St. Olavsmedaljer med ekegren og i alt 13 krigsmedaljer. Seks av bataljonens 797 mann falt.³³

Flere sykepleiere kom til å tjenestegjøre ved Feltsykehus 6 i Nord-Norge fra april til juni.³⁴ Straks etter 9. april ble flere sykepleiere rekruttert fra lokale helseinstitusjoner. Sammen med en del lokale kvinner, gikk de i gang med forberedelser til å ta imot sårede. Det ble besluttet at Feltsykehus 6 skulle flyttes sørover. Mangelen på kvalifisert personell førte til at sjefen, Einar

³⁰ 1. bataljon av Sor-Trøndelag infanteriregiment nr. 1 (I/I.R. 12); 1. bataljon av Nord-Trøndelag infanteriregiment nr. 13 (I/I.R. 13); 2. bataljon av Nord-Hålogaland infanteriregiment nr. 15 (II/I.R. 15); 1. og 2. bataljon av Troms infanteriregiment nr. 16 (I/I.R. 16 og II/I.R. 16); Alta bataljon.

³¹ Divisjonssjefen, generalmajor Carl Gustav Fleischer er som kjent tildelt Krigskorset med sverd, fire offiserer i divisjons- og brigadestaber er tildelt St. Olavsmedaljen med ekegren. Det er major Odd Lindbäck-Larsen, oberst Kristian R. Løken, oberstløytnant Ole Berg og kaptein Tor Bernhard Holm.

³² Se f.eks. TV-innslaget på NRK nett-TV hvor professor Frank Aarebrot formidler krigen på 200 minutter, sendt på NRK TV 9. April 2015, <https://tv.nrk.no/program/dvst30000014/krig-paa-200-minutter>, sett 13. august 2016.

³³ NOU 1998: 12 *Alta bataljon*, kapittel 8.3.2, s. 46, oppgir fem falne under krigshandlingene, og én dødelig såret, som døde i 1942 som følge av skadene han pådro seg under felttoget. Referansegrupped medlem Arvid Petterson mener at dette tallet feil, da dette aldri har vært undersøkt, jf. kommentar i manuskript.

Historikerprosjektet har imidlertid ikke funnet grunn til å tvile på konklusjonen i NOU 1998: *Alta bataljon*.

³⁴ Elisabeth Sveri og Grethe Værno, *Kvinnenes forsvarshistorie*, Oslo: Kvinners frivillige beredskap (KFB), 1990, s. 29; Einar G. Schie, *Rapport om Feltsykehus 6's virksomhet under felttoget i Ofotenavsnittet 9/4 til 10/6 1940*, Oslo: Norsk tidsskrift for militærmedisin, 1946.

Schie, bestemte seg for å se bort fra ordren om *ikke* å ta med kvinner. Han mente at det ville være umulig å drive en steril operasjonsstue uten kvalifisert personell.³⁵

Feltsykehus 6 ble etter hvert etablert i Bardu, hvor flere sykepleiere ble rekruttert. Sykehuset sto klart like før mottak av sårede fra Gratangsbøtn. Sykehuset og tilknyttede kjøretøy var utstyrt med Genferkors på taket. Det var en del bombing i nærheten, da franske styrker var etablert i området, men sykehuset ble ikke truffet.³⁶ Antallet behandlede pasienter mellom 20. april og 9. juni var om lag 280, derav 100 såret i kamp.³⁷

Valdres

Tyske avdelinger brøt etter få dager i Norge ut fra brohodene langs kysten. Styrken som rykket fram fra Hønefoss gjennom Ådalen mot Bagn besto i hovedsak av to tyske infanteribataljoner fra 69. infanteridivisjon, om lag 1 500 mann. De norske avdelingene hadde ingen alliert støtte i Valdres. Landvern bataljonen av Vest-Oppland infanteriregiment nr. 6 (Lvbn/I.R. 6) førte oppholdende strid langs Sperillen før den gikk i forsvarsstilling i Bagn. De første trefninger fant sted 14. april. 4. brigade hadde kunnet mobilisere i noenlunde organiserte former og ble overført fra Vestlandet til Valdres. Brigadens manøverelementer var én bataljon av Hordaland infanteriregiment nr. 9 (II/I.R. 9) og to bataljoner av Fjordane infanteriregiment nr. 10 (I/I.R. 10, II/I.R. 10). Rapportert personellstyrke 21. april var 4 466, landvern bataljonen inkludert. De til sammen fire infanteribataljoner samt Bergartilleribataljon nr. 2 utgjorde en stridende styrke på 2 843 mann. Brigaden hadde 46 falne.³⁸

Tyskerne forsøkte å omgå den norske stillingen i Bagn, og det var kamper i Gråbeinhølet, på gården Bagnsbergan og ved Høljerast. Det tyske angrepet på Bagn ble først avvist, og den tyske styrken trakk tilbake til Hønefoss. Da tyskerne igjen gikk på, ble det etter hvert umulig for de norske avdelingene å stå imot. Selv om brigaden kapitulerte 30. april, må operasjonene i Valdres kunne karakteriseres som noe av det mest vellykkete Hæren foretok seg i Sør-Norge under felttoget.³⁹

³⁵ Schie, *Rapport om Feltsykehus 6*, s. 9.

³⁶ Schie, *Rapport om Feltsykehus 6*, s. 20, jf. Ole J. Malm, *Forsvarets sanitet: 50 år under felles ledelse*, Oslo: Forsvarets overkommando, s. 9.

³⁷ Malm, *Forsvarets sanitet*, s. 10–11.

³⁸ Vold, *Felttoget*, s. 142, oppgir «Store tap», mer enn 5 % av de tre bataljonene fra Vestlandet. Landvern bataljonen hadde i alt tolv falne.

³⁹ Referansegrupped medlem Lars Borgersrud mener imidlertid noe annet: "Det er ikke vår oppgave å foreslå noen fratatt en dekorasjon, men i lyset av beskrivelsen av oberst Ostbye og 4. brigade, må det være tillatt å bemerke en undring. Ostbye fikk St. Olavsmedaljen med ekegren for «fortjenstfull ledelse». I dag må vi mene at dette var en

Ingen fra de fire infanteribataljonene som kjempet i Valdres i april 1940 er tildelt Krigskorset med sverd eller St. Olavsmedaljen med ekegren for sin innsats. Det er riktig nok utdelt to St. Olavsmedaljer til offiserer fra 4. brigade; fenrik Henry Haddeland fikk St. Olavsmedaljen med ekegren for «tapperhet og fremrakende føreregenskaper under kampene i Valdres 1940». Han var kanonkommandør i Bergartilleribataljonen. Hans skyts ble stående i stilling til det siste da dekningsstyrken fra infanteriet gikk i oppløsning og trakk ut ved Høljerast 24. april.⁴⁰ I tillegg er brigadesjefen, oberst Gudbrand Østbye, tildelt St. Olavsmedaljen med ekegren for «fortjenstfull ledelse av 4. brigade under kampene i Valdres». 20 mann er dekorert med Krigsmedaljen for tapperhet eller ledelse. De 20 krigsmedaljene fordeler seg med fem til majorer og kapteiner, ti til kompani- og troppsbefal og fem til menige.⁴¹ For de høyere grader er begrunnelsen hovedsakelig *ledelse*, for de lavere *tapperhet*. De falne er tildelt Krigsmedaljen post mortem for å kjempe og falle for Norges sak. 20 krigsmedaljer fordelt på 2 843 mann betyr at det sto 142 mann bak hver krigsmedalje.

Vi har brukt operasjonene i Narvik-avsnittet og i Valdres for å vise hvordan Hærens innsats under felttoget er dekorert individuelt. Det betyr ikke at operasjoner andre steder i Norge ikke kunne ha vært droftet. I Jærenavsnittet er fire mann fra Hæren tildelt St. Olavsmedaljen med ekegren. At avsnittssjefen, oberst Gunnar Spørck og hans to bataljonssjefer, majorene Fredrik Oskar Brandt, I/I.R. 8 og Georg Otto Lorange, I/I.R. 2, er dekorert slik, er ikke overraskende når vi kjenner dekoreringsmyndighetens fortolkning av statuttene. Mer oppsiktsvekkende er det at (menig) jeger Ragnar Gallus Johannesen fra I.R. 2 også er tildelt St. Olavsmedaljen med ekegren. Vi kjenner til tre tilfeller der norske korporaler og menige i de regulære styrkene har fått St. Olavsmedaljen med ekegren for innsats under felttoget i 1940.⁴²

lite velvalgt dekorasjon, ettersom brigaden på sitt hovedavsnitt med betydelig overmakt ikke en gang klarte å planlegge operasjoner eller forflytte sine egne tropper. Resultatet ble et kaotisk sammenbrudd. Det var Landvern bataljonen av IR 6 som utmerket seg i Bagn, men dennes innsats gikk forut for 4. brigades overføring og inngikk da ikke i Østbyes kommando. Dertil kom at Østbye etter kapitulasjonen som krigsfange på Grini i maidagene stilte seg i spissen for et offisersopprop som anbefalte regjeringen å slutte fred med tyskerne, ennå mens kampene pågikk i nord (Borgersrud 2012: 214–220). Denne hendingen stoppet Østbyes videre karriere og gjorde obersten meget omstridt. I dette lys var tildelingen av St. Olavsmedaljen med ekegren merkelig og man merker seg at verdighetskriteriet ble oversett.”

⁴⁰ «Artillerifenrik Haddeland, som tidligere hadde utmerket seg under kampene på Tonsåsen, gjorde seg herunder bemerket ved stor personlig uforferdethet. Han ble nevnt på dagsordren og gitt løytnants grad», RAFA 2017 Yb FKA, mappe 430, 4. feltbrigade, Krigsdagbok fra felttoget i Norge april–juni 1940, s. 180.

⁴¹ To majorer, tre kapteiner, tre løytnanter, én kadett, to fenriker, to sersjanter, to lagførere og fem menige.

⁴² De øvrige er menig Ulrich Eide og lagfører Kristoffer Munkvold, for innsats hhv. ved Lundehøgda i sør og Narvik i nord. Det finnes flere St. Olavsmedaljer tildelt menige og lavere befall i spesialstyrkene (Kompani Linge, SIS og Shetlandsgjengen), men for dem var tildelingspraksis annerledes enn for de regulære styrker. H.O.K. innstilte Johannesen til Krigskorset med sverd, en dekorasjon FD fant «litt for høy». RA, KDK, kopibok

Johannesen var mitraljøseskytter og utmerket seg med «særlig fremrakende tapperhet under kampene på Sola 9. april 1940».⁴³

Sykepleiere og lotters innsats

I store deler av Sør-Norge var sanitetstjenesten preget av improvisasjon, og den nyutnevnte sanitetssjefen, oberst Johan Martin Holst, måtte fra sitt oppholdssted på Lillehammer sykehus forsøke å organisere sanitetstjenesten for hele Østlandet.⁴⁴ Etter de eksisterende planer skulle kvinnelige sykepleiere ikke benyttes ved feltoppsetninger, men settes inn ved lasaretter og lasaretskip.⁴⁵ Trolig var dette ment å beskytte kvinner mot å komme i ildlinjen. Noe som i stor grad lyktes. Men den hurtige tyske fremrykningen, og den uoversiktlige situasjonen langs en stadig skiftende frontlinje førte til at kvinner befant seg i første linje.

Ved det improviserte hovedkvarteret på Lillehammer var en rekke lotter i full aktivitet i dagene etter invasjonen.⁴⁶ En tilsvarende innsats kan man se i Hamar-distriktet. Der var lottene i aksjon allerede tidlig 9. april under ledelse av lottesjef Klara Berthelsen. Forpleining for soldater ble organisert i Hamar, Vang, Stange og Ringsaker på i alt 15 matstasjoner for militære og sivile. Nærmere 2 000 mann ble bispist de første dagene av mobiliseringen.⁴⁷ I ettertid er det enkelt å neglisjere slikt arbeid. Det å koke suppe kvalifiserer ikke til noe krigskors, men innsatsen til lotter over store deler av landet, sørget for at tusenvis av norske soldater fikk nødvendig forpleining under felttoget.⁴⁸

Utstyrmangelen for lottene som tjenestegjorde på Terningmoen i Elverum ble raskt prekær, etter hvert som sårede fra kampene ved Midtskogen ankom leiren. Etter hvert ble de som trengte legehjelp samlet på en lastebil og transportert til Fylkessykehuset. Den 11. april ble kvinner beordret bort fra leiren, men flere fortsatte å arbeide inne i byen. Om ettermiddagen ble Terningmoen og Elverum sentrum utsatt for to angrepsbølger. Totalt ble 40 militære og

1509–271249, «St. Olavsmedaljen m/ekregen til jeger Ragnar Johannesen.» I tillegg er to menige fra Kystartilleriet tildelt St. Olavsmedaljen med ekegren for innsats under kampene på Sørøya i Finnmark i mars 1945.

⁴³ RA, statsrådsprotokoll 9. april 1948; FDs referatprotokoll 9. april 1948.

⁴⁴ Holst var professor i kirurgi ved Rikshospitalet og hadde tjenestegjort som sanitetsoffiser fra 1916 til 1930. I tillegg hadde Holst vært bataljonslege i Finland i 1918 samt ledet Norges Røde Kors-ambulanse i Finland under Vinterkrigen, Malm, *Forsvarets sanitet*, s. 8.

⁴⁵ Sveri og Værnø, *Kvinnenes forsvarshistorie*, s. 29.

⁴⁶ Ruth Andresen, *Fra norsk sanitets historie: sjefsøster forteller om kvinners innsats i militær sykepleie*. Oslo: NKS-forlaget, 1986, s. 38–39.

⁴⁷ Jørgen Jensen, *Krigen på Hedmark: Opland dragonregiment i 1940*, Oslo: Tanum, 1947, s. 32–35.

⁴⁸ Jensen, *Krigen på Hedmark*, s. 36.

sivile drept i disse angrepene, én av dem var den 19 år gamle lotten Ingeborg Krog.⁴⁹ Mens de mannlige militære som ble drept under bombeangrepet er dekorert med Krigsmedaljen post mortem, er Krog ikke dekorert.

Samtidig som Elverum ble bombet deltok kvinner i fremste linje på den andre siden av Mjøsa. Under kampene rundt Fjellhaug arbeidet Røde Kors-sykepleier Karin Barbo utrettelig med å ta seg av de sårede. Til tross for stridighetene som foregikk, kunne lagfører Bendix Blom fortelle:

[...] læge og fru Barbo [gikk] oppover for å se til to karer som var såret, de hadde Røde Korsmerker, ble allikevel beskyttet, men fortsatte og kom vel fram og fikk karene forbundet. Fru Barbo imponerte voldsomt.⁵⁰

Det er flere slike eksempler på sykepleiere som gjorde tjeneste i fremste linje.⁵¹ Med unntak for Klara Berthelsen, har prosjektet ikke funnet noe som tyder på at disse kvinnene har vært vurdert for dekorering.⁵²

Harestua

Etter at norske styrker hadde trukket seg tilbake fra Stryken om natten 15. april, inntok de en forsvarsstilling ved nordenden av Harestuvannet.⁵³ Kampene fortsatte ved dagslys og skuddvekslingen ble etter hvert betydelig. Sårede norske soldater ble sendt til aldershjemmet «Veslehjemmet» hvor de ble tatt hånd om av sykepleier Clara Bie fra Ullevål sykehus. Selv om kampene pågikk rett utenfor bygningen, og skudd gikk gjennom veggene, fortsatte hun sitt arbeid. En annen sykepleier, Thora Thowsen, pleiet sårede soldater på Harestua pensjonat mens kampene raste i området.⁵⁴ De to sykepleierne ble etter forslag fra H.O.K. tildelt Krigsmedaljen for sin innsats under kampene ved Harestua. Som grunnlag for tildelingen til

⁴⁹ Jorgen Jensen (red.), *Operasjonene i Glåmadalforet, Trysil og Rendalen*, bd. 3, *Krigen i Norge 1940*, Oslo: Den krigshistoriske avdeling (DKA), 1953, s. 53–54; Sveri og Værnø. *Kvinnenes forsvarshistorie*, s. 30.

⁵⁰ Gudbrand Østbye, *Operasjonene på Vestsiden av Mjøsa – Follebu – Gausdal*, bd. 8, *Krigen i Norge*, Oslo: Forsvarets krigshistoriske avdeling (FKA), 1960, s. 59.

⁵¹ Svein Hansen, *Bataljonene Matheson (I/IR4) og Torkildsen (Den lette bataljon): personer og hendinger i april 1940*, Oslo: Nova, 2013, s. 209; f.eks. Rakel Seweriin (f. Solberg), som var med sin mann, lege Alf Christian Seweriin i bataljonen Matheson under de harde kampene på Ringerike og i Gausdal. Et annet eksempel er lottene i Vinjesvingen, som under ledelse av Hanna Navelsaker, utførte mange forskjellige oppgaver, jf. Hans P. Lødrup, *Vinjesvingen: et lite blad av krigens historie i Norge*, Oslo: Aschehoug, 1945.

⁵² Klara Berthelsen er tildelt Kongens fortjenstmedalje i sølv 12. desember 1949 for «fortjenstfull innsats under krigen i Norge 1940». Dette sammenfaller i tid med tildelinger av Krigsmedaljen og Krigskorset med sverd fra regjeringen og St. Olavsmedaljen med ekegren fra Slottet. Det er derfor grunn til å tro at myndighetene så dette i sammenheng. For Berthelsen er det notert: «returnert (vil ikke motta den) 6.3.50». RA, FDs dekorasjonskanselli.

⁵³ Niels Hertzberg, *Operasjonene på Ringerike og Hadeland*, bd. 7, *Krigen i Norge*, Oslo: Forsvarets krigshistoriske avdeling, 1960, 185–187.

⁵⁴ *Hadeland bygdenes historie*, b. IV, Oslo: Komiteen, 1953, s. 349.

Bie ble det det notert at hun viste «tapperhet og utførte et meget fortjenestfullt arbeid ved behandlingen av syke og sårede» samtidig som hun oppholdt seg «i en liten stue [...] som lå like i frontlinjen».⁵⁵ I en tilsvarende begrunnelse for Thowsens krigsmedalje ble det tilkjennegitt at hun hadde vist «tapperhet og utførte et meget fortjenestfullt arbeid ved behandlingen av syke og sårete» mens kampene pågikk.⁵⁶

Hegra

Et annet, og mer omtalt tilfelle, er innsatsen til Anne Margrethe Strømsheim på Hegra fort. At hun, som mange andre kvinner, ble møtt med fordommer da hun ønsket å gjøre en innsats vises i major Hans Reidar Holtermanns angivelige reaksjon da hun meldte seg ved Hegra. «Vi har ikke bruk for hysteriske kvinner her!».⁵⁷ Med fare for eget liv ga hun førstehjelp til sårede soldater, pleiet dem i festningens mørke og fuktige tunneler, og deltok i de fremre løpegravene. «Lotten fra Hegra» ble tildelt Krigsmedaljen i 1956, seks år etter at mennene som utgjorde den norske styrken hadde fått sine medaljer og 14 år etter at Holtermann fikk Krigskorset med sverd. Strømsheim er i tillegg dekorert med Deltagermedaljen, Kongens fortjenstmedalje i gull og Norges Forsvarsforenings hederstegn.⁵⁸

Saken Eiliv Austlid

Det har vært hevdet at Austlidsaken bekrefter at det finnes urettferdigheter og feil i dekoreringssystemet. Men mer enn det viser Austlidsaken at det igjen og igjen er menneskelig skjønn som avgjør slike saker. Og at nye tildelinger forskyver helheten. Tre forskere fra Institutt for forsvarsstudier utredet saken over flere måneder og konkluderte slik:

Gruppen har analysert det sparsomme kildematerialet som finnes om omstendighetene omkring kaptein Austlids død 15. april 1940. Ut fra det materiale som foreligger, framstår kapteinens opptreden som i samsvar med oppdrag og gjeldende taktiske direktiver. Krigen krever at en offiser løser sitt oppdrag og tar vare på sine menn og seg selv. Kaptein Austlid løste ikke oppdraget med å åpne veien. Det implisitte oppdraget, å ta vare på Regjeringen ble løst. Gruppens vurdering er at kaptein Austlid løste sitt *totale* oppdrag godt, de ytterst vanskelige forhold tatt i betraktning. Allerede før kaptein Austlid satte inn sitt stormangrep, hadde han to falne. Kaptein Austlid valgte selv å lede det farlige oppdraget med å ta den tyske stillingen. Kapteinen falt kun få meter fra den tyske stillingen. Hans død førte til at kompaniet gikk i oppløsning. Det er vanskelig å bebreide kaptein Austlid for at totalt fem av hans kamerater falt, ei heller at kompaniet ga opp kampen etter hans død. Alt i alt var oppdragets karakter av en viktighet som kunne rettferdiggjøre slike offer. Han søkte å løse sitt

⁵⁵ FD, KDK.

⁵⁶ Kgl.res. av 3. september 1948.

⁵⁷ John Berg, *Lotten fra Hegra*, Oslo: Cappelen, 1991, s. 33.

⁵⁸ *Adresseavisen*, 4. desember 2003.

oppdrag og tok vare på sine menn på best mulig måte under ytterst vanskelige forhold. Han utviste tapperhet som hadde strategisk betydning.

Utvalget har også søkt å sammenligne Austlids tilfelle med andre tildelinger av Krigskorset med sverd og funnet at det finnes få sammenliknbare tilfeller.

Det er en overordnet totalvurdering som må avgjøre om kaptein Eiliv Austlid skal tildeles Krigskorset med sverd eller ikke. Det har ikke vært gruppens oppgave, eller ønske, å komme med noen anbefaling i selve tildelingsspørsmålet.⁵⁹

Marinen

9. april 1940 disponerte Marinen sju moderne fartøyer. Det var fire jagere, to minesveipere og én minelegger.⁶⁰ I tillegg fantes materiell sjøsatt før 1918 og en rekke mindre fartøyer med begrenset stridsverdi. Til sammen om lag 160 fartøyer. Personellstyrken var ca. 5 200 mann.⁶¹ Det tyske overraskelsesangrepet førte til at Marinens styrker ikke fikk organisert seg i taktiske enheter. Det enkelte skip måtte ta kampen opp på egen hånd. «Pol III», en bevoktningsbåt som befant seg ytterst i Oslofjorden, meldte like før midnatt 8. april om fremmede skip på vei inn fjorden. «Pol III» ble beskutt, og skipsføreren, vernepliktig kaptein Leif Welding Olsen, var krigens første norske militære falne. Han er tildelt St. Olavsmedaljen med ekegren post mortem 30. september 1946.⁶²

Norske orlogsfartøyer var i kamp flere steder langs kysten. I Horten senket mineleggeren «Olav Tryggvason» et tysk fartøy før kampen ble innstilt da Karljohansvern overga seg.⁶³ Minesveiperen «Rauma» deltok i kampen på Horten havn. Lenger sør og vest gjorde de to moderne fartøyene «Odin» og «Gyller» først motstand mot angrep fra luften, men ble overgitt da Kristiansand festning innstilte kampen 9. april om formiddagen. På Stavanger havn senket jageren «Æger» et tysk transportskip, som ble antatt å inneholde tyske militære forsyninger. «Æger» ble senere angrepet og ødelagt av tyske bombefly.

⁵⁹ Gullow Gjeseth, Kjetil Henriksen og Knut Werner-Hagen, «Ad søknad om tildeling av Krigskorset med sverd post mortem til kaptein Eiliv Austlid», IFS, 2008, s. 41. Referansegruppemedlem Lars Borgersrud er kritisk til denne konklusjonen: "Når det gjelder utmerkelsen av kaptein Austlid så hører det med til saken at den så sterkt berørte fremtredende politikere som Trygve Lie, som er tillagt et særlig ansvar for å iverksette aksjonen. Den ble forstått som et rent selvmordsangrep, framtvinget av en ukyndig sivilist. Den førte også til Austlids død. På denne bakgrunn er det etter vårt syn kritikkverdig at de tre IFS-forskere ikke kunne mene noe om kaptein Austlid fortjente denne utmerkelsen." Borgersrud 2016, s. 5.

⁶⁰ Jagerne «Sleipner», «Æger», «Odin» og «Gyller»; sveiperne «Otra» og «Rauma» og mineleggeren «Olav Tryggvason», Vold, *Felttoget 1940*, s. 22.

⁶¹ Noen steder oppgis 7 600 mann. Det er inkludert Kystartilleriet som også sorterte under Marinedepartementet.

⁶² KDK, perm Krigshistoriske mapper, Marinen. Innstilling fra FD til St. Olavs Ordens kanselli.

⁶³ «Olav Tryggvason» var sjøsatt i 1932 og vel bestykket, 175 manns besetning.

De gamle panserskipene «Eidsvold» og «Norge» ble senket på Narvik havn med store tap av menneskeliv.

Da de norske krigsdekorasjonene ble innstiftet i mai 1941, bestemte Forsvarsdepartementet at det ikke skulle utdeles dekorasjoner for innsats under felttoget før okkupasjonen var hevet og myndighetene var hjemme i Norge. Det var dog seks offiserer regjeringen likevel fant å dekorere straks. Fire av dem var fra Marinen. Det var kommandør Per Askim, kommandørkaptein Ernst Ullring, kaptein Johan Ulstrup og kaptein Thore Horve.⁶⁴ Askim er tildelt Krigskorset med sverd som «sjef for panserskipet Norge og forsvaret i Narvik 9. april og under kampene senere». Ullring er tildelt Krigskorset med sverd for innsatsen som «sjef for Sleipner i Romsdalsfjorden». Ulstrup er tildelt Krigskorset med sverd for «fremragende og utrettelig krigstjeneste i tiden 9. april til 17. mai 1940 og fortsatt innsats utenfor Norge». Horve er tildelt Krigskorset med sverd for innsatsen som «sjef på jagerne Draug, Sleipner og Glaisdale».⁶⁵

Kommandørkaptein Trygve Briseid er tildelt St. Olavsmedaljen med ekegren for som skips-sjef på «Olav Tryggvason» å ha påført fienden betydelige tap på Horten havn. Om «Olav Tryggvasons» innsats skriver Forsvarsdepartementet i innstillingen til St. Olavs Ordens kanselli blant annet:

Kontreadmiral Briseid var sjef for «Olav Tryggvason» som kom i kamp på Horten Indre Havn natten 8-9 april 1940. Uansett et mindre maskinhavari, besetningen delvis landlovsperrert og den uklare situasjon for øvrig, opptok «Olav Tryggvason» kampen mot den innrykkende fiende og tilføyte fienden betydelige tap. Fiendens tap på grunn av artilleriild fra «Olav Tryggvason» settes til: 1 Raumbåt, 1 Raumbåt sammen med M/S «Rauma», Jageren «Albatross» så skadet at den ble vrak, Krysseren Emden 2 fulltreffere akter. Den reparerte senere skaden i Oslo. Ved siden av den materielle skade således tilføyte fienden vil S. O. K. understreke den uvurderlige moralske betydning denne kamp hadde blant landets forsvarsmakt og befolkning, og den store betydning for Sjøforsvarets anseelse utad.⁶⁶

Kontreadmiral Briseid skrev gjentatte ganger til departementet vedrørende dekorasjoner til sine mannskaper på «Olav Tryggvason».⁶⁷ Han mente blant annet at kaptein Hartwig Lowzow

⁶⁴ De øvrige to er generalmajor Carl Gustav Fleischer og oberstløytnant Reidar Holtermann, begge fra Hæren.

⁶⁵ RA, statsrådssekretariatet, statsrådsprotokoll 17. april 1940–18. des. 1942. Tildelingene til Ulstrup og Horve gjaldt altså innsats både under felttoget og tjeneste fra Storbritannia etter kapitulasjonen.

⁶⁶ KDK, perm Krigshistoriske mapper, Marinen. Innstilling fra FD til St. Olavs Ordens kanselli.

⁶⁷ KDK, perm Krigshistoriske mapper, Marinen. Eksempelvis Briseid til FD 15. november 1945; 13. mai 1946; 29. september 1949; 6. mars 1950; 10. oktober 1950 og 12. desember 1950.

burde vært tildelt en høyere dekorasjon, at kanonbetjeningene burde vært tildelt en høyere dekorasjon og at mannskapene for øvrig burde vært tildelt Krigsmedaljen. Kaptein Lowzow fikk i likhet med kontreadmiral Briseid St. Olavsmedaljen med ekegren. De andre ble avslått. Admiral Briseid sendte sin St. Olavsmedalje med ekegren tilbake til departementet.⁶⁸ Skipssjefen på «Rauma», løytnant Ingolf Kåre Winsnes, falt i kamp på Horten havn. Han er tildelt St. Olavsmedaljen med ekegren post mortem og Krigsmedaljen post mortem. Av minesveiperen «Raumas» personell, ble to av mannskapene tildelt Krigsmedaljen. Begge gjorde en særlig innsats, selv om skipet var sterkt skadet, og kapteinen drept.⁶⁹

Kapteineløytnant Thorleif Pettersen ble av S.O.K. innstilt til Krigskorset med sverd. Han er tildelt St. Olavsmedaljen med ekegren, for blant annet å ha ført torpedobåten «Storm». Denne var den eneste som avfyrte en torpedo mot tyske sjøstridskrefter under deres angrep på Norge.⁷⁰

For sin ledelse av D/S «Ranen» i 3. Sjøforsvarsdistrikt, ble kaptein Kurt Jensen tildelt Krigsmedaljen. «Ranen» utførte diverse oppdrag, og utmerket seg særlig gjennom hele felttoget.⁷¹ Kommandør Askim innstilte kvartermester Bratholdt til Krigsmedaljen for sin innsats under kampene på panserskipet «Norge».⁷²

Til sammen for innsats i 1940 ble det til Marinen delt ut fire krigskors med sverd, elleve St. Olavsmedaljer med ekegren og 15 krigsmedaljer. Etter innstilling fra kommandørkaptein Ulstrup, ble telefonbestyrer Magnus Johannesen Hellesland og telefonbestyrerinnene Gerda Meidell og Edlaug Valvatne tildelt Kongens fortjenstmedalje i sølv.⁷³ En del sivile ble tildelt Medaljen for edel dåd for redningsdåd etter senkningen av «Norge».⁷⁴

Hospitalskipene

⁶⁸ RA, KDK kopibok 06.01.1951–06.06.1951.

⁶⁹ Kgl.res. av 28. oktober 1949 nr. 217.

⁷⁰ KDK, perm Krigshistoriske mapper, Marinen, innstilling fra FD til St. Olavs Ordens kanselli.

⁷¹ Kgl.res. av 28.oktober 1949 nr. 217.

⁷² Kgl.res. av 28. oktober 1949.

⁷³ KDK, perm Krigshistoriske mapper, Marinen.

⁷⁴ KDK, perm Krigshistoriske mapper, Marinen.

I slutten av april ble Brand IV gjort sjøklar og utrustet som hospitalskip.⁷⁵ Mannskapet besto blant annet av fem sykepleiere og fem lotter.⁷⁶ 26. april tok skipet ombord 112 sårede: norske, engelske og tyske, samt tre sivile flyktninger.⁷⁷ Transporten gikk via Molde til Ålesund, og under turen ble skipet hvitmalt og forsynt med store Genfer-kors på sider, dekk, og styrhusets tak. I tillegg til et som ble fløyet fra masten. 29. april ble hospitalskipet bombet og beskyttet av tre tyske fly. En av bombene gjorde stor skade på babord side, og fem av mannskapet ble drept, herunder to kvinner. Samtlige ble tildelt Krigsmedaljen post mortem for å kjempe og falle for Norges sak.⁷⁸

Kystartilleriet

I 1940 var Kystartilleriet underlagt Marindepartementet. Kystfestningene inngikk i sjøforsvarsdistriktene.⁷⁹ Festningene i 1. Sjøforsvarsdistrikt ble umiddelbart involvert natt til 9. april. Oscarsborg festnings bidrag fikk stor betydning for krigens gang. For øvrig befant seg i distriktet Oslofjord festning og Kristiansand festning. Oslofjord festning hadde batterier på Rauøy, Bolærne, Måkerøy og Håøya. De tre festningene i 1. Sjøforsvarsdistrikt besto av i alt 16 batterier og en bemanning på 1 365, dekningsstyrken fra infanteriet inkludert.⁸⁰ For alle festningene gjaldt status som «ikke mobilisert», «reduert besetning» eller «i reserve».⁸¹ I 2. Sjøforsvarsdistrikt hadde Bergen og Agdenes festninger redusert besetning, 973 mann fordelt på ti batterier i alt.

En rekke personer fra Agdenes festning ble foreslått dekorert den gang. Generalinspektør og sjef for Kystartilleriet (GISKA) anbefalte ikke forslaget. Rådet fant at det var «imot Krigsdekorasjonsrådets prinsipper å dekorere noen, når overkommandoen ikke anbefaler forslaget. Rådet har imidlertid lest i gjennom forslaget, men funnet det negativt og ville i alle tilfelle avslått det».⁸²

⁷⁵ Leiv Kreyberg, *Efter ordre – eller uten*. Oslo: Gyldendal, 1976, s. 72.

⁷⁶ Kreyberg, *Efter ordre – eller uten*, s. 73; Isak Kobro, *Norges læger: 1926–1936*, Oslo: Aschehoug, 1938, s. 264.

⁷⁷ Av disse var ti tyske, vesentlig fallskjermssoldater, flere av dem hardt såret. Jan Olav Flatmark og Harald Grytten, *Ålesund i hverdag og krig: små og store hendelser fra de underlige åra 1940–1945*, bd. 1, *Ålesund under okkupasjonen 1940–1945*, Ålesund: Nordvest Forlag, 1988, s. 54.

⁷⁸ Kgl.res. 23. april 1948.

⁷⁹ 1. Sjøforsvarsdistrikt (1. SFD) dekket kysten fra svenskegrensen til Jærens rev. 2. SFD Jærens rev til grensen mellom Nord-Trøndelag og Nordland fylke og 3. SFD Nordland, Troms og Finnmark.

⁸⁰ Vold, *Felttoget 1940*, kap. 12.

⁸¹ NOU 1979: 47 *Rapport fra den militære undersøkelseskomisjon av 1946*, s. 32–33.

⁸² FD, KDR, perm Krigshistoriske mapper. Marinen, fane «Agdenes festning», notat fra KDR. Stillingen Generalinspektør og sjef for Kystartilleriet eksisterte fra 1946 til 1960.

I 3. Sjøforsvarsdistrikt mobiliserte Vardøhus festning 9. april, men det var ingen operasjoner av betydning her. Personellstyrken var inntil 160 mann. Vardøhus hadde ingen sårede eller falne.

For senkningen av *Blücher* og de muligheter det ga norske myndigheter, er oberst Birger Eriksen og sjefen for torpedobatteriet, kommandørkaptein Andreas Anderssen, tildelt Krigskorset med sverd. Major Hersleb Adler Enger var sjef for Rauøy fort. Hans bror kaptein Vagn Jul Enger var sjef for Oscarsborg festnings batteri på Kopås. Begge er tildelt St. Olavs-medaljen med ekegren, Vagn Jul for «fremragende ledelse av Kopåsbatteriet og utvist personlig mot under kampene ved Oscarsborg april 1940.» For broren er det kort anført «Sjef på Rauøy - Bolærne april 1940.»⁸³ Den militære undersøkelseskommisjon av 1946 behandlet i sitt arbeid overgivelsen av Oscarsborg festning.⁸⁴ Uoverensstemmelser i rapportene fra festningskommandanten oberst Birger Eriksen og sjefen for det underlagte batteriet på Kopås, kaptein Vagn Jul Enger, sådde tvil om når festningens motstandsevne måtte sies å være uttømt og kampen oppgis. For Undersøkelseskommisjonen ble spørsmålet om festningen kunne holdt ut lenger, og om det var noe å utsette på beslutningen om å overgi festningen slik at rettslig ansvar burde vært gjort gjeldende. Etter nøye granskning kom Kommisjonen frem til at det ikke var grunn til å «gjøre rettslig ansvar gjeldende i anledning av overgivelsen på det tidspunkt da den fant sted.»⁸⁵

Én løytnant, to sersjanter og ti menige på festningene falt. De er tildelt Krigsmedaljen post mortem for å kjempe og falle for Norges sak under felttoget.⁸⁶

En del av forklaringen på at så få kvinner har vært gjenstand for dekorering under det norske felttoget er den til tider kaotiske og uoversiktlige situasjonen ved fronten samt manglende oversikt over innsatsen i ettertid. Dette gjelder for så vidt også for dekorering av menn. Da

⁸³ RA, FD, Krigsdekorasjonskanselliet, skap, Kystartilleriet.

⁸⁴ «Den militære undersøkelseskommisjon av 1946 (MU) ble oppnevnt ved kongelig resolusjon av 1946. Kommisjonen hadde som oppgave å undersøke militære myndigheters forhold før og under felttoget i Norge i 1940. Kommisjonen var samtidig et rådgivende organ for den militære påtalemyndighet idet den også skulle avgi innstilling om hvilke offiserer som under felttoget hadde foretatt slike disposisjoner at det burde reises tiltale», NOU 1979: 47 *Rapport fra den militære undersøkelseskommisjon av 1946*, s. 5.

⁸⁵ NOU 1979: 47 *Rapport fra den militære undersøkelseskommisjon av 1946*, s. 35. MU fant at det for åtte offiserer i 1. SFD burde «tas under overveielse å gjøre rettslig ansvar gjeldende.»

⁸⁶ Én løytnant, to sersjanter og fem menige ved Kristiansand festning, to menige på Rauøy, én på Bolærne, én på Kvarven og én på Hellen.

krigen var over i 1945, var mange vitner borte samtidig som fem krigsår hadde svekket minnet hos mange. Kompanidagbøker, militære rapporter og andre offisielle kilder – i den grad slike fantes – var ikke alltid egnet redskap til å fange kvinners innsats. Ofte førte tilfeldigheter til at kvinner tok del i striden, som den «eldre, stillfarende» Ågot Junge, som var gift med våpensmeden på Hysnes fort. For å møte et tysk angrep over land mot Hysnes var en tropp norske soldater sendt frem. Under en fem timer lang trefning med en overlegen tysk styrke, holdt nordmennene stand før de trakk seg tilbake mot fortet. Da de nærmet seg Hysnes kom styrken under intens mitraljøseild. «[De norske] Soldatene lå helt åpent med leirens ståltrådgjerde bak seg og kunne ikke komme i dekning bak husene innenfor». Ågot Junge var den som raskt oppfattet alvoret i situasjonen og «sprang ut i kulereget, klippet hull i gjerdet, og soldatene slapp gjennom».⁸⁷

Flyvåpnene

Luftforsvaret ble opprettet ved sammenslåing av Hærens og Marinens flyvåpen i 1944. I april 1940 tilhørte flyavdelingene forsvarsgrenene.

Hærens flyvesen besto av Flybataljonen i Sør-Norge, Trøndelag flyavdeling, Hålogaland flyavdeling og Flyskolen på Kjeller. Til sammen om lag 1 300 mann med 75 flymaskiner av forskjellige typer. Flyene var gamle, saktegående og dårlig bevæpnet.⁸⁸

Flybataljonens tre underavdelinger, benevnt «vinger», var fordelt på flyplassene Fornebu, Kjeller og Sola. Jagervingen møtte invasjonen over Fornebu og skjøt ned noen tyske fly. Dette var den første luftkamp i Norges historie.⁸⁹ Speidervingens fly ble evakuert fra Kjeller allerede natt til 9. april. Bombevingen ble trukket ut fra Sola flyplass og beordret til Østlandet. Da flyplassene i sør kom på tyske hender, ble de gjenværende flyavdelingene organisert i improviserte grupper under kaptein Ole Reistad.⁹⁰ Flyenes skiunderstell gjorde det forholdsvis enkelt å anlegge feltflystriper. Da kampene i Sør-Norge opphørte, ble enkelte fly overført til Nord-Norge via Trøndelag.

⁸⁷ *Norges Krig 1940–1945*, s. 159.

⁸⁸ I tillegg til personellet ved avdelingene hadde sjefen for Hærens flyvåpen 74 personer i sin stab. Flere moderne fly var i bestilling, men var ikke levert før angrepet på Norge.

⁸⁹ Det antas at Jagervingen skjøt ned 4–6 fly. I tillegg skadet luftvernet på Fornebu ytterligere seks fly, Vold, *Felttoget 1940*, s. 197; s. 213.

⁹⁰ Ole Reistad ble senere sjef for flyskolen *Little Norway* i Canada.

Hærens flyvåpens skoler på Kjeller drev flyger-, speider- og mekanikerutdanning. Åtte av skolens 24 fly kom i tjeneste i Sør- og senere i Nord-Norge.

Trøndelag flyavdeling var oppsatt som speiderving med ti fly i alt. Avdelingen tok opp kampen mot tyske fly over Værnes og gjorde god innsats, forutsetningene tatt i betraktning. Da Værnes falt, flyttet deler av styrken til feltflyplasser forskjellige steder i Trøndelag. Løytnant Wilhelm Mohr overtok ledelsen 12. april.⁹¹ Fram til 27. april fløy avdelingen rekognoseringsoppdrag til støtte for Hæren i Sør-Norge.

Forsvaret i Nord-Norge hadde bedre forutsetninger for å lykkes enn avdelingene i sør. En større andel av styrkene enn i sør var inne til nøytralitetsvakt, og mobilisering fikk i større grad foregå uforstyrret.⁹² Hålogaland flyavdeling (HFA) fløy 148 operative tokter til støtte for 6. divisjon under kampene i Nord-Norge. Det var oppklaring og rekognosering; bombeslipp og luftkamp; transport og forsyning. Avdelingen fikk flere fly nedskutt, men ingen flygere mistet livet.⁹³ Da de norske styrkene kapitulerte i begynnelsen av juni, var HFA i gang med rekruttskole og flyskole i Troms.

Marinens flyvesen var organisert i tre flyavdelinger, én ved hvert av sjøforsvarsdistriktene.⁹⁴ Til sammen disponerte de 26 brukbare fly. Vi mangler styrketall for enkelte av avdelingene, men totalt kan personellstyrken ha vært om lag 330. Ved krigsutbruddet hadde 1. flyavdeling (FA 1) åtte fly i Horten og fire i Kristiansand. Da tyskerne kom, ble evakuering iverksatt. Ett av flyene fra Horten ble etter hvert fløyet til Eidfjord og tilsluttet Hardangerfjord flygruppe. De øvrige kom ikke med i operasjoner.

2. flyavdeling hadde til sammen ni brukbare fly, fordelt på basene Hafrsfjord ved Stavanger, Flatøy ved Bergen og Hitra. Fire av dem ble til Sognefjord flygruppe. To fly dannet Hardangerfjord flygruppe sammen det nevnte fra 1. flyavdeling. Begge gruppene løste

⁹¹ Wilhelm Mohr ble senere tildelt Krigskorset med sverd.

⁹² Mens Hæren i Sør-Norge hadde 5 000 mann på nøytralitetsvakt ved krigsutbruddet, var antallet i Nord-Norge over 6 000. Organisasjonen vokste til hhv. nær 40 000 og noe mer enn 10 000, Vold, *Felttoget*, s. 19; Gjeseth, *Norsk veteranpolitikk etter 1945*, s. 10.

⁹³ Flyløytnant Fridtjof Aandahl omkom da det polske transportskipet *Czrobry* ble bombet av tyske fly ved Rost. Løytnant Aandahl var på vei til Storbritannia for å skaffe flymateriell.

⁹⁴ Hovedkvarterer henholdsvis Karljohansvern i Horten, Marineholmen i Bergen og Tromsø. Alle fly tok av og landet fra/på vann.

oppdrag langs vestlandskysten til slutten av april. Flere av flyene ble evakuert til Storbritannia.

3. flyavdeling disponerte fem fly. Fra Skattøra i Tromsø utførte avdelingen bl.a. bombing av tyske stillinger i Narvik-avsnittet. Mot slutten av felttoget mottok 3. flyavdeling flere fly fra avdelinger sørpå. Noen ble fløyet til Finland og noen til Shetland.

De som særlig utmerket seg er dekorert. Flere av de dekorerte tjenstgjorde senere i norske styrker utenlands og er dekorert for det. For dem som er tatt med her gjelder det at innsatsen under felttoget i Norge utgjorde en betydelig del av grunnlaget for dekorering. Løytnant Rolf Torbjørn Tradin er en av Luftforsvarets helter. Ved tildelingen av Krigskorset med sverd skrev Krigsdekorasjonskanselliet:

Store tjenester ved uforferdet innsats som jagerflyver mot fienden 9.4.40 og senere. Kamp med tyskerne 9. april 1940 som sjef for jagersveit. Motorskade hindret videre kamp. Deretter til Rjukanavsnittet, der han han deltok i bakkekampene. Deretter treningsavdelinger i Toronto og siden engelsk jageravdeling i Storbritannia. Deltok i luftoperasjoner mot fienden inntil han ble drept i luftkamp over kanalen 31.5.43.

Fire offiserer fra flyvåpnene er tildelt St. Olavsmedaljen med ekegren. Løytnant Håkon Kyllingmark sågar to ekegrener.⁹⁵ Løytnant Fridtjof Aandahl er tildelt St. Olavsmedaljen med ekegren. Kyllingmark og Aandahl tilhørte Hålogaland flyavdeling. Edvin Manshaus fikk sin St. Olavs-medalje med ekegren i 1949 «for som sjef for Marinens [2.] flyveavdeling under kampene på Vestlandet i april 1940 å ha ledet sin flyavdeling på en særlig fremragende måte og vist stort initiativ, mot og kampånd».⁹⁶ Løytnant Sven Samuel Bugge var nestkommanderende for Manshaus ved Marinens 2. flyavdeling. I innstillingen til hans St. Olavsmedalje med ekegren skrev kommandørkaptein Johan Ulstrup:

⁹⁵ Referansegruppemedlem Lars Borgersrud mener å kunne dokumentere at Håkon Kyllingmark var i NS før krigen, og anfører: "Håkon Kyllingmark er omtalt flere ganger i delrapporten. Han fikk St. Olavsmedaljen med to ekegrener. Det hører med til hans historie at han var lagsleder i NS inntil krigen. Vi er inneforstått med at dette i seg selv ikke diskrediterer ham for dekorasjoner for krigsinnsatsen, men vi registrerer samtidig at utvalget flere steder anfører som diskrediterende hva kommunister gjorde før krigen, som Asbjørn Sunde. Det som imidlertid er diskrediterende for Kyllingmark, er at han holdt dette skjult i alle år etter krigen, på tross av høye politiske verv som forsvarsminister m.m. Han holdt også dette skjult i sin selvbiografi. Det er her verdighetskriteriet kommer inn." Borgersrud 2016, s. 5. Kyllingmarks ekegren til St. Olavsmedaljen med ekegren fikk han for ledelse av Sepals-basene mot slutten av krigen. Han deltok også i motstandsarbeid i Nord-Norge frem til han måtte flykte til Sverige i 1943.

⁹⁶ Oberstløytnant Carl Johan A.L. Stansberg, som pr. 1948 var eneste gjenlevende flyger fra FA 2 i 1940, den gang løytnant, foreslo at Manshaus skulle tildeles Krigskorset med sverd. Admiral Carsten Tank-Nielsen, sjef for 2. SFD i 1940, støttet forslaget. Forsvarsdepartementet mente at forslaget lå noe høyt, og innstilte på St. Olavsmedaljen med ekegren.

Begivenhetene i april, mai 1940 ligger nu meget langt tilbake, men det som fremdeles overskygger alle inntrykk er defaitisme jeg ble møtt med hos den vesentlige del av dem jeg kom i kontakt med under kampanjen. Löytnant Bugge viste en selvfølgelighet i alt sitt krigsvirke som hjalp til å minske dette inntrykk.⁹⁷

Milorgs leder, den senere forsvarsminister Jens Chr. Hauge motsatte seg i det lengste personlige utmerkelser for sin innsats. Det betyr ikke at han ikke unte andre en dekorasjon. Da oberst Ole Reistad høsten 1947 var alvorlig syk, oppsøkte Hauge obersten i hans hjem på Alnabru for å høre om han var villig til å motta en St. Olavs Orden. Obersten hadde til da ikke ønsket dekorasjoner for sin krigsinnsats. Med bekreftende svar fra Reistad kontaktet Hauge majesteten for raskt å få en avgjørelse. Han fryktet at oberst Reistad var døende.

[REDACTED]

[REDACTED] Oberst Ole Imerslund

Reistad ble utnevnt til Kommandør med stjerne. Han døde knapt fire uker senere.⁹⁸

Telefonistinnene

Tilgangen på god og stabil kommunikasjon mellom ledelsen og avdelingene var avgjørende for at de norske styrkene skulle kunne fungere. I den forbindelse spilte de eksisterende telefon- og telegraflinjer, sentraler og deres operatører en sentral rolle. Telefonsentraler var knutepunktene i det norske kommunikasjonsnettverket og var tradisjonelt betjent av kvinnelige operatører, ofte omtalt som telefonistinner. Ved flere anledninger under felttoget kom disse telefonistinnene til å havne midt i pågående krigshandlinger. Under trusselen av å være mål for fremrykkende tyske avdelinger, kom flere av telefonistinnene til å utvise både mot og ro.

To av disse telefonistinnene er dekorert med Krigsmedaljen. Kirsti Rekves innsats på Uppistova på Voss under kampene ved Gravhalstunnelen ble spesielt trukket frem av oberst Sverre Blom som et eksempel på noen som:

[...] fortjener en særlig påskjønnelse for koldblodig opptreden ved at hun – under tyskernes angrep mot Gravhalstunnelen den 28/4 40 – i telefonen holdt den norske

⁹⁷ KDK, perm Krigshistoriske mapper, innstilling FD til St. Olavs Ordens kanselli.

⁹⁸ [REDACTED]

kommandant på Myrdal stasjon underrettet om situasjonen, tross at hun var midt i kuleregnet.⁹⁹

I korrespondansen etter Johannes Schiøtz kan man i et brev fra 1946 finne følgende avsluttende utsagn «En del telefondamer er nok brakt i forslag, men jeg er redd det er nogså tilfeldig».¹⁰⁰ Det er mulig at Schiøtz' mistanker om tilfeldig behandling inkluderte tilfeller som søstrene Inga og Emma Sundmoen på Os telefonstasjon, som under kampene ved Os utførte:

[...]utmerket tjeneste og holdt ut på stasjonen til tyskerne kom, tross kamphandlingene. Frk. Inga Sundmoen nektet de tyske soldater å kappe inntakshandlingene, idet hun hevdet at det var privat eiendom og fikk hindret at det ble gjort. Det er i det hele grunn til, også ved denne anledning, uten å nevne flere navn, å fremheve den store hjelp avdelingene på mange måter fikk av telegraf- og telefonvesenets personale over hele Østerdalen. Det holdt trofast ut til siste stund».¹⁰¹

Alliert støtte

Historikerprosjektet har tidligere redegjort for dekorering av den allierte støtten under felttoget i Norge våren 1940.¹⁰² Dekorering av allierte er preget dels av at dette var et diplomatisk virkemiddel, dels at allierte myndigheter selv var overlatt å innstille sine kandidater for norske dekorasjoner. Dette lar seg vanskelig sammenlikne med dekorering av nordmenn.

Dekorering for innsats under felttoget

Det tok lang tid å finne fram til mottakerne av krigsdekorasjoner for innsats under felttoget. Mange fikk i 1949, noen fikk i 1952. «Lotten fra Hegra» fikk Krigsmedaljen i 1956. Vi kjenner tilfellet kaptein Eiliv Austlid. Arbeidet som er gjort i dekorasjonssakene ser ut til å være grundig og samvittighetsfullt utført, selv om det noen ganger tok svært lang tid. Det er ikke grunnlag for å si at enkeltpersoner er holdt utenfor på grunn av manglende kunnskap, hemmelighold eller politiske forhold. Det kan likevel være riktig å undersøke innsats fra felttoget videre fordi dekorasjonssystemets vekt på ledelse framfor tapperhet har ført til dårlig uttelling for dem som befant seg lavest i det militære hierarki. På den annen side vil

⁹⁹ FD, KDK, ufullstendig.

¹⁰⁰ FD, KDK, ufullstendig.

¹⁰¹ Jensen (red.), *Operasjonene i Glåmadalforet, Trysil og Rendalen*, s. 273.

¹⁰² «Norske krigsdekorasjoner for innsats under andre verdenskrig. Del 1: Dekorasjonspraksis 1940–2009», særlig s. 149–150.

tildelinger av Krigskorset med sverd til dem som allerede har mottatt St. Olavsmedaljen med ekegren, kunne medføre ytterligere forskyvninger. Hvem, om noen, av dem som ble tildelt Krigsmedaljen skal justeres opp til St. Olavsmedaljen med ekegren? Skal noen av dem som ble vurdert til, men ikke tildelt Krigsmedaljen allikevel tildeles denne? Hvor skal skille settes for en slik vurdering? Selv om det i utgangspunktet kan virke som en fornuftig justering å sette de fem menige mottakere av St. Olavsmedaljen med ekegren opp til Krigskorset med sverd, vil det altså medføre ytterligere skjevheter.

Handelsflåten under andre verdenskrig – anerkjennelse og dekorering

Den norske handelsflåten var en av verdens største og mest moderne ved krigsutbruddet. Bare Storbritannia, USA og Japan hadde større handelsflåter. Moderne, norske tankskip fraktet en stor del av petroleumsproduktene Storbritannia trengte i krigens første fase. Den norske handelsflåtens innsats var et viktig bidrag i de alliertes kamp. Det blir ofte trukket frem at allierte sjefer mente at «den norske innsatsen på havet var verdt mer enn en million soldater.»¹⁰³

For den norske handelsflåten begynte andre verdenskrig i september 1939. Det første norske krigsforliset fant sted 13. september 1939. Norske myndigheter og redere iverksatte umiddelbart tiltak for å beskytte handelsflåten. Norge erklærte seg nøytralt, og det ble forbudt for norske fartøyer å anløpe havnene til de krigførende parter.¹⁰⁴ Britene var imidlertid avhengige av forsyninger også på norsk kjøp.

Med regjeringens samtykke inngikk rederne i november 1939 en avtale om å gi britene mulighet til å befrakte omkring halvparten av handelsflåten. I realiteten var avtalen i strid med nøytraliteten, og Norge forsøkte å holde den hemmelig.

Frem til angrepet på Norge var det først og fremst kanalsonen og Nordsjøen som var farlig område. De fleste krigsforlis skjedde der, og mellom 60 og 70 prosent skyldtes ubåter. I alt ble det fra september 1939 til 9. april 1940 senket mer enn 50 norske fartøyer; nær 400 sjømenn omkom.¹⁰⁵

Samtidig med at tyske styrker angrep Norge, kom kampen om handelsflåten i gang. Britene tok raskt over den danske handelsflåten, og for ikke å havne i samme situasjon, vedtok regjeringen i en provisorisk anordning 22. april å rekvirere den delen av den norske handels-

¹⁰³ Eitinger m.fl., *Krigsskader og senvirkninger*, s. 207, note 29: «Påstanden [om at de norske sjøfolkene var verdt mer enn en million soldater] er bl.a. tillagt statsminister Churchill og president Eisenhower, men stammer egentlig fra redaktøren av det britiske shippingbladet *Motorship*, der den sto gjengitt i januarutgaven fra 1941(...).» Selv om dette er en påstand som er vanskelig å kvantifisere, går det frem blant annet av propagandaplakater fra Storbritannia høsten 1940 at Nortraship mente at 40 prosent av petroleumsproduktene som kom til Storbritannia kom på norske tankere.

¹⁰⁴ Eitinger et al., *Krigsskader*, s. 209.

¹⁰⁵ Eitinger et al., *Krigsskader*, s. 210; jf. Julie Backer, «Statistisk oversikt over krigsdødsfallene 1940–1945», i *Statistiske meddelelser*, Oslo: Norges offisielle statistikk, 1948, s. 451.

flåten som befant seg utenfor tyskkontrollert område.¹⁰⁶ Dermed ble *Norwegian Shipping and Trade Mission* (Nortraship) opprettet.

Den norske handelsflåten besto 9. april av 1 182 skip på over 500 bruttoregister tonn (brt). Av disse kom 275 under tysk kontroll, mens hoveddelen av flåten kom på regjeringens hender. Inkludert flere hvalbåter og andre mindre fartøyer på under 500 brt, utgjorde Nortraships flåte til å begynne med 1 022 fartøyer, hvorav 502 fartøyer var igjen ved krigens slutt.¹⁰⁷

Etter at tyske hjelpekryssere¹⁰⁸ ble tatt i bruk i 1940, ble farlig farvann utvidet til å gjelde de fleste havområder. Kampene til sjøs kulminerte i det som senere er kjent som slaget om Atlanterhavet. Det ble utkjempet som konvoislag, der grupper av ubåter angrep konvoier. I september 1939 hadde tyskerne 46 ubåter i aktivitet. I løpet av krigen sjøsatte de ytterligere 1 131.¹⁰⁹

Frem til våren 1943 var tyskerne på offensiven i Atlanterhavet. Det største konvoislaget i Nord-Atlanteren fant sted i mars 1943. 40 tyske ubåter senket 21 skip i to allierte konvoier, som til sammen besto av 89 skip. Et nytt, stort konvoislag, hvor tyskerne mistet mellom fem og ti ubåter, mens de allierte mistet tolv handelsfartøyer, signaliserte vendepunktet. Under den siste delen av slaget om Atlanterhavet mistet tyskerne flere ubåter enn de allierte mistet handelsfartøyer. Fra midten av 1943 til krigens slutt senket de allierte 590 tyske ubåter.¹¹⁰

Norske sjømenn deltok også på andre fronter i sjøkrigen. Blant annet var de med i de såkalte dødskonvoiene til Malta. Også denne trafikken førte til store tap.¹¹¹ Det samme gjaldt konvoiene til Murmansk. Farten på Australia medførte også stor risiko.¹¹²

Det foreligger forskjellige oppgaver over antall sjømenn i handelsflåten og over tap som følge av krigsforlis.¹¹³ Det oppgis tall fra 33 000 til 43 000 sjømenn. Omkring 11 prosent av sjøfolkene på norske skip pr. 1940 var utenlandske statsborgere.¹¹⁴ I følge Nortraships tapslister

¹⁰⁶ Eitinger et al., *Krigsskader*, s. 216.

¹⁰⁷ Eitinger et al., *Krigsskader*, s. 217.

¹⁰⁸ S.k. hjelpekryssere var sivile fartøyer rekvirert for militær bruk og påmontert skyts.

¹⁰⁹ Eitinger et al., *Krigsskader*, s. 218.

¹¹⁰ Eitinger et al., *Krigsskader*, s. 219.

¹¹¹ Elisabeth Lønnå, *Sjøens kvinner: ute og hjemme*, Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010, s. 104.

¹¹² Eitinger et al., *Krigsskader*, s. 219.

¹¹³ Med handelsflåten menes her skip under Nortraship. De som tjenestegjorde på disse skipene, betegnes her som krigsseilere. Handelsflåtens skyttere ble oftest rekruttert fra handelsflåtens egne folk, men ble overført til Marinen. Marinens personell er ikke omhandlet her, med unntak av overlappende tjeneste i forbindelse med tildeling av Krigsmedaljen. De som seilte i hjemmeflåten er ikke dekket av krigsseilerbegrepet.

¹¹⁴ I 1943 var andelen steget til 25 prosent. For perioden frem til 1945 finnes ikke sikre tall, men det er grunn til å tro at det var omkring 25 prosent.

omkom 2 393 sjømenn ved krigsforlis eller sjøforlis. I følge Statistisk sentralbyrå og Sjøfartskontoret omkom totalt hhv. 3 003 og 2 208 norske sjømenn i krigsforlis. I tillegg kom 1 325 norske sjømenn som omkom av andre årsaker. Til sammen utgjør det omkring ti prosent av dem som var til sjøs i løpet av disse årene. Mannlige sjøfolk utgjorde 30–35 prosent av alle krigsdødsfall blant norske menn til sammen. Få andre grupper hadde tilnærmedesvis så store tap.¹¹⁵ 70 av de sjøfolkene som mistet livet, var kvinner i jobb om bord. Dette var åtte prosent av de kvinnene som mistet livet i krigshandlinger i alt.¹¹⁶ Totalt arbeidet det over 200 kvinner i Nortraships flåte.¹¹⁷

Krigsseilernes hjemkomst

Da krigen var over, kom krigsseilerne hjem over flere år, ett skip om gangen, til forskjellige havner. Det var ikke mulig å gi dem en felles velkomst. Årsaken til at krigsseilerne måtte vente, var at handelsflåten var av avgjørende økonomisk betydning for Norge også etter krigen; transportbehovet til sjøs ble ikke mindre da krigen var over. Det var også for mange svært lang vei hjem.

Livet og erfaringene til dem som ble hjemme, og dem som hadde seilt ute under krigen, var svært forskjellige. Sjøfolkene hadde først og fremst seilt for Norges frihet, og de hadde fysisk vært med på å vinne krigen. Hjemme møtte de en fremmed verden, hvor få visste noe om handelsflåtens innsats og betydning for krigens gang. Krigsseilerne opplevde at deres innsats ble undervurdert. Slekt og venner var mest opptatt av hva som hadde skjedd hjemme. Mange krigsseilere opplevde også at deres pårørende trodde de hadde sluppet unna krigen, siden de ikke hadde vært i Norge.¹¹⁸

Etter krigen var det boligmangel i Norge. For å kunne kjøpe eller bygge en bolig måtte man ha såkalt hjemstavnsrett. For å få denne, måtte man ha bodd i kommunen i de siste to år. Det hadde ikke krigsseilerne, slik at de hadde vansker med å skaffe bolig. Krigsseilerne fra Finnmark og Nord-Troms kom hjem til en nedbrent landsdel. En annen konsekvens av tiden

¹¹⁵ Med unntak av jagerflygere og Marinen. Jagerpilotene med ca. 50 prosent tap, men de var relativt få i antall. Marinen mistet totalt omkring 900 mann, av de omtrent 10 000 som tjenestegjorde under felttoget og senere.

¹¹⁶ Backer. 1948 «Statistisk oversikt over krigsdødsfallene 1940–1945», i *Statistiske meddelelser 1948*, s. 451 (tabell). statistikk over kvinner i handelsflåten er upålitelig, bl.a. fordi mange kvinner ikke ble registrert som sjøfolk, selv om de jobbet på skip.

¹¹⁷ Lonnå, *Sjøens kvinner*, s. 104.

¹¹⁸ Hjeltnes 1997, s. 413.

til sjøs, var at krigsseilerne ofte var strøket av manntallet, slik at de ikke fikk stemme ved valget høsten 1945.¹¹⁹

Mange krigsseilere ble boende i provisoriske brakker, som følge av boligmangelen. Fyll, bråk og spetakkel ble det flittig rapportert om i media. Begrepet «krigsseiler» fikk etter hvert negative konnotasjoner. Selv om mange krigsseilere klarte seg bra, ble begrepet forbundet med noe negativt.¹²⁰

Samfunnets anerkjennelse

Handelsflåtens bidrag til den allierte seieren var lite forstått i Norge i årene etter krigen. Men med boken *Hver tiende mann måtte dø* av Per Hansson, begynte dette å endres. Andre relevante og gode bøker som omhandler handelsflåtens innsats under krigen, er for eksempel *Nortraships flåte* av Jon Rustung Hegland, *Tusen norske skip* av Lise Lindbæk og *Syv fortellinger fra Norges krig på havet* av Leif Vetlesen og Ingvald Wahl. Særlig har fembinds-verket *Handelsflåten i krig 1939–1945*, som kom i 1990-årene, gitt et løft for kunnskapen om krigsseilerne.

I dag er handelsflåtens innsats anerkjent av alle som har kunnskap om emnet. Samtidig er det klart for de fleste at den behandling krigsseilerne ble utsatt for da de kom hjem, var under enhver kritikk. Dette ble presisert av daværende statsråd Grete Faremo i hennes tale på frigjørings- og veterandagen 8. mai 2011 hvor hun beskrev behandlingen krigsseilerne fikk da de kom hjem som «en skamplett på nasjonens ære.»

Dette ble fulgt opp av daværende statsråd Anne-Grete Strøm-Erichsen, som ba krigsseilerne om unnskyldning høsten 2013, under et arrangement i Risør. Regjeringen har siden fremhevet krigsseilernes innsats i taler og på veterandagen.

Dekorasjoner – 1940-tallet

En annen form for anerkjennelse er tildeling av dekorasjoner. Ved innføringen av de norske krigsdekorasjonene, var regjeringen fremsynt nok til å inkludere handelsflåten. Nortraship ble i dekoreringssammenheng behandlet som en forsvarsgren. Krigsseilerne fikk de første krigsdekorasjonene, og de fikk de fleste krigsdekorasjonene.

¹¹⁹ Hjeltnes 1997, s. 385; s. 390.

¹²⁰ Hjeltnes 1997, s. 411.

Praksis ble at skipsføreren innstilte de av sine mannskaper som hadde ytet en særlig fortjenstfull handling, eller som hadde seilt 18 måneder eller mer i faresonen, til Krigsmedaljen. Det samme gjaldt dem som seilte videre etter et krigsforlis. Disse forholdene ble ansett som så krevende at de ble regnet som *bragd over tid*. I 1945 ble det bestemt at de som kjempet i norske styrker eller handelsflåten og falt for Norges sak, skulle tildeles Krigsmedaljen post mortem.

Videre seilas etter et tredje krigsforlis utløste St. Olavsmedaljen med ekegren. Dette gjaldt i utgangspunktet bare dersom forlisene skjedde med norske skip og neste hyre også var på norsk skip.¹²¹

I retningslinjene for utdeling av krigsdekorasjoner til norske sjømenn fastsatt av Handelsdepartementet i London 1. oktober 1941, gir departementet eksempler på dekorasjonsverdige handlinger.¹²² Eksempelene inkluderer det å utmerke seg ved fiendtlig angrep, skyte ned fly, ødelegge fiendtlig ubåt og redningsdåd under krigsforlis. Dessuten kunne fremragende navigasjon ved blokadebryting gjøre en fortjent til dekorasjon. Ved særlig fremragende tilfeller ville Krigskorset være aktuelt. Ledelse var det som gjorde en bragd særlig fremragende, slik at Krigskorset ble forbeholdt kapteiner og maskinmestre.¹²³

Forslag om dekorering av skipsbefal og mannskaper skulle sendes av skipsføreren til Nortraship, som så fremmet forslagene til Handelsdepartementet. Avgjørelse ble fattet av Kongen i statsråd.

Innstilling av skipsførere ble fremmet direkte av Nortraship. Øyenvitner eller andre som hadde skaffet seg pålitelige opplysninger om den handling eller den virksomhet som burde påskjønnnes, kunne også fremme innstilling om dekorasjon. Det ble ansett som særlig viktig at så utførlige opplysninger som mulig ble skaffet til veie i hvert enkelt tilfelle.¹²⁴

Det var personell fra handelsflåten som ble tildelt Krigskorset ved den første ordinære tildelingen i desember 1941.¹²⁵ Da allierte styrker ble unnsatt fra Dunkerque, var et norsk fartøy blant dem som deltok i evakueringen. M/S «Hird», ble «stadig utsatt for bombeangrep

¹²¹ FD, KDR, perm merket «Horve saken», NORTRASHIP til Handelsdepartementet, 10. november 1943, signert Hysing Olsen.

¹²² Det norske Handelsdepartementet i London beholdt sitt tunge navn, *Departementet for handel, sjofart, industri, håndverk og fiskeri*, men syslet i realiteten mest med statsrederiet Nortraship, særlig bemanning.

¹²³ FD, KDR, perm merket "Krigsdekorasjonsrådet 1987".

¹²⁴ RA/S-3545/G/Gh/Ghf/L_0051 Direktoratet for sjømenn, registeravdelingen, krigsmedaljer, Erstatnings- og gjenopptakelsessaker vedrørende krigsdekorasjoner, retningslinjer av 1. oktober 1941.

¹²⁵ Kong Haakon VII og Kronprins Olav ble tildelt Krigskorset og Krigsmedaljen i november 1941.

dag og natt».¹²⁶ Skipet tok med seg omkring 3 500 allierte soldater og noen sivile flyktninger. Underveis, fortsatt under stadig bombardement og mitraljøreangrep fra tyske fly, reddet de flere sjøfolk og soldater fra forliste skip. For dette ble skipets kaptein tildelt Krigskorset. I samme resolusjon tildeles to skipsførere og to maskinmestre som forserte blokaden av Gøteborg, og tok sine skip til Storbritannia, Krigskorset. Mannskapene ble tildelt Krigsmedaljen.¹²⁷ Dette var altså i tråd med det som ble vanlig praksis.

Det kan være vanskelig å skille ut hvem som ble tildelt Krigsmedaljen for bragd, og hvem som fikk den som automatisk utløst dekorasjon. Et eksempel på dette er tildeling av Krigsmedaljen til 147 norske sjømenn, to belgiske, to svenske og én dansk sjømann. Om dem heter det: «Hvor intet motsat er anført har vedkommende 18 maaneder eller lengere fartstid i faresonen.»¹²⁸ Av de to belgiere som begge hadde 18 måneders fartstid, ble den ene trukket frem for å ha deltatt i å redde 73 allierte soldater fra å drukne utenfor St. Nazaire 17. juni 1940. Det samme gjelder to nordmenn, den ene en maskinist som etter at skipet hans ble bombet, deltok i «hurtig slukning av brannbomber på dekk og i lasten.» Den andre, en styrmann, krigsforliste først én gang. Det neste skipet han mønstret på ble senket av tyske bombefly. Vedkommende betjente ett av maskingeværene om bord, og det lyktes dem å skyte ned et av de tyske flyene. Deretter mønstret han på et tredje skip. Han hadde også mer enn 18 måneder i faresonen.¹²⁹ I disse eksemplene er det vanskelig å si hvilken begrunnelse for Krigsmedaljen som er benyttet, om den er gitt for bragd, for kombinasjonen bragd og seilingstid i faresonen eller bare seilingstid. Det synes imidlertid klart at krigsseilerne som hovedregel ikke fikk stjerne til Krigsmedaljen, uansett hva de gjorde utover å seile i 18 måneder eller mer.¹³⁰ De ble heller ikke tildelt stjerne til Krigsmedaljen for nye 18 måneders seilas i faresonen, eller dersom de senere kjempet og falt for Norges sak.¹³¹

Det er delt ut ca. 20 000 dekorasjoner i perioden 1940–56. Med forbehold om feil, manglende opplysninger i kildene, samt omtrentlige tall, er de fordelt som følger: omkring 4 700 post mortem, hvorav handelsflåten 2 300, diverse hemmelige tjenester 110, Hjemmestyrkene 380, Hæren 700, Kystartilleriet 20, Luftforsvaret (herunder Marinens og Hærens flygevesen) 300 og Marinen 800. Som nevnt, tilkom alle som kjempet og falt for Norges sak Krigsmedaljen

¹²⁶ Kgl.res. av 12. desember 1941.

¹²⁷ Kgl.res. av 12. desember 1941.

¹²⁸ RA, Statsrådssekretariatet, konsept til statsrådsprotokollen, 9. oktober 1942.

¹²⁹ RA, Statsrådssekretariatet, konsept til statsrådsprotokollen, 9. oktober 1942.

¹³⁰ Kildene som er gransket, er svært sparsomme med opplysninger, slik at det ofte er umulig å avgjøre hva en mottaker ble dekorert for. Tallene som presenteres i avsnittet er derfor omtrentlige, og ikke absolutte.

¹³¹ FD, KDR, perm merket «Krigsdekorasjonsrådet 1987», R-notat fra Forsvarsministeren, 8. desember 1987.

post mortem. Holder man disse utenfor, blir de resterende fordelt omtrent slik: handelsflåten 6 500, Marinen 3 550, Luftforsvaret 800, Hæren 700, Kystartilleriet 3, sivile 1 350. Tildelinger til personer med ukjent tilknytning til militærvesenet var i størrelsesorden 1 000. Av de ovenfor nevnte var 366 kvinner.

Ingen norsk kvinne er tildelt Krigskorset, nasjonens høyeste krigsdekorasjon.¹³² Derimot er Margit Johnsen, som eneste kvinne, tildelt St. Olavsmedaljen med ekegren. Johnsen tjenestegjorde på norske skip som deltok i middelhavskonvoiene. Hun er også dekorert med Krigsmedaljen og *the British Empire Medal*. Johnsen er dermed den høyest dekorerte norske kvinne under andre verdenskrig. Foruten «Malta-Margit» er 36 norske kvinner tildelt Krigsmedaljen, kanadiskfødte Fern Blodgett-Sunde inkludert.¹³³ Som blant norske menn, utgjør krigsseilerne den største gruppen dekorerte. I alt 21 kvinnelige norske krigsseilere er tildelt Krigsmedaljen.¹³⁴

Britiske myndigheter tillot ikke sine borgere å motta dekorasjoner for fartstid, eller andre automatisk utløste dekorasjoner.¹³⁵ Av hensyn til likebehandling ble det derfor i utgangspunktet ikke aktuelt å tildele utenlandske statsborgere noen dekorasjon for fartstid på norske skip.

Redningsdåd til sjøs

Under andre verdenskrig ble omtrent 4 000 sjømenn fra mer enn 90 fartøyer reddet av besetningsmedlemmer på norske skip. Få av dem som med livet som innsats gjennomførte disse redningene, ble dekorert for det. Unntakene var Krigsmedaljen post mortem for dem som omkom. Et trettitalls sjømenn fikk Medaljen for edel dåd i sølv, for svært spesielle tilfeller.¹³⁶ De 4 000 redningene ble i alminnelighet ikke gjenstand for dekorering, ikke minst fordi kameratredning ble regnet som enhver sjømanns plikt. Samtidig var det svært ofte stående ordre at kun utpakte skip i en konvoi skulle stanse for å plukke opp overlevende. Det

¹³² H.M. Dronning Elizabeth (gift med H.M. George VI) er eneste kvinne som er tildelt Krigskorset, Erik Gjems-Onstad (red.), *Krigskorset og St. Olavsmedaljen med ekegren*. Oslo: Grøndahl Dreyer, 1995. s. 27.

¹³³ Fern Blodgett-Sunde krysset Atlanteren 78 ganger om bord på M/S Mosdale. Da Mosdale i 1943 hadde krysset 51 ganger, takket Haakon VII besetningen personlig. Ved krigens slutt hadde Mosdale 96 kryssinger.

¹³⁴ Det totale antallet kvinnelige sjøfolk er usikkert, sannsynligvis var det 200–300. Så mange som 70 av dem mistet trolig livet i løpet av krigsårene. Ikke alle kvinner som seilte med skip ble oppført som arbeidende, se Lonnå, *Sjøens kvinner*, s. 95.

¹³⁵ FD, KDR, mappe merket «diverse kopier fra krigens dager», *Maritime Department* til Hysing Olsen, 20. februar 1945.

¹³⁶ Se for eksempel RA, Statsrådssekretariatet, konsept til statsrådsprotokollen, 23. oktober 1942.

å stanse kunne sette skipet og konvoien i fare. Det var derfor problematisk å belønne noen for redningsdåd, når det i mange tilfeller også innebar at ordre ikke var fulgt.

Deltagermedaljen

Deltagermedaljen ble innstiftet høsten 1945. I statuttene ble det lagt opp til at handelsflåtens personell ville få Deltagermedaljen for fire måneders fartstid på skip tilhørende Nortraship. Dette la også Nortraship til grunn. Handelsdepartementet var imidlertid uenig, og mente at det ville være vanskelig å skille mellom dem som seilte for Nortraship, og dem som fraktet livsviktige forsyninger mellom steder i Norge. Dessuten mente Handelsdepartementet at det å dele ut deltagermedaljer til personell i handelsflåten ville være med på å devaluere Krigsmedaljen. Langt de fleste krigsseilere hadde nemlig mer enn 18 måneders fartstid. Det samme skal Sjømannsorganisasjonenes Fellesråd ha ment.¹³⁷ Det ser ikke ut til at Deltagermedaljen ble delt ut til personell i handelsflåten før 1980.¹³⁸

Torpedonålen

Den såkalte «Torpedonålen» ble innført av Nortraship. Nålen er laget av sølv og emalje i de norske farger, og viser en lufttorpedo. Den har påskriften «*Survived once*», «*Survived twice*» eller «*Survived thrice*». Den ble tildelt norske sjømenn som hadde overlevd krigsforlis, uavhengig av hvordan dette hadde skjedd. Nålen ble innstiftet av Nortraship, antagelig i 1942/43.¹³⁹

Krigsmedaljen til handelsflåten og Marinen fra 1979

I 1946 ble Nortraships flåte overført til sine respektive eiere. Det innkom derfor ikke flere forslag til dekorering tjenestevei via Nortraship. Man hadde imidlertid brakt i erfaring at sjøfolk av ymse grunner søkte om Krigsmedaljen, og de hadde som regel den nødvendige tjenestetid. Imidlertid foreslo Nortraship at departementet skulle be søkerne om selv å

¹³⁷ RA, KDK, kopibok 29.04.1946–09.09.1946.

¹³⁸ FD, KDR, perm merket «Kjekt å ha». Det ser også ut til at statuttene kan ha blitt endret omkring 1980, slik at personell fra handelsflåten kunne tildeles Deltagermedaljen. FD KDR, perm merket «Krigsdekorasjoner 1990», Deltagermedaljen krigen 1940-45 – Kort historikk.

¹³⁹ FD, KDR, konvolutt merket «Torpedonålen», kopi av utkast til statutter hentet fra Nortraships arkiv fra tiden 1942/43. Ralf Stahlke, «Torpedonåler til handelsflåtens sjøfolk», *Krigsseileren*, nr. 1 1998: Forslaget om en torpedonål til overlevende kom fra borgermesteren i New York, Fiorello LaGuardia. Handelsdepartementet overlot til Nortraship å innføre en slik nål, samt utformingen av denne. Den norske varianten ble designet av kaptein Ole Bull. Handelsdepartementets eneste krav var at det ikke måtte fremgå noe sted hvilket skip som var krigsforlist. Det ble laget totalt 5 000 eksemplarer, med hhv. 2 500, 1 500 og 1 000. Disse ble av hensyn til materialsituasjonen produsert i New York, og distribuert derfra. Ingen sjømann kunne bære mer enn én nål, slik at man måtte levere tilbake tidligere utdelt nål dersom man krigsforliste igjen. Tildeling av den norske torpedonålen fortsatte etter krigen til det ikke var flere nåler igjen.

dokumentere fartstid. Årsaken til det var at Nortraship var av den oppfatning at det i de fleste tilfeller der sjøfolk ikke hadde fått sin dekorasjon, var sjøfolkenes egen skyld.

Etter henvendelser fra blant andre Norsk Rederiforbund vurderte departementet i 1961 å gjenoppta dekorering med Krigsmedaljen til dem som ikke hadde søkt, eller hadde søkt for sent. De kom imidlertid frem til at et slikt arbeid ville bli for omfattende til at departementet kunne anbefale det.¹⁴⁰

Det ble i 1979 bestemt at utdeling av Krigsmedaljen for fartstid skulle gjenopptas for krigsseilerne.¹⁴¹ Det store antall saker gjorde at tildelingen av Krigsmedaljen til personell i handelsflåten ble delegert til Direktoratet for sjømenn. Mange sivile krigsseilere ble under krigen overført til Marinen. Allerede i 1980 ble man i Handelsdepartementet klar over at sjømenn som hadde vært utsatt for krigsforlis og deretter seilt for Marinen, og de som seilte kortere enn 18 måneder i handelsflåten før de seilte i Marinen, ikke hadde fått Krigsmedaljen. Dette ble oppfattet som urettferdig, og man tok grep for å rette på situasjonen.¹⁴² Etter forslag fra Forsvarsdepartementet ble tildeling av Krigsmedaljen til Marinens personell for fartstid gjenopptatt i 1981.¹⁴³ Krigsmedaljen kunne ikke tildeles for enkeltbragd. I stedet ble den sjablongmessig tildelt for minst 18 måneders fartstid i faresonen eller fortsatt seiling etter krigsforlis. Omkring 10 800 krigsmedaljer ble delt ut til personell i handelsflåten som følge av dette frem til omkring 1990.¹⁴⁴

Krigsseilerforbundet var hele tiden imot en gjenopptakelse av dekorasjonssaker for bragd.¹⁴⁵ Forsvarsdepartementet oppfattet at partene, altså Horveutvalget og Krigsseilerforbundet, sto steilt mot hverandre. De fryktet at krigsseilere ville nekte å ta imot dekorasjoner de måtte bli

¹⁴⁰ RA/S-3545/G/Gh/Gh/L_0051 Direktoratet for sjømenn, registeravdelingen, krigsmedaljer, Erstatnings- og gjenopptakelsessaker vedrørende krigsdekorasjoner.

¹⁴¹ Kgl.res. av 21. september 1979. Samtidig ble Krigsmedaljen for bragd fjernet for krigsseilernes vedkommende.

¹⁴² FD, KDR, Handelsdepartementet til Forsvarsdepartementet, 24. juni 1980.

¹⁴³ Kronprinsregentens res. av 13. november 1981.

¹⁴⁴ FD, KDR, perm. merket "Krigsdekorasjoner 1990", fane Krigsmedaljen.

¹⁴⁵ FD, KDR, perm merket «Krigsdekorasjonsrådet 1987», Forsvarsdepartementet til Horveutvalget, 8. september 1983. Det vises til at Krigsseilerforbundet, på landsmotet i november 1982, enstemmig vedtok at de ikke skulle støtte det arbeidet Horveutvalget hadde satt i gang. Begrunnelsen var «...så mange år etter krigen av forståelige grunner ikke vil være mulig å undersøke og skaffe sikre opplysninger om alle forhold som måtte berettigede til påskjønnelse, slik dette skjedde under den tidligere tildeling hvor hvert forslag ble meget nøye gransket. Dessuten vil vi i dag neppe kunne legge til grunn de samme vurderinger som ble gjort under og umiddelbart etter krigen.» 16. november 1986 opplyste Krigsseilerforbundet at de på tross av beslutningen på landsmotet i 1982, likevel valgte å delta i KDR med et medlem, forbundets formann, Arne Mathisen. Krigsseilerforbundet, som ble oppløst etter høyesterettssaken om Nortraships fond i 1954, var gjenopprettet i 1970.

tildelt for bragd.¹⁴⁶ Både Horveutvalget og Krigsseilerforbundet kom til å bli inkludert i det regjeringsoppnevnte utvalget som skulle vurdere dekorasjonssakene. Generelt gjaldt imidlertid fortsatt regjeringens administrative beslutning fra 1949 om ikke å fremme flere innstillinger til krigsdekorasjoner.¹⁴⁷

I 1986 gjenopptok regjeringen utdelingen av krigsdekorasjoner for bragd til krigsseilere i handelsflåten.¹⁴⁸ Forsvarsdepartementet ble gitt ansvaret for disse sakene. I statsråd ble det oppnevnt et krigsdekorasjonsråd som skulle «ta standpunkt til fremsatte forslag til dekorering av sivilt personell som seilte på norske og allierte skip under andre verdenskrig.»¹⁴⁹

Dekorasjoner for bragd skulle altså gjenopptas for sivile krigsseilere. Handelsflåtens folk som kunne vise til mer enn 18 måneders samlet tjenestetid, var pr. 1987 dekorert med Krigsmedaljen for dette. Regjeringens anliggende med Krigsdekorasjonsrådet av 1986 (KDR) var å rette opp det inntrykk som syntes skapt av at myndighetene hadde nedvurdert krigsseilernes innsats.

KDR skulle bare ta stilling til innkomne forslag til dekorasjoner for ekstraordinær personlig krigsinnsats. De første pressemeldingene opplyste at landets høyeste dekorasjoner, Krigskorset med sverd og St. Olavsmedaljen med ekegren, ville komme til anvendelse. De ville ikke vurdere Krigsmedaljen, da den etter deres oppfatning var forbeholdt dekorering for fartstid.¹⁵⁰

Ingen av handelsflåtens personell var tildelt Krigskorset med sverd. Flere av handelsflåtens personell hadde imidlertid fått Krigskorset **uten** sverd, en dekorasjon som ble fjernet samme dag som Haakon VIIIs Frihetskors ble innført. KDR synes derfor å ha trodd at Haakon VIIIs Frihetskors skulle erstatte Krigskorset uten sverd.¹⁵¹ Statuttene som ble vedtatt ved kongelig resolusjon 23. mai 1941, bestemte at Krigskorset kunne tildeles norske eller utenlandske militære, for personlig innsats i kamp, enten ved personlig tapperhet eller ledelse av avdeling under kamp. Krigskorset kunne også tildeles personer som ellers hadde ytet fremragende tjenester ved militær eller sivil virksomhet under krig. Ved tildeling for personlig innsats i

¹⁴⁶ FD, KDR, perm merket «Krigsdekorasjonsrådet 1987», PM, status for arbeidet vedr. dekorering av krigsseilere, 19. oktober 1987.

¹⁴⁷ FD, KDR, perm merket «Krigsdekorasjoner - oversikt fra KDR 1990», forord.

¹⁴⁸ Kgl.res. av 24. oktober 1986. Til å sitte i rådet ble oppnevnt: rektor Geirmund Ihle (formann), assisterende direktør Arne Flåtrud, kansellisjef Kjell Hansen, kommandør Øivind Schau, kommandørkaptein Roald Henry Christensen, formann Arne Mathisen, underdirektør Reidar Volden (hovedsekretær).

¹⁴⁹ Kgl.res. av 24. oktober 1986.

¹⁵⁰ FD, KDR, perm merket «Krigsdekorasjonsrådet 1987», pressemelding.

¹⁵¹ FD, KDR, perm merket «Krigsdekorasjonsrådet 1987».

kamp, skulle båndet utstyres med sverd.¹⁵² KDR mente at for å få sverd til Krigskorset, måtte man vinne det under kamp av «offensiv karakter».¹⁵³ De krigskors som var tildelt personell fra handelsflåten, var tildelt for å redde skip i forskjellige situasjoner. KDR ser ut til å ha ment at det var den offensive karakteren, eller mangelen på samme, som avgjorde om det ble tildelt krigskors med eller uten sverd.¹⁵⁴ Da det under krigen ble oppfattet slik at Krigskorset med sverd hang høyere enn Krigskorset uten sverd, ble Krigskorset uten sverd tatt bort, og de som hadde fått denne dekorasjonen, fikk konvertert den til Krigskorset med sverd. Meningen var jo at dekorasjonen Krigskorset skulle henge høyest av alle norske dekorasjoner, mens sverdet kun skulle symbolisere forhold rundt tildelingen. Men særlig for agenter og andre i hemmelig tjeneste, oppfattet regjeringen i London at det kunne være vanskelig å vurdere om bragden var av en slik karakter at sverdet kom til anvendelse eller ikke. Det var på denne bakgrunn at Krigskorset uten sverd ble tatt bort. Alle tildelinger skulle være med sverd. Krigskorset ble ikke erstattet av Haakon VII's Frihetskors.

KDR mottok også underhånden signaler om at det ville kunne bli reagert mot en ytterligere tildeling av Krigskorset med sverd fordi det kunne gi inntrykk av en nedvurdering av den høyeste utmerkelsen.¹⁵⁵ I november 1986 ble Krigskorset med sverd gjeninnført som mulig dekorasjon for personell fra handelsflåten.¹⁵⁶ For St. Olavsmedaljen med ekegren gjaldt imidlertid samme regler som tidligere, da den fortsatt lå under St. Olavs Ordens kanselli. Dermed var det bare Haakon VII's Frihetskors som var aktuell i tillegg til St. Olavsmedaljen med ekegren, da det ikke i statuttene var noe som var til hinder for en slik anvendelse.¹⁵⁷

Etter innspill fra KDR godkjente Kongen i 1986 at Frihetskorset ble flyttet opp i norske dekorasjoners innbyrdes rangorden slik at det kom foran St. Olavsmedaljen med ekegren, samt at det kunne tildeles personell i handelsflåten for bragd.¹⁵⁸

Senere innførte KDR også dekorering med Krigsmedaljen for personlig bragd. Det var i utgangspunktet ikke mulig etter vedtaket i 1979, noe som gjorde at Krigsmedaljen bare kunne

¹⁵² Kgl.res. av 23. mai 1941.

¹⁵³ ¹⁵³ FD, KDR, perm merket «Krigsdekorasjonsrådet 1987», Sekretariatets vurdering av Horveutvalgets fremsendte forslag om dekoreringer vedr. [redacted] 2. oktober 1987.

¹⁵⁴ FD, KDR, perm merket «Krigsdekorasjonsrådet 1987», Sekretariatets vurdering av Horveutvalgets fremsendte forslag om dekoreringer vedr. [redacted] 2. oktober 1987.

¹⁵⁵ FD, KDR, perm merket «Krigsdekorasjonsrådet 1987».

¹⁵⁶ Kgl.res. av 21. november 1986. Imidlertid ble det gjort slik at statuttene gjorde Forsvarsdepartementet til innstillende myndighet også for personell fra handelsflåten.

¹⁵⁷ FD, KDR, perm merket «Kjekt å ha», KDR til FD II 4, 6. november 1986.

¹⁵⁸ FD, KDR, Kanselliet Kgl. St. Olavs Orden til KDR 12. desember 1986. I Kunngjøring fra Forsvarsdepartementet, 26. februar 1987, ble det opplyst at Krigskorset med sverd, Haakon VII's Frihetskors og St. Olavsmedaljen med ekegren var de aktuelle dekorasjoner.

tildeles personell fra handelsflåten for fartstid.¹⁵⁹ Ved ny kongelig resolusjon i 1988 ble det igjen åpnet for å tildele Krigsmedaljen for bragd.¹⁶⁰

KDR oppdaget at de som ble innstilt til dekorasjon av Horveutvalget, allerede var dekorert med Krigsmedaljen for den samme innsatsen. KDR besluttet da at de ikke skulle overprøve de avgjørelser som var tatt, men at dersom det forelå nye opplysninger, eller det var overveiende sannsynlig at det var begått feil i saksbehandlingen, eller at vedkommende sjømann hadde fortsatt sin tjeneste etter dekoreringen og da innlagt seg fortjenester som gjorde ham fortjent til en høyere dekorasjon, kunne vedkommende innstilles til en slik.¹⁶¹

KDR fant ut at noen sjømenn ikke var tildelt St. Olavsmedaljen med ekegren for videre seilas etter tredje krigsforlis. Det skyldtes at man under krigen måtte ha forlist med tre norske skip, og at videre seilas også måtte ha skjedd på norske skip. KDR henvendte seg til St. Olavs Ordens kanselli, som tok spørsmålet opp med Kongen. Han bestemte at de forholdene som lå til grunn for at det kun skulle være norske skip som kvalifiserte, ikke lenger var gjeldende. Derfor skulle St. Olavsmedaljen med ekegren deretter tildeles også der krigsforlisene skjedde med allierte skip.¹⁶² KDR sørget for at dette ble tatt til følge.¹⁶³

KDR skulle kun ta hensyn til innkomne forslag. Dette mente Horveutvalget ikke var godt nok. De mente at KDR burde lett etter glemte helter. Det ble imidlertid ansett å være for arbeidskrevende. Samtidig mente KDR at de ikke kunne håpe å gjøre en grundigere jobb enn Horveutvalget og de forskjellige sjømannsorganisasjoner allerede hadde gjort. Som et kompromiss gikk KDR derfor bredt ut i alle landets aviser, og ba om forslag.¹⁶⁴ Totalt kom det inn til KDR omkring 250 forslag, og etter nitid arbeid innstilte KDR seks mann til Haakon VIIIs Frihetskors, 43 mann til St. Olavsmedaljen med ekegren og 35 til Krigsmedaljen for bragd. Frihetskorsene ble tildelt ved kongelig resolusjon 22. april 1988.

Offisiell tildeling av medaljene i verdige former ble vektlagt. Tidligere lettvinte utdelinger pr. post hadde virket sårende på mottakerne og hadde ikke brakt ro over disse sakene.¹⁶⁵ H.M.

¹⁵⁹ FD, KDR, perm merket «Kjekt å ha».

¹⁶⁰ Kgl.res. av 22. april 1988.

¹⁶¹ FD, KDR, perm merket «Krigsdekorasjonsrådet 1987», PM, status for arbeidet vedr. dekorasjon av krigsseilere, 19. oktober 1987.

¹⁶² FD, KDR, perm merket «Krigsdekorasjoner 1990», St. Olavs medalje m/ekgren – Kort historikk og status.

¹⁶³ FD, KDR, perm merket «Krigsdekorasjonsrådet 1987», PM, status for arbeidet vedr. dekorasjon av krigsseilere, 19. oktober 1987.

¹⁶⁴ FD, KDR, perm merket «Krigsdekorasjonsrådet 1987», PM, status for arbeidet vedr. dekorasjon av krigsseilere, 19. oktober 1987.

¹⁶⁵ FD, KDR, perm merket «Krigsdekorasjonsrådet 1987», referat fra møte i KDR 25. november 1987. Da Handelsdepartementet tok opp igjen dekorasjon for fartstid i 1979, sendte de medaljene i en papirkonvolutt,

Kong Olav sto for de første tildelingene, som fant sted på Akershus festning. Også de øvrige dekorasjoner ble tildelt i verdige former, enten av de respektive kommuners ordførere eller ved utenriksstasjonene til de av våre krigsseilere som hadde bosatt seg i utlandet.

Flere av de innsendte forslag til dekorering understreket belastningen ved langvarig og sammenhengende sjøtjeneste under krigsforhold. Med tanke på at hele sjømannsstandens krigsinnsats burde hedres, foreslo Krigsdekorasjonsrådet at alle som hadde seilt mer enn 54 måneder mellom 1. september 1939 og 10. august 1945 skulle hedres. KDR anså det som umulig å bruke Krigsmedaljen, da det i så fall ville bli tale om å dele ut to stjerner, for ytterligere to perioder på 18 måneder. Dette mente KDR ikke ville bli forstått av verken krigsseilerne eller andre.¹⁶⁶ KDR mente også i utgangspunktet at bare kapteinen og maskinmesteren på de forskjellige skip skulle tildeles en dekorasjon for 54 måneders seilas. De mente da at Haakon VIIs Frihetskors ville være en passende dekorasjon. Imidlertid kom de etter hvert frem til at en slik løsning ville bli møtt med protester, fordi de da hadde tatt en utvalgt og forhåndsdefinert gruppe, og dekorert denne. Samtidig anså KDR det som sannsynlig at det ville komme protester fordi «spørsmålet kan ha visse sosiale sider.»¹⁶⁷ På den annen side mente KDR at dersom alle skulle få Haakon VIIs Frihetsmedalje, ville det innebære en underkjennelse av den ansvarsbyrde som påhvilde kapteinene og maskinsjefene.¹⁶⁸ De antok at omkring ti prosent av dem som hadde seilt i 54 måneder eller mer, var kapteiner og maskinsjefer. Etter Horveutvalgets mening burde disse vært tildelt Haakon VIIs Frihetskors, mens Krigsseilerforbundet mente at alle måtte tildeles den samme dekorasjon for fartstid, uavhengig av stilling.¹⁶⁹ I løpet av høsten 1987 var KDR kommet frem til at alle som hadde seilt i 54 måneder eller mer, burde tildeles Haakon VIIs Frihetsmedalje, uavhengig av stilling eller funksjon. Etter drøfting med Handelsdepartementet, ble dette KDRs tilrådning.¹⁷⁰ Saken

sammen med diplomaten, pr. post. Dette ble det i stor grad reagert negativt på, da det følte som en manglende offentlig anerkjennelse av sjøfolkenes krigsinnsats. FD, KDR, perm merket «Krigsdekorasjoner 1990», Krigsmedaljen – kort historikk/status.

¹⁶⁶ FD, KDR, perm merket «Krigsdekorasjonsrådet 1987», KDR til Krigsseilerforbundet, 27. april 1987.

¹⁶⁷ FD, KDR, perm merket «Krigsdekorasjonsrådet 1987», Ihle til KDRs medlemmer, 13. april 1987.

¹⁶⁸ FD, KDR, perm merket «Krigsdekorasjonsrådet 1987», KDR til Krigsseilerforbundet, 27. april 1987.

¹⁶⁹ FD, KDR, perm merket «Krigsdekorasjonsrådet 1987», PM, Status for arbeidet vedr. dekorasjon av krigsseilerne, 19. desember 1987.

¹⁷⁰ FD, KDR, perm merket «Krigsdekorasjonsrådet 1987», Forsvarsdepartementet til Handelsdepartementet, 10. desember 1987.

ble drøftet og godkjent i regjeringen.¹⁷¹ For 54 måneders fartstid anslo man antallet sjømenn til 7 800.¹⁷²

Dette forslaget ble til slutt støttet av både Krigsseilerforbundet og Horveutvalget. Det ble derfor også ansett som et virkemiddel for å løse stridighetene i krigsseilermiljøene.¹⁷³

Det kan synes noe merkelig at 18 måneders seilas i faresonen ble dekorert med Krigsmedaljen, mens 54 måneders seilas ble dekorert med en dekorasjon som er rangert lavere enn Krigsmedaljen, nemlig Haakon VIIIs Frihetsmedalje. Dette påpekte også KDR i sitt forslag, men de mente at de to dekorasjoner til sammen ville være tegn på statens anerkjennelse. Dette sa Norges Krigsseilerforbund seg enig i. Dessuten var det egentlig bare Haakon VIIIs Frihetsmedalje som kunne passe av de tilgjengelige dekorasjoner.¹⁷⁴

De tok utgangspunkt i *ex gratia*-utbetalingene på 1970-tallet. Imidlertid ble den kvalifiserende tidsperioden utvidet, og det ble derfor nødvendig med et stort arbeid. KDR fikk støtte fra blant andre Sjømannskontoret/Direktoratet for sjømenn, Rikstrygdeverket, Folkeregisteret, Norsk Data, Forsvarets tele- og datatjeneste og Statistisk sentralbyrå for å utarbeide oversikter over alle sjømenn som hadde tjenestegjort på norske skip innenfor den angitte perioden.

Tildeling av Haakon VIIIs Frihetsmedalje til handelsflåtens krigsseilere for seilas mellom 1. september 1939 og 10. august 1945 ble endelig bestemt ved kongelig resolusjon 22. april 1988. Der ble det også bestemt at det store antall saker medførte at Forsvarsdepartementet fikk kompetanse til å foreta tildelingen.¹⁷⁵ I den forbindelse ble det også av Forsvarsdepartementet vedtatt retningslinjer for tildeling av Haakon VIIIs Frihetsmedalje for lang fartstid. Der fremkommer det at ved tildeling post mortem, innebærer statuttens «nærmeste etterlatte» ektefelle på dødstidspunktet eller krigsseilerens barn. Ved spørsmål om hvem som skulle regnes som avdødes barn, skulle reglene fra norsk arverett legges til grunn.¹⁷⁶

¹⁷¹ FD, KDR, perm merket «Krigsdekorasjonsrådet 1987». R-notat fra Forsvarsministeren, 8. desember 1987.

¹⁷² FD, KDR, perm merket «Krigsdekorasjonsrådet 1987». Horveutvalget til statssekretær Karstad, 2. oktober 1987. Man kom frem til 7 800 på bakgrunn av utbetalinger *ex gratia*. Da tidsperioden for opptjening av fartstid for tildeling av Haakon VIIIs Frihetsmedalje ble utvidet i forhold til tidsrammen for opptjening av fartstid for utbetaling *ex gratia*, ble også antallet økt med nesten 50 prosent.

¹⁷³ FD, KDR, perm merket «Krigsdekorasjonsrådet 1987». PM, status for arbeidet vedr. dekorasjon av krigsseilere, 19. oktober 1987.

¹⁷⁴ FD, KDR, perm merket «Krigsdekorasjonsrådet 1987». R-notat fra Forsvarsministeren, 8. desember 1987.

¹⁷⁵ Kgl.res. av 22. april 1988. Tildeling av Haakon VIIIs Frihetsmedalje kan etter dette kun skje til personell i handelsflåten, under Nortraship og allierte, for lang fartstid. Det er altså ikke lengre mulig å benytte denne dekorasjonen uten etter ny kongelig resolusjon.

¹⁷⁶ FD, KDR, perm merket «Krigsdekorasjoner 1990». «Forsvarsdepartementets retningslinjer for tildeling av Haakon VIIIs Frihetsmedalje til krigsseilere i handelsflåten 1939–45».

Pr. 1992 var antall frihetsmedaljer tildelt av Krigsdekorasjonsrådet av 1986 kommet opp i ca. 12 500.¹⁷⁷

Verdig mottaker

Bare de som var verdige, kunne tildeles dekorasjoner. I praksis innebar dette at rullebladet måtte være mer eller mindre plettfritt. Kildene viser til forhold som medførte utelukkelse fra dekorasjonssystemet.¹⁷⁸

Det fantes en liste over det Nortraship betegnet som *bad elements*. Eventuelle dekorasjoner skulle sjekkes mot denne og mot rulleblad, slik at bare de med god vandel kunne få tildelt en dekorasjon.¹⁷⁹ Dessuten kunne man ikke ha begått noen forseelser.¹⁸⁰ Heller ikke de som ble regnet for å være "nasister" kunne dekoreres.¹⁸¹ Det var ikke nødvendigvis slik at det måtte foreligge noen dom eller rettskraftig avgjørelse. Det var aldri aktuelt å tildele noen Krigsmedaljen eller noen annen dekorasjon dersom de hadde rømt eller på annen måte utvist dårlig oppførsel.¹⁸²

Tildelingene av Krigsmedaljen som ble gjenopptatt fra 1979, fulgte ikke denne praksis. Det er funnet eksempler på personell som er dømt for diverse forhold, som likevel er tildelt Krigsmedaljen etter 1979. Det eneste som skulle ligge til grunn var fartstid og videre seilas etter krigsforlis.¹⁸³

Krigsseilernes heder

Ser man bort fra Deltagermedaljen og Haakon VIIIs 70-årsmedalje, er det delt ut omkring 42 000 norske krigsdekorasjoner for innsats under andre verdenskrig. Av disse er om lag 31 000 tildelt personell fra handelsflåten. Det totale antall krigsdeltakere, unntatt handelsflåtens personell, anslås til et sted mellom 150 000 og 200 000, dersom man regner med dem som deltok under felttoget, Forsvaret ute, Hjemmestyrkene og dem som var aktivt involvert i motstandsarbeidet for øvrig.¹⁸⁴ Disse har til sammen mottatt omkring 11 000 dekorasjoner.

¹⁷⁷ FD, KDR, perm merket «Krigsdekorasjoner 1990», «Haakon VIIIs Frihetsmedalje - kort historikk/status».

¹⁷⁸ FD, KDR, perm merket «Krigsdekorasjonsrådet 1987», Kapteinsboken for 1945. Det fremgår at kapteinen skulle innstille dem som tilfredsstilte kravene, enten for bragd eller for fartstid. Samtidig måtte sjømannen ha «vist god og fedrelandssinnet oppførsel».

¹⁷⁹ RA/S-3545/G/Gh/Ghf/L_0051 Direktoratet for sjømenn, registeravdelingen. krigsmedaljer, Erstatnings- og gjenopptakelsessaker vedrørende krigsdekorasjoner, «Arbeidsinstruks ved utdeling av Krigsmedaljer etc».

¹⁸⁰ FD, KDR, Rådsprotokoll 1950, rådsmøte 14. juni 1951.

¹⁸¹ FD, KDR, Rådsprotokoll 1950, rådsmøte 22. oktober 1951.

¹⁸² FD, KDR, Handelsdepartementet til Hysing Olsen, 20. desember 1945.

¹⁸³ FD, KDR, perm merket «Krigsdekorasjoner 1990», Krigsmedaljen – kort historikk/status.

¹⁸⁴ Gjeseeth, *Norsk veteranpoukk*, s. 5.

Selv om man ikke kan påvise skjevheter i dekorasjonssystemet ved statistikk alene, tyder dette ikke på at handelsflåtens personell er forfordelt hva gjelder dekorasjoner.

Etter gjenopptagelsene fra 1979 fikk de også de siste dekorasjonene, og til sammen har krigsseilere blitt tildelt mer enn 75 prosent av alle norske krigsdekorasjoner.

Horveutvalget og Krigsdekorasjonsrådet av 1986 gjorde en formidabel jobb. De samarbeidet også med alle relevante etater og veteranorganisasjoner. De rykket inn annonser i de fleste norske aviser, samt fagblader og interesseorganisasjoners magasiner. Også i utlandet rykket de inn annonser. Disse annonsene oppfordret til å komme med forslag om dekorering av personer som kanskje ikke hadde fått den anerkjennelsen de fortjente.¹⁸⁵

Historikerprosjektet er av den oppfatning at det er gjort et svært godt arbeid med dekorasjoner for bragd for handelsflåtens personell. De er dessuten dekorert for både 18 måneders og 54 måneders tjeneste, samt for å kjempe og falle for Norges sak.

Det kan være tilfeller der personer ikke er dekorert fordi de ikke ble funnet verdige. I dag vil det være svært vanskelig å påvise at dét er årsaken til at en person ikke har fått noen dekorasjon. Samtidig vil det ikke bidra til å skape ro at man nå så mange år etter krigen påpeker årsaken til at vedkommende ikke er dekorert. På den annen side vil mange av disse ha blitt tildelt Krigsmedaljen etter 1979, da dette ikke ble tatt hensyn til.

¹⁸⁵ FD, KDR, perm merket «Krigsdekorasjonsrådet 1987». PM. «Status for arbeidet vedr. dekorasjon av krigsseilere», 19. oktober 1987.

Utefronten

Under okkupasjonen etablerte norske myndigheter militære formasjoner i allierte land og i nøytrale Sverige. Dette kom til å utgjøre mange tusen nordmenn som trente, gjennomførte offensive og defensive operasjoner for de allierte og utgjorde en beredskapsstyrke for innsetting i Norge eller annet steds.¹⁸⁶ Det var knapphet på mannskaper, og verneplikt ble innført for menn, etter hvert også for kvinner.

Norske militære avdelinger i Storbritannia

Flyktninger fra Norge og sjømenn – særlig hvalfangere – utgjorde rekrutteringsgrunnlaget.¹⁸⁷

Hæren hadde lavere prioritet på personell enn Marinen, handelsflåten, flyvåpnene og

Kompani Linge, som ble skilt ut fra Hæren i 1941.

I alt er 148 nordmenn tildelt Krigskorset for innsats under andre verdenskrig. Av disse er 114 nordmenn i militære avdelinger basert utenfor Norge tildelt til sammen 125 krigskors og sverd til krigskors for innsats etter 10. juni 1940.¹⁸⁸ Det gjelder Kompani Linge, Flyvåpenet, Marinen, Shetlandsgjengen og nordmenn i britiske SIS. Av Hærens åtte krigskors er to tildelt for innsats etter felttoget i 1940. Vi kan ikke se at manglende kunnskap, hemmelighold eller politiske forhold har hindret nordmenn med innsats fra utefronten fra å få den anerkjennelsen de fortjener.

Hæren

De norske hæravdelingene i Storbritannia talte på det meste nær 4 000 personer, Hærens Kvinnekorps inkludert. Etter omorganiseringen i 1942 omfattet Norske Brigade blant annet tre bergkompanier, et fallskjermkompani, én oppklaringseskadron og et feltartilleribatteri.¹⁸⁹ Utenfor brigaderammen sto kommandokompaniet (No. 5 Troop, 10 Inter Allied Commando)

¹⁸⁶ Artikkel 1 i *Militæraftalen mellom Storbritannia og Norge* av 28. mai 1941 tilsa at norske stridskrefter i Det forente kongerike skulle anvendes enten til forsvar av Det forente kongerike eller til å gjenerobre Norge. Invasjonsforsvar og beredskapstjeneste ble ikke regnet som «aktiv krigstjeneste» med tanke på retten til pensjon. «Dette er dessverre bare ett av flere eksempler på at grupper av krigsdeltakere forveksler retten til erstatning for krigsbetinget skade eller sykdom (krigsskadepensjon) med anerkjennelse eller påskjønnelse for utført tjeneste.» Eitinger et al., *Krigsskader og senvirkninger: krigspensjonering gjennom 50 år*, s. 128.

¹⁸⁷ Sommeren 1940 sto en mannskapsreserve tellende ca. 6 000 mann fra hvalfangstflåten til disposisjon i Storbritannia. Innst. O. IX – 1949.

¹⁸⁸ 44 mann fra Kp. Linge er tildelt 51 krigskors: 29 mann fra Flyvåpenet er tildelt 30 krigskors; 15 mann fra Marinen er tildelt 17 krigskors; 12 mann fra SIS er tildelt 12 krigskors; 12 mann fra Shetlandsgjengen er tildelt 13 krigskors, og to av Hærens åtte krigskors er tildelt for Svalbard-ekspedisjonen i 1942.

¹⁸⁹ De såkalte bergkompanier var tilpasset en alliert invasjon i på Vestlandet, i Trøndelag eller i Nord-Norge. Bergkompaniene hadde tren-, pioner-, sambands- og sanitetsheter i tillegg til bombekastere og mitraljøser og kunne operere selvstendig. Fullt oppsatt talte bergkompaniet 264 mann.

og de små norske garnisonene på Island, Svalbard, Jan Mayen og Syd-Georgia. I overensstemmelse med avtalen mellom norske og britiske myndigheter var Norske Brigade underlagt britisk kommando (Scottish Command). Som del av Home Forces hadde brigaden invasjonsforsvarsoppdrag i Nord-Skottland. Ved en alliert frigjøring av Norge, skulle brigaden delta. Trening og beredskap for et slikt oppdrag utgjorde en viktig del av tjenesten. Ett av bergkompaniene deltok i frigjøringen av Finnmark vinteren 1944–45. Det er beskrevet i et annet kapittel. Brigaden ble aldri satt inn samlet utenfor Storbritannia. Kommandokompaniet deltok på kontinentet 1944–45, ellers var det bare mindre enheter og enkeltpersoner som kom i strid.

50 mann fra fallskjermkompaniet deltok som rekognoseringsparti under operasjon FRITHAM til Svalbard. Operasjonens leder, oberstløytnant Einar Sverdrup, ellers direktør i Store Norske Spitsbergen Kullkompani, mistet livet under operasjonen. Løytnant Ove Roll Lund overtok. Begge er tildelt Krigskorset med sverd. Med unntak av dem som var i kamp på Svalbard, ble de som hadde vært i polare strøk, men uten kontakt med fienden, ikke ansett som kvalifisert til krigsdekorasjonene. Dette selv om tjenesten i seg selv var til dels svært krevende. Dermed ble det etter krigen bestemt at disse, i likhet med basepersonellet til Luft- og Sjøforsvaret, kunne være kvalifisert til frihetsdekorasjonene. Det ble delt ut 51 Haakon VIIIs frihetsmedaljer for tjeneste på Jan Mayen og 42 for tjeneste på Svalbard. I tillegg fikk en brite Krigsmedaljen for støtte under det tyske angrepet på Svalbard. For den samme hendelsen fikk ti norske soldater Krigsmedaljen, i tillegg til dem som fikk den post mortem. For tjeneste på Jan Mayen er det delt ut 39 krigsmedaljer.

Tolv mann under kaptein Ole Jacob Bangstad drev jernbanesabotasje i Namdalen våren 1945. Bangstad er tildelt St. Olavsmedaljen med ekegren for «personlig innsats for Norge under utførelse av militære oppdrag. Operasjon: Waxwing, jernbanesabotasje. Nordlandsbanen, mellom Grong og Nordland fylkesgrense.»

Etter hard trening i Skottland gjennomførte Kommandokompaniet raidet mot Sagvåg gruver på Stord i januar 1943. Flere raids mot norskekysten fulgte i 1943–44. Avdelingen inngikk i den flernasjonale enheten No. 10 (Inter-Allied) Commando som besto av kommandokompanier fra okkuperte land og tyske anti-nazister. Høsten 1944 deltok kommandokompaniet i operasjonen som skulle frigjøre havnen i Antwerpen for alliert bruk. Det norske kompaniet gikk i land på øya Walcheren og førte harde kamper over flere dager i begynnelsen av november. I alt deltok ca. 3 000 allierte kommandosoldater i kampene. Halvparten av

styrken falt eller ble såret. I midten av januar 1945 deltok kompaniet i angrepet på øya Kapelsche Veer. Om lag 120 mann tjenestegjorde i kommandokompaniet i løpet av andre verdenskrig. Under angrepet på Walcheren var personellstyrken 92. Kommandokompaniet hadde ni falne (én på Stord, fire på Walcheren og fire ved Kapelsche Veer). Avdelingen er tildelt tre St. Olavsmedaljer med ekegren, 94 krigsmedaljer, ni av dem post mortem, og tre stjerner til Krigsmedaljen.¹⁹⁰ I 2010 ble to gjenlevende veteraner fra kommandokompaniet utnevnt til riddere av den nederlandske *Orde van Oranje-Nassau*.¹⁹¹

[Redacted text block]

Marinen

Sommeren 1940 begynte Marinen i Storbritannia med omkring 400 mann som var kommet fra Norge. Ved krigens slutt tjenestegjorde mer 7 000 menn og kvinner i Marinen. Marinen hadde sine baser på et titalls steder i Storbritannia og landstasjoner spredt over store deler av verden, som Island, Canada, Sør-Afrika, Egypt og India.¹⁹²

Marinens fartøyer var involvert i en rekke kamper. De var med på å senke eller skade et trettitalls fiendtlige ubåter og mange andre fartøyer, som slagskipet «Scharnhorst». Av i alt ca. 110 fartøyer på utefronten, mistet Marinen 20. Det totale antall marinefolk som mistet livet under tjeneste på utefronten var 650. Regnet ut fra en operativ styrke på omtrent 3700 mann, var tapene på over 17 prosent.¹⁹³ Bare da jageren «Svenner» ble senket under invasjonen av Normandie, mistet 34 mann livet.¹⁹⁴

Marinens personell ble dekorert for enkeltbragd i likhet med de andre forsvarsgrener. Krigsmedaljen fikk de imidlertid også for fartstid. Det ble besluttet at fartstiden for tildeling av Krigsmedaljen skulle være minst 18 måneder.

52. Motor Launch-flotilje opererte i Kanalen og besto av fire til åtte fartøyer. Deres hovedoppgave var offensiv minelegging. De deltok også på hemmelige oppdrag,

¹⁹⁰ St. Olavsmedaljen med ekegren til kaptein Rolf Hauge og løytnantene Daniel Rommetvedt og Olav Gausland.

¹⁹¹ *Ridder* er femte grad av Oranje-Nassau-ordenen, Nederlands tredje høyeste dekorasjon. De to norske mottakerne var Kåre Robertsen og Rolf Per Solem.

¹⁹² Eitinger et. al., *Krigsskader*, s. 140.

¹⁹³ Eitinger et. al., *Krigsskader*, s. 140.

¹⁹⁴ Eitinger et. al., *Krigsskader*, s. 44.

konvoitjeneste, reddet nedskutte flygere mv. De utførte 522 operasjoner, 170 av dem minelegging, med 1 400 miner. Det er påvist at minene senket 26 tyske fartøyer, 26 andre ble sterkt skadet, og to minesveipere ble ødelagt. Flotiljens fartøyer utkjempet flere kamper mot tyske fly og bestykkede trålere. De avga sjelden utførlige rapporter. Som det heter i en innstilling til dekorering av flotiljens personell: «Rapporter om de forskjellige M.L.er's operasjoner er meget nøkterne, og forteller kun om de utlagte minefelter, hva angår kamper og hemmelige oppdrag, ble rapporter herom gitt muntlig. Det vil sees fra en av de vedlagte rapporter: 'No written report accounted for, owing to their top secret nature.'»

54. MTB-flotilje opererte på norskekysten. Fartøyene i flotiljen senket flere skip, landsatte agenter, hentet personell og fraktet forsyninger. Mannskaper fra flotiljen ble tildelt en rekke dekorasjoner. Tre mann ble tildelt Krigskorset med sverd, hvorav én sverd nummer to til Krigskorset med sverd.¹⁹⁵

Personell i Ubåtvåpenet ble høyt dekorert. For tjeneste på undervannsbåten «Ula» vinteren 1943–44, ble skipsføreren, løytnant Sigurd Valvatne, tildelt Krigskorset med sverd, fire mann ble tildelt St. Olavsmedaljen med ekegren; Krigsmedaljen eller stjerne til Krigsmedaljen ble tildelt 35 mann.¹⁹⁶ Undervannsbåten «Utsira» patruljerte langs norskekysten. 15 av mannskapet ble tildelt Krigsmedaljen eller stjerne til Krigsmedaljen.¹⁹⁷

Sjøforsvarets skytteravdeling for handelsflåten

Allerede sommeren 1940 ble det montert kanoner på enkelte norske handelsfartøyer. Disse ble betjent av skipenes egne mannskaper, eller av britiske skyttere. I juni 1941 ble det opprettet en avdeling i Sjøforsvaret som fikk ansvar for å utdanne norske skyttere til handelsflåten. Det ble utdannet totalt 1 798 menige skyttere og 185 væpningsoffiserer ved avdelingen. Ved krigens slutt tjenestegjorde totalt 1 612 menige og befal. Det ble montert 7 000 skyts på norske handelsfartøyer, betjent av skyttere fra Marinen og handelsflåten.¹⁹⁸

Etter avsluttet utdanning ble skytterne mønstret på skip i den norske handelsflåten. De fikk stillinger som matroser og lettmatroser, og ble lønnet av Nortraship. De fikk også et eget

¹⁹⁵ Løytnant P.E. Danielsen, løytnant Alf Kr. Hanevik, kapteinløytnant Charles Herlofson, to sverd.

¹⁹⁶ RA, FD 40-45, H-mappe, eske 2914, jf. kgl.res. av 13. oktober 1944.

¹⁹⁷ Kgl.res. av 2. august 1946, nr. 165.

¹⁹⁸ KDK, Horve m.fl. til Stortinget 19. mai 1978. I tillegg tjenestegjorde mellom 1 000 og 1 500 britiske marinefolk som skyttere på den norske handelsflåten skip.

skyttertillegg. De var likevel innrullert i Marinen, og formelt og reelt militærpersoner under utførelsen av tjenesten.¹⁹⁹

Skytteravdelingen ble etter krigen kreditert for å ha senket og muligens senket fire ubåter, samt skadet sju, slik at deres angrep måtte avbrytes. De skjøt ned 14 fiendtlige fly, samt deltok i nedskytningen av ytterligere 35.²⁰⁰

Totalt mistet avdelingen 100 mann som følge av krigsulykker, og ytterligere 31 mann døde av andre årsaker under tjenesten.²⁰¹ 1 129 mann ble tildelt Krigsmedaljen og fem mann ble tildelt St. Olavsmedaljen med ekegren.²⁰²

Kystartilleriet

Kystartilleriet ble reetablert i Storbritannia i juni 1942 og ble igjen en våpengren under Sjøforsvarets overkommando. Kystartilleriet inngikk i det britiske kystforsvaret. Ved krigens slutt besto Kystartilleriet av totalt 645 mann.²⁰³

En del av de styrkene som deltok i frigjøringen av Finnmark vinteren 1945, kom fra Kystartilleriet. Til sammen fikk Kystartilleriet 20 krigsmedaljer, for både felttoget i 1940 og Sorøya, inkludert tildelinger post mortem.

Flyvåpnene

Fremstillingen er i det vesentlige basert på Wilhelm Mohrs to kapitler i heftet om basestyrkene.²⁰⁴ 10. november 1940 ble flagget heist for treningsleiren *Little Norway* utenfor Toronto i Canada. I mars 1941 bestemte regjeringen i London at de to flyvåpnene skulle få felles ledelse: Flygevåpnenes felleskommando (FFK). Denne ble sidestilt med Hærens og Sjøforsvarets overkommando. Men ikke før i november 1944 ble Luftforsvaret opprettet som den tredje forsvarsgren. Ved krigens slutt var personellstyrken 2 638.²⁰⁵ Samlede tap på utefronten var om lag 320.

¹⁹⁹ Eitinger et. al., *Krigsskader*, s. 143–144.

²⁰⁰ Nortrashipflåtens skyttere, s. 15.

²⁰¹ Nortrashipflåtens skyttere, s. 14.

²⁰² Nortrashipflåtens skyttere, s. 16.

²⁰³ Eitinger et. al., *Krigsskader*, s. 141.

²⁰⁴ Arve Lønnum, Ole Jacob Malm og Wilhelm Mohr, *I Kamp for Norge: Flyvåpenets bakkemannskaper på Kontinentet 1944/45*, Oslo: Krigsinvalideforbundet, 1985, s. 20–37.

²⁰⁵ Eitinger et. al., *Krigsskader*, s. 144.

Etter avtale med britene ble norske operative avdelinger satt opp med britisk utstyr og under britisk kommando. Unntaket var den første avdelingen, 330 Maritime skvadron, som ble oppsatt på Island med norske Northrop-fly. Oppgavene til 330 skvadronen besto av patrulje- og eskorteflyging for å sikre atlanterhavskonvoiene. Etter hvert som Northrop-flyene gikk tapt, ble de erstattet av Catalina PBY, et større og mer kapabelt fly. I januar 1943 ble skvadronen flyttet fra Island til Skottland. De gjenværende flyene ble samtidig erstattet med firemotors Sunderland flybåter. Skvadronen ble underlagt RAFs *Coastal Command*. Etter noen tid ble skvadronen flyttet til Sollum Voe på Shetland.

De neste norske avdelingene var jagerskvadronene 331 og 332, underlagt RAFs *Fighter Command*. Begge jagerskvadronene var forlagt på basen North Weald nordøst for London fra april 1942. De hadde hver 18 til 21 Spitfire jagerfly, 22–24 piloter, ca. 30 tekniske befall og offiserer samt omkring 80 korporaler og menige. Den norske jagervingen ble raskt engasjert i den allierte luftoffensiven. Det omfattet luft- og bakkemålsoperasjoner, eskorte av bombefly mv.

Den fjerde norske flyavdelingen, 333-skvadronen, utsprang fra en engelsk skvadron under RAF. Den norske avdelingen i skvadronen skulle knytte kontakt med norskekysten, opprette forbindelse med mennesker der og formidle aktiviteter og tjenester inn og ut av landet. I februar 1942 var det norske elementet i skvadronen klart, oppsatt med Catalina. De opererte fra basen Woodhaven nær Dundee i Skottland.

Som et resultat av krav om ytterligere norsk aktivitet over hjemlandet, ble det i mai 1943 opprettet et nytt element oppsatt med rekognoserings-/jagerbombeflyet Mosquito. Fire Catalina og åtte Mosquito ble organisert i 333-skvadronen. Avdelingen omfattet etter hvert 260 personer, hvorav elleve kvinner. Catalinaavdelingen utførte ca. 30 spesialturer til Norge, og mistet én mann. Mosquitoavdelingen mistet 27 mann og 17 fly.²⁰⁶

Et betydelig antall nordmenn kom også til å tjenestegjøre i RAF, i *Bomber Command*, *Transport Command*, *Special Operations* etc. I disse avdelingene mistet til sammen 72 nordmenn livet. På grunn av personellmangel ble det ikke opprettet en egen norsk bombe-skvadron under krigen. Av de 60 nordmenn som tjenestegjorde på britiske bombefly, mistet 34 livet.²⁰⁷

²⁰⁶ Eitinger et. al., *Krigsskader*, s. 145.

²⁰⁷ Eitinger et. al., *Krigsskader*, s. 145.

Den norske jagervingen fikk et godt renommé. Det ble tatt som en kompliment da RAF ønsket at norske skvadroner skulle delta under invasjonen i 1944. Likevel ble det reist motforestillinger. For det første ga ikke gjeldende avtale med Storbritannia hjemmel for dette, da den kun ga norske avdelinger mulighet til å «forsvare Det Forente Kongeriket eller til å gjenerobre Norge».²⁰⁸ For det andre var man usikre på om Norge kunne klare å erstatte de tap britene regnet som sannsynlige. Av hensyn til den usikkerhet som knyttet seg til krigens slutt i Norge, var vingens siste operasjonsdag 21. april 1945.

331 (N) *Squadron* og 332 (N) *Squadron*, fløy flere enn 20 000 operative tokter under krigen. De skjøt ned minst 180 fiendtlige fly. Tapene var på 75 mann av det flygende personellet, omtrent likt fordelt på de to skvadronene.²⁰⁹

Flyavdelingene fikk merke personellmangelen godt. De hadde sine reglementerte hvileperioder, men den operative tjenesten ble ofte forlenget utover disse periodene. Eksempelvis utførte de norske jagerkvadronene frivillig operativ tjeneste i tre år. Ingen andre allierte jageravdelinger hadde så lang sammenhengende tjenestetid i fremste linje.²¹⁰

For flyvåpenets personell ble det innført standard antall tokter og flytimer som for de forskjellige operasjonstyper- og områder kvalifiserte for tildeling av dekorasjoner. Det fremgår blant annet av kongelige resolusjoner at en viss flytid i 330 og 333 *Squadron* kvalifiserte til Krigsmedaljen. Det samme gjaldt jagerflygere. For flygere i *Transport Command* og *Ferry Command* ble også flytid oppgitt som begrunnelse for dekorering. Flytiden som oppgis varierer; for jagerflygere omkring 110 timer, for andre flygere mellom 130 og 1200 timer.²¹¹

I juni 1942, ble hele besetningen på en Catalina tildelt Krigskorset med sverd, totalt åtte personer. Årsaken var at de hadde hentet fem personer i Norge, etter at det var sendt nødsignal fra en av radiosenderne på norskekysten. I innstillingen ble det bemerket at de bare var 15 minutters flytur fra en tysk flybase.²¹² Denne tildelingen har i ettertid frembragt en del undring i Luftforsvaret. Til sammenligning ble fenrik Thommes Thommesen og vingsersjant

²⁰⁸ Som gjengitt i Mohr 1985, s. 27.

²⁰⁹ Eitingen et. al., *Krigsskader*, s. 145. Begrepene tokt, *mission*, *sortie* og flyvninger kan føre til en viss forvirring. Med tokt menes her ett fly, som tar av for ett skarpt oppdrag. En *mission* kan derfor i denne sammenheng bestå av flere tokter.

²¹⁰ Eitingen et. al., *Krigsskader*, s. 126.

²¹¹ Se for eksempel kgl.res. av 10. juli 1945 nr. 12; kgl.res. av 3. august 1945 nr. 21 og kgl.res. av 21. desember 1945, nr. 131.

²¹² Kgl.res av 19. juni 1942; konsept til statsrådsprotokoll av 1942; Gjems-Onstad, *Krigskorset*, s. 54–55.

Ole Bakken tildelt Krigsmedaljen for 30 fullførte operasjonsturer på norskekysten i 333 (N) Squadron.²¹³ Som navigatør på Mosquito, var løytnant Erling Victor Johanssen med på 21 turer på norskekysten, hvor tre tyske fly ble skutt ned. For dette ble han tildelt Krigsmedaljen.²¹⁴

Bakkepersonellet var sjelden i kontakt med fienden, og ble derfor ikke ansett som kvalifiserte til krigsdekorasjoner. Etter krigen ble det imidlertid bestemt at flyvåpenets bakkepersonell kunne kvalifisere til frihetsdekorasjonene, etter nærmere angitte regler.

Tjeneste i utenlandske avdelinger har i enkelte tilfeller ført til dekorasjoner. Det normale var at det var den andre nasjonens ansvar. Men det finnes unntak. Innstillingen til Krigsmedaljen til løytnant Christian K. Langaard, heter det: «Var ved krigsutbruddet bosatt i Mozambique Port i Öst-Afrika. Etter forgjeves å ha forsøkt å komme hjem til Norge etter krigens utbrudd, meldte han seg til det sydafrikanske flygevåpen hvor han ble opptatt med bibehold av norsk statsborgerskap.» Han ble såret og evakuert fra Tobruk i Libya. Løytnanten omkom da hospitalskipet «Ramb IV» ble senket. Forsvarsdepartementet avslutter med at han «-for aktiv krigsinnsats som flyger i Nord-Afrika ved R.A.A.F. å ha gitt sitt liv for Norges og de alliertes sak».²¹⁵

Kompani Linge

Kompani Linge (Norwegian Independent Company No. 1) var opprettet av den britiske motstandsorganisasjon for tyskokkuperte områder, Special Operations Executive (SOE) i 1941.²¹⁶ Kompaniet opererte i små enheter og hadde etter 1942 ingen kompanisjef. Blant kompaniets medlemmer finnes noen av de mest kjente norske motstandsfolk, som Gunnar Sønsteby, Max Manus og Jens Anton Poulsson.

Det var britene som hadde operativ ledelse over de norske avdelingene som var satt opp i Storbritannia. Operasjoner ble planlagt og gjennomført dels uten den norske regjeringens

²¹³ Kgl.res. av 31. august 1945, nr. 27.

²¹⁴ Kgl.res. av 13. desember 1945, nr. 117.

²¹⁵ Kgl.res. av 19. desember 1947, nr. 217.

²¹⁶ Sverre Kjeldstadli, *Hjemmestyrkene*, s. 356.

deltakelse eller kunnskap.²¹⁷ I 1942 kom Kompani Linge (og Shetlandsgjengen) under administrativ ledelse av den nyetablerte Forsvarets overkommando (FO).²¹⁸

Kompaniet løste spesialoppdrag som rekognosering, raids og sabotasje, og opplæring av milorgpersonell. Innsetting i Norge foregikk i fallskjerm, med skøyter over Nordsjøen eller via Sverige. Kompani Linges aksjoner er blant de mest kjente og spektakulære militære operasjoner i norsk historie. Kompaniet hadde sporadisk kontakt med kommunistiske motstandsorganisasjoner.²¹⁹

I alt 530 personer var tilknyttet Kompani Linge i løpet av andre verdenskrig. Av disse falt 57.²²⁰

44 mann fra Kompani Linge er tildelt Krigskorset med ett eller flere sverd. Foruten norske krigsdekorasjoner er medlemmer av Kompani Linge blitt en rekke andre tegn på anerkjennelse til del. 18 medlemmer av Kompani Linge er tildelt H.M. Kongens Erindringsmedalje for livvakttjeneste i forbindelse med kongefamiliens hjemkomst i 1945.

Shetlandsgjengen

Shetlandsgjengen (Norwegian Naval Independent Unit) drev ruten over Nordsjøen. Allerede sommeren 1940 begynte trafikken.²²¹ I første omgang var det nordmenn som ville fortsette kampen mot de tyske okkupantene, som tok seg over til Storbritannia. Mangel på egnete fartøyer gjorde at avdelingen de første årene måtte klare seg med rekvirerte sivile skøyter. Britene rekvirerte disse båtene og satte dem inn i den hemmelige krigføringen som ble drevet av SOE, Secret Intelligence Service (SIS) og Naval Intelligence Department (NID).²²² Flyktningtransport fra Norge inngikk også i virksomheten. Skøytene satte i land norske agenter fra SIS og annet personell som skulle forsyne britiske og norske myndigheter med informasjon om tyske disposisjoner i Norge og om fiendtlige skipsbevegelser langs kysten.

²¹⁷ Utenriksminister Halfdan Koht meddelte i regjeringsskonferanse 12. desember 1941 at han den foregående dag var kalt til britiske Foreign Office hvor han var blitt informert om et alliert raid på Norges vestkyst. «Ekspedisjonen var allerede i sjøen». Dette dreide seg om Måløyraidet og raidet mot Reine og Moskenes i Lofoten (ARCHERY og ANKLET). Koht hadde protestert mot at slike raid ble foretatt uten at norske myndigheter fikk kjennskap til det på forhånd. RA Digitalarkivet, Statsministerens kontor, Referat fra regjeringsskonferanser 1940–1941, http://arkivverket.no/URN:db_read:db/33877/113/ lest 12. mai 2016.

²¹⁸ FO IV håndterte KpL og Shetlandsgjengen, FO II tilsvarende for nordmenn i SIS og etterretningsorganisasjoner som XU. Tor Jørgen Melien, *Våre hemmelige soldater: norske spesialsoldater 1940–2012*, Oslo: Spartacus, 2012, s. 33.

²¹⁹ Melien, *Våre hemmelige soldater*, s. 37, fra Martinsen, 2010, s. 71.

²²⁰ Erling Jensen, Per Ratvik og Ragnar Ulstein (red.), *Kompani Linge*, Oslo: Libri Arte, 1995.

²²¹ Arnfinn Haga, *Natt på norskekysten: den hemmelige militære nordsjøtrafikken, 1940–1943*, Oslo: Cappelen, 1979, s. 46 ff.

²²² Haga, *Natt på norskekysten*, s. 46 ff.

I tillegg fraktet skøytenes personell fra Kompani Linge samt våpen og materiell til motstandsbevegelsen.²²³

Skøytenes fikk sin første base i Lerwick, flyttet deretter til Lunna Voe, men ble siden stasjonert i Scalloway. *Admiral Commanding Orkneys and Shetland* koordinerte avdelingens operasjoner med Royal Navy, men den fikk sine operasjonsordrer direkte fra de sentrale myndighetene i London.²²⁴ Virksomheten begynte ved juletid i 1940 og varte frem til mai 1945. Til sammen ble det foretatt om lag 200 turer. De fleste fant sted i vinterhalvåret i ly av mørket. På det meste var det 33 skøyter i avdelingen.²²⁵ Sesongen 1942–43 skulle vise seg å bli vanskelig. Tyske fly slo til mot nordsjøfarten og sju båter med til sammen 33 mann gikk tapt. Det ble da klart at trafikken over Nordsjøen ikke lenger kunne opprettholdes med skøyter og kuttere.²²⁶

I 1943 ble skøytenes erstattet av de tre amerikanske ubåtjagerne «Hessa», «Hitra» og «Vigra». Disse hurtiggående fartøyene viste seg å være velegnet for den illegale virksomheten. I alt ble det foretatt 114 turer til Norge med disse fartøyene – uten tap.²²⁷ I alt var 263 personer tilknyttet basen. Ved krigens slutt utgjorde styrken 130 mann. Avdelingen hadde i alt 44 falne.

Shetlandsgjengen ble tildelt elleve krigskors, 40 St. Olavsmedaljer med ekegren og 20 krigsmedaljer, hvorav fire med to stjerner og to med tre stjerner. I tillegg er utdelt tre Haakon VIIIs frihetsmedaljer. Utskrevet løytnant Leif Larsen (Shetlands-Larsen) hører til de høyest dekorerte nordmenn under krigen.²²⁸

Marinens avdeling på Peterhead

Da SOE begynte sine operasjoner på Norge, ble basen i Lerwick først og fremst betraktet som et SOE-anliggende. Men Shetlandsbasen ble benyttet både av denne organisasjonen og av SIS til transport til og fra Norge. I løpet av 1941 fant britiske myndigheter det sikrest å etablere en

²²³ Haga, *Natt på norskekysten*, s. 46 ff.

²²⁴ Bjørn Terjesen, Tom Kristiansen og Roald Gjelsten, *Sjøforsvaret i krig og fred: langs kysten og på havet i 200 år*, Bergen: Fagbokforlaget, 2010, s. 332.

²²⁵ Terjesen et al., *Sjøforsvaret i krig og fred*, s. 332.

²²⁶ Terjesen et al., *Sjøforsvaret i krig og fred*, s. 332.

²²⁷ Terjesen et al., *Sjøforsvaret i krig og fred*, s. 332.

²²⁸ For sin innsats på norskekysten ble han tildelt følgende dekorasjoner: Krigskorset med sverd og stjerne, St. Olavsmedaljen med ekegren, Krigsmedaljen med tre stjerner, Deltagermedaljen med rosett, Haakon VIIIs minnemedalje *Conspicuous Gallantry Medal*, *Distinguished Service Medal and Bar*, *Distinguished Service Cross* and *Distinguished Service Order*.

egen base for SIS. Peterhead i Skottland ble utgangspunktet for en rekke turer til Norge. Avdelingen kom til å bestå av åtte skøyter med en besetning på ca. 60 mann. Som i Shetlands-gjengen var tjenesten frivillig, og de som ble rekruttert kom bl.a. fra Sjøforsvarets skytter-avdeling for handelsflåten og SIS. I alt gjorde disse skøytene 23 turer over Nordsjøen med agenter og utstyr. To av skutene forsvant, og «Frøya» ble skutt i senk av tyskerne.²²⁹ Avdelingens samlede tap var seks mann. Utbyggingen av det tyske kystforsvaret og skjerpet vakthold langs kysten gjorde at risikoen etter hvert ble for stor. Britene valgte derfor fra sommeren 1943 å sende sine agenter til Norge via Shetland med norske motortorpedobåter. I alt ble det gjennomført 89 turer i regi av SIS. 79 av disse var vellykket.²³⁰

Avdelingen ble tildelt fem St. Olavsmedaljer med ekegren, 27 krigsmedaljer og fem krigsmedaljer post mortem.

Kvinner og utefronten

Etter at felttoget i Norge var avsluttet sommeren 1940 fortsatte altså norske myndigheter kampen fra eksil i Storbritannia, men hvordan skulle arbeidsføre kvinner finne sin plass i meningsfylt innsats for nasjonen? Det skulle ta tid før et skjelett av en administrasjon og en militær organisasjon var bygget opp, og i mellomtiden hadde et stort antall frivillige kvinner allerede meldt seg til tjeneste. Sommeren 1940 var kvinner i arbeid ved Hærens første kontorer og verksteder i Skottland, og ved utgangen av året gikk norske myndigheter ut for å rekruttere sykepleiere til et sykehus som var etablert i London. Samtidig kom det et stadig tilsig av kvinner som hadde flyktet fra Norge. Enkelte av disse hadde allerede en bakgrunn i illegalt arbeid og ønsket å fortsette innsatsen i Storbritannia. Et eksempel på dette var Ingebjørg Skoghaug («Nørsa») som hadde vært sykepleier ved Haukeland sykehus da krigen kom i 1940 og etter hvert kom med i motstandsarbeidet, men måtte flykte til Storbritannia. Hun kom som sykepleier til Aviemore vinteren 1942 og ble en viktig del av løsningen på tillitskrisen som hadde oppstått i avdelingen. Selv om hennes offisielle oppgaver var begrenset til sanitet, fungerte hun også som samtalepartner og «psykolog» for Linge-karene, som anså henne som en del av avdelingen. Hun fikk skyte- og selvforsvarstrening, men ble

²²⁹ Sjef på «Frøya» var senere viseadmiral Magne Braadland. Han var en av de overlevende etter å ha blitt utsatt for krigsforlis, og tilbrakte tolv døgn på en flåte. Se Tore Baalsrud, *Fortsatt klar til kamp: Marinens utskrevne offiserer 1703–1984*, Oslo, 1984, s. 35.

²³⁰ Haga, *Natt på norskekysten*, s. 332.

nektet fallskjermtraining – selv ønsket hun å være med på oppdrag i Norge.²³¹ Ingebjørg Skoghaug ble etter krigen dekorert med Kongens fortjenstmedalje i gull.

Ikke alle flyktet i båt over det åpne havet. Noen kvinner ble tilkalt og fikk prioritert transport fra Sverige. Det var sekretærer og stenografer, men også operasjonssøstre, sykepleiere, leger og tannleger.²³² Etter hvert ble også aktive motstandskvinner hjemmefra ansett som et verdifullt tilskudd til forsvarsledelsen i London.

Den første tiden i London var preget av uryddige forhold, men sommeren 1941 var det rundt hundre norske kvinner knyttet til en eller annen form for forsvarstjeneste. En stor del av dem var sykepleiere og sanitetspersonell, mens de andre gjorde kontorarbeid eller arbeidet som hjelpepersonell ved norske forlegninger. Men disse kvinnene fikk ingen militær opplæring, uniform eller innføring i «militær opptreden». Våren 1942 konkluderte major Skjold Brodin ved Øvelsesavdelingen i Skottland i et skriv til H.O.K.:

Det er ingen tilfredsstillelse hverken for kvinnene selv eller for avdelingene at de ikke kan opptre korrekt i uniform. Og de norske bør heller foregå med et godt enn med et dårlig eksempel.²³³

Det fantes hos norske myndigheter et ønske om å opprette et kvinnekorps for å kunne innføre verneplikt for kvinner etter britisk mønster. Tanken var at de kvinner som var i arbeid i Forsvaret i Storbritannia også ville trenge i de bakre linjer i en krigssone i Norge. Dermed var en militær organisering nødvendig. Regjeringen i London innførte tvungen verneplikt for alle norske kvinner i utlandet mellom 18 og 40 år ved provisorisk anordning 24. juli 1942.²³⁴

Kvinnekorps

War Office ga i januar 1942 sin prinsipielle godkjenning til opprettelse av to militære norske kvinneorganisasjoner: *Norwegian Nursing Service* og *Norwegian Women's Auxiliary Service* (Norsk Kvinnekorps, NKK). Sykepleierorganisasjonen skulle bare oppta statsgodkjente pleiere, og de skulle ikke gjøre tjeneste i felt, kun på stasjonære sykehus. Den militære hjelpeorganisasjonen skulle organisere kvinnelige kontoransatte, sentralbordbetjening, kokker, messebetjening, sjåfører og lignende. Styrken skulle ikke delta i strid, og sjåførene

²³¹ Celine Wormdal, *Kvinner i krig: glott inn i en forsomt samtidshistorie*. Oslo: Aschehoug, 1979, s. 108–111.

²³² Inger Kristine Hernæs, som omkom i flyulykke ved Kinnekulle i Sverige sammen med seks andre som var innkalt til tjeneste i London, fikk Krigsmedaljen post mortem 12. mai 1949.

²³³ Sveri og Værno, *Kvinnernes forsvarshistorie*, s. 56.

²³⁴ Sveri og Værno, *Kvinnernes forsvarshistorie*, s. 59.

skulle ikke drive transport ved eller til fronten.²³⁵ Marinen hadde ikke noe imot å ta kvinner i militær tjeneste, men hadde et begrenset behov fordi det kun ville være tale om landtjeneste.²³⁶ Major Skjold Brodin fremhevet at de kvinnelige soldatene (k-soldatene) måtte gis en viss militær utdanning. Dette for å kunne rette seg etter militær disiplin og formidle militære ordre. De måtte få kjennskap til militær administrasjon og for sjåførenes del reparasjon av kjøretøyene, kartlesing og orientering.

Den norske planen som forelå i mars 1942 omfattet 222 kvinner, fordelt med fire i korpsstaben (hvorav sjefen skulle ha kapteins grad), 38 kvinner i kontorgruppen, 66 i kjøkkengruppen, 20 i transportgruppen og 94 i verkstedgruppen. Sanitetstjenesten var fortsatt tenkt som en separat avdeling, atskilt fra kvinnekorpset.²³⁷ Forsvarsdepartementet ga i juni 1942 sin godkjenning til å invitere kontoransatte kvinner i departementene og resten av siviladministrasjonen i London til frivillige militære kurs i regi av NKK. Korpset avholdt tre rekruttkurs av tre ukers varighet med ca. 30 elever pr. kurs. Etter kursene ble tre av fire rekrutter dimittert og vendte tilbake til sine sivile stillinger mens resten tok tjeneste i NKK. I tillegg ble det holdt korporals- og sersjantkurs. Kvinnene som gikk inn i NKK, forpliktet seg til å følge korpset ved en gjenerobring av Norge for å tjenestegjøre ved militær stab eller i militær administrasjon. Major Skjold Brodin var NKKs første sjef, men ble 1. oktober 1942 avløst av kaptein Signe Engvik.²³⁸

Signe Engvik (f. Bache) var opprinnelig lærerinne og kom til Storbritannia fra Sverige i juni 1942 for å overta en lærerinnepost ved den norske skolen i Skottland. I stedet for å bli lærerinne, ble hun underlagt verneplikt for kvinner og beordret til NKK. Hun ble beskikket som fenrik 20. juni 1942, og dermed Hærens første kvinnelige offiser. Etter å ha gjennomført befalsutdanning ved det britiske Kvinnekorps (*Auxiliary Territorial Service*), ble hun først beskikket som løytnant, senere kaptein og sjef for det Norske Kvinnekorps /Hæren (NKK/H) i Storbritannia.

I november 1942 var organiseringen av kvinnes militærinnsats kommet så langt at også flyvåpnene, Sjøforsvaret og Saniteten hadde meldt sine behov for kvinner, i tillegg til

²³⁵ RA, FD, Londonarkivet, eske 2603, mappe «358. Kvinners militærtjeneste», HOK til Den norske brigade, 20. januar 1942.

²³⁶ RA, FD, Londonarkivet, eske 2603, mappe «358. Kvinners militærtjeneste», Den norske legasjon i London til FO, 23. januar 1942.

²³⁷ RAFA-1977, Norsk Kvinnekorps/Hæren, eske 16, mappe «Inngående post + Utgående post [...]», HOK til FO, 26. mars 1942.

²³⁸ RAFA-1977, Norsk Kvinnekorps/Hæren, eske 15, mappe «Rapport (historikk) 1945», Signe Engvik til HOK, 27. november 1945.

kvinnene som allerede inngikk i Hærens krigsoppsetningsplan. Det innmeldte kvinnebehovet fordelte seg med 222 til Hæren, 45 til flyvåpnene, åtte til Sjøforsvaret og 20 til Saniteten, i alt 295 kvinner.²³⁹ Hver forsvarsgren fikk etter hvert sitt kvinnekorps, underlagt Hærens eller Sjøforsvarets overkommando eller Flyvåpnenes felleskommando. I tillegg ble det opprettet et Norsk Sykepleierskekorps.²⁴⁰

Forsvarsdepartementet gikk i mars 1945 ut fra at kvinnelig verneplikt ikke ville bli innført i tiden etter frigjøringen og bestemte at rekrutteringen til skulle NKK skulle stanse, bortsett fra for sanitetspersonell.²⁴¹ NKK ble oppløst 15. juli 1945.²⁴² Den definitive slutten på militariseringen av kvinnene i Forsvaret kom da Forsvarsdepartementet i november 1946 besluttet at de frivillige k-soldatene som ble værende i Forsvaret de første etterkrigsårene, ikke lenger skulle få våpenopplæring. Departementet var kommet til at «en slik oppøving er skikket til å vanskeliggjøre gjennomføringen av kvinners deltagelse i Forsvaret i sin alminnelighet.»²⁴³

Polititroppene i Sverige

Polititroppene omfattet mer enn 14 000 nordmenn som fikk militær utdanning i Sverige fra 1943. Det var den største norske militære styrke utenfor landet.²⁴⁴ Betegnelsen «polititroppene» var et halvhjertet forsøk på å dekke over sakens realiteter av hensyn til vertslandets nøytralitet. Det dreide seg om infanteriavdelinger utdannet av norske og svenske instruktører i leire rundt om i Sverige. Svenske myndigheters holdning til norsk motstand mot okkupanten utviklet seg med storkrigens gang. Etter hvert fikk polititroppene større handlingsrom til å drive militær trening, også avdelingsvåpen levert av svenskene. Polititroppene besto av Rikspolitiet og Reservepolitiet. Rikspolitiet kom til å omfatte inntil 1 500 mann organisert i åtte kompanier, Reservepolitiet om lag 13 000. I 1945 ble polititroppene organisert i tre grupper tilsvarende lette infanteribrigader. Drivende krefter for

²³⁹ RA, FD, Londonarkivet, eske 2602, mappe «352. Kvinners militærtjeneste», notat, byråsjef Th.B[oye], FD, 2. november 1942.

²⁴⁰ *Lottebladet*, 3/2006, 11, Lottebladet_03_2006.pdf, lest 9. juni 2014, etter *Norsk forsvarshistorie*, bind 4.

²⁴¹ RA, FIN, London 1940–45, eske 132, RA/S-2061/D/L0132/0005, mappe «50.1.38 Norsk Kvinnekorps», FD til HOK, SOK og FFK, 29. mars og 14. april 1945.

²⁴² RA, RAFA-1977, Norsk Kvinnekorps/Hæren, eske 15, mappe «Rapport (historikk) 1945», HOK til FD mfl. 9. juni 1945.

²⁴³ RA/RAFA-2007/D/Db/L0021/0001, Fmin Jens Chr. Hauge til sjefen for Hæren, 11. november 1946.

²⁴⁴ Forslaget til Forsvarsdepartementets budsjett for 1944/45 økte fra £ 11.610.911 til £ 14.282.869. Økningen skyldtes vesentlig oppsetningen av Reservepolitiet i Sverige. Forslaget til budsjett for Reservepolitiet 1944/45 var høyere enn for H.O.K., S.O.K. og F.F.K. til sammen. Arkivverket Digitalarkivet, Statsrådssekretariatet, Digitalisert protokoll (RA/S-1001/A/Ac/L0126), 1945–1945, http://arkivverket.no/URN:db_read/db/39879/402/, lest 13. mai 2016.

prosjektet var dosent Harry Söderman og oberst Nils Swedlund på svensk side; oberstløytnant Ole Berg, dr. Carl Semb og major Olaf Helset på den norske.

På samme måte som norske hæravdelinger i Storbritannia, var polititroppene beredskapsavdelinger som skulle kunne settes inn ved en gjenerobring av Norge. Det ble som kjent i liten grad aktuelt. De som utmerket seg under Finnmarks frigjøring er dekorert. Det gjelder dr. Carl Semb, militær sykepleier Ella Lundberg (Krogh) og dr. Hjalmar Wergeland som alle sprang ut i fallskjerm for å hjelpe til etter mineulykken i Karasjok. De er tildelt Haakon VIIs Frihetsmedalje. Sykepleierske Aud-Aase Tetlie Henning er tildelt Krigsmedaljen for tapperhet under redningsaksjon i samme forbindelse.

Polititroppene som gruppe har uttrykt at deres innsats ikke er verdsatt.²⁴⁵ De har kalt seg «De glemte bataljoner». Sjefen for Hæren mintes i 1968 de nordmenn og svensker som skapte Polititroppene. «Etter krigen lå Forsvaret med brukket rygg, og Hæren måtte bygges opp igjen. Polititroppene ble et av de fundamenter vår gjenreiste hær ble bygget på.»²⁴⁶

Amerikanske operasjoner med norsk støtte

Office of Strategic Services (OSS) opprettet høsten 1942 en skandinavisk avdeling i Stockholm. I 1944 ble 36 mann gitt spesialopplæring i England for å bli satt inn mot Nordlandsbanen for å hindre troppeoverføringer fra Nord-Norge i retning Tyskland. 24. mars 1945 ble avdelingen sluppet ned i nærheten av Steinkjer. Gruppen som opererte i det okkuperte Norge frem til kapitulasjonen kom til å bestå av 20 amerikanere og ti norske "Acting Soldiers", samt en norsk liaisonoffiser.²⁴⁷ I tillegg mottok avdelingen støtte fra flere sivile hjelpere. I løpet av tiden i Norge sprengte de en jernbanebro og ødela 2,5 km av jernbanelinjen ved Snåsa.²⁴⁸ Under deler av operasjonen samarbeidet avdelingen med personell fra det norske fallskjermkompaniet som deltok i en SOE-operasjon.²⁴⁹

²⁴⁵ Stephan Tschudi-Madsen, «Forord», i Anders Johansson, *Den glemte armé*, s. 12; Reidar A. Berg, «Polititroppene», Reidar A. Bergs nettsider, <https://sites.google.com/site/reidaraberg/home/polititroppene> 1, lest 13. mai 2016.

²⁴⁶ N. Borchgrevink, *Polititroppene i Sverige 1943–1945*, Oslo: Hærens stab, 1968, s. 33.

²⁴⁷ Tore Pryser, *USAs hemmelige agenter: den amerikanske etterretningstjenesten OSS i Norden under andre verdenskrig*, Oslo: Universitetsforlaget, 2010, s. 121.

²⁴⁸ Bruce H. Heimark, *The OSS Special Operations Group in World War II*, London, 1994, s. 88.

²⁴⁹ Heimark, *The OSS Norwegian Special Operations Group*, s. 87–88.

Taktisk hevdet amerikanerne at denne operasjonen var ”a complete success”. Militært sett fikk sprengningen liten betydning, men propagandamessig og psykologisk spilte disse aksjonene en viktig rolle når det gjaldt å vise det amerikanske nærværet i Norge.²⁵⁰

Avdelingen ble tildelt en St. Olavsmedalje med ekegren (den senere sjef for OSS’ etterfølger CIA, major William Colby).²⁵¹ De øvrige amerikanske befal og mannskaper ble tildelt Krigsmedaljen.²⁵² Samtlige nordmenn som var attachert disse avdelingene ble tildelt Krigsmedaljen.²⁵³

Etterretningsoperasjoner i det okkuperte Norge

Beretningen er i det vesentligste hentet fra kaptein Finn Nagells rapport.²⁵⁴ Nagell var Forsvarsdepartementets Etterretningskontors første sjef.

Allerede høsten 1940 iverksatte britene etterretnings-, sabotasje- og kommandooperasjoner på norsk okkupert område. For at norske myndigheter skulle få inngrep med de britiske organisasjoner som opererte i Norge, var det nødvendig med én, sentral offisiell instans på norsk side. Det viktigste var imidlertid at den var profesjonell, og at den kunne oppnå tillit hos de britiske instanser. Britene savnet innsikt i norske forhold. Men verken SIS eller SOE ønsket å trekke norske myndigheter inn i en topphemmelig tjeneste så lenge norsk administrasjon var så svakt utbygd.²⁵⁵ På det tidspunktet fantes ingen norsk felleskommando. Derfor ble dette lagt til Forsvarsdepartementet. Med tanke på frigjøringen av Norge, var etterretning essensielt. Kontakt med grupper i Norge, som da var under oppbygging, var også en faktor av betydning.

Forsvarsdepartementets Etterretningskontor ble opprettet i januar 1941. «Det var direkte underlagt Forsvarsministeren, men skulde – foruten å danne binneleddet mellom de britiske

²⁵⁰ Se også Sigvart Tøsse, ”Sabotasjen mot jernbanen i Nord-Trøndelag under 2.verdenskrig,” *Årbok for Nord-Trøndelag historielag*, 1983, s. 15–24, og K.O. Solhjell og F. Traphagen, *Fra krig til fred: Fokus på Snåsa og Nord-Trøndelag*, 2001.

²⁵¹ *Dagbladet*, 5. november 2011.

²⁵² Kgl.res. av 17. januar 1947.

²⁵³ Historieprosjektets arkiv, mappe ”Acting Soldiers”. De elleve nordmennene som deltok hadde bakgrunn fra polititroppene i Sverige.

²⁵⁴ RA, FD H-mappe. «Beretning om Forsvarsdepartementets «E»-kontors virksomhet 1/1-1941 – 1/7-1944.» Ut fra kontekst er det ikke urimelig å tro at den er skrevet av Finn Nagell. Den er gradert HEMMELIG, og skrevet i oktober 1945. På seminar på IFS 27. november 2012, mente historiker Tor Jørgen Melien at det var oberstløytnant Alfred Roscher Lund som hadde forfattet rapporten.

²⁵⁵ Ragnar Ulstein, *Etterretnings tjenesten i Norge 1940-1945: amatørernes tid*, Oslo: Cappelen, 2008, s. 155.

etterretningsorganisasjoner og Forsvarsdepartementet og dets institusjoner – gjøre samme tjeneste for Utenriksdepartementet.»²⁵⁶

Den viktigste kilde til etterretninger var folk som kom til Storbritannia over Nordsjøen i skøyter. Før E-kontorets opprettelse, foresto britiske myndigheter avhør og screening av disse på egen hånd. Etter noen tid fikk man plassert norske tjenestemenn i det britiske mottaksapparatet.

I forslag til instruks for E-kontoret framgår det at kontorets oppgaver skulle være: overvåking; kontrapionasje; politisk, økonomisk og samfunnsmessig etterretningstjeneste; medvirkning til militær etterretningstjeneste; forbindelsetjeneste med Norge, og registrering.²⁵⁷

Da Forsvarets Overkommando (FO) ble opprettet i februar 1942, måtte virksomheten tilpasses FD/E. Mens FD/Es oppgaver i samvirke med britiske etterretningsorganer i stor grad vedrørte innhenting av etterretningsdata, fikk FO II en analytisk funksjon. I juli 1944 ble imidlertid FD/E slått sammen med FOII.

Fra sommeren 1940 til høsten 1942 opererte flere militære motstandsbevegelser i Norge. Den ene var rent norsk og er kjent under betegnelsen Milorg. En annen var organisert fra Storbritannia og hørte under SOE, en hemmelig britisk organisasjon opprettet for å lede undergravingsvirksomhet og sabotasje mot fienden.²⁵⁸ Det gikk nesten tre år før disse to bevegelsene fant frem til en tilfredsstillende samarbeidsform.²⁵⁹

Samarbeidet med den hemmelige britiske etterretningsorganisasjonen SIS kom tidlig i gang og omfattet spesielt radiosambandet med Norge. E-kontoret plukket ut agentene, mens SIS utdannet dem og holdt kontakten med dem i felt.²⁶⁰ Da hadde allerede kommandørkaptein Edvard Christian Danielsen i samarbeid med britene fått etablert en egen organisasjon, kalt Marinens E-tjeneste. Danielsen ble således SIS' første norske agent.²⁶¹

Over hundre stasjoner, de fleste langs kysten, sendte i løpet av okkupasjonen meldinger til SIS-sentralen utenfor London. Den første stasjonen fikk kontakt fra Haugesund 10. juni 1940.

²⁵⁶ «Beretning om Forsvarsdepartementets «E»-kontors virksomhet 1/1-1941 – 1/7-1944.», s. 1.

²⁵⁷ «Beretning om Forsvarsdepartementets «E»-kontors virksomhet 1/1-1941 – 1/7-1944.», bilag 3.

²⁵⁸ Sverre Kjeldstadli. «Den norske militære motstanden og SOE», i Helge Paulsen (red.). *Mellom nøytrale og allierte*, Oslo: Universitetsforlaget, 1968, s. 242.

²⁵⁹ Kjeldstadli, «Den norske militære motstanden og SOE», s. 242.

²⁶⁰ Berit Nøkleby, *Norsk Krigsleksikon 1940–1945*, Oslo, 1995, s 115 ff.

²⁶¹ Se om Marinens etterretningstjeneste over. Avdelingens personell i Norge oppfattet seg som en del av de norske væpnede styrker.

I 1945 hadde 49 SIS-stasjoner kontakt med London. Hovedoppgaven var meldinger om skipstrafikken og tyske krigsskip. Norske agenter krediteres for meldinger som førte til senkning eller skade på flere av den tyske marinens største fartøyer, som «Bismarck», «Scharnhorst» og «Tirpitz». Men av særlig betydning var meldinger om tysk ubåttrafikk. I alt ble det gjennomført 183 operasjoner hvor SIS-agenter var involvert. Omkring 2 000 sivile menn og kvinner bisto SIS-agentene i deres arbeid.²⁶² Ni SIS -agenter falt i kamp med tyskerne, seks ble arrestert og henrettet, mens noen døde i fangenskap. I alt mistet 26 agenter og minst ni medhjelpere livet.²⁶³

FD/E og senere FO IV utarbeidet også det såkalte suspektkartoteket, en oversikt over nordmenn med mistenkt eller bekreftet unasjonalt holdning. I oktober 1945 omfattet kartoteket 47 000 personer. Suspektkartotekets eventuelle anvendelse under operasjoner i Norge vakte engstelse på flere hold. Derfor ble det av FO gitt direktiver for bruken av suspektkartoteket i oktober 1944. Der ble det presisert at kartoteket skulle benyttes i forbindelse med hemmelige operasjoner i Norge, for å unngå at disse ble utsatt for unødig risiko. Suspektkartoteket skulle ikke danne noe grunnlag for rettsforfølgelse etter krigen. Men vi har eksempler på at det ble benyttet i vurderingen om hvorvidt personell var skikket for mottakelse av dekorasjon eller ikke.²⁶⁴

Nordmenn i utenlandske avdelinger

Enkelte nordmenn var avgitt til og tjenestegjorde i allierte avdelinger, særlig gjaldt det britiske avdelinger. Om lag 50 norske offiserer tjenestegjorde ved 52nd (Lowland) Infantry Division. Seks av dem fikk Military Cross. Disse tjenestegjorde som troppssjefer.

Under landgangen i Normandie eller like etter, deltok 15 norske offiserer. Av de 80 som stilte for Selection Board til Den britiske armé i november 1943, fikk bare 15 delta under invasjonen. Fire av dem falt.²⁶⁵

²⁶² Eitinger, *Krigsskader*, s. 137

²⁶³ Berit Nøkleby, *Pass godt på Tirpitz!: Norske radioagenter i Secret Intelligence Service 1940–1945*, Oslo, 1988, s. 185 ff.

²⁶⁴ KDK, perm Svalbardsaken, fane 6. Der fremgår det at dekorasjoner for kampene på Svalbard ble forsinket, da en av de innstilte var oppført i suspektkartoteket. Etter avhør av vitner og foresatte ble [redacted] tildelt St. Olavsmedaljen med ekegren. Han hadde sluppet internering under forutsetningen av at han meldte seg for norske styrker. Etter innsatsen på Svalbard ble han tatt til fange av tyskerne, og satt i fangenskap til krigens slutt.

²⁶⁵ De falne var løytnantene Norvald B. Frafjord, Jan Guettler, Brynjar Hammer og Kjell B.J. Rynning. I tillegg falt løytnant Gunnar Tingelstad, 51st (Highland) Infantry Division, i Italia i november 1944. Løytnant Alf Kristian Solbu, 52nd (Lowland) Infantry Division, falt på Walcheren i november 1944. Samtlige er dekorert med

Fenrik Sverre Bratland var ved en britisk avdeling under invasjonen i Normandie i 1944. Han ble dekorert med Military Cross for sin innsats som troppssjef. Hans britiske militære foresattes begrunnelse var:

M.C. [Military Cross]

Second Lieutenant Sverre Bratland Norwegian Army – attached 4th Bn K.S.L.I. [King's Shropshire Light Infantry]

At dawn on 22nd September 1944 this Officer was detailed to lead the adv[ance] of the Bn out of the br[idg]head established on BOIS-LE-DUC canal, to the town of ASTEN.

The br head proved to be only 50 yards deep and the exit from it down the main rd was under heavy S[mall]A[rms] fire and mortar fire, and was defended by a determined enemy. Furthermore 2nd Lieutenant Bratland's Pl[atoon] was going into action with a large proportion of reinforcements with no previous battle experience.

2nd Lieutenant Bratland therefore, took charge of the leading section personally. He immediately came under heavy fire from an enemy MG post some 15 yds away and this temporarily held up the adv of the Pl. 2nd Lieutenant Bratland with complete disregard for his personal safety immediately crawled forward under heavy fire, flung two grenades into the post and then himself rushed the post and silenced it with his Sten gun, killing or wounding the six members of the post. By this gallant action, mobility was restored to the pl and the adv was continued.

Throughout the action, this Officer continued to show powers of leadership and personal bravery of the highest order. He was continually with the leading section encouraging and leading his men and there is no doubt that the successful attack on and capture of ASTEN was in large measure due to the example set by this Officer and the consequent excellent work done by his Pl.

It should be remembered that 2nd Lieutenant Bratland is a NORWEGIAN Officer and therefore has a language barrier to overcome when dealing with Br. tps. This makes his action all the more outstanding.²⁶⁶

Løytnantene Sverre Bratland, Sverre Hamre og Ivar Frøystad er tildelt St. Olavsmedaljen med ekegren 1941–45.²⁶⁷

Krigsmedaljen post mortem for å ha kjempet og falt for Norges sak. Eystein Fjærli, *Den norske hær i Storbritannia 1940–1945*, Oslo: Tanum-Norli, 1982, s. 9; Ivar Stamnes, *I panservogn fra Caen til Bryssel*, s. 11.

²⁶⁶ RAFA. eske 2558, mappe 155 "St. Olavsmedaljen m/Ekegren til kaptein Sverre BRATLAND og løytnant Sverre HAMRE" mars 1945.

²⁶⁷ Ivar Frøystad avsluttet Befalsskolen for Kavaleriet ved krigens utbrudd. Han deltok med Skoleeskadronen til hest under felttoget i Norge, sluttet seg til Kompani Linge i 1941 etter en åtte måneders reise verden rundt til England, ble overført til Fallskjermkompaniet i 1942, i 1943 via Hærens Treningsgruppe Befal (TGB) til 2 Welsh Guards i januar 1944. Som del av Guards Armoured Division krysset Frøystads bataljon Kanalen i juli 1944. Frøystad deltok i felttoget på Kontinentet til januar 1945. Han var senere bl.a. sjef for Brigaden i Nord-Norge og Kavaleriinspektør. Han er tildelt St. Olavsmedaljen med ekegren og Military Cross.

For nordmenn som tjenestegjorde i utenlandske styrker som enkeltpersoner og uten norske nasjonalitetsmerker, gjaldt som praksis at dekorering skulle ivaretas av den organisasjon de tjenestegjorde ved.

Under felttoget tjenestegjorde det en del frivillige utenlandske statsborgere i norske avdelinger. Også handelsflåten hadde innslag av utlendinger. Norske krigsdekorasjoner kan i henhold til statuttene tildeles nordmenn og utlendinger.

To svenske frivillige fikk Krigsmedaljen etter felttoget 1940, hvorav én post mortem. Også én finsk frivillig ble tildelt Krigsmedaljen post mortem etter felttoget. En svensk offiser ble tildelt St. Olavsmedaljen med ekegren for sin innsats som frivillig under kampene ved Kongsvinger og Østerdalen.²⁶⁸

Totalt ble det delt ut 157 krigsmedaljer til utlendinger for tjeneste i handelsflåten. Blant nasjonene som var representert, var Sverige, Russland, USA, Latvia, Canada, Danmark, Storbritannia, Australia, Arabia (sic).

Norge og andre allierte stater

Under arbeidet med denne rapporten har det fremkommet at Historikerprosjektet og referansegruppemedlem Lars Borgersrud er uenige om hvordan man skal tolke det militære samarbeidet mellom Norge og Sovjetunionen, og hvilke konsekvenser dette skal få for dekorering av nordmenn som var knyttet til sovjetiske militære organisasjoner. Borgersrud argumenterer for at Sovjetunionen var «en alliert stat med Norge, en stat som hadde undertegnet avtale med Norges regjering på lik linje med andre allierte makter».²⁶⁹ Ut fra dette konkluderer Borgersrud at det er «et ubetinget krav at de militære [sic] historikerne i utvalget må forholde seg til dem [nordmenn i sovjetisk tjeneste] på samme måte som nordmenn i vestalliert tjeneste» og at «alle nordmenn, innrullert i og under kommando av allierte stater i militære operasjoner på norsk jord bør behandles likt når det gjelder norske dekorasjoner».²⁷⁰ Historikerprosjektet er uenig i Borgersruds tolkning av forholdet mellom Sovjetunionen og Norge.

Norske myndigheter var allerede fra begynnelsen av ambivalente til en allianse, om så midlertidig, med Sovjetunionen.²⁷¹ Historiker Sven Holtmark har vist at London-regjeringens

²⁶⁸ RA, KDK kopibok 03. 01.1949–09.05.1949, brev til St. Olavs ordens kanselli 11. april 1949.

²⁶⁹ Borgersrud 2016, s. 2.

²⁷⁰ Borgersrud 2016, s. 2.

²⁷¹ Denne fremstillingen av norsk-sovjetiske relasjoner under den andre verdenskrig er i hovedsak basert på forskningsarbeidet utført av historikere som enten er ansatt ved eller har hatt tilknytning til Institutt for

tilnærming til Moskva var preget av både skepsis til Sovjetunionens politikk overfor Norge, men også en erkjennelse av at Sovjetunionen «om man likte det eller ikke – kom til å spille en dominerende rolle i etterkigstidens Europa».²⁷² Forholdet mellom de to nabolandene hadde vært nærmest på frysepunktet etter at norske myndigheter flyktet til London. Den tysk-sovjetiske pakt, samt Sovjetunionens angrep på Finland skapte usikkerhet om hva som ville skje i nordområdene. Etter 9. april 1940 var Norge kommet under tysk kontroll og i et sovjetisk perspektiv var derfor kontakt med eksilregjeringen av mindre betydning. I mai 1941 erklærte derfor sovjetiske myndigheter at man ikke lengre anså Norge som en suveren stat.²⁷³ Dette bidro til å skape fornyet usikkerhet hos norske myndigheter og ga næring til dem som var mistenksomme overfor sovjetiske hensikter i Norge. Sovjetisk interesse i nord og den tysk-sovjetiske delingen av Polen understreket en slik frykt ytterligere. Den tyske invasjonen av Sovjetunionen 22. juni 1941 satte en midlertidig stans for dette, og normale diplomatiske forbindelser ble gjenopprettet i juli samme år.²⁷⁴ Oppmykningen av det spente forholdet mellom de to landene ble ytterligere fremhevet under Kong Haakon VIIIs radiotale 11. juli 1941 der han uttrykte sin støtte til Sovjets kamp.²⁷⁵ Norge og Sovjetunionen sto fra nå av på samme side, men hos den norske eksil-regjeringen var det fortsatt bekymring for planene til stormakten i øst.

Sovjetiske myndigheters fokus lå på nordområdene og håpet om å få i gang en felles alliert offensiv mot Tyskland i områder som strakte seg fra Svalbard, Bjørnøya, og Nord-Norge.²⁷⁶ De første drøftingene om et reelt militært samarbeid som ville berøre Norge, ble imidlertid ført mellom Storbritannia og Sovjet, og ikke med norske myndigheter.²⁷⁷ Dette var med på å understreke Norges rolle som en underordnet alliert i den større alliansen. I 1942 forsøkte man imidlertid å få på plass et etterretningssamarbeid og utveksling av informasjon mellom

forsvarsstudier (IFS). Referansegruppemedlem Lars Borgersrud har ved flere anledninger gitt uttrykk for at han ikke oppfatter IFS som en forskningsnøytral institusjon, men at den og de som er ansatt der og ved tilsvarende forskningsinstitusjoner, er styrt av Forsvaret i sin tilnærming til forskningen og hvordan historien om Forsvaret skal fremstilles, se f.eks. *Klassekampen* 30. desember 2008, og Borgersrud 2016, s. 5.

²⁷² Sven G. Holtmark, «Om den røde hær rykker inn i Norge... Spørsmålet om sovjetisk deltagelse i frigjøringen av Norge, 1941–1944» i Fredrik Fagertun (red.), *Krig og frigjøring i nord*, Stamsund: Orkana Akademisk, 2015, s. 13.

²⁷³ Sven G. Holtmark, *Norge og Sovjetunionen, 1917–1955: En utenrikspolitisk dokumentasjon*, Oslo, 1995, s. 294; Sven G. Holtmark (red.), *Naboer i frykt og forventning: Norge og Russland 1917–2014*, Oslo: Pax, 2015, s. 237.

²⁷⁴ Holtmark 1995, s. 297–300.

²⁷⁵ Holtmark 1995, s. 294.

²⁷⁶ Olav Riste, *London-regjeringa: Norge i krigsalliansen 1940–1945. I. 1940–1942: Provetid*, Oslo: Samlaget, 1973, s. 134–137.

²⁷⁷ Holtmark 2015, s. 14.

Forsvarets E-kontor i London og deres sovjetrussiske kollegaer i NKVD.²⁷⁸ I videreføringen av dette arbeidet ble en norsk-britisk-sovjetisk operasjon gjennomført i 1942. To norske SIS-agenter, Hans Michael Skjervø og Thor Sentsen ble sendt til Finland. Oppdraget endte imidlertid tragisk, da de to agentene ble arrestert av finsk politi og utlevert til Gestapo i Norge. Etter avhør i Oslo ble de to henrettet i mai 1944.²⁷⁹ De er begge dekorert med St. Olavsmedaljen med ekegren samt Krigsmedaljen post mortem. Den norske legasjonen i Stockholm var også et utgangspunkt for et mindre etterretningssamarbeid mellom norske og sovjetiske myndigheter som også involverte medlemmer av de kommunistiske motstandsgruppene.²⁸⁰

Det var først våren 1944 at norske og sovjetiske myndigheter innledet forhandlinger om et reelt militært samarbeid og avtaler i forbindelse med frigjøringen av landet. Avtalen kom på plass etter at norske myndigheter sommeren 1943 hadde fremforhandlet, men ikke undertegnet, en «avtale med den britiske regjeringen om regulering av jurisdiksjon og sivil administrasjon under en britisk frigjøring av Norge».²⁸¹ En tilsvarende avtale overfor Sovjetunionen og USA ble utarbeidet på et senere tidspunkt og samtlige tre avtaler ble signert i London 16. mai 1944.²⁸² Denne formen for avtaler var også aktuelle for andre tyskokkuperte land og i et sovjetisk memorandum ble britiske myndigheter forklart at avtalen mellom Sovjetunionen og Norge var «i tilfelle man vil undersøke muligheten for at sovjetiske styrker deltar i militære operasjoner for å befri norsk territorium».²⁸³ Den endelige avtalen, med tittelen «Overenskomst om siviladministrasjon og jurisdiksjon i norske områder befriet ved en sovjetrussisk styrke», inneholdt en rekke bestemmelser og retningslinjer for regulering av forholdet mellom sovjetrussiske styrker og den norske siviladministrasjonen.²⁸⁴

Referansegruppedlem Lars Borgersrud har, som allerede nevnt, fremsatt som krav at den ovenfor beskrevne avtale samt etterretningssamarbeid er å anse som likestilt med den tidligere

²⁷⁸ Riste 1973, 161–162; Holtsmark 1995, s. 304; Borgersrud 1997, s. 290–291; Færøy 2015, s. 186–187.

²⁷⁹ Færøy 2015, s. 187.

²⁸⁰ Borgersrud 1997, s. 293–295; Færøy 2015, s. 187–189. Borgersrud og Færøy er uenige om hvor stor grad kommunistfrykt påvirket norske beslutningstagere i å utvikle dette arbeidet videre.

²⁸¹ Holtsmark 2015, s. 18.

²⁸² Borgersrud 2015, s. 261–266; Holtsmark 2015, s. 18–19; Jakob Sverdrup, *Inn i storpolitikken: 1940–1949. Norsk utenrikspolitikks historie*, bd. 4, Oslo: Universitetsforlaget, 1996, s. 126–135; Olav Riste, *London-regjeringa. Norge i krigsalliansen: 1940–1945. II. 1942–1945: Vegen heim*, Oslo: Samlaget, 1979, s. 166–172.

²⁸³ Sitert i Alexey A. Komarov, «Sovjetisk-norske forbindelser og frigjøringen av Øst-Finnmark i 1944» i Fredrik Fagertun (red.), *Krig og frigjøring i nord*, Stamsund: Orkana Akademisk, 2015, s. 63.

²⁸⁴ Riste 1979, bilag II, s. 406–410.

omtalte norsk-britiske Militæravtalen fra mai 1941 og det påfølgende operative samarbeidet som eksisterte mellom nordmenn og briter.²⁸⁵

Historikerprosjektet er uenig i Borgersruds krav og mener det spinkle omfanget av etterretningsarbeidet mellom Norge og Sovjet samt okkupasjonsavtalen mellom de to stater ikke kan sammenlignes med omfanget og dybden i det norsk-britiske samarbeid.

Militæravtalen mellom Norge og Storbritannia kom på plass i mai 1941 og var langt mer omfattende enn noen avtale som ble inngått med Sovjetunionen etter sommeren 1941. Det gikk detaljert til verks i beskrivelsen av et operativt samarbeid mellom de to landene. Norske og britiske myndigheter var i kontinuerlig kontakt, utvekslet erfaringer og synspunkter. Forholdet til britene var ikke problemfritt, men det var under stadig utvikling og strakte seg over den resterende tiden av krigen. Det sovjetiske samarbeidet kom først på plass ved okkupasjonsavtalen i mai 1944. Dette var en avtale som kun regulerte forholdet mellom de to statene ved en eventuell frigjøring av Norge, og kan ikke sammenlignes med den norsk-britiske avtalen fra våren 1941, ei heller ha noen innvirkning på dekorasjonspraksis. Politisk og kulturelt var likhetene mellom Norge og Storbritannia store nok til at man kunne overkomme uenighet og strid. Til tross for at Sovjetunionen var alliert med Norge kan man ikke underslå det faktum at det var betydelige utfordringer knyttet til å samarbeide med et brutalt og totalitært regime som det sovjetiske.²⁸⁶ Den norsk-sovjetiske alliansen var et midlertidig fornuftsekteskap inngått under trusselen av en felles fiende. Et faktum som også reflekteres i det begrensede samarbeidet som fant sted mellom Norge og nabolandet i øst.

²⁸⁵ Borgersrud 2016, s. 2.

²⁸⁶ Øystein Sørensen, *Drømmen om det fullkomne samfunn: Fire totalitære ideologier – én totalitær mentalitet?*, Oslo: Aschehoug, 2011, s. 112–120; Timothy Snyder, *Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin*, London: Vintage Books, 2011; Timothy Snyder, *Stalin and Europe: Imitation And Domination, 1928–1953*, Oxford: Oxford University Press, 2014.

Militær motstand

Dette kapittelet er en gjennomgang av dekorasjonspraksis overfor den organiserte militære motstand i Norge. Vi har sett på Hjemmestyrkene – Milorg – og enkelte av de uavhengige etterretnings- og sabotasjegruppene. Fremstillingen søker å klargjøre forskjellen mellom de ulike gruppene innenfor den hjemlige militære motstanden, forklare hvorfor disse skiller seg fra norske spesialenheter og redegjøre for de vurderinger som førte frem til at Hjemmestyrkene i 1946 frasa seg krigsdekorasjoner. Teksten plasserer den norske debatten om dekorering av den militære motstanden i en bredere kontekst ved å se nærmere på dekorasjonspraksis i andre europeiske land. Avslutningsvis er det redegjort for den uenigheten som eksisterer mellom Historikerprosjektet og den historiefaglige referansegruppen om de kommunistiske motstandsgruppenes status.

Den militære motstanden var, som den sivile, mangslungen og variert i både uttrykksform og aktivitet. Deltagerne kom fra alle samfunnslag, fra borgerskapet, arbeiderbevegelsen og andre politiske og ikke-politiske organisasjoner. I etterkrigstiden var det fortellingen om Milorg, «gutta på skauen», som kom til å dominere fremstillingen av den væpnede motstanden i det okkuperte Norge, mens uavhengige grupper som kommunistene ble skjøvet i bakgrunnen. Milorg hadde sitt utspring i krigsdeltagere fra våren 1940 og deres hemmelige samarbeid i form av militær gruppedannelse i lokale enheter. I løpet av kort tid ble andre veteraner trukket med i arbeidet, og i løpet av sommeren og høsten 1940 ble det etablert tilsvarende organisasjoner rundt omkring i landet.²⁸⁷ General Otto Ruge, som på dette tidspunktet satt internert på Grini, forble en viktig kilde til inspirasjon og budskapet fra forsvarssjefen var tydelig: «Vent, tro, og vær beredt».²⁸⁸ Verving av nye medlemmer foregikk som regel innen små, kjente miljøer, men omfattet store deler av landet. Etter hvert kom Milorg inn i ordnede organisatoriske former under en sentral landsledelse, og etter vedtak i Forsvarsrådet i London i november 1941 var Milorg en anerkjent del av Forsvaret.

Den militære motstanden besto imidlertid også av grupper som hadde en løsere tilknytning til norske myndigheter i London. I løpet av krigen, og spesielt etter Tysklands invasjon av Sovjetunionen sommeren 1941, deltok grupper med tilknytning til Norges Kommunistiske

²⁸⁷ Kjeldstadli, s. 77.

²⁸⁸ Kjeldstadli, s. 69–70.

Parti (NKP) eller underlagt sovjetisk etterretningstjeneste i den militære motstanden. Disse er ofte omtalt som de kommunistiske motstandsgrupper, eksemplifisert i denne sammenheng gjennom de såkalte Osvald- og Pelle-gruppene. Medlemmer av disse gruppene gjennomførte både sabotasjeaksjoner mot fiendtlige mål, likvideringer og etterretningsarbeid. Ved flere anledninger aksjoner utført i nært samarbeid med Milorg eller etter godkjenning fra London-regjeringen, men de kommunistiske motstandsgruppene opererte også på egen hånd eller etter instruks fra Sovjetunionen.

Selv om det til tider foregikk et utstrakt samvirke mellom de ulike militære motstandsgruppene forhindret ikke dette at det eksisterte sterke spenninger, mistenksomhet, og til tider åpent fiendskap mellom den borgerlige og sosialdemokratiske hjemmefrontledelse på den ene siden og kommunistene på den andre.²⁸⁹ I tillegg eksisterte det indre konflikter på begge sider. Forklaringene på det som kan beskrives som en «krig i krigen» er både sammensatt og strekker seg tilbake til tiden før 9. april 1940. En del hadde sitt utspring i en videreføring av arbeiderbevegelsens bitre interne strid fra mellomkrigsårene. Sentralt sto forholdet til Komintern, Sovjetunionen og Stalins utrenskninger, men også den hjemlige rivaliseringen mellom Arbeiderpartiet og NKP var en viktig faktor.²⁹⁰ Disse stridighetene ble forsterket av den borgerlige antikommunismen og «russerfrykten» som var vokst frem i Norge etter revolusjonen i 1917.²⁹¹ Denne felles frykt for kommunistene førte til at den borgerlige og sosialdemokratiske fløyen av motstandsbevegelsen, som hadde vært bitre politiske motstandere for 9. april 1940, fant sammen.²⁹² NKPs moskvatro linje og avstandtagen «de imperialistiske stormakter» før Hitlers angrep på Sovjetunionen sommeren

²⁸⁹ Disse spenningene er ikke unike for Norge, men gjenfinnes også innenfor motstandsbevegelsene i andre tyskokkuperte land, se for eksempel Rab Bennett, *Under the Shadow of the Swastika – The Moral Dilemmas of Resistance and Collaboration in Hitler's Europe*, London: Macmillan, 1999; Roderick Kedward, *In search of the maquis*, Oxford: Clarendon Press, 1994; Milovan Djilas, *Wartime: with Tito and the Partisans*, London: Secker and Warburg, 1980; John Lyng, *Brytningsår. Erindringer 1923–1953*, Oslo: Cappelen, 1972.

²⁹⁰ Historiker Eirik Wig Sundvall er en av mange historikere som har beskrevet disse interne kampene og hvordan den påvirket sentrale personer i bevegelsen, Erik Wig Sundvall, *Gerhardsens valg: Arbeiderpartiets tunge avskjed med Sovjetunionen 1917–1949*, Oslo: Gyldendal, 2016. Flere av aktørene har også selv redegjort for den opprivende striden, se for eksempel Reidar T. Larsen, *I gode og onde dager. Erindringer 1923–1960*, Oslo: Cappelen, 1984; Martin Gunnar Knutsen, *Liv og mening. 1 : Erindringer 1918–1945*, Oslo: Aschehoug, 1981; Einar Gerhardsen, *Unge år: erindringer fra århundreskiftet fram til 1940*, Oslo: Tiden, 1974; Haakon Lie, *Martin Tranmæl. 2: Veiviseren*, Oslo: Tiden, 1991.

²⁹¹ Det er ikke her plass til å gi en utfyllende redegjørelse for fremveksten av norsk antikommunisme og fascisme, men følgende litteratur anbefales: Terje Emberland, *Da fascismen kom til Norge – Den nasjonale legions vekst og fall, 1927–1928*, Oslo: Dreyer, 2015; Ivo de Figueiredo, *Fri mann – Johan Bernhard Hjort, en dannelseshistorie*, Oslo: Aschehoug, 2002.

²⁹² En analyse og oppsummering av denne konflikten finner man i Frode Færøy, *Fiende eller forbundsfelle?: Norske hjemmefront- og eksilorganers forhold til den kommunistiske motstandsbevegelsen (1942–1945)*, avhandling for graden dr.philos., Det humanistiske fakultet: Universitetet i Oslo, 2015, s. 461–469.

1941, bidro til å skape avstand mellom Milorg og kommunistene.²⁹³ Den tyske invasjonen av Sovjetunionen bidro imidlertid til å legge en demper på den interne kampen i motstandsbevegelsen, og frem til frigjøringen utviklet det seg en form for *modus vivendi*.

Milorg og de kommunistiske motstandsgruppene hadde forskjellig tilnærming til hvordan den militære kampen mot fienden skulle føres. Milorgs uoffisielle motto var «Go slow and lie low» og hovedmålet var hele tiden å forberede en militær innsats i forbindelse med en alliert frigjøring av Norge. I de første årene førte frykten for represalier mot sivilbefolkningen til en begrensning av regulær geriljakrig og større sabotasjeaksjoner.²⁹⁴ Dette ble hovedsakelig overlatt til spesialenheter fra Storbritannia, men forhindret imidlertid ikke Milorg fra å utføre en økende andel av egne aksjoner, våpentrening, etterretningsarbeid samt å yte bistand til alliert personell som opererte i Norge. Hjemmestyrkene var særlig aktive i krigens to siste år og gjennomførte en rekke sabotasjeaksjoner mot tyske installasjoner med henblikk på gjenerobringen av Norge. I maidagene 1945 utførte Hjemmestyrkene en rekke koordinerte operasjoner over hele landet, sikret kontroll over viktige installasjoner, og sørget for at kapitulasjonen foregikk i relativt rolige former. Det er anslått at styrken hadde ca. 40 000 medlemmer da den ble oppløst ved utgangen av 1945.²⁹⁵

De kommunistiske sabotasjegruppene var både i aksjon tidligere og mer aktive enn sine kollegaer i Milorg. Selv om ikke-angrepspakten mellom Hitler og Stalin sørget for å begrense både NKP og de uavhengige motstandsgruppene i krigens første år, kom de raskt på banen etter 22. juni 1941 både i Norge og andre tyskokkuperte land i Europa.²⁹⁶ I motsetning til den organiserte Hjemmefronten var de kommunistiske motstandsgruppene mer villig til å se bort fra tyske trusler om represalier i det de anså som nødvendig innsats for å frigjøre landet. Den kommunistiske aksjonslinjen fant støtte hos flere medlemmer i Milorg, men i Hjemmefrontens ledelse var man skeptisk til å innordne de kommunistiske motstandsgruppene, selv om dette fant sted på et praktisk plan fra høsten 1944.²⁹⁷

²⁹³ Lars Borgeersrud og Inge Bjørnar Eriksen, *Sabotører i vest. Sabotasjeorganisasjonen på Vestlandet 1940–1945*, Bergen: Bodoni forlag, 2015, s. 87.

²⁹⁴ I Norge, som i flere andre okkuperte land, praktiserte tyskerne kollektiv ansvarliggjøring av befolkningen. Formålet var å skape usikkerhet og å avskrekke befolkning og motstandsbevegelser fra å gjennomføre aksjoner mot tyske mål dersom man viste at dette ville utløse represalier. Bennett 1999, s. 98–99.

²⁹⁵ Kjetil Skogrand, *Alliert i krig og fred*, Bergen: Eide, 2004, s. 153.

²⁹⁶ Bennett 1999, s. 130–133.

²⁹⁷ Frode Færøy, *Fiende eller forbundsfelle?: Norske hjemmefront- og eksilorganers forhold til den kommunistiske motstandsbevegelsen (1942–1945)*, avhandling for graden dr.philos., Det humanistiske fakultet: Universitetet i Oslo, 2015, s. 465–467.

Ved frigjøringen var Milorg en anerkjent del av det norske forsvaret og det var ikke noe i statuttene til Krigskorset, St. Olavsmedaljen med ekegren eller Krigsmedaljen som utelukket Hjemmestyrkene fra krigsdekorasjoner. Når medlemmer av Milorg ikke er dekorert har dette vært forklart med særtrekkene ved hemmelig motstandsarbeid. Hjemmestyrkenes naturlige behov for hemmelighold har ført til at lite eller ingen informasjon om hvem som gjorde hva er blitt bevart for ettertiden. Etterprøvbarehet var og er en utfordring. Dette er et argument som både representanter for Hjemmestyrkene selv og norske myndigheter har brukt som grunnlag for at Hjemmestyrkene ikke skal dekoreres. Dette var også knyttet til en solidaritetslinje som sto sterkt i organisasjonen. Holdningen var at motstandskampen var å anse som en felles innsats der det ikke var mulig eller ønskelig å trekke frem den enkeltes innsats. Dette prinsippet ble knesatt sommeren 1946, da Hjemmestyrkenes Råd (HS) formelt vedtok ikke å innstille sine medlemmer til dekorasjoner.²⁹⁸ Begrunnelsen var at en gradering av innsatsen ville være både urettferdig og uheldig.²⁹⁹

De kommunistiske motstandsgruppene og NKP hadde et konfliktfylt og til tider uavklart forhold til den organiserte Hjemmefrontledelsen.³⁰⁰ NKP hadde ingen representanter i Hjemmefrontens ledelse eller i Hjemmestyrkenes råd, som ble dannet etter freden. Det operative samarbeid fungerte til tider godt, men de overordnede kontaktene var preget av både mistenksomhet og fiendskap på begge sider. Den felles kamp som ble kjempet mot okkupasjonsregimet dekket midlertidig over eksisterende konflikter. Historiker Frode Færevy konkluderer i sin avhandling om forholdet mellom Hjemmefrontens ledelse og kommunistene med følgende utsagn:

På tross av det suspektstemplet som vedble å henge ved kommunistene gjennom hele okkupasjonen, var verken hjemmefrontledelsen eller regjeringen i tvil om at NKP stilte seg bak frihetskampens overordnede mål om konstitusjonell og politisk restaurasjon av det norske førkrigssamfunnet.³⁰¹

De kommunistiske motstandsgrupper er dermed behandlet på samme måte som andre deler av den militære motstanden med hensyn til kravet om dokumentasjon og solidaritetsvedtaket fra sommeren 1946. Referansegruppen er uenig i en slik konklusjon og har fremsatt påstanden om at manglende dekorasjoner til de kommunistisk motstandsgrupper kun «kan forklares

²⁹⁸ Se proklamasjon s. 71.

²⁹⁹ Se proklamasjon.

³⁰⁰ Ole Kristian Grimnes, *Hjemmefrontens ledelse*, Oslo: Universitetsforlaget, 1977, s. 458–478.

³⁰¹ Færevy 2015, s. 469.

politisk».³⁰² En nærmere drøfting av denne uenigheten vil bli foretatt i kapittelets siste halvdel.

Dekorering av militær motstand?

Alt fra opprettelsen av dekorasjonsinstituttet våren 1941 var spørsmålet om dette også skulle omfatte medlemmer av Hjemmefronten en del av problemstillingen. I henhold til retningslinjene som ble etablert av norske myndigheter var krigsdekorasjoner ment å brukes til belønning av innsats under krig og i forbindelse med det som ble definert som «krigsoperasjoner».³⁰³ Enkeltpersoners illegale innsats, ofte med tilfeldig bevæpning i sivile klær med uklare fullmakter og kommandolinjer, var etter regjeringens skjønn å anse som noe annet. Det er nærliggende å tenke seg at regjeringen skjelte til folkerettens bestemmelser om ulovlig frantirørvirksomhet. Grensene var uansett så uklare at hjemmefrontinnsats ikke kunne belønnes med krigsdekorasjoner. Da kongen og regjeringen sommeren 1941 igjen drøftet dekorasjoner og retningslinjer, ble et annet problem ved hjemmefrontvirksomheten, berørt, nemlig mangel på rapporterer. Selv om medlemmer av Hjemmestyrkene utførte fremgangsrike operasjoner i Norge var det i ettertid ikke lett å verifisere hvem som hadde gjort hva. Ved normal militær virksomhet ble det lagt vekt på dokumentasjon, for eksempel i form av krigsdagbøker, fektningsrapporter osv. På grunn av faren ved å operere illegalt i et besatt land la man i Hjemmestyrkene tvert imot vekt på at det skulle skrives så lite som mulig, og ingen skulle vite mer enn de måtte vite. Det man ikke visste, kunne ikke avsløres hvis man skulle bli pågrepet og forhørt.

Selv etter at Hjemmestyrkene var blitt anerkjent som en forsvarsgren og underlagt Hæren fra november 1941, forble spørsmålet om dokumentasjon brukt som begrunnelse for avslag om dekorering av Milorg.

Retningslinjene for krigsdekorering ble liggende fast, og spørsmålet om dekorasjoner til Hjemmestyrkene forble uløst frem til frigjøringen i 1945. Emnet ble igjen aktualisert med Forsvarsdepartementets nyopprettede deltagermedalje og diplom i september 1945. Disse æresbevisninger kunne tildeles menn og kvinner som tok aktivt del i krigen som stridende

³⁰² Lars Borgersrud. «Kommentarer til historikerutvalgets 2. delrapport om dekorasjonsspørsmålet i tilknytning til Andre verdenskrig», 27. juni 2016.

³⁰³ RA, Forsvarsdepartementet (FD), London, eske 2715, mappe 862 (gul). O.J. Brochs notat «Utdeling av krigsdekorasjoner» av 4. juni 1942.

eller i aktiv hjelpetjeneste. Dette innbefattet også Hjemmestyrkene og kvalifiserende tjenestetid ble fastsatt til fire måneder før 8. Mai 1945.³⁰⁴ Navnelister for kvalifiserte medlemmer av Milorg ble sendt inn av Milorgs distriktssjefer.³⁰⁵

Spørsmålet om ytterligere anerkjennelse i form av krigsdekorasjoner til Hjemmestyrkene ble først løst sommeren 1946, da Milorg selv bestemte seg for å frasi seg dekorasjoner. I juli avga Hjemmestyrkenes Råd, på vegne av Hjemmestyrkene, etterretningsorganisasjonene og Sivilorganisasjonen, en proklamasjon som sier at medlemmer av disse organisasjonene ikke skulle innstilles til individuelle norske krigsdekorasjoner.

Dekorasjoner til Hjemmefrontens folk

Representanter for Hjemmestyrkene, Etterretningsorganisasjonene og Sivilorganisasjonen som arbeidet her i landet under krigen har vært samlet til møte, og besluttet at de ikke skulle innstille medlemmer av sin respektive organisasjoner til individuelle norske dekorasjoner.

Begrunnelsen for denne beslutning er at det etter forholdene på Hjemmefronten alltid vil være urettferdig og uheldig å gradere den enkeltes innsats. Medlemmer av Hjemmefrontens organisasjoner arbeidet for samme sak, under noenlunde like forhold.

De som er falt for landet, vil dog bli innstillet til Krigsmedaljen Post Mortem.³⁰⁶

Argumentet fulgte en solidaritetslinje der en felles innsats for landet ble stående sentralt. Det var imidlertid også en erkjennelse av at hemmelig arbeid i utgangspunktet ville være ytterst vanskelig å dokumentere i henhold til de retningslinjer som gjaldt for krigsdekorasjoner. Teksten ble publisert i landets aviser og ble i ettertid ansett som det endelige ord i saken. Denne beslutningen er helt sentral for vurderingen av spørsmålet om krigsdekorasjoner til Hjemmestyrkene, ikke bare fordi den viser at Milorg ikke ønsket individuelle dekorasjoner for bragd, men også fordi resonnementene som førte frem til beslutningen har gyldighet også i dag. Hjemmestyrkenes Råd hadde naturligvis ikke kompetanse til å binde regjeringen, verken den gang eller senere, men avgjørelsen ble fattet i samråd med regjeringen. Begrunnelsen for ikke å innstille denne gruppen motstandsfolk må sies å være gyldig også for grupper som ikke var representert i Hjemmestyrkenes Råd. Dokumentasjonsproblemet og hensynet til likebehandling gjelder også for dem.

Hvem som tok initiativet til utarbeidelsen av proklamasjonen er fremdeles noe usikkert. Trolig kom forslaget fra etterretningsorganisasjonene, gjennom det som er omtalt som

³⁰⁴ RA, FD, eske 719, mappe 301.99, Fmin Jens Chr. Hauge til HS' Råd, 27. november 1945.

³⁰⁵ RA, KDK, eske 35, distriktsvise navnelister fra Milorgs ledere, 1946.

³⁰⁶ NHM, HS' Råd. Proklamasjon, 20. juni 1946.

Etterretningsrådet. Under ledelse av tidligere XU-agenter som Edvard Barth, forfattet representanter for etterretningsorganisasjonene i slutten av april 1946 et utkast til en erklæring der de frasa seg krigsdekorasjoner. Argumentet, som skulle bli gjentatt i senere utkast, var at det ville være urettferdig å gradere den enkeltes innsats, da «medlemmene av disse organisasjoner arbeidet for samme sak, og gjorde sin innsats etter beste evne».³⁰⁷ I utkastet som ble forelagt lederen for Hjemmestyrkenes Råd, Bjarne Thorstensen, 26. april, inneholdt det også en vurdering av hvordan innsatsen ute og hjemme ble vurdert med hensyn til dekorasjoner.

[Hjemme var] Risikoen ved innsatsen [...] noenlunde den samme for alle, i motsetning til de som var ute, hvor enkelte ble tatt ut til spesielle farefulle oppdrag, kunne skilles ut, og tildeles individuelle utmerkelser.³⁰⁸

Avslutningsvis ble det i teksten argumentert for at medlemmer av «de førnevnte organisasjoner» etter spesielle retningslinjer skulle tildeles Deltagermedaljen samt «diplomer og takkeadresser».³⁰⁹ I en henvendelse fra Etterretningsrådet ble Thorstensen oppfordret til å fremlegge teksten for Hjemmestyrkenes Råd så snart som mulig «[d]a en mener at det ville være av stor betydning at Milorg og etterretningsorganisasjonene gjorde felles sak i dette spørsmål».³¹⁰

Det er usikkert om og når teksten ble diskutert i Hjemmestyrkenes Råd, men tre dager etter å ha mottatt utkastet fra XU, videresendte Thorstensen forslaget til Jens Chr. Hauge, daværende forsvarsminister og tidligere leder av Milorg. Thorstensen etterlyste en uttalelse i saken.³¹¹

Det har ikke vært mulig å finne noe svar fra Hauge i den forbindelse. Den 30. april mottok imidlertid Thorstensen et nytt utkast til tekst fra en ukjent avsender (trolig en representant for Etterretningsrådet). Denne gangen var også Sivilorganisasjonene nevnt i innledningen av proklamasjonsteksten i tillegg til Hjemmestyrkene og Etterretningsorganisasjonene. I medfølgende brev ble det igjen understreket at det var viktig at man i denne saken måtte «stå sammen».³¹² I dette utkastet av 30. april var det blitt gjort flere endringer i forhold til teksten fra 26. april. For det første var avsnittet om innsats ute og hjemme fjernet, samtidig som det var lagt til et nytt avsnitt om tildeling av Krigsmedaljen post mortem til «de som er falt for

³⁰⁷ RAFA, Torbjørn Enderud til Bjarne Thorstensen, 26. april 1946.

³⁰⁸ RAFA, Torbjørn Enderud til Bjarne Thorstensen, 26. april 1946, vedlegg.

³⁰⁹ RAFA, Torbjørn Enderud til Bjarne Thorstensen, 26. april 1946, vedlegg.

³¹⁰ RAFA, Torbjørn Enderud til Bjarne Thorstensen, 26. april 1946.

³¹¹ RAFA, Thorstensen til Hauge, 29. april 1946.

³¹² RAFA, ukjent til Thorstensen, 30. april 1946.

landet».³¹³ En foreløpig tekst om krigsdekorasjoner til Hjemmefrontens folk ble så liggende til juni, da et nytt tekstutkast ble sirkulert. Juni-utgaven var en ytterligere nedkortet versjon av det opprinnelige utkastet fra april. Forslaget om tildeling av Deltagermedaljen og diplomer var fjernet, mens passusen om innstilling til Krigsmedaljen post mortem var beholdt. Det skulle imidlertid gå enda noen uker før en endelig tekst ble ferdigstilt. I begynnelsen av juli henvendte Bjarne Thorstensen seg til sekretæren for Etterretningsrådet for å få teksten «Dekorasjoner til Hjemmefrontens folk» publisert i pressen. I sitt brev beklaget Thorstensen at utarbeidelsen av en endelig tekst hadde tatt tid, men at grunnen til forsinkelsen var «at der innen Siv.org har vært uenighet om tildelingen av Krigsmedaljen P.M. Saken er imidlertid nå løst [...]».³¹⁴ I slutten av juli ble den endelige erklæring trykket i norske aviser.³¹⁵

Beslutningen fant støtte hos forsvarsminister Hauge som også sa seg enig i at de etterlatte etter falne medlemmer av Hjemmestyrkene fortjente et minne i form av Krigsmedaljen post mortem. Forsvarsdepartementet uttalte sommeren 1946:

[Vi anser] det for riktig at også personell som har tjenestegjort i H.S. [Hjemmestyrkene] og falt for Norges sak tildeles Krigsmedaljen post mortem. Det er her ikke tale om dekorering for alminnelige bedrifter, som en forstår H.S. er prinsipielt imot, men å hedre en mann (kvinne) som ofret sitt liv i kampen for Fedrelandet.

Denne avgjørelsen var i henhold til beslutningen som ble fattet på en regjeringsskonferanse i juni 1946. Her bekreftet justisminister O.C. Gundersen at Hjemmestyrkene var blitt forespurt om muligheten for dekorasjoner til deres medlemmer og enstemmig hadde uttalt at de ikke ønsket hjemmefrontfolk dekorert.³¹⁶ Det er delt ut nærmere ca. 380 krigsmedaljer til medlemmer av Hjemmestyrkene for å ha kjempet og falt for Norges sak.³¹⁷

I tillegg til Krigsmedaljen post mortem og Deltagermedaljen innstiftet Hjemmestyrkene sine egne æresbevisninger i form av en HS' nål og diplom for innsatsen.³¹⁸ Det var Hjemmestyrkenes Råd som sto for tildelingene av disse hedersbevisninger etter innleverte

³¹³ RAFA, ukjent til Thorstensen, 30. april 1946. Tildeling av Krigsmedaljen post mortem til medlemmer av HS ble senere bekreftet av FD, se RAFA, FD til HS' Råd, 5. juni 1946.

³¹⁴ NHM, Hjemmestyrkenes Råd, Thorstensen til Torbjørn Enderud, 3. juli 1946.

³¹⁵ Se for eksempel *Halden Arbeiderblad*, 18. juli 1946.

³¹⁶ Avskrift av referat fra regjeringsskonferanse 4. juni 1946 kl. 18 i Statsrådssalen - sak nr. 27.

³¹⁷ Se kapittelet om «å kjempe og falle for Norges sak».

³¹⁸ RA, FD, eske 719, mappe 301.99, Fmin Torp til SL, 23. august 1945.

oppgaver fra distriktssjefene. Det eksisterer ingen oversikt over antall deltakermedaljer, nåler og diplomer som er utdelt, men det dreier seg om tusenvis.³¹⁹

Krigskorset til Arnold Hansen

Tildelingen av Krigskorset med sverd til Milorg-mannen Arnold Hansen høsten 1945 utgjør et spesielt tilfelle. Ingen andre medlemmer av Hjemmestyrkene er verken før eller senere blitt dekorert med Krigskorset med sverd eller St. Olavsmedaljen med ekegren. Ikke bare valgte norske myndigheter å dekorere Hansen, de gjorde det på et tidspunkt da spørsmålet om dekorasjoner til Hjemmestyrkene fremdeles var uavklart.

Bakgrunnen for at Arnold Hansen fra Milorg D.13 ble tildelt Krigskorset med sverd 16. november 1945 var at han med «fremrakende personlig innsats ved sin modige og selv-oppfrende opptreden» den 4. april 1945 «reddet 3 av sine kamerater fra Gestapo med den følge at han ble hårdt såret.»³²⁰ Ved frigjøringen ble Hansen innlagt på Røde Kors-klinikken i Oslo, men det var grunn til å tro at Hansen kom til å dø av de alvorlige skadene han ble påført under arrestasjonen. Hansens dramatiske historie fikk mye oppmerksomhet våren 1945. Pressen brukte mye plass på å gjenfortelle hendelsene fra arrestasjonen, og Hansen var hedersgjest på Slottplassen under 17. mai-feiringen. Han fikk besøk av kronprins Olav på Røde Kors-klinikken. Forsvarssjef Otto Ruge var også gjort kjent med saken, og det var Ruge som i oktober innstilte Hansen til Krigskorset.³²¹ Frykten for at Hansen skulle dø av sine skader førte til at saken ble hastebehandlet og Krigskorset med sverd ble derfor overrakt 3. november, før den kongelige resolusjon, og personlig av general Ruge. Arnold Hansen kom seg aldri av skadene og døde i 1949. Dekoreringen av Arnold Hansen høsten 1945 var et skarpt brudd med de diskusjoner som var ført internt hos norske myndigheter. Forsvarssjefens initiativ for å dekorere Hansen var også et avvik fra Ruges yttersts tilbakeholdne rolle i dekoreringssaker. Dekoreringen av Hjemmestyrkemann Arnold Hansen må sees i lys av den stemning som rådet i landet fredssommeren 1945, hans særlig fremragende innsats, at han var døende og at beslutningen om dekorering av Milorg ennå ikke var fattet.

³¹⁹ I 1948 ble det presisert at heller ikke Haakon VII's 70-årsmedalje skulle tildeles medlemmer av HS, da de ikke var å anse som personell direkte tilknyttet norske væpnede styrker i Storbritannia eller på spesialoppdrag i Norge 3. august 1942.

³²⁰ Gjems-Onstad, *Krigskorset og St. Olavsmedaljen med ekegren*, s. 148.

³²¹ Kgl.res. av 16. november 1945.

Soldater i grenseland

Når spørsmålet om dekorering for militær motstand er et tilbakevendende tema, kan dette skyldes manglende kunnskap om beslutningen i 1946, men også det faktum at grensen mellom Milorg og andre militærenheter i ettertid ikke alltid virker like tydelig. Denne uklarheten oppsto da personell utdannet i Storbritannia opererte sammen med representanter fra Milorg. Dette var i all hovedsak medlemmer av Norwegian Independent Company 1 (Kompani Linge), en del av britiske Special Operations Executive (SOE).³²² De nordmenn som tjenestegjorde i disse enhetene var direkte underlagt britisk eller norsk militær kommando (FO). De oppfylte med andre ord de retningslinjer som var lagt gjeldende dokumentasjon og kommandoforhold. Derfor er også personell fra disse spesialenheter tildelt krigsdekorasjoner i henhold til dekorasjonspraksis mens medlemmer av Milorg og andre uavhengige motstandsgrupper som deltok ikke er dekorert. Her er det ikke mulig å gå inn på alle detaljer ved denne virksomheten, men bare gi noen eksempler for å illustrere den dekorasjonspraksis og logikk som har resultert i at enkelte er dekorert mens andre ikke er dekorert for innsats under krigsårene.

Basevirksomheten

Av frykt for tvangsmobilisering av norsk ungdom ble det høsten 1944 vedtatt å opprette Milorg-baser i Norge for personell i dekning.³²³ Det ble utarbeidet planer for seks baseområder, alle i avsidesliggende strøk med god avstand til tyske troppekonsentrasjoner, og med mulighet for å motta forsyninger enten via sjøen eller luftveien. *Varg* skulle ha tilhold i Setesdalsområdet, *Elg* i Hallingdal, *Bjorn West* i fjellene nord for Bergen, *Bjorn East* i Vossetraktene, *Hjort* i Nord-Trøndelag omkring Verdal og *Orm* i den nordlige delen av Hedmark. Imidlertid ble bare *Elg* og *Bjorn West* virkeliggjort. *Varg* var under oppbygging, mens de andre ble innhentet av frigjøringen. I basene skulle mann-skaper først og fremst gjennomgå grunnleggende militær utdanning. Instruktører var primært personell fra Kompani Linge eller offiserer som var uteksaminert fra den norske krigsskolen i London, men også befal fra Hjemmestyrkene ble utdannet i basene og fungerte som instruktører. Det ble satt et tak på hvor mange mann de enkelte basene skulle romme. I alt dreide det seg om ca. 10 000

³²² William Mackenzie, *The Secret History of SOE: The Special Operations Executive 1940–1945*, London: St. Ermin's Press, 2000.

³²³ Erling Jensen, Per Ratvik og Ragnar Ulstein, *Kompani Linge*, bd. 2, Oslo: Gyldendal, 1948, s. 294; se også Paul Strande. «Baseoperasjoner i Norge 1944/45», *Norsk Militært Tidsskrift*, 7/1964, s. 476; jf. Sven-Erik Grieg-Smith, *De Hvite Englene: historien om Bjorn West*, Bergen, 2010.

mann.³²⁴ Det er verdt å merke seg at beslutningen om basevirksomheten ble tatt uten at Milorg-ledelsen ble spurt, noe som i enkelte tilfeller førte til frustrasjon og manglende samarbeid.³²⁵ Historiker Tor Jørgen Melien, som har skrevet norske spesialstyrkers historie, mener at basevirksomheten kan regnes som et rent FO-prosjekt.³²⁶

Fra sommeren og høsten 1944 ble det frigjort en del flykapasitet hos de allierte og en storstilt forsyningstjeneste ble innledet til motstandsbevegelsen også i Norge. Basene trengte store mengder våpen, uniformer og annet utstyr som nå kunne skaffes i langt større omfang enn tidligere. I alt ble det utført over 1 200 slippoperasjoner over norsk område med til sammen 24 000 rifler, 7 000 US-karabiner, 10 000 maskingeværer og maskinpistoler. Disse forsyningsoperasjonene foregikk ikke uten tap, og fra september 1944 til frigjøringen gikk 29 fly tapt.

På bakken opplevde man også tap, da de to operative basene begge kom i trefninger med fienden. Personell fra *Bjørn West* kom i kamp med tyske tropper sent i april 1945, og etter noen dager mottok de ordrer fra London om å trekke seg tilbake og gå i dekning. Deler av *Elg-basen* ble involvert i skuddveksling i Eggedal.³²⁷ Begge steder viste det seg at de norske Milorg-soldatene var i stand til å operere effektivt i avdelingsforband.

Sjefen for *Bjørn West*, kaptein Harald Risnes, med fortid i kompani Linge og Kommando-kompaniet, ble tildelt Krigskorset med sverd for sin innsats som basesjef. Sjefen for *Elg*, major Paul Strande, ble tildelt Krigsmedaljen for sin innsats. Videre ble løytnant Petter Holst som ledet striden i Vassfaret tildelt St. Olavsmedaljen med ekegren, mens fenrik Egil Arne som bekjempet en tysk enhet ved *Bjørn West*s hovedkvarter ikke ble tildelt noen dekorasjon fordi han tilhørte Hjemmestyrkene. Samtlige av de øvrige offiserene som kom fra Storbritannia og deltok i basevirksomheten ble tildelt Krigsmedaljen. I forbindelse med kampene ble tolv Krigsmedaljer delt ut post mortem.

³²⁴ Paul Strande, *Fallskjerm over Vassfaret*, Oslo 1977, s. 24. Strande hadde selv vært med på å utarbeide planene ved FO i London og ble sjef for *Elg-basen* i Vassfaret.

³²⁵ Oversiktsrapport fra Roar Sannem om virksomheten i Milorg-distrikt 20.2 og Oscar Hasselknippes avleveringer til Norges Hjemmefrontmuseum; se også Kåre Olav Solhjell, *Krigsår i Hallingdal 1940–1945*, Ål 1995, s. 408 ff.

³²⁶ Tor Jørgen Melien, muntlig presentasjon, IFS, 20. november 2012.

³²⁷ Personellstyrken i *Bjørn West* da basen ble angrepet var 259, seks mann falt.

Sepals-basene

En annen basevirksomhet, finansiert av amerikanske *Office of Strategic Services* (OSS), var de såkalte Sepals-basene på svensk jord som ble igangsatt høsten 1944. Dette var i utgangspunktet rene etterretningsbaser. Samarbeid mellom nordmenn, svensker, briter og amerikanere muliggjorde disse operasjonene. Samtidig ble det lagt grunnlag for organisering av Hjemmestyrkene i Nordland og Troms (Milorgdistrikt 40). Basene fungerte også som utgangspunkt for en rekke aksjoner inn i Norge. Basesjefen, kaptein Haakon Kyllingmark, fikk den ene av sine to St. Olavsmedaljer med ekegren for Sepals, mens fenrik Boy Rist ble tildelt Krigskorset med sverd for *Polar Bear I*, som opererte ut fra en av basene.³²⁸ Videre ble tre andre Linge-offiserer tildelt St. Olavsmedaljen med ekegren for sin innsats, mens de øvrige norske deltakerne fra polititroppene mottok Deltagermedaljen.

Likvideringer

Drap på enkeltindivider som utgjorde en trussel for motstandsarbeidet ble i all hovedsak utført av norsk, militært personell fra Storbritannia, men også uavhengige grupper utførte slike aksjoner. Disse oppdragene ble til tider utført i samarbeid med personell fra Hjemmestyrkene.³²⁹ Spørsmålet om hvem som utførte likvideringer og hvem som var målene for aksjonene har fått stor oppmerksomhet de siste tiårene. Fra norske myndigheters perspektiv har det imidlertid aldri vært ansett som formålstjenlig at slik informasjon er allment kjent. Utgangspunktet har ikke vært et ønske om hemmelighold, men et ønske om å verne tjenestegjørende norske soldater fra eventuelle represalier for noe som har vært en handling sanksjonert av norske myndigheter.³³⁰

Det var i hovedsak angivere som ble likvidert, fordi de utgjorde en trussel mot motstandsorganisasjonen. Den største gruppen likviderte var folk som over tid hadde arbeidet for okkupasjonsmakten mot Hjemmefronten. Andre mål var personer som plasserte seg i situasjoner der motstandsfolk ikke hadde annet valg enn å likvidere dem. Dette for å unngå alvorlige konsekvenser for motstandskampen. I tillegg er enkelte tyske agenter og

³²⁸ FO IV-arkivet, NHM, dokumenter vedrørende Sepals: boks 46, 151–155; se også Håkon Kyllingmark, *Lagspill i krig og fred*, Oslo: Gyldendal, 1981.

³²⁹ Til grunn for denne utredningen ligger at likvidering utført av deltakere i motstandskampen mot okkupanten og dens medløpere var forsvarlige både som nødverge og som rettmessige krigshandlinger, Arnfinn Moland, *Over grensen? Hjemmefrontens likvidasjoner under den tyske okkupasjonen av Norge 1940–1945*, Oslo: Orion, 1999, s. 34.

³³⁰ Se for øvrig Arnfinn Molands debattinnlegg «Soldater i krig trenger vern», *Aftenposten*, 3. mars 2010.

provokatører likvidert samt noen egne som utviklet trekk som gjorde dem til en trussel mot sine kamerater.

For at likvidasjon kunne iverksettes, skulle regjeringen i London eller Hjemmefrontens ledelse gi tillatelse. Unntak var i de tilfeller tvangssituasjoner oppsto, det vil si at det ikke var anledning til å innhente tillatelse. I tillegg kommer de likvidasjoner som frie grupper, det vil si aktivistiske eller kommunistiske motstandsgrupper på egen hånd foretok.³³¹ Det mest autoritative tall for likvideringer utført av motstandsbevegelsen under okkupasjonen er 82.³³² I Arnfinn Molands fremstilling er likvideringer utført av nordmenn i SOE, Milorg, Osvald-gruppen, partisaner og XU undersøkt.³³³

Nordmenn som har mottatt krigsdekorasjoner for likvidering, der forholdet nevnes enten eksplisitt eller implisitt i tildelingen, tilhørte anerkjente og organiserte militære spesialenheter under britisk-norsk kommando. Dette innebærer Kompani Linge-medlemmer som [redacted] og [redacted], som begge er tildelt Krigskorset med sverd for likvidering av åtte angivere under operasjon BUZZARD.³³⁴ I tillegg kommer likvideringer utført av andre Linge-medlemmer som [redacted] og [redacted]. De er dekorert for likvideringer utført i Norge.³³⁵ Ingen medlemmer i de kommunistiske motstandsgruppene er tildelt krigsdekorasjoner for likvidering. Dette til tross for at der er dokumentert at Osvald-gruppen utførte flere likvidasjoner på oppdrag fra Milorg.³³⁶

Acting Soldiers

Med unntak av Krigsmedaljen post mortem, er de eneste krigsdekorasjoner til medlemmer av Hjemmestyrkene blitt tildelt såkalte *Acting Soldiers*. Betegnelsen ble gitt til personell som ikke hadde utdanning fra England, men som gav direkte støtte til personell fra Kompani Linge. De ble hovedsakelig rekruttert fra Hjemmestyrkene for å understøtte Kompani Linges oppdrag i Norge. Videre ble alle kandidater klarert for tjeneste av både Forsvarets

³³¹ Moland, *Over grensen*, s. 52–53.

³³² Moland, *Over grensen*.

³³³ Begrunnelsen for kaptein [redacted] krigskors med sverd nevner likvidering spesifikt: «Instruksjon av hjemmestyrker, rekognosering, sprengning av krigsviktig infrastruktur, likvidasjon av angiver i Trondheim.» RA, statsrådsprotokoll 7. mars 1947; FDs referatprotokoll 7. mars 1947. Dette gjelder også fenrik [redacted] og fenrik [redacted].

³³⁴ Moland, *Over grensen*.

³³⁵ Bernt Roughthvedt, *Dødssillet: en biografi om motstandsmannen Gregers Gram*, Oslo: Cappelen, 2012, s. 97–99; s. 129.

³³⁶ Moland, *Over grensen*, s.104–107.

overkommando og SOE i hvert enkelt tilfelle. Noen av dem ble forfremmet til sersjanter under tjenesten.³³⁷ Til tross for deres status, viser det eksisterende materialet at St. Olavsmedaljen med ekegren var den høyeste utmerkelsen som kunne tildeles en *Acting Soldier*. Per Røed, lederen for Milorg D.13s sabotasje grupper (Aks.13000), er tildelt St. Olavsmedaljen med ekegren for blant annet de mer enn 100 sabotasjeaksjonene som gruppen gjennomførte under krigen.

Uavhengige sabotasje- og etterretningsgrupper

Under krigen var det flere kommunistiske motstandsgrupper i Norge som drev med alt fra illegale aviser og illegalt partiarbeid til sabotasje og likvidasjoner. Disse gruppene opererte dels uavhengig av og dels i samarbeid med de av London-regjeringen anerkjente Hjemmestyrkene. I denne fremstillingen vil de to mest kjente gruppene omtales, nemlig Osvald- og Pelle-gruppa. De prinsipielle spørsmål vedrørende dekorering av medlemmer av kommunistiske motstandsgrupper vil bli belyst med utgangspunkt i disse to gruppene.

Politiets sikkerhetstjeneste (PST, tidligere Politiets overvåkingstjeneste, POT) har arkivsaker om dem som ble overvåket etter krigen og som ikke har søkt innsyn i sin sak. En liten del av materialet dreier seg om virksomheten under krigen, selv om dette ikke var et hovedanliggende for overvåkingstjenesten. Materialet er fragmentert. Det meste av materialet er fortsatt gradert HEMMELIG. En del personalmapper ble makulert da den omhandlede person døde, slik at det i dag bare er forsiden igjen. En del mapper det i sin tid ble søkt om innsyn i, ble avlevert til Riksarkivet som del av Innsynsutvalgets arkiv, men dette materialet er ikke ordnet, og derfor i praksis ikke tilgjengelig.³³⁸

I tillegg finnes en del arkivmateriale hos Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek (ARBARK). Det er imidlertid ikke komplett og har for eksempel ingen detaljert informasjon om selve sabotasjeaksjonene. I statsarkivene finnes rapporter etter skader som følge av sabotasje. Først

³³⁷ NHM, FO IV 27, mappe «Acting Soldiers», Blindheim, formann i «L-Klubben», til Fst, 17. september 1954.

³³⁸ Historikerprosjektet har hatt tilgang til de norske arkivene. Det som gjør at sakene fortsatt er gradert, er personlige forhold hos de omhandlede, overvåkingspolitiets metoder samt samarbeidende tjenester. Hva gjelder Innsynsutvalgets arkiv, så ble det avlevert etter at utvalget ble avviklet i 2012.

Der det er søkt om innsyn, ble alt arkivmateriale fra før 1977 avlevert fra PST til Innsynsutvalget. Hos PST gjenstår bare et ark som viser at en sak er overført. Navnet på vedkommende person saken gjaldt, er ikke notert. Arkivet etter Innsynsutvalget består av nesten 100 hyllemeter, fordelt på 12 500 saker. Det er et enormt materiale, som det i praksis ikke er mulig å verken gå gjennom eller søke etter relevante saker i.

og fremst fortelles det om skadeomfang og konsekvenser. Riksarkivet har en del materiale, men det er for det meste militære rapporter og svært lite informasjon om gruppene og deltakerne. Riksarkivet har også landssvikarkivet, hvor en del saker har materiale som omhandler de kommunistiske motstandsgruppene. Der finnes også arkivet etter Statspolitiet, som etterforsket sabotasje og likvidering.

I tillegg til de norske arkivene finnes også materiale i tyske arkiver. Dette materialet er fra etterforskernes perspektiv. Mye av det mest relevante materialet er avhørsrapporter. Det ble benyttet tortur i de fleste tilfeller. Bruken av slike kilder for å finne ut nøyaktig hva hver enkelt gjorde ved utførelsen av aksjoner, er meget problematisk, i den grad kildene i det hele tatt beretter noe om dette.

Enkelte av aktørene har skrevet eller latt skrive bøker om sin virksomhet. De er skrevet ved opptakten til eller under den kalde krigen, og det er i liten grad benyttet andre kilder enn aktørene selv. Det er også skrevet en del journalistiske bøker, uten kildekritikk eller henvisninger, oftest basert på muntlige fortellinger eller tidligere bøker. Disse dokumenterer heller ikke den enkelte aktørs virke tilstrekkelig.

Osvald-gruppen

Osvald-gruppen var en sabotasjeorganisasjon ledet av Asbjørn «Osvald» Sunde. Den var en fortsettelse av den sovjetiskstyrte Wollweber-organisasjonen, som i flere år før krigen gjennomførte skipssabotasje i vestlige land, herunder Norge.³³⁹ Osvald-gruppen gjennomførte en lang rekke sabotasjeaksjoner i Norge etter det tyske angrepet på Sovjetunionen, frem til de etter ordre fra Moskva innstilte virksomheten høsten 1944. Organisasjonen hadde avledede virksomheter som Saborg i Bergen og Vestfold. Osvald-gruppen omfattet omkring 200 personer, i tillegg til et ukjent antall hjelpere. Osvald-gruppen gjennomførte 109 aksjoner, hvorav 50 ble ansett som vellykkede og tolv ble ansett som delvis vellykkede. Gruppen hadde 35 falne, inkludert dem som kun deltok i Wollweber-organisasjonen, og ikke deltok etter at Norge ble med i krigen.³⁴⁰

³³⁹ Borgersrud 1996, s. 38; han argumenterer for at Wollweber-organisasjonen og Osvald-gruppen er samme organisasjon, jf. s. 26, hvor han mener at gruppen ble ledet av sovjetiske hemmelige tjenester.

³⁴⁰ Borgersrud 1996. For aksjoner, se s. 733–740; for falne se s. 741.

I likhet med Milorg, etterlot Osvald-gruppen lite kildemateriale. Det er riktig nok skrevet en del om Osvald-gruppens virksomhet.³⁴¹ Mye av denne litteraturen er uten kildehenvisninger og lite til hjelp for eventuelle dekorasjons-betraktninger. Lars Borgersrud er den som har skrevet mest og best om Osvald-gruppen.

Før 1939

Som nevnt sprang Osvald-gruppen ut av den sovjetisk styrte Wollweber-organisasjonen.³⁴² Ernst Wollweber var en tysk kommunist som var delaktig i planlegging og forberedelser til væpnet revolusjon i Tyskland i mellomkrigstiden. I oktober 1928 ledet han et væpnet kupp innenfor det tyske kommunistiske parti og innsatte seg selv som leder, med støtte fra Komintern i Moskva.³⁴³

Fra midt på 1930-tallet ledet Wollweber den illegale sabotasjeorganisasjonen som skulle bære hans navn, under ledelse av den sovjetiske sikkerhetstjenesten NKVD.³⁴⁴ Sentrum for sabotasjeorganisasjonen ble lagt til Oslo. Organisasjonen virket etter hvert også i Sverige, og da særlig ved å skaffe sprengstoff fra gruvene i Kiruna, som ble sendt med tog til Narvik. Der skulle det plasseres i tyske, japanske, italienske og spanske skip.³⁴⁵

Wollweber-organisasjonen gjennomførte en rekke sabotasjeaksjoner mot skip på 1930-tallet, med en topp våren 1938. Aksjonene ble gjennomført fra havner i hele Europa. Man vet ikke med sikkerhet hvor mange skip som ble rammet.

³⁴¹ Borgersrud 1996, s. 772–782 oppgir det som til da var skrevet om Wollweber-organisasjonen og Osvald-gruppen.

³⁴² Wollweber-organisasjonen var Gestapos navn på gruppen. Selv kalte de seg for «Organisasjonen til forsvar av Sovjetunionen og mot fascismen», jf. Borgersrud 1996, s. 105. Ifølge Borgersrud var det hele tiden den samme organisasjonen, og den var styrt fra Moskva.

³⁴³ Jf. Borgersrud 1996, s. 48–50. I note 36 sier Borgersrud: «Det er en interessant historisk parallell [sic!] at Asbjørn Sunde kom til å utføre en liknende aksjon mot NKPs partikontor i 1949. Selv om den interne situasjonen i de to partiene i henholdsvis 1928 og 1949 ikke hadde mye til felles, var det åpenbart en liknende uformell og «realpolitisk» vurdering som lå til grunn, og ikke minst en absolutt lojalitet til det de begge oppfattet som den internasjonale kommunismens senter i Moskva. Sunde og Wollweber kom til å stå hverandre nær etter 1938, og det er rimelig å anta at Wollweber har fortalt Sunde om aksjonen i Breslau. [Sunde ledet den væpnede aksjonen mot den lovlig, demokratisk valgte partiledelsen i NKP sammen med Ragnar Armand «Pelle» Sollie. De avsatte den etter hvert Moskva-skeptiske Peder Furubotn, og innsatte den Moskva-tro Emil Løvlien.]

³⁴⁴ Den sovjetiske statssikkerhetstjenesten har fra opprettelsen i 1917 hatt mange navn: Chekaen, GPU, OGPU, NKVD, GUGB, NKGB, MGB, MVD og fra mars 1954 KGB (*Komitet Gosudarsvennoy Bezopasnosti* – Komiteen for statens sikkerhet), jf. Haarstad 1988, s. 124. NKVD (Folkekommissariatet for innenrikssaker) benyttes her som fellesnavn.

³⁴⁵ Borgersrud 1996, s. 129.

Ikke-angrepsavtalen

Den tysk-sovjetiske ikke-angrepspakten av 23. august 1939 innebar at angrepene på tyske skip måtte innstilles.³⁴⁶ Da Sovjetunionen angrep Finland 30. november 1939, støttet de fleste nordmenn Finland. Likevel var det flere kommunister som støttet Sovjetunionens fremganger i Finland – de ønsket det samme i Norge.³⁴⁷ Wollweber-organisasjonen forsøkte å organisere sabotasje bak finske linjer, uten at det er klart hvilke resultater, om noen, som ble oppnådd.³⁴⁸

Kommunistenes støtte til Molotov-Ribbentrop-avtalen ble sett som bekreftelse på at kommunistene var styrt fra Moskva.³⁴⁹

Flere av medlemmene i Wollweber-organisasjonen deltok i felttoget i Norge på norsk side.³⁵⁰

Det tyske angrepet på Sovjetunionen 22. juni 1941

Asbjørn Sunde var fra 1938 Wollwebers sabotasjeleder. Han var som nevnt med på å evakuere Wollweber til Sverige, og kom selv tilbake fra Stockholm sommeren 1940. Han gikk da i gang med å gjenopprette kontakten med NKVD og å planlegge og legge til rette for aksjoner mot okkupanten. Det er sannsynlig at Sunde via en NKVD-agent sendt inn fra Sverige fikk melding om å begynne sabotasje etter det tyske angrepet på Sovjetunionen 22. juni 1941.³⁵¹ Sundes første sabotasjeaksjon var trolig plasseringen av en sprengladning på en jernbanelinje ved Nyland natten til 21. juli 1941. Flere aksjoner fulgte.³⁵²

Aksjoner og forhold fra 1941 til 1944

Allerede i august 1941 ble de første medlemmene av Osvald-gruppen arrestert i Norge, som følge av opplysninger fremskaffet i avhør av andre medlemmer i Sverige, Danmark og Tyskland. Utover høsten og vinteren 1941/42 ble et samarbeid med motstandsorganisasjonene 2A og Politigruppen etablert, og slik kom Sunde i kontakt med Asbjørn Bryhn, senere sjef for

³⁴⁶ Borgersrud 1996, s. 253.

³⁴⁷ Jacobsen 2005, s. 28 (Fra *Finnmark Fremtid*, jf. note s. 266).

³⁴⁸ Borgersrud 1996, s. 255–259.

³⁴⁹ Bergh og Eriksen 1998 bd. 1, s. 58. Arkiver som var tilgjengelige for vestlige forskere på 1990-tallet, viste at forholdet mellom Moskva og nasjonale kommunistpartier, ved hjelp av Komintern, var enda tettere enn det man tidligere hadde trodd. Komintern-ledelsen hadde sterk styring og kontroll med de nasjonale kommunistpartier, både politisk og økonomisk. Arbeidsmetodene var konspirative og fordekte. Spionasje og konspirativ virksomhet var «[...] helt sentrale elementer i den internasjonale kommunismens virkemåte.»

³⁵⁰ Borgersrud 1996, s. 293–294.

³⁵¹ Borgersrud 1996, s. 356.

³⁵² Borgersrud 1996, s. 361–363.

politiets overvåkingstjeneste.³⁵³ En lang rekke større og mindre aksjoner, samt enkelte likvidasjoner, ble gjennomført, mange etter forespørsel fra Bryhns gruppe. Ikke alle aksjonene var like vellykkede.³⁵⁴

Den første større, vellykkede sabotasjeaksjonen var sprengningen av Øst- og Vestbanestasjonen 1. februar 1942. Deretter fulgte flere aksjoner.³⁵⁵ Fra mars 1942 ble flere medlemmer av Osvald-gruppen arrestert i Norge, som følge av opplysninger fremskaffet ved tortur.³⁵⁶

En av Osvald-gruppens mest kjente aksjoner var sprengningen av Statspolitiets kontorer i Henrik Ibsens gate 7, 21. august 1942. Omtrent samtidig ble en rekke medlemmer av organisasjonen arrestert. Flere av dem ble senere henrettet på Trandum.³⁵⁷ Angrepet på Statspolitiets kontor skapte stor oppstandelse i motstandskretser, og Kretsen sendte et brev til London-regjeringen, hvor de redegjorde for de potensielt store konsekvensene angrepet kunne få. De ønsket at motstandsarbeidet skulle konsentreres om motstand mot nazifiseringen, og på en slik måte at tyskerne ikke skulle gis anledning til represalier. Militær motstand måtte komme senere, når det var nødvendig av hensyn til den allierte krigføring. I tillegg til å være bekymret for at mange skulle miste livet uten at det tjente noen hensikt, var man bekymret for hvilke konsekvenser slike hendelser kunne få for den norske motstandsvilje. Statsminister Nygaardsvold gikk ut i radio fra London og ba om at slike aksjoner måtte opphøre. Utover høsten 1942 ble det tydelig at det var delte meninger om hvilken form motstanden skulle ha. I tillegg til uroen som fulgte etter Osvald-gruppens aksjoner, var det uenighet mellom de militære og sivile deler av motstandsbevegelsen, norske og britiske myndigheter i London og SOE.³⁵⁸

³⁵³ Borgersrud 1996, s. 368–371. Iflg. PST, Svenskeboksen, eske «arkivstoff fra krigen», mappe «Sak 771», rapport nr. 2, signert Arne Okkenhaug, korresponderte Sunde med [redacted] som var ansatt ved Legasjonen i Stockholm. Hun skal ha lekket informasjon om Bryhns virksomhet til Norge, noe som førte til en artikkel om Bryhn i *Aftenposten* 25. oktober 1944 som røpte hans dekknavn og forholdet til Sunde. [redacted] ble avskjediget fra Legasjonen for illojal opptreden. Hun skal ha organisert egne kurreruter, sneket materiale utenom sensuren og derved satt andre i fare, mv.

³⁵⁴ Borgersrud 1996, s. 400–401; jf. s. 414–416.

³⁵⁵ Borgersrud 1996, s. 402–407.

³⁵⁶ Borgersrud 1996, s. 407–409.

³⁵⁷ Ifølge en kommunist som betrodde seg til Arne Okkenhaug, Trygve Lies spesialutsending til Legasjonen i Stockholm, ble bare noen arkivsaker ødelagt ved attentatet. Det viktigste resultatet var at enkelte andre straffesaker ble borte. PST, Svenskeboksen, eske «arkivstoff fra krigen», mappe «Sak 771», notat signert Okkenhaug.

³⁵⁸ Borgersrud 1996, s. 425–426.

Fra september 1942 inngikk Asbjørn Sunde et samarbeid med NKP, hvor han blant annet skulle stille en vaktstyrke for Peder Furubotn, NKPs leder. Dette samarbeidet varte til bruddet mellom Sunde og Furubotn i mars 1944. I denne perioden fungerte Sunde som NKPs sabotasjeleder.³⁵⁹ Etter at forbindelsen med NKP var satt i fastere former, begynte en utstrakt rekrutterings- og instruksjonsvirksomhet. Nye rekrutter ble ikke lengre informert om gruppens opphav i Wollweber-organisasjonen, eller dens tilknytning til Moskva. Samtidig ble rekrutteringsgrunnlaget utvidet, slik at det ikke lengre bare var kommunister med manuelt arbeid som ble rekruttert.³⁶⁰

Senere i 1942 og i 1943 var det et utstrakt samarbeid mellom Osvald-gruppen og Milorg. Blant annet bisto Sunde da Gunnar Sønsteby måtte rømme til Sverige i januar 1943.³⁶¹ Sundes organisasjon ble brukt til å utføre aksjoner og likvidasjoner når det ble ansett som hensiktsmessig.

Av de mer kjente aksjonene utført av Osvald-gruppen, var aksjonene mot arbeidskontorene i Oslo. Tyskerne ville utskrive norske menn for å skaffe arbeidskraft. Registrering av ungdom til arbeidstjeneste tok for alvor til i april 1943. Kretsen var vaklende i sin respons, men for Milorg var saken klar. Dersom de yngre årsklasser, rekrutteringsgrunnlaget for Milorgs jegere, ble sendt landet rundt på jord- og skogbruk, ville Milorg fulgt med i dragsuget. Noe måtte gjøres. 20. april ble aksjonene iverksatt. Sunde ledet aksjonen mot kontoret i Pilestredet, mens Kai Holst ledet aksjonen mot kontoret i Trondheimsveien. Sunde ble skadet i angrepet, men unnslapp. Aksjonen var vellykket. Aksjonen mot arbeidskontoret i Trondheimsveien ble imidlertid ikke noe av, da mannskapene fikk kalde føtter.³⁶²

Sommeren 1943 holdt Sunde en rekke kurs i sabotasjeteknikk for grupper fra Milorg Øst. Etter omfattende opprullinger av Milorgs ledelse, ble disse gruppene gående ledige, og lot seg rekruttere til Osvald-gruppen. De utførte en rekke aksjoner høsten 1943. Den mest kjente er aksjonen mot jernbanen i Mjøndalen. Aksjonen førte til at tyskerne tok en rekke gisler, og til slutt henrettet fem av dem som represalier.³⁶³ Etter lang tids strid om hvilken rolle parti-

³⁵⁹ Borgersrud 1996, s. 445–450.

³⁶⁰ Borgersrud 1996, s. 452–453.

³⁶¹ Borgersrud 1996, s. 466.

³⁶² Borgersrud 1996, s. 468–473.

³⁶³ Borgersrud 1996, s. 486–488.

apparatet skulle ha i sabotasjearbeidet, ble det brudd mellom NKP og Osvald-gruppen i mars 1944.³⁶⁴

Det var under hele krigen vanskeligheter med penger, mat og våpen til Osvald-gruppen, men problemene tiltok etter som organisasjonen vokste, særlig fra sommeren 1943. I perioder var manglene kritiske.³⁶⁵ Da kontakten med, og dermed pengestrømmen fra, både Politigruppen, Milorg og NKP var brutt, måtte Osvald-gruppen selv skaffe midler, og de gjennomførte derfor flere bankran.³⁶⁶ Våpenmangelen førte til at Osvald-gruppen tok et av Milorgs våpenlagre i Modum. Dette ble oppdaget av Milorg, og den lokale gruppen forberedte seg på å hente våpnene tilbake. Det førte til at de var klare på begge sider, og kan til og med ha medført skuddveksling mellom Osvald-gruppen og Milorg.³⁶⁷

Våren 1944 flyttet Sunde sitt hovedkvarter til hotellet på Sollia. Flere aksjoner ble iverksatt derfra, blant annet den store aksjonen mot A/S Per Kure. Transformatorfabrikken ble angrepet av over 20 sabotører fra både Oslo og Sollia. Basen på Sollia ble angrepet av tyskerne 30. mai 1944. Aksjonen førte til delvis opprulling og represalier.³⁶⁸

Sommeren 1944 fikk Sunde ordre fra Moskva via den sovjetiske legasjonen i Stockholm om å oppløse organisasjonen, og sende personellet til polititroppene i Sverige.³⁶⁹ Sunde fulgte ordren. De fleste reiste til Sverige, og de fikk ordre om ikke å fortelle om organisasjonen. Andre gikk inn i Milorg, mens noen fortsatte med illegal virksomhet.³⁷⁰

Forholdet til Sovjetunionen

Selv om kontakten mellom Sundes organisasjon og NKVD varierte, var Sundes lojalitet hele tiden til Moskva og NKVD. Sunde presiserte at organisasjonen var uavhengig av alle andre norske organisasjoner, og at målet hele tiden var å understøtte Sovjetunionens kamp.³⁷¹

³⁶⁴ Borgersrud 1996, s. 489–499.

³⁶⁵ Borgersrud 1996, s. 522–533.

³⁶⁶ Borgersrud 1996, s. 524–525.

³⁶⁷ Borgersrud 1996, s. 525–526.

³⁶⁸ Borgersrud 1996, s. 531–534.

³⁶⁹ Borgersrud 1996, s. 536. I et foredrag Borgersrud holdt på Sollia 12. mai 2014, sa han om avviklingsordren: «[Sunde] som selvfølgelig var helt lojal [til Sovjetunionen]» måtte da bare avvikle Osvald-gruppen.

³⁷⁰ Borgersrud 1996, s. 541–543.

³⁷¹ Borgersrud 1996, s. 452–453.

Asbjørn Sunde mottok etter krigen en høyere sovjetisk dekorasjon for sin innsats. Han ble også tildelt Deltagermedaljen.³⁷²

Etter krigen

Asbjørn Sunde ble i 1954 dømt til fengsel for spionasje til fordel for Sovjetunionen.³⁷³ Dommen er av Sundes støttespillere forsøkt kastet tvil over.³⁷⁴ Sunde ble dømt for forbrytelser mot Straffelovens § 91, 1. ledd, 1. og 2. straffalternativ, Lov om forsvarshemmeligheter av 18. august 1914 §§ 4 og 6 og Straffelovens § 186 og for forseelser mot Straffelovens § 372, 3. ledd – alt sammenholdt med straffelovens § 62. Han ble dømt til fengsel i 8 år med fradrag av 156 dager for utholdt varetekt. Sunde anket dommen til Høyesterett. Anken gjaldt saksbehandlingen, lovanvendelsen og straffeutmålingen. Alle ankepunktene ble forkastet, og anken ble forkastet i sin helhet.³⁷⁵ Referansegrupped medlem Lars Borgersrud har kritisert dommen mot Asbjørn Sunde og argumentert for at dette kan «oppfattes som ledd i en politisk kampanje mot kommunistene generelt».³⁷⁶

Av de 35 falne fra Osvald-gruppen/Wollweber-organisasjonen, ble tre mann meldt inn av Milorg D.13 da Forsvarsdepartementet ba om oppgave over dem som hadde kjempet og falt for Norges sak, og følgelig skulle dekoreres med Krigsmedaljen post mortem. Disse tre ble da også dekorert.³⁷⁷

Pelle-gruppa

Ragnar Sollie organiserte og ledet under dekknavnet «Pelle» en uavhengig sabotasjegruppe som opererte i Oslo-området 1944–45. Sollie var medlem av NKP allerede før krigen. Etter

³⁷² PST, sak 10.212/55, eske 1, dom, O.P.J. nr. 322-54.

³⁷³ Borgersrud 1996, s. 686.

³⁷⁴ Se f.eks. Borgersrud 1996, s. 29; Bjørklund 2016, s. 54.

³⁷⁵ Norsk Retstidende, 119/1954, side 858–887. Lars Borgersrud sa i et foredrag på Sollia 12. mai 2014 at Sunde ikke kunne være spion, da han ikke hadde tilgang til hemmelige opplysninger. I saken er han blant annet dømt for å ha videreformidlet papirer en vaskedame i HV-staben fant i søppelbottene der og leverte til Sunde mot betaling. Hun er også dømt for forholdet. Sunde ble også dømt for å ha videreformidlet opplysninger han fikk av sin tidligere nestkommanderende i Osvald-gruppen, som da var sersjant i Hæren. Opplysningene han ga videre var informasjon om alle depoter i Oslo-området. Han presset også flere av sine bekjente, herunder tidligere undergitte sabotører og sin svigerinne, til å søke om pass og hente offentlige attester, for å overlevere disse til sovjetisk etterretningspersonell. Han sorget også for å få laget falske, tomme fødselsattester. Flere av hans kontakter ble dømt for disse forholdene. Sunde ble også dømt for å ha vervet andre til illegal virksomhet. Sundes kone, Astrid, innrømmet i avhør mer og mer av det hun visste, og bekreftet mye av det politiet hadde mistanke om. PST, 10.212/d.45. Avhørsrapporter av 27. februar 1954 og 13. mars 1954.

³⁷⁶ Borgersrud 2016, s. 13.

³⁷⁷ Reidar Holtmon. Gjermund Skaarud og Per Stensrud ble tildelt Krigsmedaljen post mortem for å ha kjempet og falt for Norges sak, ved kgl.res. av 9. april 1948.

hvert ble han med i Osvald-gruppen. Denne gruppen aksjonerte som nevnt mot Statspolitiets kontorer i august 1942. Opprullingen etter aksjonen førte til at Sollie vinteren 1943 måtte rømme til Sverige.

Han returnerte til Norge i 1944 i spissen for en gruppe kommunister. Han ble av Peder Furubotn utnevnt til NKPs sabotasjeleder. Sollie opererte likevel uavhengig av partiet; Pellegruppa valgte selv ut sine mål og retningslinjer for øvrig.

Gruppen var løst sammensatt av forskjellige undergrupper som Ullevål Hageby-gruppen og Losby-gruppen. Disse hadde ikke forbindelse med hverandre. Om lag 100 personer inngikk totalt. Slett ikke alle var kommunister. For de fleste var det ønsket om aktiv motstand mot okkupanten som motiverte. Gruppen gjennomførte ca. 20 aksjoner høsten 1944, i tillegg til kupp for å skaffe materiell og penger. Gruppen hadde elleve falne.

Kilder og litteratur

Tor Arne Barstad ga i 1975 ut *Sabotasjen i Oslo-området 1944–45*. Pellegruppas aksjoner er beskrevet her. I 1987 fulgte Barstad opp med boken *Pelle-gruppa: sabotører på Østlandet 1944–45*. Om kildesituasjonen sier Barstad at det:

For Sollie-gruppens vedkommende finnes det ytterst lite skriftlig materiale. Gruppen selv etterlot seg ingen ting, og det lille som er antydning i arkivene består i henvisninger som 'ekstremistene' eller 'kommunister' ved utførte aksjoner. Dette forholdet har gjort at jeg ikke har kunnet yte gruppen full rettferdighet i denne fremstillingen.³⁷⁸

At Pellegruppa i det hele tatt er med i Barstads fremstilling fra 1975 skyldes intervjuer med Ragnar Sollie. De kildene som omtaler Pellegruppa, finnes i hovedsak i arkivene etter FO IV (Forsvarets overkommando, avdeling for den militære hjemmefronten), oppbevart på Norges Hjemmefrontmuseum. I all hovedsak dreier det seg om rapporter og meldinger fra SL (Hjemmestyrkenes sentralledelse) til FO IV etter aksjonene mot Aker og Nyland mekaniske verksteder. Det finnes også en rapport som tilsynelatende er skrevet av de fem som utførte sabotasjen på Aker, samt en rapport som antageligvis er skrevet av han som avhørte dem etter at de var kommet til Sverige.³⁷⁹

³⁷⁸ Tor Arne Barstad, *Sabotasjen i Oslo-området 1944–45*, s. 170–171.

³⁷⁹ NHM, FO IV eske 14, mappe 9-D-1.

Pellegruppas aksjoner – natten 23.–24. november

Flere av Pellegruppas aksjoner var svært vellykkete. Aksjonen mot skipsverftene Aker og Nyland i november 1944 er nevnt. Barstad karakteriserer, basert på en tysk kilde, dette som den «største og viktigste sabotasjen i Oslo-området under krigen.»³⁸⁰ Det kan uten tvil hevdes at innsatsen bidro til å svekke okkupanten. Likevel var det ansett som problematisk at gruppa opererte uavhengig av norske myndigheter. I den allierte overkommandoen hadde Milorg en definert rolle. Uavhengige gruppers aksjonslinje kunne forstyrre planlagte operasjoner. Et eksempel på dette var sabotasjen av stillverkene, hvor mange mente at de skapte minimalt med problemer for tyskerne, men store problemer for det sivile Norge. På den annen side anfører SL at aksjonene mot skipene på Akers og Nylands mekaniske verksteder kunne vært godkjent av FO og SL. Dog sannsynligvis ikke sabotasjen av kranen og tørrdokken. Samtidig ble det av Milorg prioritert at brannmannskaper ikke skulle komme til skade.³⁸¹

Natten mellom 23. og 24. november 1944 gjennomførte Sollies gruppe sin mest omfattende aksjon, sabotasje mot fem mål samtidig. Tre skip ble senket, blant dem *Taiwan*, som Mardonius-ekspedisjonen hadde forsøkt å sprengte i 1943. Videre ble tre skip sterkt skadet og en løftekran ødelagt. Pelle-gruppa sto for planlegging av aksjonen, men det var tilknyttede medhjelpere som iverksatte planen. Skipssabotasjen var en suksess; også NKP var fornøyd, til tross for at partiet hadde nedlagt veto mot planen. Dog skal det nevnes at tre sivile mistet livet under Pelle-gruppas aksjoner denne natten. Selv om kontormaskinene hos forsikringsselskapet ble ødelagt, mente selskapet senere at maskinene verken var rekvirert eller egnet til støtte for tyskerne. Milorg hadde på sin side et varslings-opplegg med brannvesenet, slik at de skulle forhindre skader på deres personell. Pellegruppa hadde ikke det.

Sollie var av den oppfatning at sabotasje best kunne gjennomføres av dem som arbeidet på eller med målet for sabotasjen. Sabotasjen av skipene på Aker og Nyland ble forberedt ved at ansatte på verftene smuglet sprengstoff forbi vaktene over flere dager og deretter plasserte ladninger på de utvalgte objektene.³⁸² De følte seg ifølge rapporten de avga om aksjonen i

³⁸⁰ Barstad, *Sabotasjen*, s. 93.

³⁸¹ NHM, FO IV eske 9, mappe 4-A-2.

³⁸² På Aker var følgende ansatte med på aksjonen:

[redacted] hadde vært medlem av Milorg. På Nyland medvirket disse: [redacted] var lagersjef og fraktet sannsynligvis sprengstoffet inn på verftet. Han ville ikke ha noe med selve aksjonen å gjøre. I sin første rapport hevdet han at han ikke hadde hatt kjennskap til aksjonen,

Sverige, «nedstemt» da de opplevde at andre så på dem med misbilligelse. De hadde spurt om aksjonen var godkjent av Milorg, og fått bekreftende svar på det. Det viste seg ikke å være tilfellet, med påfølgende opprullinger av Milorg på Aker.³⁸³

I en rapport etter intervjuer med de fem fra Aker verft, skrevet i Stockholm, gir forfatteren uttrykk for at disse fem er bra karer, som måtte kunne brukes videre.³⁸⁴ De ble sendt til *Älgerget* leir for polititroppene, som ga sabotasjeopplæring til medlemmer av Hjemmestyrkene.

Pellegruppas aksjoner

Enkelte av aksjonene er verdt å nevne utover de som fant sted natten til 24. november 1944. For eksempel gikk det rykter om at enkelte snekkerbedrifter snekret kasser til landmineproduksjon. Derfor ble blant andre Oslo Kassefabrikk brannbombet om kvelden 30. september 1944. Det er fortsatt uklart om denne fabrikken faktisk drev med krigsproduksjon for tyskerne.

Høsten 1944 ødela uavhengige grupper fabrikker som produserte knott (drivstofferstatning, laget av oppkappet løvtre). FO IV mente imidlertid at sabotasje av knottfabrikker i liten grad ville ramme fienden, men føre til store ulemper for sivilbefolkningen. De frarådet derfor sabotasje mot disse. Pellegruppa ødela to slike anlegg.

4. november 1944 sprengte Pellegruppa alle maskinene til Levahn & Co Mekaniske Verksted på Kampen. Det viste seg senere at firmaet produserte våpen og deler til Milorg. I mai 1945 ønsket Levahn å få erstatning for materiellet som ble ødelagt i aksjonen. De oppga til FO at de for det første var klar over at aksjonen ble gjennomført av en selvstendig gruppe, og for det andre at da de hadde produsert for Milorg, antok de at de allikevel burde få erstatning på lik

senere vedgikk han at han hadde visst noe en stund i forveien. Dette førte til undersøkelser i Milorg, da man av sikkerhetshensyn ikke hadde anledning til å delta i andre organisasjoner. [redacted] ga opplæring til en person kalt «Gunnar», men ville ikke ha noe med aksjonen å gjøre. «Gunnar» plasserte ladningene, muligens sammen med [redacted] og [redacted]. Sistnevnte var jeger i Milorg, med et konfliktfylt forhold til sin sjef [redacted]. Ladningene gikk av mye senere enn planlagt, og av tre mål var det bare ladningene på ett av målene som gikk av. På grunn av forsinkelsen førte eksplosjonen til at den norske verftsarbeideren Karl Arvid Nordstrøm mistet livet.³⁸² I følge Barstad bærer kildene til Nyland-aksjonen preg av å være motstridende, da det ser ut til at ingen ønsket at det skulle komme klart frem hva som var hendt. Vi vet i dag ikke hvem «Gunnar» var.

³⁸³ NHM, FO IV eske 14, mappe 9-D-1. Rapportene ble mangfoldiggjort, og det finnes kopier flere steder i arkivet etter FO IV, for eksempel i eske 16, mappe 9-G-1.

³⁸⁴ NHM, FO IV, eske 14, mappe 9-D-1.

linje med de bedrifter som hadde produsert for tyskerne, men som ble sabotert av FO eller SL. Dessuten mente de å vite at gruppen etter aksjonen hadde kommet i samarbeid med D.13, og således nesten var for hjemmestyrker å regne.³⁸⁵

Etter senkningen av en slepebåt og flytekran på havna i Oslo, mente Sollie at det var på tide å avslutte virksomheten. Både av hensyn til sikkerhetssituasjonen og rekrutteringssituasjonen. Da iverksatte medlemmer av støtteapparatet til Sollies organisasjoner sine egne aksjoner. Blant annet ødela de flere vulkaniseringsverksteder. Dette selv om Sollie selv mente at dette ikke hadde noen militær hensikt, så nær krigens avslutning. Særlig var aksjonen mot et verksted i Lakkegata risikabel, da bebyggelsen rundt stort sett besto av trebygninger. Dette var årsaken til at andre mål i området ikke var rammet av sabotasje. Risikoen for sivile tap var ansett som for stor. I et annet slikt anslag ble milorgmannen Ernst Johan Thu drept. Disse sabotørene ble så arrestert, hvilket medførte en nærmest total opprulling, hvor også Sollie selv ble arrestert.

Finansiering

Etter et mislykket forsøk på å rane Vinmonopolets lønningsbil, lyktes Pellegruppa med ranet av Sporveiens lønningskontor. Utbyttet ble på 114 124 kroner. Dette var tilstrekkelig til å finansiere gruppens videre virksomhet. Pengene ble administrert av et advokatkontor, som også førte regnskap.³⁸⁶

Da Sporveiskontoret etter krigen søkte beløpet dekket av forsikringsselskapet Heimdal, endte saken i retten. Sporveiskontoret viste til en klausul i forsikringsavtalen som gav dem rett til erstatning dersom noe kontor ble ranet. Heimdal mente på sin side at unntaksbestemmelsen om krigsskade kom til anvendelse. Dermed ble det springende punktet hvorvidt Pellegruppa var å regne som krigførende, og deres aksjoner som krigshandlinger. Den egentlige saken fikk liten oppmerksomhet; det var spørsmålet om Pellegruppas legitimitet som skapte blest. Retten kom til at Heimdal ikke var erstatningspliktig, og oppgav blant annet følgende:

[...] handlinger foretatt av en slik gruppe som arbeider selvstendig, men med kontakt til andre illegale organisasjoner, med en viss orden og fasthet i organisasjonen og som har formådd å tilføye fienden skade av noen betydning – må ansees som krigshandlinger. [...] Haag-konvensjonen var trådt i bakgrunnen som følge av tyskernes overgrep, og befolkningen i Oslo

³⁸⁵ NHM, FO IV, eske 2, mappe 2-A-4.

³⁸⁶ Det skulle vise seg at regnskapsførselen fikk uante konsekvenser.

hadde en levende følelse av at krigen gikk sin gang på den måte som det overhodet var mulig på et okkupert territorium. [...] Retten finner ikke grunn til å skille ut den ene av disse, nemlig aksjonen mot Oslo Sporveier, som en handling som ikke henhørte under krigføringen bare fordi den omhandlet penger. [...] Det eneste vilkår som da antagelig må knyttes til for at tapet skal bli å henhøre som fritagsbestemmelsen i § 5 er at pengene virkelig er anvendt for krigen.³⁸⁷

Det retten konkluderte med, var altså at aksjonene til Sollies grupper var for krigshandlinger å regne, og at de kunne sammenlignes med de aksjoner andre motstandsgrupper gjennomførte. På den annen side fikk de bedrifter som ble utsatt for sabotasje utført av grupper under kommando av norske eller allierte myndigheter, sine tap erstattet av Krigsskadetrygden. De som var utsatt for sabotasje utført av kommunistiske grupper, fikk det ikke.³⁸⁸

Forholdet til Milorg

I mars 1944 ble det holdt et møte i Stockholm, hvor plan for det videre arbeidet i Milorg ble lagt. Tre scenarioer ble vurdert: alliert invasjon, tysk evakuering og tysk kapitulasjon. I alle tre scenarioer hadde Milorg spesifikke oppdrag. Det var disse som skulle forberedes. I dette ligger også at ukontrollert sabotasje kunne være mer til skade enn til gagn for Norge og de alliertes sak.³⁸⁹ Man ønsket at Milorg skulle klargjøres uten forstyrrelser, slik at de var klare til innsats når et av de tre scenarioene inntraff. Fra og med invasjonen av Normandie, var det dette som hadde prioritet. Norske myndigheter godtok likevel noe sabotasje. Denne skulle da rettes mot de mest kritiske mål, hvor viktigheten ble bestemt ut fra krigen som helhet. De allierte planla sabotasje slik at den skulle hindre tyskerne mest mulig. Samtidig skulle en eventuell alliert landgang eller invasjon hindres minst mulig, samt at de okkuperte områdene skulle kunne gjenoppbygges så enkelt som mulig etter krigen. Derfor var ubåter første prioritet, og derfor var skip legitime mål, mens kraner, havner og kaianlegg ikke var det.

Hjemmefronten oppfattet det slik at de kommunistiske gruppene hadde stor virketrang. De mente at denne virketrangen måtte kanaliseres riktig. De opplyste derfor om noen av målene som Milorg D.13 hadde fått anledning til å sabotere. Andre mål ble det ikke informert om, da

³⁸⁷ Fra rettsreferat, sak nr. 524/1945, avd. XVI, nr. 15, som gjengitt i Barstad. Det at et advokatkontor hadde ført regnskap med pengene, ble således av avgjørende betydning for at banken fikk sin erstatning.

³⁸⁸ NHM, FO IV, eske 2, mappe 2-A-4.

³⁸⁹ NHM, FO IV, eske 34, mappe 7-A-1.

man antok at det ville føre til ukontrollert sabotasje. Samtidig gav de melding om at kraner ikke skulle angripes.³⁹⁰

I Hønefoss meldte hjemmestyrkene at kommunistiske grupper planla omfattende sabotasje. De ønsket at BBC London skulle gå ut og be om at slike ikke ble iverksatt.³⁹¹ I en parole over BBC London i juni 1944, rett etter D-dagen, ba Kong Haakon VII om at uavhengige grupper måtte avstå fra selvstendige sabotasjeaksjoner. Myndighetene i London ønsket ikke at folk skulle ta på seg sabotasjeoppdrag på egen hånd.

Dekorering av Pelle-gruppa

Ragnar Sollie mottok en høy russisk orden for sin innsats. Det er hevdet at ingen fra Pelle-gruppa mottok noen norske dekorasjoner utover Deltagermedaljen.³⁹²

Prosjektets undersøkelser viser at foruten Sverre Emanuel Steen, er samtlige av Pelle-gruppas falne tildelt Krigsmedaljen post mortem for å kjempe og falle for Norges sak. Tildelingen skjedde i 1948 etter innstilling fra Milorg D.13. Sverre Steen ble drept i en sprengningsulykke under aksjonen mot Foss slipeskivefabrikk 7. august 1944. Under utplassering av sprengstoff gikk én ladning av ved et uhell, og Steen mistet livet. Årsaken til at Sverre Steen ikke er tildelt Krigsmedaljen post mortem kan være at dette er vurdert som en ulykke og ikke resultat av kamp mot okkupanten.

Spor etter forfordeling i kildene?

Det er funnet få spor etter kommunistene i arkivene som omhandler dekorering etter krigen, men det var brevveksling om temaet mellom FD og NKP. I Arbeiderbevegelsens arkiv finnes et brev fra daværende forsvarsminister Jens Christian Hauge, som ber NKP om å melde inn de av sine falne som kan komme i betraktning for tildeling av Krigsmedaljen post mortem. En slik liste, med til sammen 219 navn finnes både i arkivet etter NKP og i arkivet etter FD. Departementet utba seg en nærmere redegjørelse for de omhandlede. Flere av dem var

³⁹⁰ NHM, FO IV, eske 81, mappe Rapporter fra D13, rapport fra D13 pr. 01.01.1945, s. 6–7; jf. NHM, FO IV, eske 34, mappe 7-A-1, rapport fra Skappel til Hansteen, 1. februar 1943.

³⁹¹ NHM, FO IV, eske 13, mappe 9-C-2.

³⁹² Dette kom frem under høringen om Pellegruppa i mars 2012.

tidligere dekorert, da de var meldt inn av henholdsvis Milorg og Nortraship.³⁹³ Vi har ikke funnet noe svar på departementets krav om flere opplysninger.

Kvinner i den militære motstand

Prosjektet har sett spesielt på kvinners innsats under andre verdenskrig og om de er blitt forbigått ved dekorering. Allerede i den første fasen av okkupasjonen var kvinner med i motstandsarbeid og de forble et viktig del av den samlede innsatsen. Det var imidlertid begrensede muligheter for kvinner å delta i den militære motstanden både innenfor Milorg og de uavhengige gruppene. Eksisterende kjønnsroller gjorde at man i stor grad forsøkte å hindre at kvinner havnet i skarpe situasjoner, selv om dette forekom.

Et eksempel på spesifikk rekruttering av kvinner til understøttelse av den militære motstanden var de såkalte Milorg-lottene i Oslo-området mot slutten av krigen. De fikk organisert trening og lærte skyting, førstehjelp og orientering. Lottene leverte også hemmelige meldinger, våpen, ammunisjon og sprengstoff til Milorg-jegere.³⁹⁴ Det er også flere eksempler på at kvinner deltok i de kommunistiske motstandsgruppene.

Norske kvinner deltok aktivt i både den sivile og militære motstandskampen. Deres deltagelse var både avgjørende og ønskelig, men de møtte samtidig hindre og motstand internt i organisasjonene *fordi* de var kvinner. Utfra tilgjengelig litteratur og kilder har dekoreringspraksis for kvinners innsats i den militær motstand fulgt de samme retningslinjer som for menn. Det innebærer at parolen om *Dekorasjoner til Hjemmefrontens folk* som ble kunngjort av Hjemmestyrkenes Råd sommeren 1946, og solidaritetslinjen slik den ble praktisert for ansatte i departementer og andre statlige institusjoner om ikke å foreslå dekorasjoner for grupper eller enkeltpersoner er blitt fulgt. Det kan derfor ikke synliggjøres at kvinner ikke er blitt dekorert på grunn av kjønn.

Norsk militær motstand i et komparativt perspektiv

Beslutningen til Hjemmestyrkenes Råd sommeren 1946 kom til å legge rammene for hvordan norske myndigheter forholdt seg til motstandsbevegelsen og krigsdekorasjoner. Sett med dagens øyne kan beslutningen virke og unødvendig restriktiv. Det har derfor vært ønskelig å se nærmere på både resonnementene som lå til grunn og å plassere beslutningen til den norske motstandsbevegelsen i en bredere europeisk kontekst. Ved å sammenligne det norske tilfellet

³⁹³ ARBARK, NKP, D sakarkiv, 1948, Jens Chr. Hauge, «Krigsmedaljen Post Mortem til personer som er falt i de militære organisasjoner ved hjemmefronten», 16. juli 1946; RA, FD, Dekorasjonsarkiv, boks 2965, sak 301.99/48, liste fra NKP og håndskrevet notat av 15. september 1948.

³⁹⁴ Hatledal, *Kvinnekamp*, s. 121–122.

med andre europeiske fenomener vil det være mulig å identifisere både spesielle og mer allmenne trekk ved beslutningen til Hjemmestyrkenes Råd.³⁹⁵ Med andre ord – var den norske beslutningen unik når man sammenligner med andre europeiske land?

I årene 1939–1945 hadde hundretusenvis av europeiske kvinner og menn i tyskokkuperte territorier tjenestegjort i militære motstandsbevegelser. Med våpen i hånd, hadde de på ulike måter forsøkt å bekjempe nazismen og dens kollaboratører. De utførte sabotasjeaksjoner mot tyske installasjoner og anlegg, samlet informasjon om fienden, samarbeidet med allierte spesialenheter, og i enkelte tilfeller havnet de i regulær kamp med tyske avdelinger. Da freden kom i 1945 ble det diskutert hvordan medlemmer av disse motstandsbevegelser skulle hedres for sin innsats. En gjennomgang av forskjellige eksempler fra Europa viser at det eksisterte en gjennomgående skepsis mot dekorasjoner hos motstandsveteraner. I Danmark bestemte regjeringen at ingen danske soldater eller medlemmer av motstandsbevegelsen skulle hedres med krigsdekorasjoner. Beslutningen hadde sin bakgrunn i innspill fra motstandsbevegelsen og ble kunngjort av statsråd (og tidligere leder for Frihetsrådet) Mogens Fog i august 1945:

[Han] gir uttrykk for hvordan man på høyeste hold innen frihetsbevegelsen ser på spørsmålet. Han sier like ut at det ikke har noen interesse. – Vi i ledelsen, sier han, har ikke ønsket noe synlig bevis for at vi var med, og jeg tror heller ikke det har vært noen interesse for spørsmålet i andre kretser innen frihetsbevegelsen. Og hvor skulle man begynne og hvor skulle man slutte? Det var jo ikke derfor vi gjorde vår plikt mot vårt land. La oss endelig ikke bli emblem-danskere, sier han.³⁹⁶

Et langt viktigere tema for de danske frihetskjemper ble, som i Norge, rettferdige pensjoner og erstatninger til de medlemmer som var blitt såret under krigen eller til de falnes etterlatte. I Danmark ble denne formen for økonomisk godtgjørelse og offentlige minnesmerker et alternativ til krigsdekorasjoner. Sommeren 1945 ble blant annet de falne danske frihetskjemper hedret med Minnelunden i Ryvangen. Her var flere hundre dansker blitt torturert og drept, og ved frigjøringen fant man 202 graver med drepte motstandsmedlemmer. Ryvangen var og er et nasjonalt minnesmerke over den danske motstandskampen under krigsårene.

I Frankrike og Nederland valgte myndighetene på hver sin måte å dekorere medlemmer av motstandskampen, men tildelingene fikk en blandet mottakelse. I Frankrike var det president Charles de Gaulle selv som innstiftet og tildelte *Ordre des Compagnons de la Libération*. Medaljen ble tildelt 1 038 personer, blant dem seks kvinjner, som presidenten mente

³⁹⁵ Marc Bloch, *Land and Work in Medieval Europe*, Taylor and Francis, 2015.

³⁹⁶ *Aftenposten*, 7. August 1945.

representerte de symbolske heltene som hadde frigjort landet. Bakgrunnen for tildelingene hadde lite med de faktiske realiteter å gjøre og var mer et utslag av presidentens personlige preferanser. Det var da også reflektert i at 783 mottakere kom fra De Gaulles egne Frie Franske Styrker (Forces Françaises Libres) samt 107 etterretningsoperatører som hadde sørget for kommunikasjonen mellom Frankrike og de nevnte styrker. Kun 157 av mottakere kom fra den hjemlige franske motstandsbevegelsen, som var anslått til å utgjøre nærmere 100 000 soldater i 1944, og kun en håndfull fra den kommunistiske bevegelsen.³⁹⁷ På denne måten ble de franske dekorasjoner ansett som en del av De Gaulles nasjonsbyggingsprosjekt og ikke en verdig heder til dem som hadde gjort en innsats for et fritt Frankrike.

I Nederland var motstandsbevegelsen, som i Danmark, innstilt på en solidaritetslinje for dekorering, men sterke krefter innenfor både regjeringen og kongehuset ønsket å dekorere medlemmer av motstandsbevegelsen. Regjeringen foreslo opprettelsen av et *Verzetskruis* (Motstandskorset) som skulle utdeles personlig av prins Bernhard, en av pådriverne.³⁹⁸ Innføringen av en slik dekorasjon ble imidlertid møtt med sterke protester fra motstandsbevegelsens sentralledelse (*Grote Adviescommissie der Illegaliteit*, GAC) som mente at dette ville være en kilde til splid og umulig å gjennomføre rettfærdig.

According to the GAC, awarding medals would detract from the unselfishness of the resistance, it would create discord and envy in resistance ranks, and a fair distribution according to merit was, in principle, impossible.³⁹⁹

Til tross for sterk motstand ble Verzetskruis etablert ved kongelig resolusjon i mai 1946. I utgangspunktet var det ment at det fra en restriktiv liste på mellom 250 og 500 navn skulle velges nærmere 85 helter (alle posthume tildelinger) som skulle annonseres på frigjøringsdagen, 5. mai. Nederlandske myndigheter håpet at en begrenset posthum tildeling ville være med på å blidgjøre GAC og andre motstandere av dekorasjonen. Samtidig arbeidet prins Bernhard i kulissene for å omgå GACs motstand mot dekorasjoner og sørget for at enkelte medlemmer av motstandsbevegelsen ble tildelt den militære Wilhelmsorden. Myndighetenes tildelinger i 1946 og prins Bernhards handlinger skapte sterke reaksjoner og bitterhet hos veteranene i motstandsbevegelsen. Da regjeringen ønsket en ny runde med tildelinger av Verzetskruis i 1948 kom det igjen protester fra veteraner og politikere. Selv innad i

³⁹⁷ Pieter Lagrou, *The Legacy of Nazi Occupation: Patriotic Memory and National Recovery in Western Europe, 1945–1965*, Cambridge University Press, 1999, s. 39.

³⁹⁸ Lagrou, *The Legacy of Nazi Occupation*, s. 74.

³⁹⁹ Lagrou, s. 74–75.

regjeringen ble det argumentert med at en slik dekorering ville skape «competition for glory that would tarnish the collective ideal of the resistance».⁴⁰⁰ I tillegg var det, i lys av en gryende kald krig, dem som ønsket å forhindre at representanter for den kommunistiske motstandsbevegelsen fikk dekorasjoner. Alt dette førte til en fastlåst situasjon som bare ble løst ved at man bestemte at ingen flere dekorasjoner skulle tildeles medlemmer av motstandsbevegelsen.⁴⁰¹

De nevnte eksempler viser at spørsmålet om dekorasjoner til militære motstandsbevegelser var et konfliktfylt tema i flere europeiske land etter krigen. Interne politiske forhold, sosiale motsetninger og enkelthendelser, er alle faktorer som bidrar til å gi hvert tilfelle unike trekk, men det er også mulig å se mer allmenngyldige oppfatninger som reflekterte situasjonen i Norge. Det er blant annet verd å merke seg at Hjemmestyrkenes Råds ønske om ikke å fremheve enkeltpersoner fremfor den kollektive innsatsen, kan gjenfinnes i både Danmark og Nederland. Det fantes en utbredt enighet om at motstandsbevegelsens bekjempelse av nazismen ikke skulle differensieres.

In a consistent policy of anonymous heroism, of a nation of heroes, where patriotic merit was collective and indivisible, honorary distinctions were disruptive, separating the brave from the rest.⁴⁰²

Solidaritetslinjen ble fulgt både ut fra en forståelse om at hemmelig motstandsarbeid var vanskelig å rekonstruere i ettertid, men også ut fra et ønske om at krigsinnsatsen ikke skulle fungere som en splittende kraft i det gjenreisningsarbeidet som skulle igangsettes. I de tilfeller der myndighetene gikk imot et slikt ønske, som for eksempel i Nederland, førte utdeling av dekorasjoner til splid og bitterhet både hos veteraner og i store deler av samfunnet.

Menn i mørket

Hjemmestyrkene var fra november 1941 en del av det norske forsvaret, og medlemmer av organisasjonen kan vurderes som kandidater til de aktuelle krigsdekorasjoner. Det er også klart at Milorg utførte en allsidig og variert militær innsats under krigsårene der enkeltpersoner utmerket seg i en slik grad at de kunne være aktuelle for dekorering. I tillegg var Milorg, på et mer overordnet nivå, et viktig element i strategien for å gjennomføre en eventuell gjenerobring av landet. Tusenvis av hjemmefrontsoldater var med i dette arbeidet

⁴⁰⁰ Lagrou, s. 76.

⁴⁰¹ Lagrou, s. 77.

⁴⁰² Lagrou, s. 74.

som innbefattet militær opplæring samt organiseringen av omfattende forsynings- og våpenlagre. Andre sentrale deler av Milorgs arbeid inkluderte et utstrakt informasjons- og etterretningsarbeid som ga de allierte verdifull innsikt i fiendens disposisjoner og aktiviteter. Hjemmestyrkene var også involvert i direkte aksjoner i Norge, særlig fra 1944 og frem til frigjøringen. Medlemmer av Milorg deltok også i fellesoperasjoner sammen med spesialenheter fra blant annet det britiske SOE. Likevel er Hjemmestyrkene, med noen få unntak, ikke tildelt krigsdekorasjoner. Begrunnelsen for dette ligger i norske myndigheters vurdering av muligheten til å verifisere den enkeltes innsats, men også organisasjonens egen holdning til dekorasjoner.

De uavhengige kommunistiske motstandsgruppene var løsere knyttet til den organiserte Hjemmefronten. NKP fulgte Sovjetunionen og innstilte sitt motstandsarbeid mot tyskerne etter ikke-angrepspakten mellom Hitler og Stalin. Wollweber-agent i Norge, Asbjørn Sunde og hans støttespillere innstilte også sitt aktive arbeid i tiden frem til sommeren 1941, men opprettholdt kontakten med sine sovjetiske oppdragsgivere. Etter 22. juni innledet Sunde og hans medlemmer en aktiv periode med ulike former for aksjoner. De samarbeidet med Milorg og utførte også oppdrag for norske myndigheter i London, men fikk også kritikk for å ha gjennomført uavhengige aksjoner. Kongen og andre gav i paroler via radio klart uttrykk for at selvstendige sabotasjeaksjoner ikke måtte finne sted. I motsetning til Pelle-gruppa, som tilsynelatende ble styrt av Pelle, ble Osvald-gruppen styrt, så langt det lot seg gjøre, av NKVD i Moskva, og ikke norske myndigheter.

Dokumentasjon og likebehandling

Den samlede militære motstand, med sine krav om hemmelighold, utgjorde allerede fra begynnelsen et spesielt tilfelle når gjaldt dekorering og dokumentasjon av innsats. For Historikerprosjektet står spørsmål knyttet til kommandolinje, rapportering, verifisering og ansvarliggjøring sentralt. Gode svar på slike spørsmål er vanskelige å finne fordi motstandsarbeidets hemmelige natur gjør at arkiver er ufullstendige, ødelagt eller utilgjengelige, samtidig som tidsvitnene er borte. For at en krigsdekorasjon skal kunne tildeles, må det finnes dokumentasjon. Noe av årsaken til at Hjemmestyrkenes Råd bestemte at deres medlemmer ikke skulle dekoreres, var sannsynligvis at det som skjedde de første årene ikke lengre var kjent. Det finnes knapt kilder til de kommunistiske motstandsgruppenes virke, og det å skulle finne samtidig, førstehånds dokumentasjon som beskriver den enkeltes

innsats, er ikke mulig. Dersom det nå besluttes å dekorere medlemmer av de kommunistiske motstandsgrupper, hvor kravene til dokumentasjon fravikes, ville det skapt presedens for andre grupper, interessenter og pressgrupper. Kravet til dokumentasjon medfører riktig nok at mange som kunne vært dekorert for sin innsats, ikke er det, men allikevel mente myndighetene under og etter krigen at kravet var av avgjørende betydning.

Osvald-gruppen og Pelle-gruppa er altså dekorasjonsmessig behandlet likt med hjemmestyrkene for øvrig, særlig de som deltok på Aks.13000s aksjoner. Tildeling av dekorasjoner til Osvald-gruppen eller Pelle-gruppa vil medføre at de blir behandlet annerledes enn andre grupper det vil være naturlig å sammenligne med. Dette vil medføre en forfordeling av blant andre medlemmer av Aks.13000. Vi kjenner heller ikke navnene på alle dem som bidro til de mest vellykkede av de kommunistiske motstandsgruppene aksjoner, slik at dekorering av dem som vi kjenner navnene på, vil medføre forfordeling av dem hvis navn vi ikke kjenner. Selv om man skulle finne tilfeller der det var mulig å kartlegge de fleste sider ved en aksjon, så ville det dermed fremdeles gjenstå problemer som blant annet spørsmålet om likebehandling.

Det å dekorere én mann fra Milorg for én sabotasjeaksjon vil åpne for dekorasjoner til hjemmestyrkene. Dette medfører at det vil være ønskelig å dekorere andre. Da det ikke er mulig å finne ut hvem som i så fall skal dekoreres, vil det ikke være mulig å gjennomføre dette på en forsvarlig eller rettferdig måte. Det å stole på overleveringer og muntlige historier fra deltakerne og deres familier, vil være et kraftig brudd med praksis for tildeling av dekorasjoner, hvor dokumentasjonskravet har vært svært strengt praktisert.

Tanken om likebehandling og kravet om dokumentasjon er likt for alle kandidater, uavhengig av den politiske farge på kandidaten som vurderes.

Solidaritet

En eventuell ny kurs for dekorasjonspraksis av den militære motstanden må også vurdere om denne skal ta hensyn til proklamasjonen fra sommeren 1946. Spørsmålet om hvor bundet nåværende myndigheter skal være av en slik beslutning er også vurdert tidligere. Dersom man skulle velge å se bort fra Hjemmestyrkenes Råd må man overkomme en del tungtveiende

argumenter som ble fremsatt av en samlet motstandsbevegelse. Rådets beslutning var ikke juridisk bindende på noen måte, men den støtter opp om den felles risiko som alle medlemmer av motstandskampen påtok seg, både militær og sivil, ved å delta i arbeidet. Uavhengig av om man var distriktssjef eller smuglet meldinger – alle risikerte dødsstraff dersom man ble arrestert av tyskerne. Beslutningen er derfor et uttrykk for at deltakerne selv anerkjente at det ville være uheldig å differensiere hvem som var utsatt for mer eller mindre risiko i motstandsarbeidet. Dette er naturligvis også nært knyttet til solidaritetslinjen; tanken om at man kjempet for en felles sak der alle bidro til seieren og en erkjennelse av hvor vanskelig det er å gradere den enkeltes bidrag. De kommunistiske etterretnings- og sabotasjegrupper var ikke representert i Hjemmestyrkenes Råd og det er ingen kilder som kan bekrefte eller avkrefte at de stilte seg bak proklamasjonen. Det eneste som er funnet av bevis for at de kommunistiske motstandsgruppene ønsket dekorasjoner er en innstilling til Krigsmedaljen post mortem for falne medlemmer.⁴⁰³ Ble denne listen fremmet utfra en samforståelse med Hjemmestyrkenes Råd om at det kun var Krigsmedaljen post mortem som var aktuell? Eller fantes det et ønske om å innstille kandidater til andre dekorasjoner? Fraværet av kilder gjør at disse spørsmålene forblir ubesvart.

Kommunistfrykt

I arbeidet med den norske militær motstand og dekorasjoner har det fremkommet at Historikerprosjektet og referansegruppen har divergerende historiefaglige oppfatninger både av hvordan den generelle historiske konteksten og enkelthendelser skal tolkes. Denne grunnleggende uenigheten medfører at man kommer til ulike konklusjoner i spørsmålet om hvordan man skal tolke en manglende dekorering av medlemmer fra de kommunistiske sabotasje- og etterretningsgrupper.⁴⁰⁴ Referansegruppemedlem Lars Borgersrud har ikke fremlagt konkrete kilder på at kommunistiske motstandsmedlemmer er blitt forfordelt, men argumenterer for at selv om det ikke var formulert noen uttalt begrunnelse fra norske myndigheter så er det ingen «tvil om at er en politisk begrunnelse som lå bak» fraværet av slike dekoreringer.⁴⁰⁵ Historikerprosjektet er ikke uenig i at mistenksomhet og «kommunistfrykt» preget forholdet mellom norske myndigheter og de kommunistiske motstandsgruppene både under og etter krigen, og at dette bidro til at man etter krigen ikke

⁴⁰³ Se kapittelet om «å kjempe og falle for Norges sak».

⁴⁰⁴ Borgersrud 2016, s. 3.

⁴⁰⁵ Borgersrud 2016, s. 2.

hadde noe ønske om å trekke frem denne siden ved motstandskampen. I dag er det forhold som taler for en offentlig anerkjennelse av de kommunistiske motstandsgruppens innsats. Først og fremst deres mange vellykkede sabotasjeaksjoner. Gruppene utviste både initiativ og oppfinnsomhet. Samtidig var innsats- og offerviljen stor. De senere år har da også gjenlevende medlemmer av disse gruppene fått anerkjennelse, i form av sølvfat, Regjeringens minnemedalje, minnesmerker og høytidelige markeringer.

Det er dokumentert at borgerlig revolusjonsfrykt og arbeiderbevegelsens indre stridigheter bidro til at sentrale aktører i Milorg og Hjemmefrontens ledelse hadde et ønske om at NKPs bidrag til motstandskampen ble marginalisert. Spørsmålet her er imidlertid om dette faktum var avgjørende for at medlemmer av de kommunistiske motstandsgrupper ikke ble dekorert etter krigen. Historikerprosjektet er av den oppfatning at det først og fremst var manglende dokumentasjon som var årsaken til at de som deltok i den hjemlige militære motstanden ikke er dekorert. Denne holdningen ble ytterligere styrket av Hjemmestyrkenes Råds avgjørelse, den såkalte solidaritetslinjen, i 1946. Det kan naturligvis stilles spørsmål om de kommunistiske grupper var bundet av en slik avgjørelse fra et organ der de selv ikke var representert. Men som Borgersrud selv har påpekt, så hadde kommunistene «de facto tilpasset og innordnet sin militære aktivitet til Milorgs Sentralledelse SLs retningslinjer» fra høsten 1944.⁴⁰⁶ Resonnementet bak beslutningen i Hjemmestyrkenes Råd er gyldig selv om man ikke stiller seg bak den: det lar seg ikke gjøre å tilfredsstille dokumentasjonskravet og samtidig behandle alle likt. Historikerprosjektet mener derfor at denne typen kommunistiske motstandsgrupper er behandlet på lik linje med andre representanter for Milorg. Solidaritetstanken var ikke unik for Norge, men kan som vist, gjenfinnes i andre europeiske land.

SOE og Osvald

Historikerprosjektet og referansegruppens medlem Borgersrud er også uenige om Osvald-gruppen, underlagt sovjetisk etterretningstjeneste, kan sidestilles med tilsvarende norsk-britiske spesialenheter. Norske myndigheter hadde et nært forhold til SOE og SIS som utviklet seg under hele krigen, og fra høsten 1941 ble norske myndigheter i økende grad involvert i samarbeidet om operasjoner på norsk jord.⁴⁰⁷ Et tilsvarende nært

⁴⁰⁶ Borgersrud 2016, s. 3.

⁴⁰⁷ Færøy 2015, s. 158.

samarbeidsforhold eksisterte ikke mellom sovjetiske tjenester og representanter for den norske regjeringen.⁴⁰⁸ Derfor mener Historikerprosjektet at for eksempel Osvald-gruppen ikke kan sammenlignes med SOE eller SIS. Dette var en kommunistisk sabotasjeorganisasjon som sto utenfor norsk kommando og kontroll. De var ikke lojale overfor lovlige norske myndigheter, og de lot seg ikke styre av verken Hjemmestyrkene eller regjeringen i London.⁴⁰⁹

I skyggen av de totalitære ideologier

Referansegrupped medlem Borgersrud mener at kommunistiske motstandsgrupper ledet an i den norske militære motstanden mot Hitler-Tyskland allerede fra 1936, og at det faktisk senere har blitt underslått av politiske grunner.⁴¹⁰ Han plasserer også den norske motstanden inn i en verdensomspennende kamp mot nazismen.

«[En] væpnet kamp mot nazidiktaturet og dets hjelpere i tiden etter at dette diktaturet hadde gjort seg selv ulovlig ved å avskaffe den lovlige vedtatte Weimar-forfatningen, oppløst Riksdagen og sendt de folkevalgte til konsentrasjonsleire, etter at jødelovene var vedtatt og deres eiendommer konfiskert. Hitlers nazidiktatur var et blodig despoti som uten hemninger og uten hensyn til de lover som fantes, nådeløst forfulgte all opposisjon. Men også internasjonalt hadde regimet brutt alle rettsregler ved å okkupere Rhinland, deler av Tsjekkoslovakia og Østerrike, bryte flåteavtalen med britene, ved å bygge opp et hemmelig flyvåpen i strid med Versailles-traktaten (jf. Ossietsky-saken), ved å sette sine bombefly inn mot den lovlige regjeringen i Spania m.m.». ⁴¹¹

Historikerprosjektet motsetter seg ikke Borgersruds fremstilling av Wollwebers innsats i perioden før 9. april 1940 som et av flere eksempler på kampen mot alle former for totalitære regimer og ideologier som vokste frem i denne perioden. Borgersrud har naturligvis rett når han fremhever at Nazi-Tyskland fra 1933 utviklet seg til et brutalt og totalitært regime som terroriserte egen befolkning og drev en aggressiv utenrikspolitikk på lik linje med andre totalitære stater som for eksempel Sovjetunionen og Italia. I denne sammenheng er det imidlertid norske krigsdekorasjoner for innsats under andre verdenskrig som skal vurderes.

⁴⁰⁸ En nærmere drøfting av norsk-sovjetisk militært samarbeid er gjort i kapittelet «Utefront».

⁴⁰⁹ Om norske myndigheters forhold til sovjetiske e-tjenester, se Færev 2015, s. 186–189, særlig note 672.

⁴¹⁰ Borgersrud 1996, s. 30.

⁴¹¹ Borgersrud 2016, s. 9.

Sivil motstand

Den sivile motstanden kom til uttrykk på flere måter, og spennvidden var stor. Alt fra holdningskamp til gå-sakte aksjoner på arbeidsplassen, radiolytting til flyktningtransport, aktive kampanjer og stille protester, fra enkeltpersoners innsats til mobilisering av brede lag av befolkningen. Det som tradisjonelt har blitt betegnet som aktiv motstand var den væpnede motstandskampen. Dette innebærer imidlertid ikke at den sivile motstand var passiv. Den sivile motstand var aktiv på nær sagt alle samfunnsområder, og fikk store konsekvenser for dem som ble tatt for slik motstandsvirksomhet. Det var det sivile samfunns kamp mot den tyske okkupasjonsmakten og Nasjonal Samling samt deres forsøk på å nyordne Norge til et samlet, nazistisk samfunn. Det var en kamp mellom grunnleggende demokratiske verdier og en totalitær ideologi. Slik sett kan motstandskampen oppfattes som en kamp langs tre akser: Den militære kampen mot den tyske okkupasjonsmakten, den sivile kamp mot den tyske okkupasjonsmakten og den sivile kamp mot nyordningen av samfunnet. Disse tre aksene henger sammen, er avhengige av hverandre og utfyller hverandre.

Den sivile motstanden brakte institusjoner, yrkesgrupper og organisasjoner som blant annet kirken, lærerne og idretten direkte inn i kampen mot det nye regimet. En lang rekke aksjoner, protester, illegal virksomhet og andre former for sivil motstand kom til å berøre livene til flere hundre tusen nordmenn i løpet av okkupasjonsårene. Dermed var sivil motstand den formen for motstand som flest nordmenn kom i kontakt med. Striden sto ofte om det immaterielle: verdier og moralske valg, om folks meninger, tanker og holdninger. Det var en kamp som sjelden var preget av spektakulære aksjoner.

Det er ikke noe i statuttene for Krigskorset med sverd, St. Olavsmedaljen med ekegren eller Krigsmedaljen som utelukker dekorering av representanter for den sivile motstandsbevegelsen. Tolkningsrommet i statuttene er stort, da mottakeren skal ha «ydet Norges forsvar tjenester» eller «særlige fortjenester av Norges forsvar». Innsatsen til for eksempel Høyesterett, foreldreaksjonen mot Arbeidstjenesten og kirkekampen, vil med dagens øyne kunne plasseres inn i en slik forståelsesramme. Dette var aksjoner som fikk betydning for den videre motstanden og direkte virkning på holdningskampen. Det samsvarer med både samtidige oppfatninger og senere tolkninger av den annen verdenskrig som en altomfattende og total krig der også det sivile samfunn fikk betydning for utfallet. Det var en krig som ikke bare kan forstås ut fra militærmakt, men også som en ideologisk krig mellom to verdi-

systemer. Et forsøk på å erstatte et samfunns humanistiske, liberale og demokratiske verdier og tradisjoner med et totalitært samfunn med en overordnet ideologi, en ettpartistat under ledelse av en fører som benyttet terror og propaganda for å skape en ny verden.⁴¹²

Statuttene åpner altså for det, men i praksis er ingen fra den sivile motstandskampen tildelt krigsdekorasjoner.

Hva ligger så i begrepet «sivil motstand» og hvor omfattende var den? En gjennomgang av det offentlige ordsiftet og eksisterende litteratur avslører at «sivil motstand» er en kategori som benyttes til å beskrive mange forskjellige former for illegal virksomhet som deler få andre fellestrekk enn at den var ikke-militær.

Folkereisningen

Den første og største kampen som den sivile motstanden kom til å kjempe var de nye makthavernes forsøk på å nyordne Norge.⁴¹³ Tyske bestrebelser for å oppnå et samarbeid med Stortinget og Administrasjonsrådet gjennom riksrådsforhandlingene ble avsluttet av Reichskommissar Josef Terboven 18. september. En uke senere kunngjorde han, som den øverste sivile myndighet i landet, at Administrasjonsrådet skulle erstattes av kommissariske statsråder, og han gjorde det samtidig klart at Nasjonal Samling fra da av var den eneste veien å gå dersom nordmenn ønsket å påvirke nyordningen av landet.⁴¹⁴ Det nye rådet skulle bli «et redskap i erobrerens hånd til å forberede innførselen av nasjonalsosialismen».⁴¹⁵ Forsøkene på nyordning favnet vidt, men kom grovt sett til å rette seg mot tre sentrale samfunnsområder: offentlig forvaltning, organisasjonene og domstolene.

Den norske siviladministrasjonen ble et av de første mål for det nye regimet. Etter NS' *de facto* maktovertagelse i september 1940, søkte partiet i økende grad lojalitetserklæringer fra offentlig ansatte. Terboven hadde gjennom en forordning av oktober 1940 gitt NS den juridiske ryggdekning partiet trengte for å fjerne alle som «etter sin politiske holdning ikke byr noen sikkerhet for at de med hele sin kraft vil medvirke til den politiske nyordning».⁴¹⁶

⁴¹² For en innføring i totalitarismen se Hanna Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, New York: Schocken, 2004; Bernt Hagtvet, Bjørn Arne Steine og Øystein Sørensen (red.), *Ideologi og terror*, Oslo: Dreyer, 2011.

⁴¹³ I nazistenes hierarki sto germanske skandinaver høyt; nordmennene skulle ikke flyttes, utnyttes eller utryddes, men det norske samfunnet «nyordnes». Det tyske propagandaapparatet i Norge oppfattet oppdraget fra føreren slik: «Gewinnt mir die Norweger!»

⁴¹⁴ Tore Gjelsvik, *Hjemmefronten: den sivile motstand under okkupasjonen 1940–1945*, Oslo: Cappelen, 2013, s. 28.

⁴¹⁵ Ingvald B. Carlsen, *Kirkefronten i Norge under okkupasjonen 1940–1945*, Oslo: Aschehoug, 1945, s. 22.

⁴¹⁶ Ferdinand Schjelderup, *På bred front*, Oslo: Grøndahl, 1947, s. 39.

Rådmenn og andre kommunale tjenestemenn, ordførere og andre valgte tillitsmenn ble alle underlagt kommissarisk statsråd Albert V. Hagelin og hans nyopprettede innenriksdepartements direkte kontroll. Departementet kunne dermed ansette, si opp og suspendere etter eget forgodtbefinnende og forbeholdt seg retten til å gi instruks om hvordan arbeidet skulle utføres. Kommunevalget som skulle ha vært avholdt våren 1941 ble avlyst. I stedet fikk ordførere rådgivende formenn som var utpekt av det nye regiment.⁴¹⁷

Innføringen av det kommissariske statsråd og NS' forordninger kom som et sjokk på det norske embetsverket og siviladministrasjon som etter 9. april 1940 hadde fortsatt å fungere lojalt mot de nye makthaverne. Det var nok mange som i den første tiden var av den oppfatning at det ville være mulig å komme frem til et *modus vivendi* med de nye makthaverne i landet. Et slikt standpunkt var høsten 1940 modent for revisjon. Innenfor siviladministrasjonen var det i første omgang lederen for De kommunale funksjonærers landsforbund, Johan Refsdal, som sammen med styret i Norsk kommuneforbund utarbeidet et formular som tilbakeviste Hagelins lojalitetskrav.⁴¹⁸ Den utsendte parolen fikk overveldende støtte, og innen enkelte av landets kommuner var det opptil 98 prosent av tjenestemennene som sendte inn individuelle protestskriv.⁴¹⁹ Initiativtakerne ble innkalt til det tyske sikkerhetspolitiet for refs, mens Hagelin på sin side fjernet illojale forbundsledere og erstattet dem med sine egne.⁴²⁰ Det ble imidlertid en hul seier, da de nyordnede organisasjonene var nærmest uten medlemmer.

Andre som fikk merke lojalitetskrav fra de nye makthaverne var lærerne som fikk sin første konfrontasjon med NS i oktober 1940. Da ble de truet med avskjed dersom de ikke meldte seg inn i partiet. I den anledning hadde lærerorganisasjonene i fellesskap sendt et rundskriv til sine medlemmer der det ble vist til at medlemmene kunne avvise den slags press med henvisning til Haagkonvensjonene. Motreaksjonene lot ikke vente på seg, og det ble også truet med Terbovens krav om lojalitet. Svaret ble trolig en av de første landsomfattende paroler i holdningskampen.⁴²¹

⁴¹⁷ Gjelsvik, *Hjemmefronten*, s. 43–44.

⁴¹⁸ Gjelsvik, *Hjemmefronten*, s. 53.

⁴¹⁹ Thomas Chr. Wyller, *Nyordning og motstand: en framstilling og en analyse av organisasjonenes politiske funksjon under den tyske okkupasjonen 25.9.1940–25.9.1942*, Oslo: Universitetsforlaget, 1959, s. 15–16.

⁴²⁰ Magne Skodvin, *Norsk historie 1939–1945: krig og okkupasjon*, Oslo: Samlaget, 1991, s. 130.

⁴²¹ Schjelderup, *På bred front*, s. 39–41.

Den overveldende responsen blant lærerne satte en midlertidig stopper for kravene om lojalitetserklæringer samtidig som den dannet grunnlaget for tilsvarende paroler fra andre grupper av offentlige tjenestemenn som ble stilt overfor lojalitetserklæringen.⁴²²

Det var ikke bare offentlige tjenestemenn som var mål for det nye regimet. Arbeidstaker- og arbeidsgiverorganisasjoner, humanitære og ideelle foreninger og profesjonsforeninger ble alle satt under press for å omstille seg til den nye tid. Norsk idrettsliv var også et tidlig mål, da man gjennom invitasjoner til fredelig kappestrid forsøkte å skape kontakt mellom nordmenn og tyskere. Idretten ble også en naturlig del av planen om å nyordne samfunnet. En nasjonal idrettsfører, Charles Hoff, skulle være direkte underlagt statsråd Axel Stang i det nyopprettede Idrettsdepartementet.⁴²³ En landskamp i bryting mellom Norge og Danmark ble den første prøvestein på det nye regimet. Det var 64 norske brytere påmeldt til stevnet – ingen møtte. På den måten ga de et klart signal til den norske idrettsungdommen om å holde seg unna nyordningen. Dermed døde den offentlige idretten ut mens den illegale blomstret.⁴²⁴

Det var sentrale aktører og institusjoner i det sivile samfunnet som sto for organiseringen av paroler, opprop, og rundskriv om å avvise regimet. Det skulle få betydning da frontene vaklet under det ekstreme trykket.⁴²⁵ Utover høsten 1940 ble den sivile motstanden styrket både åndelig og juridisk.

Høyesteretts avgang og kirkens motstand

Heller ikke Den norske kirke unnslopp nyordningen. Det ble gitt ordre om at kirkebønnens ordlyd skulle forandres, prekener skulle ikke lenger inneholde referanser til «noen statlige eller politiske organer eller personer», og i radio ble andakter og andre religiøse sendinger sensurert.⁴²⁶ Disse og lignende pålegg om å overvåke Guds ord førte til usikkerhet og behov for samråd blant de geistlige. Den ledende mann i dette arbeidet ble biskopen i Oslo, Eivind Berggrav, som høsten 1940 tok initiativ til det som skulle bli Kristent Samråd (KS). Det første resultatet av KS' arbeid var en felles appell fra biskopene i februar 1941 til landets samtlige menigheter. I dette hyrdebrevet understreket kirkens øverste ledere at de ikke ønsket å blande

⁴²² Wyller, *Nyordning og motstand*, s. 15.

⁴²³ Charles Hoff hadde en fremragende idrettskarriere bak seg. Han hadde blant annet satt verdensrekorder i stavsprang og holdt norske rekorder i flere andre øvelser.

⁴²⁴ Svein Kårhus og Åke Fiskerstrand, *Idrett og samfunn*, Oslo: Gyldendal, 1980, s. 23–25.

⁴²⁵ Wyller, *Nyordning og motstand*, s. 12–14.

⁴²⁶ Carlsen, *Kirkefronten*, s. 23.

seg inn i det politiske liv og at *Soli Deo gloria* (Gud alene ære) var kirkens rettesnor, men de var bekymret for rettsstatens eksistens under det nye regimet.⁴²⁷

Hyrdebrevet ble trykt i nærmere 50 000 eksemplarer og til tross for beslag og forbud ble det opplest og kommentert fra de fleste prekestoler.⁴²⁸ En viktig side ved hyrdebrevet var at det tok utgangspunkt i de lover og regler som styrte det sivile samfunn. Kirkens anklage mot det tyske okkupasjonsregimet var, i likhet med lærernes, tuftet på rettsstatens prinsipper. Og det var nettopp det legale grunnlaget for okkupasjonen og nyordningen som skulle bli en hjørnestein i den sivile motstanden.

Nyordningens yppersteprester var opptatt av at det fremtidige nasjonalsosialistiske Norge var bygget på et solid rettslig grunnlag. Denne juridiske legitimitet skulle sikres gjennom de forordninger, lover og regler som strømmet ut fra de kommissariske statsråders kontorer. I så henseende skulle landets høyesterett vise seg å bli et avgjørende hinder på veien til det nye Norge. Høyesterett var i utgangspunktet kritisk til det folkerettslige grunnlaget for okkupasjonsmaktens mange nye lover, men det som provoserte mest var forordningene fra Sverre Riisnæs' justisdepartement, som truet med å gripe direkte inn i domstolenes uavhengighet. Konflikten toppet seg i begynnelsen av desember 1940, da departementet forsøkte å fjerne dommere som ikke var velvillig innstilt overfor det nye regimet.⁴²⁹ Resultatet var at samtlige medlemmer av Høyesterett fratrådte sine stillinger like før jul 1940. Handlingen var en symboltung protest og ga det gryende motstandsarbeidet både energi og ikke minst et rettslig grunnlag. Undersøkelseskommisjonen etter krigen konkluderte med:

Den tredje statsmakt og dens leder kan med stolthet se tilbake på sin virksomhet fram til den lange rettsferien som begynte 21. desember 1940. Høyesterett fortjener folkets takk.⁴³⁰

Det er vanskelig å bestride en slik uttalelse og betydningen av Høyesteretts handling. I en tid da tilliten til norske eksilmyndigheter var tynnslett, og det Tredje Rikets endelige seier virket uunngåelig, ga Høyesteretts standhaftige opptreden en sårt trengt trygghet og legitimitet til det norske motstandsarbeidet. Mye av æren for dette ble gitt til domstolens leder, høyesteretts-

⁴²⁷ Carlsen, *Kirkefronten*, s. 35–42.

⁴²⁸ Carlsen, *Kirkefronten*, s. 35–42.

⁴²⁹ Peter Lødrup, «Høyesterett 1814–1996, noen historiske glimt», i Stephan Tschudi-Madsen (red.), *Norges Høyesterett*, Oslo: Aschehoug, 1998, s. 41.

⁴³⁰ Stortingsforhandlinger 1948, sjette del, 1948 Innst. O. IX A (1948), *Tilråding frå protokollkomiteen om «Innstilling fra Undersøkelseskommisjonen av 1945.»*, s. 101.

justitiarius Paal Berg. I løpet av de kommende årene skulle han få en sentral plass i den sivile motstanden.

Ved årsskiftet 1940–41 var store deler av Norges frie sammenslutninger blitt trukket inn i den politiske striden mot den tyske okkupasjonsmakt og dens kollaboratører. Krigshandlingene på norsk territorium var opphørt, men nå var det sivile norske samfunn under direkte angrep. Kampen sto om sentrale verdier og institusjoner i samfunnet. I følge landets kommissariske statsråd i Justisdepartementet, Sverre Riisnæs, hadde «parlamentarismens og demokratiets samfunn [...] overlevet seg selv [...]». Det var en samfunnsform i forråtnelse og oppløsning».⁴³¹ Dermed måtte også det nye samfunn bygges opp fra grunnen. Alt fra «den franske revolusjons forestillingsverden» måtte fjernes.⁴³²

Statsakten

Statsakten på Akershus 1. februar 1942 markerte et vannskille i okkupasjonstiden. Det tyske styret med Terboven som øverste leder, overdro styret av landet til en nasjonal regjering med utgangspunkt i Nasjonal Samling og under ledelse av ministerpresident Vidkun Quisling. Budskapet som ministerpresident Quisling fremførte for befolkningen var ikke til å misforstå – motstand mot det nye styret ville ikke tolereres. For Quisling var maktovertagelsen et avgjørende skritt på veien til å fullføre hans visjon om det nasjonalsosialistiske Norgesveldet. For den norske hjemmefronten skulle seremonien på Akershus vise seg å være galvaniserende. Allerede i januar 1942 hadde man sett det første konkrete eksempel på et overordnet forsøk på å koordinere den sivile motstanden. Det som senere skulle bli Koordinasjonskomitéen ble etablert med et utvalg av medlemmer fra felles organisasjoner.⁴³³

Statsakten var ment å være en feiring av Norges gjenvunne plass i det germanske fellesskap, men ble i seg selv en anledning for protest. Igjen skulle kirken få en sentral og samlende funksjon. En av dem som ledet an var domprost Arne Fjellbu som forvandlet søndagsgudstjenesten 1. februar 1942 i Nidarosdomen fra å være en «festgudstjeneste» til ære for Quisling, til en protest mot det nye styret. I 25 kuldegrader samlet tusenvis av trøndere seg utenfor kirken mens Fjellbu talte. Protesten i Trondheim var en videreføring av

⁴³¹ Sverre Riisnæs, *Den nye rettsstat på nasjonalsosialistisk grunn*, Oslo: Nasjonal Samlings Rikstrykkeri, 1941, s. 4

⁴³² Riisnæs, *Den nye rettsstat*, s. 11.

⁴³³ Etter hvert ble KK ledet av høyesterettsjustitiarius Paal Berg og sto for organisering av det sivile motstandsarbeidet, se Stortingsforhandlinger 1948, sjette del, 1948 Innst. O. IX A (1948), *Tilråding fra protokollkomiteen om «Innstilling fra Undersøkelseskomisjonen av 1945.»*, s. 166–170.

konfrontasjonen mellom kirken og NS-regimet, og Fjellbu, sammen med Eivind Berggrav, kom til å bli frontfigur i denne striden. Det kom til nye sammenstøt i april, da Berggrav skulle ha holdt preken i Vår Frelses Kirke i Oslo.⁴³⁴ Biskopen var blitt ilagt taleforbud og holdt i husarrest av Statspolitiet. Likevel var kirken fylt til siste plass i tillegg til tusenvis av mennesker som hadde samlet seg på utsiden. Med blottede hoder sang forsamlingen «Vår Gud, han er så fast en borg», slik det også ble gjort under demonstrasjonen utenfor Nidarosdomen i februar. To dager senere, påskedagen 5. april, brøt kirken med staten i et fellesskriv fra Kristent Samråd som i seks punkter redegjorde for den ugjerning som var begått mot kirken. Da hadde allerede landets biskoper frasagt seg sine embeter 24. februar. I løpet av noen få uker hadde flere hundre av landets prester nedlagt sitt embete i protest. Arrestasjoner og forvisninger av både prester og biskoper fulgte i kjølvannet av bruddet med staten. Kirkekampen kostet: 93 geistlige ble fengslet, 127 ble forvist, 19 måtte forlate landet, og 15 fikk taleforbud. To prester døde i tysk fangenskap.⁴³⁵

Foreldreaksjonen

Et annet viktig mål for Nasjonal Samling var norske barn og ungdom. Gjennom å forme de kommende generasjoner fra tidlig alder kunne partiet sikre nasjonens fremtid. I sitt første statsråd, 5. februar 1942, vedtok NS-regimet to lover som var klart inspirert av deres tyske åndsfrrender: «Lov om Norges lærersamband» og «Lov om nasjonal ungdomstjeneste». Den første var ment å tvinge landets lærere inn i en NS-kontrollert faglig sammenslutning som skulle bidra til den politiske oppdragelsen av norsk ungdom. Den andre loven var ment å bidra til at norsk ungdom «for sin nasjonale oppdragelses skyld og for å tjene sitt folk og fedreland» skulle gjøre tjeneste i Nasjonal Samlings Ungdomsfylking (NSUF).⁴³⁶ All norsk ungdom ble altså pålagt å være medlem i NSUF fra tiårsalder og frem til fylte 18 år. De nye lovene kunne ikke tolkes som noe annet enn et bevisst forsøk på å beseire den norske motstandskampen ved å indoktrinere den oppvoksende generasjon i et nasjonalsosialistisk verdensbilde. Motsvaret skulle bli et av de mest bemerkelsesverdige, suksessrike og omfattende uttrykk for den sivile norske motstanden under okkupasjonsårene. Den såkalte Foreldreaksjonen ble organisert av et kvinnenettverk med søstrene Helga og Åsta Stene som

⁴³⁴ Vår Frelses Kirke ved Stortorvet skiftet navn til Oslo Domkirke i anledning byjubileet i 1950.

⁴³⁵ De to var sogneprest Ingolf Boge Fjell og sogneprest Arne Thu Vestby, Carlsen, *Kirkefronten*, s. 184.

⁴³⁶ Asbjørn Birkemo, *Kampen om kateteret: skolepolitikk og pedagogikk i Norge 1940–1945*. Oslo: Unipub, 2000, s. 84–85.

ledende krefter.⁴³⁷ I løpet av kort tid var et protestskriv utformet og i all hemmelighet spredt til titusenvis av familier over store deler av landet.

Middelaldrande kvinner reiser ut av Oslo med store mengder stensilerte ark under hoftehalдарane. Prestefruer, legefruer, medlemmar av misjonsforeiningar og sanitetsforeiningar, sjukepleiarar, jordmødrer og lærarinner mobiliserer.⁴³⁸

Ressurssterke kvinner sto sentralt i organiseringen av aksjonen, men dens gjennomslagskraft gikk langt utover en begrenset gruppe og fant gjenklang på tvers av sosiale og økonomiske skiller. Dette reflekteres også i den flom av protestskriv som rammet Kirke- og undervisningsdepartementet i løpet av noen få dager i mars 1942. Tallene varierer, men det er anslått at mer enn 200 000 protestbrev ble levert til departementet.⁴³⁹ Det vil si at nærmere en halv million foreldre stilte seg avvisende til lovforslaget. Protesten var så overveldende at hverken NS eller tyske myndigheter forsøkte å straffe noen av dem som protesterte.

En av de mange grupper som ble forsøkt tvangsordnet var lærerne, som motsatte seg medlemskap i Lærersambandet. Mer enn 1 000 av dem ble arrestert og sendt i arbeidsleir uten at det lyktes å knekke motstanden. En oversikt viste sommeren 1942 at 120 foreninger og organisasjoner var blitt utsatt for regimets nyordning. På papiret var det en suksess; 900 000 medlemmer sto under partiets kontroll.⁴⁴⁰ I realiteten var det hele et gigantisk luftslott, og NS satt igjen med bare tomme skall. Det sivile samfunns kamp var ikke avsluttet i 1942, og i de påfølgende år ble motstanden både bedre organisert og mer omfattende. Under ledelse av Koordinasjons-komiteén og Kretsen kunne den sivile hjemmefrontledelsen innrette sin kamp mot blant annet Arbeidstjenesten og nazifiseringen av norsk arbeiderbevegelse.⁴⁴¹

Flyktningtrafikken

Et aspekt ved den sivile motstanden som skal nevnes her er flyktningtrafikken. Selv om det var svært mange aktører og organisasjoner involvert, var det i hovedsak representanter fra det sivile samfunn som sto bak dette arbeidet. Den første flyktningtrafikken mellom Norge og Sverige kom i gang allerede i april dagene 1940 og kom som en direkte konsekvens av krigshandlingene. Da landet var blitt okkupert, vendte imidlertid de fleste flyktningene tilbake fra Sverige. Men samtidig som nordmenn begynte på tilbakereisen, begynte også de første

⁴³⁷ Sveri og Værno. *Kvinnenes forsvarshistorie*, s. 42.

⁴³⁸ Kristin Hatledal, *Kvinnekamp: historia om norske motstandskvinner*, Oslo: Samlaget, 2011, s. 29.

Referansegruppedlem Synne Corell anfører i notat på første utkast til leveranse II at dette sitatet er "plagiat".

⁴³⁹ Gjelsvik, *Hjemmefronten*, s. 77.

⁴⁴⁰ Berit Nøkleby, *Holdningskamp*, bd. 4 i Skodvin (red.), *Norge i krig*, s. 156–157.

⁴⁴¹ Gjelsvik, *Hjemmefronten*, s. 174–175.

ettersøkte og andre som kjente seg utrygge å forlate Norge. Sommeren og høsten 1940 reiste blant annet en del unge norske menn, særlig fra Forsvaret, som ønsket å reise via Sverige til Storbritannia for å melde seg til krigstjeneste. I tillegg var det personer fra sentral-administrasjonen som var blitt oppfordret til å reise. Det var bruk for dem i Stockholm og London.⁴⁴² Flyktningtrafikken fikk dermed også et visst offisielt preg og kan forstås som en del av staten Norges krigsinnsats, men organisasjonene, rutene og personellet som var involvert forble en blanding av hjemlige motstandsbevegelser, norske og allierte etterretnings-organisasjoner, og ikke minst frivillige. De frivillige var ordinære norske borgere som ikke var underlagt noen militær kommando, men satte sitt liv i fare for å hjelpe landsmenn. De var sjåfører, skippere, losere og veivisere. Mange brukte sine hjem som midlertidige flyktning-sentraler og skjulested, skaffet mat, klær og annet utstyr, mens andre stilte med transport frem til grensen. Noen brukte sine arbeidsplasser til å sørge for at reisen foregikk uten hinder, og skaffet falske identitetspapirer eller varslet om forestående kontroller. På den måten ble tusenvis av nordmenn i alle aldre involvert i flyktningtrafikken i krigsårene.

Nordsjøen var den raskeste veien til Storbritannia, og trafikken på denne ruten nådde sitt klimaks høsten 1941, men stanset opp på grunn av store tap fra 1942 som følge av naturkreftene og fiendens innsats. Etter dette gikk så å si alle fluktruter fra Norge over grensen mot Sverige. Langs den 1 600 km lange grensen fra Iddefjorden i sør til Treriksrøys i nord, gikk det omkring 100 mer eller mindre organiserte ruter under okkupasjonsårene. I de første årene av okkupasjonen oppfattet tyskerne også flyktningtrafikken som mindre alvorlig, og anså at bare et mindretall av flyktningene kom til å få muligheten til slutte seg til de norske styrkene i Storbritannia. Likevel var det å bli arrestert under flukt en alvorlig sak, og man risikerte dødsstraff både som flyktning og som medhjelper. Okkupasjonsmakten etablerte etter hvert et noenlunde sammenhengende vaktssystem langs hele grensen mot Sverige. I tillegg ble det innført strenge reiserestriksjoner i grensesonene.⁴⁴³

Flyktningestrømmen til Sverige var begrenset de første årene av krigen. Trafikken ble i hovedsak organisert via såkalte eksportgrupper eller -sentraler. De fire viktigste aktørene var Milorg, Sivorg, XU og kommunistene. Fra tidlig i 1942 ble flyktningtrafikken bedre organisert. Samtidig ble det dette året gjennomført flere større aksjoner mot de norske jødene. Det var nærmere 1 800 nordmenn av jødisk ætt i Norge, og de fleste av disse bodde i Oslo og

⁴⁴² Store deler av denne teksten er basert på Ragnar Ulstein, *Svensketrafikken: flyktningar til Sverige frå Trondelag og Nord-Norge 1940–45*, bd. III, Oslo: Samlaget, 1977.

⁴⁴³ Ulstein, *Svensketrafikken: flyktningar til Sverige frå Trondelag og Nord-Norge 1940–45*, s. 410.

Trondheim. Aksjonen mot jødene sammenfalt med opprullingen av en stor militærorganisasjon på Sørlandet og unntaks-tilstanden i Nordland og Trøndelag. Dette førte til et enormt trykk på eksportgruppene, spesielt i Oslo, som frem til da hadde uttransportert 50–60 personer i uken. Nå ble det plutselig snakk om flere hundre mennesker i uken. Nye ruter ble, etter initiativ fra Milorg, etablert for å ta unna flyktninger fra Sørlandet og ettersøkte jøder i Oslo. Fra slutten av november 1942 til midten av januar 1943, da virksomheten ble utsatt for omfattende opprullinger, ble nærmere 500 mennesker, hovedsakelig jøder, ført over grensen.⁴⁴⁴ Flere flyktninger tok sitt eget liv i desperasjon mens de ventet på transport over grensen.⁴⁴⁵ Underveis til Sverige kunne en del flyktninger være svært nervøse, noe som kunne sette organisasjonen i fare.⁴⁴⁶

I 1942 var det totale antall registrerte flyktninger i Sverige 7 600, over dobbelt så mange som året før. Året etter var tallet steget til vel 10 000. Mye av forklaringen på denne utviklingen kan søkes i *Lov om nasjonal arbeidsinnsats* som ble proklamert av NS-regimet i februar 1943 og som førte til at et stort antall norsk ungdom krysset grensen for å komme seg unna arbeidstjenesten.⁴⁴⁷ Et nytt innslag i flyktningtrafikken i 1943 var de utenlandske krigsfangene som hadde flyktet fra leirene i Nord-Norge og Trøndelag. Krigsfangene var ofte dårlig utstyrt, underernært og snakket lite norsk. Mange av dem ble arrestert underveis eller omkom av sult og sykdom. Det totale antallet krigsfanger som flyktet fra leirene og hvor mange som kom over til Sverige er i dag ikke kjent.⁴⁴⁸

I løpet av okkupasjonsårene ble det registrert mer enn 46 000 norske flyktninger i Sverige.⁴⁴⁹ Det er umulig å vite hvor stor andel av flyktningene som brukte de organiserte rutene, men trolig var det de fleste. Og av disse kom trolig 70 prosent via rutene i Sør-Norge.

⁴⁴⁴ Ulstein, *Svensketrafikken: flyktninger til Sverige frå Trøndelag og Nord-Norge 1940–45*, s. 410.

⁴⁴⁵ [redacted] For en oversikt, se Marianne Neerland Soleim, Jens-Ivar Nergård og Oddmund Andersen, *Grenselos i grenseland: samisk og norsk losvirkosomhet i nordre Nordland og Sør-Troms 1940–1945*, Oslo: Orkana, 2015.

⁴⁴⁶ Panikken kunne også påvirke losene, og det begrenset seg ikke til jødiske flyktninger. Lignende situasjoner oppsto senere med norske offiserer og studenter på flukt langs disse rutene, Ulstein, *Svensketrafikken: flyktninger til Sverige frå Trøndelag og Nord-Norge 1940–45*, s. 411.

⁴⁴⁷ Mange fryktet at den nye loven skulle bli brukt til krigsmobilisering av norsk ungdom, Ulstein *Svensketrafikken: flyktninger til Sverige frå Trøndelag og Nord-Norge 1940–45*, s. 412; Arnfinn Moland og Ivar Kraglund, *Hjemmefronten*, bd. 6, *Norge i krig*, Oslo: Aschehoug, 1987, 194–195.

⁴⁴⁸ Ulstein, *Svensketrafikken: flyktninger til Sverige frå Trøndelag og Nord-Norge 1940–45*, 1977, s. 413.

⁴⁴⁹ *Svensketrafikken: flyktninger til Sverige frå Trøndelag og Nord-Norge 1940–45*, 1977, s. 417. Riksarkivet oppgir på sine nettsider at opptil 60 000 personer flyktet til Sverige under krigen, men at bare 46 418 personer ble registrert. <http://www.arkivverket.no/arkivverket/Bruk-arkivet/Nettutstillinger/Riksarkivets-vaarslipp-2012/Norske-flyktninger-i-Sverige>, lest 16. august 2016.

Det var hundrevis av losar, trulig over tusen i teneste i kortare eller lengre tid. Det kunne vere skogsfolk, lastebilsjåførar, konduktørar, drosjesjåførar, det kunne vere kvinner, og det hendte det var barn. Milorgs eksportapparat aleine omfatta over 500 personar.⁴⁵⁰

En grensekryssing kunne være psykisk krevende for både flyktning og los. Kombinasjonen av nervøse loser og utrente og dårlig utrustede flyktninger var med på å skape farlige situasjoner. Sikkerheten til både flyktninger, loser og hele eksportgrupper måtte ivaretas. Dette førte også til at vanskelige avgjørelser måtte fattes, som det å bedøve barn for unngå at gråt tiltrakk oppmerksomhet fra tyske grensevakter.⁴⁵¹ Det skal understrekes at med tusenvis av mennesker involvert i trafikken var det ikke til å komme fra at også her fantes uærlige aktører. Når det gjelder betalingen konkluderer for eksempel Ulstein at «Noen losar og dekkvertar tok seg lite betalt, andre mye».⁴⁵² Et mørkt kapittel i flyktningtrafikken er drapet på det jødiske ekteparet Rakel og Jacob Feldmann i 1942. På flukt til Sverige ble ekteparet drept av sine to grenseloser og likene dumpet i et tjern. Etter krigen ble losene tiltalt for drap, men frifunnet da de hevdet at drapene var begått for hindre avsløring av flyktningorganisasjonen. De ble imidlertid dømt for underslag av nærmere 12 000 kroner og et gullur de hadde tatt fra ekteparet.⁴⁵³ I den større fortellingen om flyktningtrafikken og grenselosarbeidet er Feldmannsaken et unikt og tragisk avvik, men den understreker også et sentralt problem: hvordan skaffe pålitelig dokumentasjon for eventuelle dekoreringer. Hva som faktisk foregikk på reisen i grenselandet mellom Norge og Sverige var det kun flyktninger og loser som kunne si noe om.⁴⁵⁴

⁴⁵⁰ Det er usikkert om Ulstein her beskriver organisasjonen i Oslo eller om det gjelder hele Norge, Ulstein, *Svensketrafikken: flyktningar til Sverige 1940–43*, s. 13.

⁴⁵¹ Mona Levin har av egen erfaring fortalt om hvor dramatisk en slik grensekryssing med barn kunne være. <http://www.nettavisen.no/nyheter/innenriks/--jeg-har-vrt-mye-sinna-i-mitt-liv-3526811.html>; <http://www.nrk.no/ostlandssendingen-i-ryggsekk-over-grensen-1.347939>, lest 20. mai 2016.

⁴⁵² Ulstein, *Svensketrafikken: flyktningar til Sverige frå Trøndelag og Nord-Norge 1940–45*, s. 419.

⁴⁵³ *Store norske leksikon*, <https://snl.no/Feldmann-saken>, lest 20. mai 2016; den norske filmen *Over grensen* fra 1987 av Bente Erichsen handler om Feldmann-saken.

⁴⁵⁴ Referansegruppedlem Synne Corell mener at den Israelske utmerkelsen Righteous among the nations til 62 personer viser at det er mulig å dekorere. Den tildeles imidlertid kun til dem som gjorde en innsats for jøder, og som blir innstilt av en eller flere jøder. Det er heller ikke et mål å finne alle potensielle mottakere. Det israelske embetsverket som tildeler utmerkelsen, tar kun imot forslag. Denne utmerkelsen kan således vanskelig brukes som rettesnor for hele eksportvirksomheten når det gjelder en eventuell tildeling av norske dekorasjoner.

Det eksisterer ingen sikre tall over falne og arresterte i flyktningtrafikken. Ragnar Ulstein oppgir at 96 flyktninger omkom, 29 loser og 55 registrerte hjelpere.⁴⁵⁵ Ingen grenseloser er tildelt krigsdekorasjoner.⁴⁵⁶

Den illegale presse

Innskrenkninger i ytringsfriheten førte til produksjon og distribusjon av illegale aviser fra tidlig under okkupasjonen. Det allmenne radioforbudet fra august 1941 økte informasjonsbehovet, og mange nye aviser kom til. Store norske leksikon oppsummerer det slik:

Man regner med at det i Norge ble utgitt mer enn 300 illegale blad, de største med opplag på 5 000–6 000. Særlig kjent ble *Bulletinen* som hadde tilknytning til Hjemmefrontens ledelse, *London-Nytt*, *Alt for Norge* og *Friheten*. Mellom 3 000 og 4 000 mennesker ble arrestert for å ha skrevet eller distribuert illegale aviser; av disse ble 62 henrettet og 150 døde i fangenskap.⁴⁵⁷

De illegale avisene var en viktig årsak til at holdningskampen ble så vellykket. Mange av dem som var involvert i den illegale pressen, deltok også i andre former for motstand. Ser vi på hvem av disse som er dekorert, styrker det oppfatningen at sivil motstand, den illegale presse inkludert, ikke var ansett som å yte Norges forsvar tjenester. Petter Moen, Reidar Østlid og Sverre Lie var alle i *London-Nytts* redaksjon. De ble arrestert og omkom da «Westphalen» forliste på vei til Tyskland. Av de tre er Reidar Østlid tildelt Krigsmedaljen post mortem via Milorg D.13 for å kjempe og falle for Norges sak. Moen og Lie er ikke dekorert. Det finnes flere eksempler. Tormod Nygaard redigerte *Radio-Nytt* en periode. Han ble drept av okkupasjonsmakten og er tildelt Krigsmedaljen post mortem for å kjempe og falle for Norges sak. Også han fordi han var tilknyttet Milorg D.13.⁴⁵⁸ Fritz Sundene var ikke med i Milorg eller noen annen militær organisasjon. Han jobbet i *Whispering Times*, ble arrestert og døde i Natzweiler. Han er ikke dekorert.⁴⁵⁹

⁴⁵⁵ Ulstein, *Svensketrafikken: flyktningar til Sverige frå Trondelag og Nord-Norge 1940–45*, s. 420. Referansegruppemedlem Lars Borgersrud ønsker i påskrift å vite hvor mange som ble sendt tilbake, formodentlig av svenske myndigheter.

⁴⁵⁶ Lappeoppsynsmann Peder Knudsen spilte en sentral rolle i den omfattende flyktningtrafikken i Tysfjord i Nordland. Virksomheten var ledet av sogneprest Kolbjørn Varmann. Knudsen er tildelt Kongens fortjenstmedalje i sølv (fra 2012 Kongens fortjenstmedalje), men det er for støtte til Hæren (oppklaring mot tysk framrykning fra sør, Operasjon Bøffel) under kampene i Narvik-avsnittet våren 1940. Varmann var i 1980 innstilt til Kongens fortjenstmedalje i gull, men døde før den kunne overrekkes.

⁴⁵⁷ https://snl.no/illegal_presse, oppdatert 13. desember 2012, lest 20. mai 2016. Andre opplagstall finnes, som for eksempel at *Friheten* og *Alt for Norge* hadde opplag på over 20 000, jf. http://nkp.mun.org/Historiesidene_tyskeokkupanter/Delllegale_Avisene.html, lest 16. august 2016.

⁴⁵⁸ Luihn, s. 70.

⁴⁵⁹ Luihn, s. 70.

Tildeling av krigsdekorasjoner

Norske myndigheter står fritt til å dekorere hvem de måtte ønske, inkludert representanter for den sivile motstanden. I praksis er som vist sivile i liten grad dekorert.⁴⁶⁰ Enkelte nordmenn er dekorert for direkte støtte til militær virksomhet, f.eks. sentralbordbetjening som holdt telefonnettet i gang under felttoget. Disse sakene er fremmet via det militære rapporterings-systemet; sivile myndigheter ønsket ikke å tildele sine folk krigsdekorasjoner.⁴⁶¹ Dette er redegjort for tidligere i prosjektet.⁴⁶²

Samferdselsdepartementet meddelte Forsvarsdepartementet i 1947 at det ikke ville bli fremsatt forslag om dekorasjoner til enkeltpersoner fra Telegrafverket for innsats under felttoget i Norge i 1940. Dette var forhandlet frem av Telegrafstyret og tjenestemennenes organisasjoner. Det var for øvrig i samsvar med avgjørelser truffet bl.a. i Postverket, Norges Statsbaner, Tollvesenet og Vegdirektoratet. Begrunnelsen var dels at det ikke fantes tilstrekkelige opplysninger til at bedømmelsen av den enkelte ble rettferdig, dels at det var enhver «nasjonalt innstilt nordmanns plikt å gjøre alt han kunne for å befri fedrelandet.»⁴⁶³ Man foretrakk en minnetavle over telegrafverkets 39 falne. Generaløyntant Ole Berg, som foreslo tre personer fra Vegvesenet dekorert, skal ha vært opprørt over dette. Han mente at det ikke å dekorere for slik innsats ville ha kjedelige konsekvenser i fremtiden. Også oberst Schiøtz var skeptisk til beslutningen om at sivile tjenestemenn og -kvinner skulle unntas dekorering. «Det ville være meget uheldig om ikke ganske mange av jernbanefunksjonærer – også linjearbeidere – f.eks. øverst i Gudbrandsdal og i Romsdal ble dekorert. [...] Kanskje også Telegrafverket og Veivesenet burde avkreves forslag. En del telefondamer er nok brakt i forslag, men jeg er redd det er nokså tilfeldig.»⁴⁶⁴ Justisdepartementet fulgte Samferdselsdepartementets linje. Det ble besluttet at ingen fra etater underlagt Justisdepartementet – eller sivile for øvrig – ville bli foreslått dekorert med frihetskors eller frihetsmedalje.⁴⁶⁵ Sivil støtte til militære styrker er dekorert i et lite antall tilfeller. For personell tilknyttet Røde Kors, kunne de som tjenestegjorde i uniform tildeles deltakermedaljen, men ikke sivilt personell i Røde Kors.⁴⁶⁶ Sivil motstand i form av holdningskamp er ikke dekorert.⁴⁶⁷

Hvordan man skal forstå og definere «Norges forsvar» har endret seg fra krigsårene til i dag. Flere av de handlinger og aksjoner som det tidligere er referert til, vil i våre øyne kanskje

⁴⁶⁰ Krigsseilerne i uteflåten (Nortraship) er betraktet som en forsvarsgren i dekoreringssammenheng.

⁴⁶¹ Vedtaket i Hjemmestyrkenes Råd i 1946 om ikke å innstille medlemmer til individuelle dekorasjoner, dekket ikke bare Milorg og etterretningsorganisasjonene, men også Sivorg.

⁴⁶² «Norske krigsdekorasjoner for innsats under andre verdenskrig, del 1: Dekorasjonspraksis 1940–2009», s. 139.

⁴⁶³ FD, KDR, mappe «Saker behandlet av Statsråden», SD til FD «Krigsdekorasjoner for felttoget i Norge 1940», 25. april 1947.

⁴⁶⁴ FD, KDR, mappe 1940, DKA (Sjefen) til genmaj Helset (personlig), «Krigsdekorasjoner», 28. november 1946.

⁴⁶⁵ JD til FD 26. november 1948, «Haakon VII's Frihetsmedalje». Justisdepartementet var etter frihetsdekorasjonenes statutter sekretariat for innstilling av sivile til disse dekorasjonene.

⁴⁶⁶ RA, KDK, kopibok 1109–231246, KDK til Norw. Red Cross Society, «Ad Deltagermedaljen til Røde Kors personell», 8. oktober 1946.

⁴⁶⁷ Krigslytterforeningen henvendte seg høsten 1947 til FD med forespørsel om diplomer til sine medlemmer. Departementet hadde ikke noe passende diplom for formålet. RA, KDK, kopibok, KDK til Krigslytterforeningen «Ad diplomer til Krigslyttere» 8. januar 1948.

oppfattes å falle innenfor en slik definisjon der grensen mellom sivil og militær innsats ikke er like klar.

Helt sentralt i Historikerprosjektets arbeid står likebehandling. Ingen er tjent med at vi i forsøket på å rette gamle skjevheter i dekoreringssystemet, oppretter nye. Tvilen kan ikke komme kandidatene til gode i dette tilfellet.

Et betydelig problem er dokumentasjon av den enkeltes innsats. Det gjelder flere av de grupper som kunne vært aktuelle for dekorering i ettertid, særlig dem som sto utenfor det militære. Som vist artet den sivile motstand seg på mange forskjellige måter. Det er ikke mulig med prosjektets ressurser å skaffe oversikt denne mangeartede virksomheten, sannsynligvis ikke uansett hvilke ressurser som måtte bli stilt til rådighet.

I Drammen ble avisene fordelt. Nettet av kontakter gikk som en pyramide. - Med mange underpyramider ut til arbeidsplassene i Drammen, Hønefoss, Modum, Kongsberg, Eiker, Røyken, Hurum og til deler av Vestfold. Hvem var disse avisbudene? Det er det ingen som vet.⁴⁶⁸

Grasrotkampanjer som H7-, binders- og nisseluckkampanjer; isfront mot nazistene på trikker, gater og streder, samt kino- teater- og idrettsstreiker var viktige for å styrke moralen.⁴⁶⁹ Det senere entydige begrepet Sivorg, som ofte blir brukt som samlebetegnelse på denne motstanden, dekker imidlertid over en kompleks og utflytende virksomhet. I ettertid har det derfor vært ytterst vanskelig å kartlegge organisasjonsmønstre, samarbeids- og kommando-forhold, særlig da skriftlige avtaler og rapporter sjelden forekom, og de som deltok ofte hadde en forenklet og ufullkommen forestilling om hvordan det hele var organisert. En sentral aktor som Tore Gjelsvik har i sin egen fremstilling av den sivile motstanden erkjent at det er sider ved denne kampen som trolig aldri kommer for en dag, da nødvendig dokumentasjon er gått tapt eller aldri har eksistert.⁴⁷⁰ På den annen side er flere av de her nevnte aksjonene godt dokumentert. Spørsmålet er om dette i seg selv er tilstrekkelig til å vurdere dem for krigsdekorasjoner.

⁴⁶⁸ Finn Pettersen, gjengitt i http://nkpmn.org/Historiesidene_tyskeokkupanter/DeIllegaleAvisene.html, lest 16. august 2016. Finn Pettersen var en nøkkelperson i arbeidet med NKPs illegale aviser og partiets illegale arbeid for øvrig.

⁴⁶⁹ Virkningen av kinostreiken kan diskuteres; folk sluttet ikke å gå på kino. Det totale besøket gikk ikke ned under okkupasjonen, men det var lokale forskjeller. Barnebilletter til tyske soldater var en del av regnskapet. Thomas V.H. Hagens kommende avhandling om forsøket på å nazifisere Norge gjennom film og kino.

⁴⁷⁰ Gjelsvik, *Hjemmefronten*, s. 8.

Praksis viser at flere av lederne for den sivile motstanden er dekorert med sivile dekorasjoner, men generelt ikke spesifikt for innsats under krigen.⁴⁷¹

Det er mulig å foreslå et fåtall kandidater fra forskjellige former for sivil motstand dekorert. Dette vil imidlertid føre til nye skjevheter. Vi kan aldri finne alle som man kan tenke seg kunne fortjent en påskjønnelse isolert sett. Det vil da måtte fremstilles som at de få representerer de mange, slik eksempelvis skipssjefer er dekorert på vegne av sine besetninger og general Fleischer er dekorert på vegne av sin divisjon. Om dette vil føre til ro om disse sakene, er tvilsomt.

Skulle man nå åpne for å benytte krigsdekorasjonene til å dekorere for sivil innsats, må man fortsatt sette en grense et sted. Hva slags typer sivil innsats skal i så fall påskjønnnes med en krigsdekorasjon? Som nevnt vil sannsynligvis synet på hva som har «ydre norske forsvar tjenester» være annerledes i dag enn i 1945. Men dersom et slikt syn skal legges til grunn, vil disse sakene aldri kunne avsluttes, da oppfatninger og meninger er i stadig utvikling.

Det er her redegjort for hvilke momenter som taler for en dekorering av representanter for den sivile motstanden samt hvilke reservasjoner som må anføres mot en slik linje. Drøftingen viser at det eksisterer få, om noen, formelle hindre for at norske myndigheter skal kunne dele ut krigsdekorasjoner til kandidater. På den annen side er de praktiske hindre meget alvorlige.

Da det ikke kan synliggjøres at dette fraværet av dekoreringer skyldes forbigåelser, feil eller manglende oversikt, må vi konkludere med at datidens myndigheter oppfattet at denne formen for ikke-militær innsats falt utenfor rammene for krigsdekorering.

Partisanene i Finnmark

Partisanene var nordmenn som sammen med sovjetrussere drev etterretningsvirksomhet i Finnmark og Nord-Troms. Partisanene reiste til Sovjetunionen, fikk militær opplæring for så å reise tilbake til Norge for å løse militære oppdrag.⁴⁷² De første gruppene ble satt inn høsten 1940. Virksomheten ble i all hovedsak avsluttet i 1943 etter omfattende opprullinger.

Partisanene gjorde en formidabel innsats under krigen, men etterkrigstiden ble tung å bære for mange av dem og deres hjelpere. Det er i dag en utbredt oppfatning at partisanene ikke har fått den heder som burde tilkommet dem, på grunn av den kalde krigen og frykten for kommunismen.⁴⁷³ Men hva vet vi om partisanene, hvem ble partisaner, hva gjorde de, hvorfor ble de overvåket under den kalde krigen og hvorfor ble de ikke tildelt norske krigsdekorasjoner? Dette kapittelet vil belyse disse spørsmålene.

Kildesituasjonen

Det er i dag ingen samtidige primærkilder fra partisanenes virksomhet tilgjengelige for vestlige forskere.⁴⁷⁴ Med det menes kilder som ble nedtegnet av deltakerne selv, kort etter utført oppdrag. Det finnes kilder til at alle som kom tilbake til Sovjetunionen etter oppdrag i Norge brukte tid på å skrive ned alt vedrørende oppdragene og tiden i Norge.⁴⁷⁵ Ingen av disse kildene er tilgjengelige for forskere.

Norske kilder finnes i hovedsak i arkivene til Politiets sikkerhetstjeneste.⁴⁷⁶ Det dreier seg om kilder fra overvåking og etterforskning, men også avhør foretatt av politiet. Materialet er svært fragmentert. En del personalmapper ble makulert da den omhandlede person døde.

⁴⁷² Betegnelsen kan være misvisende, da partisanene i Finnmark vanligvis ikke drev sabotasje og søkte å unngå strid med tyskerne. Se for øvrig drøfting i Morten Jentoft, *Mennesker ved en grense: en beretning om folk i Øst-Finnmark i historiens drama*, Oslo: Gyldendal, 2005, s. 98.

⁴⁷³ Se f.eks. Ivar Bjørklund, «Partisaner i Finnmark – om minner og medaljer», *Norsk Militært Tidsskrift* 2/2015.

⁴⁷⁴ Samtale med professor Mikhail Suprun fra det statlige universitetet i Arkhangelsk, i Vardø 14. oktober 2014 under en konferanse om Finnmarks frigjøring.

⁴⁷⁵ Se for eksempel PST, mappe 10.213/d.47; Disse rapportene ble samlet inn av den enkelte oppdragsgiver, altså enten Nordflåtens etterretnings-tjeneste, NKVD eller Den røde armés etterretningstjeneste. Den sovjetiske statssikkerhetstjenesten har fra starten i 1917 hatt mange navn: Tsjekaen, GPU, OGPU, NKVD, GUGB, NKGB, MGB, MVD og fra mars 1954 KGB (*Komitet Gosudarsvennoy Bezopasnosti* – Komiteen for statens sikkerhet), jf. Gunnar Haarstad, *I hemmelig tjeneste*, Aschehoug, Oslo 1988, s. 124. NKVD (Folkekommissariatet for innenrikssaker) benyttes her som fellesnavn i de fleste tilfeller. Russiske myndigheter ga innsyn i noen kilder som omhandlet partisanene mer perifert fra midten av 1990-tallet. Disse er imidlertid mindre relevante for studiet av partisanenes virke i Norge, hvordan deres etterretninger ble vurdert og hvordan de ble benyttet.

⁴⁷⁶ I denne teksten benyttes primært begrepene "Overvåkningen", "Overvåkningstjenesten", "Politiets overvåkningstjeneste" og "POT", da enheten ikke skiftet navn til Politiets sikkerhetstjeneste før i 2002.

I PSTs arkiv finnes også enkelte transkripsjoner av tyskernes avhør av tilfangetatte partisaner. Det er en rekke kildekritiske forbehold som må tas når disse kildene benyttes, da det er tydelig at opplysninger om partisanvirksomheten har fremkommet under tortur.⁴⁷⁷ De fleste relevante tyske arkiver ble brent ved frigjøringen, men arkivene etter 210. tyske infanteridivisjon, som ledet jakten på partisanene, er tilgjengelige. De beretter imidlertid lite om partisanenes virksomhet, utover det som gjaldt mistanker, etterforskning og pågripelse eller strid med tyske styrker.

Tre av dem som satt i fangeleir som følge av partisanvirksomheten, to i sovjetisk fangenskap og én i tysk, lot skrive bøker om sine opplevelser. Bøkene omhandler først og fremst tiden i fangenskap, og forteller mindre om partisanvirksomheten.⁴⁷⁸ Dessuten har flere partisaner blitt intervjuet av tidsskrifter og aviser, og noen har også selv skrevet sin beretning.⁴⁷⁹

Sekundærlitteratur

Av sekundærlitteratur er særlig bøkene til Hans Kristian Eriksen kjent.⁴⁸⁰ Senere verker, både bøker og artikler, bygger på disse i varierende grad. Eriksens bøker er i hovedsak basert på muntlige kilder, og én av disse var særlig viktig, nemlig hans onkel Richard Eriksen, som senere skiftet navn til Lind. Eriksen (Lind) var også etter krigen en av POTs informanter i Kiberg. Til slutt skal han ifølge en muntlig kilde ha innrømmet overfor POT at han ble vervet

⁴⁷⁷ PST, mappe 10.009 I, jf. 10.204/d.96. Avhørene har blitt oversatt til norsk etter krigen.

⁴⁷⁸ Otto Larsen, *Jeg var Sovjet-spion*, Oslo: Cappelen, 1954; Osvald Harjo, *Moskva kjenner ingen tårer*, Oslo: Tiden, 1956; Hans Kr. Eriksen, *De kuer oss aldri – Jorgund Sivertsen og partisanene: en kvinnesaga om krig og tortur, smerter, sorg og lidelse*, Senja: Nordkalott-Forlaget, 1993.

⁴⁷⁹ Som eksempler kan nevnes beretningene til Trygve Eriksen og Aleksej Jersov, som trekkes frem som primærkilder i Ivar Bjørklund, "Partisanene og vårt nasjonale krigsminne – motstandsfolk eller kommunister?" 2016, *NMT* 1/2016, s. 53; Borgny Schanche og Edvard Schanche, «Trygve Eriksens beretning fra sine opplevelser som partisan i nord 1941–1944», *Friheten* 2014, fra <http://nkpmn.org/Historiesidene/okkupasjonstida/SchancheTrygveEriksen.html>, lest 19. mai 2016; Aleksej Jersov, *Norge er mine fosterbrodres land*, Murmansk, 1999, upublisert manuskript, ukjent oversetter, Partisanmuseet i Kiberg. Eriksens beretning er ført i pennen av hans datter og svigersønn, Borgny og Edvard Schanche, og publisert i 2014, flere år etter Trygve Eriksens død. Jersovs artikkel ble skrevet etter hukommelsen, «slik som jeg husker det», jf. s. 1. Jersovs beretning bærer preg av at den ble skrevet av en mann som ble vervet til NKVD allerede i 1938, jf. s. 2. Det bør også nevnes i denne forbindelse at Jersov sto for omfattende tortur av Osvald Harjo da han ble arrestert etter å ha flyktet til Sovjetunionen fra tysk fangenskap, jf. PST, mappe 10.213/d.47. I tillegg bør Alfild Bruvolls beretning i *Vi Menn* 1962, nr. 12; artikkelserien i *Finnmarken*, lørdagene fra 12. januar til 23. februar 1980; *Allers* serie om Dagny Loe i numrene 13, 24, 25 og 27, 1978; Borgny Schanche, «Oppholdet i Sovjet og partisanvirksomheten, slik jeg husker den» og Marzel Ryeng, «Partisaner i Pasvikdalen», begge i Berit Roth Niemi (red.), *Varanger årbok 1989*, Vadsø: Vadsø historielag og Sør-Varanger historielag, 1989 nevnes. Selv den mest sannferdige vil oppleve erindringsforskyvninger over tid. Hvor nær i tid til hendelsen den beskriver, en kilde er nedtegnet, er derfor et grunnleggende prinsipp for kildekritikk. De fleste av disse beretningene er nedtegnet svært lenge etter krigen.

⁴⁸⁰ Hans Kr. Eriksen, *Partisaner i Finnmark*, Oslo: Tiden, 1969; Hans Kr. Eriksen, *Partisanenes død*, Oslo: Tiden, 1972; Hans Kr. Eriksen, *Partisaner i nord*, Oslo: Tiden, 1979.

som agent av sovjetisk etterretningstjeneste allerede i 1938 for å gi opplysninger om Varanger bataljon, hvor han tjenestegjorde.⁴⁸¹ Richard Eriksen (Lind) var en av de mest profilerte partisanene i media allerede fra 1953, og hans fremstillinger av partisanvirksomheten dukker opp med jevne mellomrom i hele etterkrigstiden. Han spilte en nøkkelrolle i å skape den rådende oppfatningen av partisanenes virksomhet.⁴⁸²

Kjell Fjørtoft, Alf R. Jacobsen og Morten Jentofts bøker er også godt kjent. Det disse har til felles, er at de er basert på Hans Kristian Eriksens bøker, samt samtaler med andre partisaner, sovjetfarere og barn av disse. De oppgir også å ha benyttet skriftlige kilder. En av disse bøkene er etterrettelig, med et godt noteapparat, nemlig Morten Jentofts bok *Mennesker ved en grense: en beretning om folk i Øst-Finnmark i historiens drama*. Av etterrettelige verk må også Trond Bergh og Knut Einar Eriksens *Den hemmelige krigen – overvåking i Norge 1914–1997*, i to bind, nevnes. Disse omhandler partisanene, selv om partisanenes historie ikke er et hovedanliggende for dem. Bergh og Eriksen har i hovedsak benyttet seg av arkivene etter Politiets overvåkingstjeneste.⁴⁸³

Venn eller fiende?

Etter at vinterkrigen brøt ut i 1939 ble Sovjetunionen oppfattet som den viktigste trussel mot norsk suverenitet i nordområdene. Overvåkingen av kommunister i nord ble intensivert. Et

⁴⁸¹ Trond Bergh og Knut Einar Eriksen, *Den hemmelige krigen – Overvåking i Norge 1914–1997, bd 1. Overvåkingssystemet bygges opp 1914–1955*, Oslo: Cappelen Akademisk, 1998, s. 45; jf. Trond Bergh og Knut Einar Eriksen, *Den hemmelige krigen – Overvåking i Norge 1914–1997, bd 2. Storhetstid og stormkast 1955–1997*, Cappelen Akademisk, Oslo 1998, s. 160, note 31. Henvisningen peker på et notat av 5. mars 1962, og samtale med en tidligere ansatt i POT, nemlig Helge Claussen, altså en muntlig kilde. Det er også andre årsaker til at man bør være kritisk til Hans Kristian Eriksens bøker. For eksempel ble Sigvard Eriksen, selv partisan, sitert i en artikkel i *Finnmarken* 16. februar 1980, hvor han sier at disse bøkene inneholder en rekke faktiske feil. Det samme uttrykker en annen tidligere partisan. Håkon Sneve, i et radiointervju sendt i NRK Finnmark 8. februar 1983. Der hevder han at Hans Kristian Eriksen i for stor grad fortalte historien slik Richard Eriksen (Lind) fortalte den. Radioprogrammet er funnet transkribert i RA, JD, Innsynsutvalget, sak 2002/01514.

⁴⁸² Richard Eriksen (Lind) ga etterretninger til partisaner, før han ble involvert i et mislykket oppdrag i 1941. Han kan ha vært involvert i strid (hvor han var, og hva han var med på, er omdiskutert, jf. Eriksen 1969 og Jersov 1999) for så å bli med tilbake til Sovjetunionen (hvordan de kom tilbake til Sovjetunionen er også omdiskutert, jf. PST, mappe 6826, 10.060 og 10.212/d.49, og del av debatten mellom kommunistene og de frafalne kommunistene i 1953, jf. RA, JD, Innsynsutvalget, mappe 2002/01514). Etter dette var han ikke tilbake i Norge på oppdrag, og han var således ikke partisan. Han hadde også begrenset førstehåndskjennskap til de hendelsene han forteller om.

⁴⁸³ I tillegg til de som omhandles over, kan nevnes Rune Rautio, «Komagvær 1941 – partisaner i kamp», i Thor Robertsen (red.), *Arbok for Vardo 2007*, Vardø: Varanger museum IKS og Vardøhus Museumsforening, 2007. Denne artikkelen dukker også opp et annet sted, nemlig Rune Rautio, «Partisaner i kamp», Thor Robertsen, (red.), *Fortellinger fra Vardo*, Vardø: Thor Robertsen, 2012; Sverre Nilssen, «Partisanene i Finnmark 1940–45», *Heimevernsbladet* 1956, FMUs bibliotek, 948.181. boks N.; Aage Lunde, *Sør-Varangers historie*, Kirkenes: Sør-Varanger kommune, 1979; Nils Henry Johansen, *Krigen i nord – Fra Murmansk til Arnøy*, Kirkenes: eget forlag, 1996 og Tønne Huitfeldt, «De norske partisanene i Finnmark 1941–1944 – i skyggen av den kalde krigen», *IFS Info* 3/1997.

mål var den illegale skysstjenesten kjent som Vardø etat, med baser i Vardø, Kiberg og Pasvik. De fraktet personer og propaganda på vegne av sovjetiske tjenester til og fra Norge og Finland. Sovjetiske agenter var interessert i alle slags opplysninger, både økonomiske, politiske og militære.⁴⁸⁴

Et dilemma for mange kommunister sommeren 1940 var at det opplevdes som en reell risiko at Sovjetunionen skulle gjøre som de hadde gjort i Finland, Polen og Baltikum, nemlig invadere Norge. Ved et angrep på Norge, ville de risikere å måtte kjempe mot Sovjetunionen. Dette skal ha vært en av årsakene til at enkelte kommunister reiste over Varangerfjorden allerede våren og sommeren 1940.⁴⁸⁵

I august 1940 ble også Finnmarks kommunister utsatt for tyskernes oppmerksomhet, og det skal ha kommet frem at de var på sporet av Vardø etat. Den tidligere ordføreren i Vardø herred for Norges kommunistiske parti (NKP), en av deltagerne i Vardø etat, ledet den første store masseflukten fra Kiberg til Fiskerhalvøya i Sovjetunionen. Den fant sted 25. september 1940, og omfattet flere fiskefartøyer. Mange familier reiste med menn, kvinner og barn. Til sammen omkring 40 personer.⁴⁸⁶ Blant de første som reiste, var enkelte tidligere elever ved kaderskolen i Moskva. De var lojale kominternagenter, og én av dem ble senere stortingsrepresentant for NKP.⁴⁸⁷

Alle de som reiste til Sovjetunionen under krigen ble avhørt ved ankomsten. Mens kvinner og barn raskt ble satt i en leir utenfor Murmansk, ble mennene underkastet lange, harde forhør av NKVD.⁴⁸⁸ Enkelte ble dømt til flere års tvangsarbeid for ulovlig grenseoverskridelse. Noen av dem fikk allerede høsten 1940 tilbud om å bli partisan i stedet for å sone straffen.⁴⁸⁹ De

⁴⁸⁴ Se f.eks. PST, mappe 7264; Bergh og Eriksen 1998, bd. 1, s. 45.

⁴⁸⁵ Alf R. Jacobsen, *Rød August: den virkelige historien om partisanenes skjebne*, Oslo: Aschehoug, 2005, s. 266, jf. s. 28. Den første som reiste over, var Alf Mikkelsen, som reiste alene til Fiskerhalvøya i mai 1940. Han ble satt i straffarbeidsleir for ulovlig grenseoverskridelse og omkom der i 1941, jf. PST, mappe 10.211/d.69.

⁴⁸⁶ PST, mappe 10.009 I og II; Angående hvor mange som reiste over den natten, se Kjell Fjærtøft, *Lille-Moskva: den glemte krigen*, Oslo: Gyldendal, 1983, s. 42, som sier 37, mens Jacobsen 2005, s. 33, hevder det var så mange som 48. Larsen 1954, s. 11, oppgir 36, men uten å oppgi dato.

⁴⁸⁷ Jacobsen 2005, s. 30, Jentoft 2005, s. 68–73. For Kominterns illegale virksomhet, se f.eks. Kevin McDermott og Jeremy Agnew, *The Comintern: a History of International Communism from Lenin to Stalin*, London: MacMillan, 1996.

⁴⁸⁸ Jacobsen 2005, s. 267. Dette bekreftes i PSTs arkiver; nesten alle referater fra samtaler med og avhør av sovjetfårere forteller det samme.

⁴⁸⁹ Jacobsen 2005, s. 30, jf. note på side 267. Eriksen 1979, s. 100–101, hevder at vervingen skjedde frivillig.

nordmennene som gikk i sovjetisk tjeneste måtte underskrive en troskapsed, den såkalte Murmansk-ed. Innholdet beskrives noe forskjellig. Otto Larsen avla omtrent følgende ed:

Jeg undertegnede Otto Marinius Larsen erklærer herved å ville arbeide frivillig for Sovjetunionens etterretningsvesen og aldri røpe for noen hva jeg enn måtte se eller høre der og skal aldri glemme at Sovjetunionens straff vil nå meg hvor jeg enn er i verden hvis jeg bryter denne kontrakt som jeg undertegner med mitt hemmelige navn ALBIN og med mitt virkelige navn OTTO MARINIUS LARSEN.⁴⁹⁰

Han forteller også at trusselen for brudd på troskapsløftet var egnet til å fremkalle alvorlig frykt blant de tidligere partisanene.⁴⁹¹ Denne eden skulle forfølge partisanene i etterkrigs-årene. Både fordi den bidro til mistenksomhet etter krigen, og sannsynligvis til at partisanene fortalte lite om sin virksomhet.

Sovjetunionen kommer med i krigen – etterretning og radiogrupper

Etter det tyske angrepet på Sovjetunionen 22. juni 1941, ble det et stort behov for etterretninger. Den 5. juli 1941 gav sovjetiske myndigheter ut det såkalte partisandekretet. I følge dette skulle alle immigranter i Sovjetunionen samles i en partisanhær. 9. juli ble de egnede norske flyktningene samlet i en leir ved Murmanskfjorden.⁴⁹² Der skulle de verves til tjeneste. Hvordan dette skjedde, er uklart. Kildene sier lite om det, og sekundærlitteraturen gir forskjellige syn, alt fra at de vervet seg frivillig, til at det ble brukt trusler og tvang.⁴⁹³ De væpnede styrker rekrutterte de fleste norske agentene. De ble plassert i Nordflåtens etterretningsavdeling, Flåtegruppe 4090, eller i NKVD.⁴⁹⁴

Etter at tyskernes fremrykning ble stanset ved Litza-elven, ble det iverksatt en operasjon på Varangerhalvøya i slutten av september 1941. Etter tre måneders opplæring ble 13 mann satt i land fra ubåt sør for Kiberg. Det er uklart hva oppdraget var.⁴⁹⁵ Gruppen ble angitt etter bare

⁴⁹⁰ Larsen 1954, s. 20.

⁴⁹¹ Larsen 1954, s. 20; Ane Ringheim Eriksen, *Stalins norske fanger*, Scandinavian Academic Press/Spartacus, Oslo 2012, s. 34–35.

⁴⁹² Jacobsen 2005, s. 240; Jentoft 2005, s. 97–98.

⁴⁹³ Eriksen 1979, s. 100–111, mener at de vervet seg frivillig, hvilket også uttrykkes av Bjørklund 2015 II, s. 25. Jacobsen 2005, s. 42–43 hevder at det ble brukt tvang, mens Jentoft 2005, s. 98, antyder at vervingen var frivillig.

⁴⁹⁴ Fjortoft 1983, s. 74; Haarstad 1988, s. 127–128. Det er mulig at de som opererte i Pasvik tjenestegjorde i Den røde armés etterretningsavdeling, jf. RA, JD, Innsynsutvalget, mappe 2002/01514. Det er imidlertid den eneste referansen til en slik avdeling som er sett i kildene.

⁴⁹⁵ Eriksen 1979, s. 11, jf. Jacobsen 2005, s. 240. Eriksen mener oppdraget var klart; Jacobsen at det ikke var det. Jentoft 2005, s. 92, oppgir at russiske militære kilder hevder at det var et rekognoserings- og etterretningsoppdrag, mens partisanene selv oppfattet det slik at de skulle opprette en geriljagruppe bak fiendens linjer. Gruppen besto av nordmenn, sovjetrussere og såkalte kolanordmenn. Dette var etterkommere etter nordmenn som emigrerte til Kola på slutten av 1800-tallet. Det var dette oppdraget Richard Eriksen (Lind) ble involvert i.

noen dager, og fire mann ble drept i kamp.⁴⁹⁶ Gruppen ble så delt i to; fem mann ble senere hentet med ubåt i Persfjorden, mens fire mann på egen hånd tok seg over til Sovjetunionen.⁴⁹⁷ Fiaskoen førte til at flere av partisanenes viktigste kontakter ble kompromittert, og én av dem ble senere henrettet.⁴⁹⁸

Sovjets militære satte mye inn på å stanse de tyske forsyningene som kom sjøveien til Kirkenes. Det var derfor behov for radioagenter som kunne observere og melde fra om de tyske konvoiene. I februar 1942 ble den første radiogruppen satt inn. Det er denne virksomheten som først og fremst er forbundet med partisanene. De ble satt i land langs kysten av Finnmark og Nord-Troms og skulle overvåke den militære situasjonen i området. Flere av gruppene var utsatt for uhell og tap, uten at de var i kontakt med fienden. En av de norske partisanene ble henrettet av sine egne, under uklare omstendigheter.⁴⁹⁹ Gruppene rekrutterte flere sivile hjelpere. I tillegg til forsyninger bidro de sivile med etterretninger om tyskernes bevegelser.⁵⁰⁰ I april 1942 ble den femte og siste av Nordflåtens permanente radiostasjoner landsatt på yttersiden av Sørøya.⁵⁰¹ Radioutstyret var ødelagt, og de forsøkte forgjeves å oppnå kontakt med Murmansk. Etter halvannet år måtte de innse nederlaget, og rømte til Sverige, hvor de avga forklaring til svenske og norske myndigheter.⁵⁰²

I slutten av april 1943 ble etterretningsoffiseren i den tyske 210. divisjon klar over at det var sovjetiske etterretningsgrupper i området.⁵⁰³ I løpet av juli og august 1943 ble samtlige radiogruupper rullet opp. En gruppe klarte å rømme til fots tilbake til Sovjetunionen. Deltakerne i de andre gruppene ble enten drept eller arrestert. Arrestasjoner av partisanenes

⁴⁹⁶ Av de fire ble to drept av sine egne da de ble tatt for å være tyskere. Richard Eriksen (Lind) var i flere år etter krigen i strid med dem han mente hadde angitt gruppen, som etter krigen fikk lakserettighetene i Komagelva. Ut fra kildene ser det ut til at han ble informant for POT etter at representanter som angivelig tilhørte Fst/E (men som POT mente tilhørte AP) ordnet det slik at hans fiskerlag fikk fiskerettighetene. PST, mappe 6826.

⁴⁹⁷ Richard Eriksen (Lind) tok med seg sin nevø, Ingolf Eriksen, til gruppen i Komagdalen. Han måtte dermed bli med til Sovjetunionen, hvor han i 1944 ble satt i straffarbeidsleir og døde.

⁴⁹⁸ Jacobsen 2005, s. 240; Fjortoft 1983, s. 72, jf. Jentoft 2005, s. 92–97. En av partisanene ble av en sovjetisk militær spesialdomstol dømt til tvangsarbeid i fem år, en straff som senere ble forlenget til ti år. Han døde i fangenskap.

⁴⁹⁹ Ingvald Mikkelsen "ble sinnssyk og måtte skytes", PST, mappe 10.204/d.99. Han var på Arnøy i Troms i 1943 sammen med kolanordmannen Alf Eriksen og Ingolf Aspås. De hadde vært sammen på et mislykket oppdrag året før. Gruppen hadde problemer med personkjemien, men ble likevel sendt ut på ny. Ingvald Mikkelsen ble skutt under en storm, og liket kastet på havet. Det er ikke kjent hvem som drepte ham, og omstendighetene for øvrig er uklare.

⁵⁰⁰ Flere av partisangruppene kan ha vært uforsiktige i sin omgang med de sivile hjelpere, hvilket kan ha ført til eller bidratt til opprullingene og de store sivile tapene. RA, JD, mappe 2002/01514.

⁵⁰¹ De forsøkte å bemanne fem steder til enhver tid. Personellet på de forskjellige stedene skiftet jevnlig.

⁵⁰² PST, mappe 10.060, Jacobsen 2005, s. 242, Jentoft 2005, s. 152–153.

⁵⁰³ PST, mappe P-100:50, referat fra krigsrettssak i Kirkenes 1943, Jacobsen 2005, s. 243.

hjelperne fulgte tett på, og over hundre sivile menn og kvinner ble tatt. Omkring 40 partisaner og hjelperne ble henrettet eller drept, 30 dømt til tukthus i Tyskland mens minst én lot seg bruke til *Funkgegenspiel* i bytte mot livet.⁵⁰⁴ Med det var de norske partisanenes virksomhet i hovedsak over.

I tillegg til radiogruppene ble seks nordmenn tatt ut som ubåtloser i Nordflåten. Den gamle ordføreren i Vardø herred, som hadde vært fisker i en mannsalder, var en av disse. Ubåtlosene skulle være med som kjentmenn om bord, og samtlige overlevde krigen.⁵⁰⁵ Enkelte andre ble lært opp som telegrafister, også fire kvinner. De jobbet ved hovedradiosentralen, hvor de mottok meldingene fra partisanene i Norge.⁵⁰⁶ En av disse kvinnene ble i slutten av oktober 1944 sluppet i fallskjerm over Finnmark for å delta i en etterretningsgruppe. Tyskernes evakuering kom dem imidlertid i forkjøpet, og de fikk ikke utrettet stort.⁵⁰⁷

Man vet ikke med sikkerhet hvor mange norske statsborgere som lot seg verve og utdanne til partisaner. Tallene spriker fra 45 til omkring 100.⁵⁰⁸ Hvor mange som mistet livet som partisaner er også noe usikkert, og alles endelige skjebne er heller ikke kjent.⁵⁰⁹ Antallet som totalt reiste til Sovjetunionen er ukjent, men det hevdes at det i 1940 alene reiste omkring 100 personer til Sovjetunionen, hvorav så mange som 60 kan ha vært fra Kiberg. Av disse kom 26

⁵⁰⁴ Jacobsen 2005, s. 243–244, Jentoft 2005, s. 147–148. *Funkgegenspiel* innebar at agenten ble snudd, og tvunget til å bistå tysk etterretning med å blant annet sende falske radiomeldinger til Sovjetunionen. For tallenes nøyaktighet, se under.

⁵⁰⁵ Fjortoft 1983, s. 74. I PST, mappe 10.009, fremkommer det usikkerhet omkring hvem som var ubåtloser, og hvor mange de var. Det var den tidligere ordføreren i Vardø herred, Johan Alfred Halvari, som ble oppfattet som en leder av de norske som drev denne virksomheten.

⁵⁰⁶ PST, mappe 5927, 7091, 5091 og 16.02.25. Fjortoft 1983, s. 77, mener det bare var tre.

⁵⁰⁷ PST, mappe 5927, jf. RA, JD, Innsynsutvalget, mappe 2002/01514. Hun var med det Norges første kvinnelige fallskjermhopper, og den første norske kvinnen som hoppet i skarpt oppdrag.

⁵⁰⁸ Fjortoft 1983, s. 10, Bergh og Eriksen 1998, s. 152 opererer med 45 utdannede partisaner, mens lokalhistorikeren Nils Henry Johansen opererer med 81, Johansen 1996, s. 125. Huitfeldt 1997, s. 5 «et hundretalls», et tall han fikk fra Ragnar Ulstein, *Etterretningstjenesten i Norge 1940–1945. Bd. 3: Nettet strammes*, Oslo: Cappelen, 1992, s. 458. Videre opplyser Huitfeldt at de 45 som Fjortoft opererer med, var dem som var rekruttert av Nordflåten. Han antar at de som arbeidet for NKVD kommer i tillegg, og anslår at det kan ha dreid seg om ca. 30 personer. Huitfeldt 1997, s. 5. Tilsvarende tall oppgis av Haarstad 1988, s. 128: over 40 i Nordflåten og nærmere 30 i NKVD. Prosjektets arkivstudier har vært omfattende, og det er funnet personer som har deltatt og som ikke tidligere har vært kjent. Men et endelig tall vil man neppe noen gang kunne bestemme.

⁵⁰⁹ Jentoft 2005, 41 partisaner og hjelperne ble drept. Ulstein 1992, s. 458 opplyser at til sammen 35 personer mistet livet som følge av partisanvirksomheten. Partisanmuseet i Kiberg opplyste at 46 mann omkom, men de tar da med både lokale hjelperne, dem som omkom i Sovjetunionen, herunder én som omkom før han fikk partisanutdanning, og et medlem av NKP som omkom under Nortraship. E-post fra avdelingsleder Monica Dahl, Varanger museum IKS, 12. november 2012. For tilhørighet til Nortraship: RA, KDK eske 48, NKP til FD, «Ad Krigsmedaljen post mortem», 24. september 1948, samt ARBARK, NKP, D sakarkiv, 1948, Jens Chr. Hauge, «Krigsmedaljen Post Mortem til personer som er falt i de militære organisasjoner ved hjemmefronten», 16. juli 1946. Prosjektet har identifisert flere falne som ikke er nevnt andre steder. Det er også i stor grad et definisjonsspørsmål, da flere ble drept av Sovjetiske myndigheter.

tilbake til Norge som partisaner.⁵¹⁰ At tapene blant partisanene og deres sivile hjelpere var svært store, er det imidlertid ingen tvil om.

En ny og usikker tid

Den røde armés innmarsj i Øst-Finnmark høsten 1944 førte til at befolkningen så på Sovjetunionen som frigjørere. Hos myndighetene førte det også til uro og mistenksomhet. Særlig de sovjetiske fremstøtene mot Svalbard skapte bekymring. Forholdet mellom de to landene var rett etter krigen relativt friksjonsfritt, men det var likevel klart for regjeringen, stortingsflertallet og forsvarsledelsen at Sovjetunionen var Norges eneste reelle, potensielle fiende.⁵¹¹

Forholdene i Nord-Norge under krigen skapte en særlig sikkerhetsmessig utfordring for norske myndigheter i etterkrigstiden. Sovjetiske etterretningsoffiserer fulgte tett på sovjetiske militære styrker inn i Finnmark i 1944. De hadde fritt leide i Øst-Finnmark frem til september 1945, da de sovjetiske styrkene trakk seg ut. Flere etterretningsagenter reiste sammen med kolanordmenn og andre tolker for å kontakte potensielle spioner i Finnmark. De brukte sin kunnskap om politiske, økonomiske og personlige forhold til å verve agenter. Særlig to sovjetiske etterretningsoffiserer var aktive. Den mest fremgangsrike ververen var kaptein Filip Antonovitsj Savsjenko, som hadde lært opp norske partisaner og selv deltatt i operasjoner sammen med nordmenn under krigen. Savsjenko og hans medhjelpere vervet fire av de senere spiondømte finnmarkingene. Den andre ververen var en kapteinløytnant Pavel Sotjagin, med tilnavnet «Sothans». Han var den godt likte sjefen for etterretningsopplæring i Nordflåten oppklaringsavdeling 4090. Han hadde der lært opp en rekke norske agenter.⁵¹²

Overvåkingen, som fortsatte sin virksomhet i Øst-Finnmark fra 1947 med én ansatt, hadde tidlige indikasjoner på sovjetisk etterretningsvirksomhet i Øst-Finnmark.⁵¹³ De fikk imidlertid ingen klar bekreftelse for en russisk løytnant i NKVD, Gregorij Feodorovitsj Pavlov, hoppet

⁵¹⁰ Fjortoft 1983, s. 9, oppgir over hundre personer, og Jacobsen 2005, s. 33, oppgir «mer enn ett hundre». Antall fra Kiberg: utstillingstekst i Partisanmuseet, lest 20. juni 2012.

⁵¹¹ Bergh og Eriksen 1998 bd. 1, s. 86–87.

⁵¹² PST, mappe 22254, 22432 og 20229 I og II, Jentoft 2005, s. 208, Bergh og Eriksen 1998 bd. 1, s. 88, Haarstad 1988, s. 127–128.

⁵¹³ Haarstad 1988, s. 124.

av til Norge i 1953.⁵¹⁴ POT lyktes i å identifisere alle unntatt et par av agentene Pavlov hadde notert seg. Av forskjellige årsaker førte dette til sju domfellelser av norske borgere.⁵¹⁵

Spionsakene i Varanger

POT knyttet utover 1950-tallet til seg en del tidligere partisaner og sovjetfarere som kilder, blant andre Hans Kristian Eriksens hovedkilde.⁵¹⁶ De fortalte om vervingsaktiviteten under frigjøringen av Finnmark og senere og at flere hadde tatt imot penger og signert agentavtaler. De fortalte om hemmelige møter, både ute på havet, over grensen særlig i Pasvik, og på Fiskerhalvøya. Informantene fortalte også at de var utsatt for trusler og trakassering fra andre tidligere partisaner, som krevde at de skulle være lojale overfor troskapseden de hadde avlagt i Murmansk under krigen.⁵¹⁷

Av forskjellige årsaker er ingen av dem som ble oppgitt av disse kildene dømt for spionasje. Flertallet fordi de ikke var involvert i illegalt arbeid. Men noen av dem, også tidligere partisaner, partisanhjelpere og sovjetfarere, innrømmet senere å ha drevet ulovlig virksomhet for Sovjetunionen, tatt imot penger eller gitt løfte om å være tilgjengelig for slik tjeneste.⁵¹⁸

Dersom man antar at de som etter krigen innrømmet å ha blitt utsatt for vervingsforsøk og/eller at de signerte verveskjema er det grunnlag for å hevde, utgangspunkt i kildene hos PST, at minst 71 personer i Varanger-området ble forsøkt vervet mellom oktober 1944 og september 1945. Dette tallet inkluderer de som ble dømt for spionasje. Av disse innrømmet 24 i senere avhør at de hadde signert verveskjemaet, og flere av dem tok også imot penger. De vervede signerte lydighets- og taushetserklæringer. Flere fulgte opp med møter eller andre tjenester, men de fleste unnslopp straff. Minst én lot seg verve til dobbeltagent i 1949, og foret sovjetisk etterretning med falske opplysninger.⁵¹⁹

⁵¹⁴ PST, mappe 20.229 I og II og 3328, Bergh og Eriksen 1998 bd. 1, s. 250–251; Pavlov oppga en rekke navn og dekknavn på sovjetiske spioner i Norge og Finland. Til sammen dreide det seg om 30 nordmenn og 22 finner. Det var imidlertid ikke sikkert om de var vervet før, under eller etter krigen, hvem som hadde vervet dem eller om de hadde virket som agenter for Sovjetunionen, Bergh og Eriksen 1998 bd. 1, s. 251, Haarstad 1988, s. 137.

⁵¹⁵ PST, mappe 10.209/d.55, Bergh og Eriksen 1998 bind 1, s. 252, Haarstad 1988, s. 139–140.

⁵¹⁶ PST, mappe 6826, 17.302/d.76, 10.213/d.5, Bergh og Eriksen 1998 bd. 2, s. 153.

⁵¹⁷ Bergh og Eriksen 1998 bd. 2, s. 152–160. I følge Haarstad 1988, s. 124, ble overvåkingen gjenoppbygget fra 1947, med én ansatt i Kirkenes. Også de neste årene var styrken meget beskjeden, med utallige arbeidsoppgaver. KGB alene hadde tidlig på 1950-tallet over 200 ansatte ved Murmansk-kontoret.

⁵¹⁸ Bergh og Eriksen 1998 bd. 2, s. 155–163.

⁵¹⁹ Bergh og Eriksen 1998 bd. 1, s. 254–255, Haarstad 1988, s. 125–126. Haarstad opplyser at ytterligere én person ble vervet av norske sikkerhetsmyndigheter som dobbeltagent, men at forehavendet av forskjellige årsaker ikke var vellykket. Vedkommende ble ikke straffeforfulgt for sin opprinnelige virksomhet for sovjetisk

Da POT trappet opp overvåkingen av partisanmiljøene, konsentrerte de seg først om den tidligere ordføreren i Vardø herred. Han hadde som nevnt virket som los for sovjetiske ubåter under krigen. Etterforskningen kulminerte med en stor politiaksjon i 1961, hvor til sammen 29 personer ble innkalt til avhør. Aksjonen førte ikke til at noen ble siktet. Den tidligere ordføreren i Varanger innrømmet i avhørene at han hadde arbeidet for sovjetisk etterretnings-tjeneste også før krigen. Dette forholdet var imidlertid foreldet.⁵²⁰ Overvåkingen konkluderte med at det ikke fantes grunnlag for å mistenke den tidligere ordføreren for agentvirksomhet for Sovjetunionen etter krigen.

På 1960-tallet, frem til 1968, konsentrerte POT overvåkingen i Øst-Finnmark om partisan- og sovjetfarermiljøet i Kiberg-Vardø. Flere ble mistenkt for ulovlig virksomhet til fordel for Sovjetunionen og satt under overvåking. Noen ble overvåket nesten kontinuerlig, mens andre ble mer sporadisk holdt under oppsikt. Det fremkom for POT så mange indisier på illegal, konspirativ virksomhet, at politiet iverksatte en ny runde med forhør i 1968. Heller ikke den gangen ble noen siktet.

Bakfjord-saken

En gruppe partisaner tok inn hos en familie i Bakfjord i 1944. Der fikk de forpleining i noen måneder, før de reiste tilbake til Sovjetunionen. Da partisangruppen reiste til Sovjetunionen, fulgte to av mennene fra Bakfjord med.⁵²¹ De ble vervet, signerte troskapseden og fikk opplæring i etterretning og sabotasje. Krigens gang medførte imidlertid at de ikke fikk operativ tjeneste. Likevel måtte de signere en ekstra taushetserklæring før de fikk reise tilbake til Norge. Der forpliktet de seg til også å yte Sovjetunionen støtte i tilfelle krig med vestmaktene.⁵²²

Det er uklart hvordan de to vervede fra Bakfjord ble kontaktet i 1948. Men en av de sovjetiske etterretningsagentene som hadde bodd hos familien i Bakfjord i 1944, truet og presset familien til å overholde sine forpliktelser, ved hjelp av troskapseden og taushetsløftet de hadde signert. Dette førte til familieråd, hvor det ble bestemt at familien ikke kunne avse de

etterretning. Dessuten slapp en kvinne unna, da hun bare var 17 år da hun begynte sin virksomhet for sovjetisk etterretning. PST, mappe 22254.

⁵²⁰ PST, mappe 10.009 I – IV. Bergh og Eriksen 1998 bd. 2, s. 153–154.

⁵²¹ [redacted] og [redacted] En advokat som var tatt av tyskerne og flyttet til Tromsø under evakueringen, smuglet ut beskjed om at han var angitt til tyskerne av [redacted] Militærmisjonen lette etter ham, men konkluderte med at han var utenfor rekkevidde, i Sovjet. PST, mappe P-100:50 II.

⁵²² PST, mappe 10.213/d. 49, Bergh og Eriksen 1998 bd. 2, s. 163.

to, slik at de sendte en 17 år gammel gutt, sønn og nevø av de to agentene, på spionskole i Sovjetunionen. Den utvalgte var Selmer Nilsen. Faren og onkelen virket som agenter for sovjetisk etterretningstjeneste i et par år før de ble pensjonert, mens sønnen var agent for den sovjetiske militære etterretningstjenesten GRU helt til han ble avslørt i 1967. Han reiste rundt i Nord-Norge, knyttet kontakter, pumpet intetanende offiserer og sivile, og fotograferte. Han samlet først og fremst opplysninger om militære forhold, som kaianlegg, flyplasser, tankanlegg mv. Dessuten sendte han en del personopplysninger til sovjetisk etterretning. Opplysningene ble formidlet via «døde postkasser», dekkadresser i utlandet, møter med etterretningsoffiserer i Sovjetunionen og illegale, krypterte radiosendinger.⁵²³

Hovedmannen i Bakfjordsaken ble dømt til 7 ½ års fengsel, samt inndragning av et relativt stort pengebeløp. Fire andre ble også dømt til fengsel og inndragning, mens én sak ble henlagt fordi den var foreldet.⁵²⁴

Bakfjord-saken førte antagelig til den siste, store avhørsrunden i Kiberg-Vardø-området i 1968.⁵²⁵ Det er sannsynlig at det sterkt kritiske søkelyset journalister, forfattere og media satte på denne overvåkingen fra 1969, medvirket til at den bredt anlagte overvåkingen ble avsluttet.⁵²⁶ Overvåkingen fikk skarp kritikk og ble fremstilt som unødvendig og meningsløs.⁵²⁷ På den annen side var datidens trusselbilde slik at det for POT fremsto som helt nødvendig å overvåke sovjetfarermiljøet.⁵²⁸ Flere av dem ble dessuten overvåket som en følge av aktiviteter som ville fått enhver på overvåkingspolitiets liste.⁵²⁹

⁵²³ PST, mappe 10.213/d. 49, Bergh og Eriksen 1998 bd. 2, s. 164, jf. Ørnulf Tofte, *Spaneren: KGBs menn og metoder*, Oslo: Gyldendal, 1988, s. 201–205.

⁵²⁴ Bergh og Eriksen 1998 bd. 2, s. 164–165.

⁵²⁵ Bergh og Eriksen 1998 bd. 2, s. 166, jf. s. 163.

⁵²⁶ Jacobsen 2005, s. 225, Bergh og Eriksen 1998 bd. 2, s. 154.

⁵²⁷ RA, JD, Innsynsutvalget, mappe 2002/01514.

⁵²⁸ For trusselbildet slik det ble oppfattet av POT og andre myndigheter, se f.eks. Lund-kommisjonen, *Dokument nr. 15 (1995–96)*, Rapport til Stortinget, s. 160–180, særlig relevant er s. 166. For informasjon gitt til overvåkingen, som bidro til oppfatningen om at enkelte tidligere partisaner fortsatt drev illegal etterretningsevne til fordel for Sovjetunionen, se f.eks. PST, mapper 6826, 8437, 101.200/d.68, 10.211/d.93, 22254, 10.204/d.32, 20.229 I og II, 17.302/d.76, 37304, 17.142/d.75, 6795, 20.507 og 8491. Dette er bare et lite utvalg saker, hvor det informeres om og omtales personer som skulle ha drevet illegal etterretningstjeneste til fordel for Sovjetunionen.

⁵²⁹ Se for eksempel Lund-kommisjonens rapport, s. 242 og s. 250, hvor blant annet reiser til østblokkland oppgis som årsak til registrering.

Oppgjøret

Det er vanskelig å si nøyaktig hvor stor effekt partisanenes virksomhet fikk på krigen. Meningene spriker i sekundærlitteraturen, og ulike tolkninger av kildene fører til forskjellige synspunkter. Enkelte mener at radioagentenes virksomhet hadde stor betydning for krigen på Kola, ved at så mange som 80 handelsfartøyer med forsyninger til Litza-fronten ble senket som følge av deres meldinger. Det er ingen som har oppgitt noen kilder til dette tallet, annet enn «Forsvaret».⁵³⁰ Andre mener at betydningen var mer indirekte, ved at de bandt opp tyske troppstyrker som ellers kunne vært benyttet annerledes. Man har imidlertid svært lite kildemateriale å bygge en oppfatning på, slik at sammenhengen mellom radioagentenes virksomhet og eventuelle resultater på sovjetisk side er umulig å påvise.⁵³¹ Men i og med at tyskerne satte store ressurser inn på å fukke dem, er det rimelig å anta at de hadde betydning.

Flere nordmenn, deriblant tidligere partisaner, ble under og etter krigen sendt til tvangsarbeid i det sovjetiske Gulag-systemet etter summariske rettssaker. De tidligere partisanene ble anklaget for spionasje og for brudd på troskaps- og taushetsløftet. Noen nordmenn omkom som følge av de elendige forholdene i arbeids-leirene. Minst én ble skutt under fluktforsøk. Flere ble også torturert under avhør.⁵³² Sovjetiske myndigheter benektet i mange år at de hadde norske sovjetfanger i sitt fangesystem. Hjemvendte fanger og tilfeldigheter førte til at norske myndigheter ble kjent med situasjonen. På begynnelsen av 1950-tallet begynte de første forsøk fra norske myndigheter på å få disse fangene hjem.⁵³³

De tre tidligere partisanene som hadde flyktet fra Sørøya til Sverige, deriblant Otto Larsen, ble lurt til Sovjetunionen av Savsjenko med løfte om økonomisk oppgjør og erstatning. I Sovjet ble de konfrontert med rapportene etter avhørene i Sverige. De ble idømt lange straffer

⁵³⁰ Lars Gyllenhaal og James F. Gebhardt, *Slaget om Nordkalotten*, Lund: Historiska Media, 1999, s. 130; Fjortoft 1983, s. 120.

⁵³¹ Jacobsen 2005, s. 209, mener å ha beregnet, hovedsakelig basert på tyske kilder, at partisanenes virksomhet førte til senkningen av 15 skip.

⁵³² Eriksen 2012, s. 68 og s. 74–76. I følge Osvald Harjos forklaring til POT etter hjemkomsten, var det særlig Aleksej Jersov som torturerte ham.

⁵³³ Eriksen 2012, s. 95. Blant dem som aldri kom hjem, var styrmann Henry Dahl Meyer fra Bergen. Han ble tatt til Sovjetunionen da hurtigruteerstatningen "Moder II" ble senket av sovjetiske patruljebåter. Men i 1964, etter omfattende press, gav den sovjetiske ambassadøren melding til norske myndigheter om hva som hadde skjedd med ham. Da fortalte han at Meyer hadde blitt sluppet over Varangerhalvøya for å drive rekognosering på egen hånd. Fallskjermutspringet skulle ha vært vellykket. Arkivmaterialet som Eriksen fant, viste imidlertid at han døde i fangenskap. Sovjetiske arkiver, og særlig dem knyttet til KGB/NKVD, kan forventes å være fulle av usannheter og feilinformasjon, av forskjellige årsaker. Så selv om man med tiden skulle få fullt innsyn, kan man ikke vente å finne fasiten der, jf. McDermott og Agnew 1996, s.144.

for å ha røpet sin historie, og satt i tvangsarbeidsleir.⁵³⁴ Det at disse tre ble sendt i tvangsarbeidsleir, har i ettertid blitt sett som en sovjetisk tydeliggjøring av taushetsløftet partisanene underskrev. Taushetsløftet gjaldt evig, også overfor norske myndigheter.⁵³⁵ Forholdet har sannsynligvis bidratt til frykten for å fortelle om virksomheten, og dermed til partisanenes taushet etter krigen.⁵³⁶

Sovjetfangenes hjemkomst tidlig på 1950-tallet fikk stor oppmerksomhet i media. Hjemkomsten falt sammen med de nevnte spionsakene i Sør-Varanger. De hjemvendte partisanene hadde gitt opp troen på kommunismen slik den ble praktisert i Sovjetunionen. Dette formidlet både Osvald Harjo og Otto Larsen i bøkene de lot skrive etter hjemkomsten. De ble også brukt av Arbeiderpartiet (AP) for å fortelle om forholdene i Sovjetunionen, som et ledd i den hjemlige kampen mot kommunismen. Deres tidligere partifeller og partisan-kollegaer, og i enkelte tilfeller deres egne familiemedlemmer, gikk hardt ut mot dem i media.⁵³⁷ Overvåkingstjenesten på sin side ble fortalt om hvordan de var forsøkt truet til videre etterretningsvirksomhet for Sovjetunionen, før de ble løslatt. Løslatelsene skjedde etter sterkt, langvarig press fra norske myndigheter.⁵³⁸

Partisaner og dekorasjoner

Et viktig prinsipp når det gjelder dekorasjoner, var og er at hendelsene som skal ligge til grunn for dekorasjonene, må være grundig dokumentert. For partisanenes del er det ingen slik dokumentasjon tilgjengelig.⁵³⁹ Dette har fått enkelte til argumentere for dokumentasjonskravet må settes til side.⁵⁴⁰ At dokumentasjon ikke lengre finnes, er imidlertid ikke et argument for at å kunne lempe på dokumentasjonskravet. Det ville innebære at man trekker slutninger basert på fravær av kilder, noe man skal være svært varsom med.⁵⁴¹

⁵³⁴ Eriksen 2012, s. 187; Larsen 1954, s. 72 f.

⁵³⁵ Larsen 1954, s. 20; Eriksen 2012, s. 34–35.

⁵³⁶ Eriksen 2012, s. 187.

⁵³⁷ RA, JD, Innsynsutvalget, mappe 2002/01514, Jentoft 2005, s. 248, Bergh og Eriksen 1998 bd. 2, s. 161. Blant annet ble det publisert rykter satt ut av NKP og tidligere agenter for NKVD, om at Harjo hadde vært medlem av NS, og at han hadde vært agent for Gestapo.

⁵³⁸ Eriksen 2012, s. 95.

⁵³⁹ Kjetil Henriksen og Sindre Weber, «Praksis for tildeling av Norske krigsdekorasjoner – handelsflåten og Hjemmestyrkene», *Norsk Militært Tidsskrift* 3/2015, s. 28, note 5.

⁵⁴⁰ Bjørklund 2016, s. 52.

⁵⁴¹ For ordens skyld nevnes at det i § 6 i statuttene for tildeling av Krigskorset med sverd, vedtatt ved kgl.res. 26. juni 2009 heter at «I forslag om dekorering skal gis en fullstendig fremstilling av de handlinger eller den virksomhet som ligger til grunn for forslaget.»

Flere av partisanene ble dekorert av sovjetiske myndigheter under og etter krigen.⁵⁴²

Dekorering av personell som på egen hånd, uten norske myndigheters viten, vervet seg til alliert tjeneste, var den angjeldende makts ansvar, et ansvar Sovjetiske myndigheter var seg bevisst. Et annet viktig prinsipp når det gjelder dekorasjoner, er at ingen i utgangspunktet skal dekores to ganger for samme forhold, såkalt dobbeltdekorering.⁵⁴³ At norske myndigheter ikke tildelte dekorasjoner for innsatsen som partisaner og partisanhjelpere ytte, var i tråd med den praksis som gjaldt andre krigsdeltakere.

Et annet prinsipp for dekorering er at den som dekores tjenestegjør i norske styrker eller at de deltar i den dekorerbare virksomheten som en følge av norske myndigheters beslutninger. Referansegruppemedlem Lars Borgersrud mener at tjeneste for Sovjetunionen i de væpnede styrkers etterretningsorganer eller NKVD er helt analogt med tjeneste i Kompani Linge (*Special Operations Executive*, SOE) eller *Secret Intelligence Service*, SIS.⁵⁴⁴

Historikerprosjektet er uenig med Borgersruds fremstilling og mener, igjen, at dette er en overforenklet og ahistorisk fremstilling av et fenomen. Norske myndigheters forhold til SOE og SIS var riktig nok ikke helt uproblematisk, og det utviklet seg under hele krigen, men fra høsten 1941 ble norske myndigheter i økende grad involvert i samarbeidet om operasjoner på norsk jord.⁵⁴⁵ Dessuten var de nordmenn som deltok for SOE norske militære som var avgitt til britisk tjeneste. Partisanene var derimot sivile enkeltpersoner som frivillig hadde meldt seg til tjeneste hos og som tok sine ordre fra de sovjetiske hemmelige tjenester, uten at norske myndigheter på noen måte var involvert. På sin side mener Borgersrud at det ikke var noen forskjell mellom troskapseden som partisanene avla til NKVD og «de [avtaler] nordmenn [...] måtte undertegne for SIS».⁵⁴⁶ Også her er Historikerprosjektet uenig.⁵⁴⁷ Det er ikke gjort kjent at britisk etterretning lurte SIS-agenter til Storbritannia med falske løfter for så å stille dem for retten og dømme dem til lange tvangsarbeidsstraffer fordi de hadde brutt en avtale. Det kan heller ikke dokumenteres at britisk etterretning eller myndigheter oppsøkte norske SIS-

⁵⁴² Bjørklund 2015, s. 29; Eriksen 1979, s. 149; *Nordlys*, intervju med byråd Vanja Terentieff, 28. februar 2015.

⁵⁴³ Henriksen og Weber 2015, s. 22–29. Artikkelen omhandler disse kriteriene og praksisen for tildeling av dekorasjoner. Overfladisk kan det se ut til at for eksempel britiske og norske dekorasjoner tildelt særlig flygere under krigen var dobbeltdekorasjoner. Men det ser ut til at der britiske myndigheter tildelte en dekorasjon for én hendelse, tildelte norske myndigheter en dekorasjon for en bestemt tjenestemengde. Allikevel hendte det at de benyttet den engelske motiveringen i den norske innstillingen, hvilket har ført til misforståelser.

⁵⁴⁴ Borgersrud 2016, s.2.

⁵⁴⁵ Frode Færøy, *Fiende eller forbundsfelle? Norske hjemmefront- og eksilorganers forhold til den kommunistiske motstandsbevegelsen (1942–1945)*, avhandling for graden dr.philos. 2015, Det humanistiske fakultet: Universitetet i Oslo, s. 158.

⁵⁴⁶ Borgersrud 2016, s.16.

⁵⁴⁷ En nærmere presentasjon og drøfting av det norsk-sovjetiske militærsamarbeid finnes i kapittelet «Utefront».

agenter og deres familier etter krigen for så å true dem, med utgangspunkt i troskapseder og taushetsløfter, til å innlede seg på spionasje for Storbritannia. Historikerprosjektet mener at dette og andre nevnte forhold gjør det særdeles vanskelig å gjøre en direkte sammenligning mellom partisaner og SOE/SIS.⁵⁴⁸

Det hevdes også at det var det ulovlige etterretningssamarbeidet mellom AP, POT og den militære etterretnings- og sikkerhetstjenesten, som førte til spionasjedommene på 1950-tallet, og til at partisanene og andre kommunistiske motstandsbevegelser ble marginalisert og tilsidesatt i etterkrigstiden.⁵⁴⁹ På den annen side var det først med avhopperen Pavlovs ankomst til Norge, med en rekke agentnavn fra NKVD-arkivet i Murmansk innsydd i pengepungen, at overvåkingen for alvor ble klar over at det foregikk en omfattende etterretningsvirksomhet i grenseområdene. Avhør av en rekke personer avdekket at omfanget av vervevirksomheten i frigjøringsdagene var mer omfattende enn det man tidligere hadde antatt. Flere oppgav at de hadde latt seg verve av sovjetisk etterretningstjeneste.⁵⁵⁰ Det var også disse sakene som ettertrykkelig satte sovjetfarermiljøet på kartet for POT.⁵⁵¹ Med et stort antall bøker, artikler og reportasjer i lyd- og bildemedier i hele etterkrigstiden, er det også vanskelig å se at historien om partisanene er fortrenget.

Det er funnet få spor av kommunistene i arkivene som omhandler dekorering etter krigen, men det var brevveksling om temaet mellom Forsvarsdepartementet og NKP. Som beskrevet i kapittelet om militær motstand, sendte NKP forslag om dekorering post mortem for å kjempe og falle for Norges sak. Enkelte falske partisaner er på listen. Vi har ikke funnet noe svar på departementets krav om flere opplysninger.

Etter krigen ble det etter hvert klart for norske myndigheter at virksomheten hadde funnet sted, og at den hadde hatt et visst omfang. Noe ble også kjent under krigen, blant annet fortalt

⁵⁴⁸ Om norske myndigheters forhold til sovjetiske etterretningstjenester, se Færoy 2015, s. 186–189, særlig note 672.

⁵⁴⁹ Bjørklund 2016, s. 54. Han viser her blant annet til Lund-kommisjonens rapport, s. 524. Den oppgitte siden handler imidlertid om noe helt annet, nemlig sammenhengen mellom registrerte opplysninger og norske sjøfolk som ble nektet adgang til USA.

⁵⁵⁰ Se for eksempel mappene 101.20/d.68, 10.211/d.93, 17.142/d.75, 8437, 8491, 10.210/d.52, 10.212/d.64, 7004, 4350, 6418, 10.211/d.91, 17.227/d.97, 10.211/d.79, 17.302/d.76, 5890, 10.211/d.69, 7668, 8882, 10.210/d.64, 10.207/d.10, 5825, 10.211/d.63, 8847 og 10.210/d.61. Disse er noen av sakene som omhandler personer som enten er oppgitt å ha blitt vervet, som selv har innrømmet å ha blitt vervet eller som har fortalt at de ble forsøkt vervet, men takket nei. Antall vervede og forsøkt vervede som er funnet i kildene hittil er beskrevet over.

⁵⁵¹ PST, mappe 7618.

ved de tidligere nevnte avhørene i Sverige, og av en av lederne i NKP, Henry Kristiansen.⁵⁵² Etter som den kalde krigen skred frem, og informasjon om de mange vervingsforsøkene og fordekke møtene mellom tidligere partisaner, partisanhjelpere og sovjetisk etterretningspersonell ble kjent, ble disse miljøene utsatt for økt oppmerksomhet fra Politiets overvåkingstjeneste.

Tjenesten som radioagent, i provisoriske huler, i månedsvis langs den treløse, værharde Finnmarkskysten, var noe av det hardeste nordmenn deltok i under andre verdenskrig. En innsats som altså ikke ble anerkjent av norske myndigheter. Ikke før etter kongens kransnedleggelse på monumentet over falne partisaner i Kiberg i 1983, ble de da gjenlevende partisanene tildelt Deltagermedaljen som anerkjennelse for innsatsen.⁵⁵³ Mange oppfattet kongens tale ved monumentet i Kiberg i 1992, hvor partisanene fikk en unnskyldning fra norske myndigheter for den behandling de hadde fått, som den endelige oppreisningen.

Historien om partisanene i Finnmark, herunder historien om deres etterkrigstid, er kompleks og mangslungen. Med den nærmest totale mangel på samtidige, førstehånds kilder, er det vanskelig å finne ut hva hver enkelt partisan faktisk gjorde under krigen. Forholdene etter krigen var slik at de fleste tidligere partisaner aldri fortalte hva de hadde vært med på. De som gjorde det, ventet oftest til mange år etter krigen. Det er imidlertid hevet over tvil at mange opplevde en betydelig belastning som følge av overvåkingen, tidligere trosfeller og presset fra sovjetiske etterretnings tjenester, og at de fleste hadde rent mel i posen. Mange hadde også mistet familiemedlemmer. En tidligere partisan sa på 1980-tallet at det i Finnmark etter krigen var blandede følelser. Noen mente at de illegale turene fra Sovjetunionen ble tatt ille opp av befolkningen, fordi de mente at turene bare medvirket til å påføre sivilbefolkningen store lidelser og skader. Han mente at det var en viktig årsak til at tidligere partisaner ikke turte å fortelle om sine opplevelser.⁵⁵⁴

Uavhengig av hvilken forklaring som i dag legges til grunn for manglende krigsdekorasjoner til partisanene vil man, dersom man velger å vurdere dekorering, konfronteres med fravær av sikker dokumentasjon. Det vil medføre at man i praksis dekorerer noen uten å vite hva de har

⁵⁵² Aksel Zachariassen, *Spennende år: fra krig til krig med ord og penn*, Oslo: Tiden, 1978, s. 45; s. 189.

⁵⁵³ I likhet med flere av de andre deltagermedaljene som ble tildelt etter andre verdenskrig, ble også disse sendt i posten. Dette har man i ettertid forstått var svært uheldig. Henriksen og Weber 2015, s. 24.

⁵⁵⁴ RA, JD, Innsynsutvalget, sak 2002/01514.

gjort. I grovt, vedkommende reiste til Sovjetunionen, fikk opplæring og var deretter på oppdrag, det kan vi fastslå med stor grad av sannsynlighet. Men hva vedkommende faktisk gjorde under oppdragene, vet vi ikke. Samtidig har tidligere partisaner fortalt om så mange graverende hendelser som andre partisaner var med på, at det er en betydelig risiko for å dekorere noen som absolutt ikke skulle vært dekorert. I praksis blir opplysninger som gis av en partisan om en annen mange år etter krigen, å betrakte som rykter. Når vi også vet at det var meget sterke konflikter i partisan- og sovjetfarermiljøet, så blir det svært problematisk å sette sammen en detaljert historie som kan gi grunnlag for dekorering.

Finnmarks frigjøring

Den følgende fremstilling redegjør for frigjøringen av Finnmark vinteren 1944–45 med vekt på det norske bidraget. Avdelingenes forhistorie eller operasjonens strategiske ramme er ikke en del av denne historien. Hensikten er å undersøke om de nordmenn som deltok i Finnmark er tildelt norske krigsdekorasjoner i samsvar med sin innsats. Det har ved flere anledninger i tiårene etter krigen vært stilt spørsmål ved hvorvidt disse veteranene er hedret som fortjent. En del av spørsmålet er om innsats i Nord-Norge har vært oversett.

I mai 1944 inngikk Storbritannia, USA, Sovjetunionen og Norge en avtale som regulerte forhold vedrørende avslutningen av krigen i Norge.⁵⁵⁵ Den finsk-russiske våpenstillstanden 4. september samme år medførte at de tyske styrkene måtte trekke seg tilbake. Planen var å oppgi terrenget så langt vest som til Lyngen i Troms. Den tyske retretten fra Finland gjennom Finnmark begynte i september 1944. I oktober åpnet Den røde armé en offensiv mot vest. Sovjetiske styrker krysset grensen til Norge flere steder i oktober 1944.⁵⁵⁶ Kirkenes ble tatt den 25. Under den tyske tilbaketrekkingen ble den brente jords taktikk benyttet, med blant annet tvangsevakuering av sivile. Siste gang sovjetiske og tyske styrker var i kamp var i Tanadalen 6. november 1944. Deretter var det ingen kontakt mellom sovjetiske og tyske tropper i Finnmark.⁵⁵⁷ Den røde armé rykket ikke lenger vest enn Tanadalen.

18. oktober aksepterte russerne mottak av norske styrker. De første norske avdelingene kom i november.⁵⁵⁸ Oppdraget var å delta i befrielsen av Nord-Norge sammen med sovjetiske styrker. Tyskerne var på retrett og etterlot seg et område norske avdelinger patruljerte. I tillegg drev de norske avdelingene grensevakthold og sikring. Støtte til reetablering av

⁵⁵⁵ Sven G. Holtsmark, «Om den Røde hær rykker inn i Norge...: Spørsmålet om sovjetisk deltagelse i frigjøringen av Norge, 1941-1944», i Fagertun, Fredrik (red.), *Krig og frigjøring i Nord*, Stamsund: Orkana akademisk, 2015, s. 19. De tre såkalte jurisdiksjonsavtalene var bilaterale, slik at det forelå tre avtaler, som ble signert samtidig.

⁵⁵⁶ 18. oktober krysset 1. bataljon av 253. infanteriregiment, 45. infanteridivisjon, Lars Gyllenhaal og James F. Gebhardt, *Slaget om Nordkalotten: Sveriges roll i tyska och allierade operationer i norr*, Lund: Historiska Media, 1999, s. 103.

⁵⁵⁷ Den tyske 20. armé hadde ca. 22 000 falne, sårede og savnede, russerne mistet 15 773 iflg. Harald Sandvik, *Frigjøringen av Finnmark 1944–1945*, Oslo: Forsvarets krigshistoriske avdeling, 1975, s. 217.

⁵⁵⁸ Foruten Bergkompani 2 av Den norske brigade besto kontingenten av Den Norske Militærmisjon til Russland (NMMR), Avsnittskommando Finnmark (AKF), Marineavsnittskommando Kirkenes (MAK), én magasingruppe, én hygienisk enhet og Civil Affairs-personell (CA). Plass om bord på krysseren *Berwick* begrenset styrken til 280 mann. Om bord på to passasjerskip som fulgte konvoien til Murmansk var det sovjetrussiske krigsfanger, frigjort av allierte styrker på kontinentet. Det har vært reist kritikk mot at det ikke ble fraktet materiell til Bergkp. 2 eller forsyninger til nødstedte sivile i stedet.

sivilsamfunnet var en viktig del av oppdraget. Norske patruljer var involvert i enkelte trefninger med tyskerne, også med tap av menneskeliv på begge sider.⁵⁵⁹ Den største belastningen var likevel minefaren og det fysiske slitet. Fram til 6. februar 1945 sto norske styrker under sovjetisk kontroll. Da overtok Distriktskommando Finnmark (DKF) under oberst A.D. Dahl. DKF kom til å bestå av nær 3 000 mann. Foruten Bergkompani 2 fra den norske brigaden i Storbritannia, deltok polititropper utdannet i Sverige og lokalt mobiliserte og innkalte styrker. Den siste sovjetiske soldat forlot norsk territorium 25. september 1945.⁵⁶⁰

Bergkompani 2

Den norske styrkens operative element innledningsvis var Bergkompani 2 som ankom per kjøl fra Skottland via Sovjetunionen. Sjef for avdelingen var major Sturla Rongstad. Kompaniet besto av elleve offiserer og 222 sersjanter, korporaler og menige. Plassmangel om bord på det britiske krigsskipet som transporterte dem, gjorde at ingen kjøretøyer eller hester ble sendt med. Kompaniet var heller ikke komplett personellmessig.⁵⁶¹ 6. november ankom kompaniet Murmansk, og det nådde Kirkenes den 11. Bergkompani 2 gjorde rekognoserings- og oppklaringsoppdrag for den sovjetiske divisjonen avdelingen var underlagt. Sjefen for den norske styrken i Finnmark skrev i sin første rapport: «Som forholdene har utviklet seg har norske styrker hittil ikke deltatt i gjenerobringen av Finnmark. Dette er nasjonalt sett et beklagelig faktum som forhåpentlig ikke medfører varige nasjonalpolitiske konsekvenser.»⁵⁶² At det var et norsk kompani i området var i hovedsak av symbolsk betydning, selv om oppdragene var reelle nok.⁵⁶³

Bergkompani 2 gjennomførte sine oppdrag ved hjelp av patruljer opp til tropps størrelse.⁵⁶⁴ De oppklarte områdene Tana mot Karasjok, Kautokeino, Masi, Alta, Repparfjord og Ytre Porsanger. Også stridspatruljer ble gjennomført, uten at tyskerne ble påført tap av betydning. Lokale kjentmenn ble tilknyttet kompaniet etter ankomsten til Finnmark. Disse virket som veivisere, og informerte om tyske anlegg og bevegelser.⁵⁶⁵ Operasjonene var svært krevende.

⁵⁵⁹ Referansegrupped medlem Arvid Petterson mener at det ikke var trefninger, men kamper, jf. påskrift på første utkast av leveranse II.

⁵⁶⁰ Gyllenhaal og Gebhardt, *Slaget om Nordkalotten*, s. 177.

⁵⁶¹ Bergkompaniene var organisert for å operere utenfor bataljonsforband og hadde oppsetningsplan på 280 mann.

⁵⁶² Harald Sandvik, *Frigjoringen av Finnmark 1944–1945*, Oslo: Forsvarets krigshistoriske avdeling, 1975, s. 63.

⁵⁶³ Eitinger et al., *Krigsskader*, s.129.

⁵⁶⁴ NOU 1998: 12 *Alta bataljon* lister 16 oppklarings- og stridspatruljer 28. november 1944–6. februar 1945, <http://www.regjeringen.no/nb/dep/hod/dok/nouer/1998/nou-1998-12/26/5.html?id=375556>, lest 20. mai 2016.

⁵⁶⁵ «Bergkompaniet – aktivitet i Finnmark 1944/45: finnmarkingenenes deltakelse og plass i kompaniet», *Krigsinvaliden*, 4/2011, s. 47–48.

Mangelen på egnede transportmidler førte til at alt utstyr måtte bringes fram med muskelkraft, der hvor sjøtransport ikke kunne benyttes. Sivile bisto md transport på kløv og med reinsdyr. Værforholdene var en belastning, ødelagte veier og tyskernes utstrakte bruk av miner gjorde tjenesten vanskelig.⁵⁶⁶ NOU 1998: 12 *Alta bataljon* konkluderer med at det var det fysiske slitet som særpreget Bergkompani 2s innsats i Finnmark vinteren 1944–45.

Bergkompani 2 hadde fire falne; tre i trefninger med tyskere og én under minerydding. Tolv mann ble tatt til fange under patruljesammenstøt.

Dekorering av Bergkompani 2

Major Sturla Rongstad uttalte følgende i forbindelse med forslag til dekorering:

Som kompanisjef vil jeg uttale at det har vært meget vanskelig å ta ut patruljer og mannskaper til dekorasjon da alle, uten unntagelse, har båret sin del av krigens anstrengelser. Særlig de 3 første månedene da vi taktisk sorterte under russisk overkommando. Så vel geværtroppene som tung tropps personell har alle hatt krevende og anstrengende patruljer hvor kravet til den enkelte mann har vært enormt. Det kan nevnes at i tiden fra 27/11 – 1944 til 3/3 – 1945 hadde kompaniet ute 29 kamp og oppklaringspatruljer. [...] Når jeg i dag ser tilbake på de vanskeligheter og mange ganger fortvilete forhold vi kjempet under er det med berettiget stolthet, og jeg ber mine militære overordnede gi kompaniets personell, uten undtagelse, den honnør vårt fedreland skylder frontsoldaten.⁵⁶⁷

Enkelte ble likevel trukket fram. Sjefen for Bergkompani 2 foreslo høsten 1945 fire av sine menn dekorert med Krigsmedaljen for «heltmodig opptreden» under oppklaringspatrulje.⁵⁶⁸

Patruljens leder var korporal Oskar Ingolf Dale, som sammen med soldat Gunnar Andolf Aspehaug falt. Dessuten besto patruljen av soldatene German Berg og Johan Melvær.

Patruljen brukte 8 timer over Porsangerfjorden fra Kjæs til Smørfjord, men kom over i god kondisjon. Om natten gikk den over fjellet til Sortvik hvor de håpet å kunne slå seg ned i en gamme som de visste var der, men da de kom i nærheten av denne så de lys fra vinduene. De snek seg ned mot stranden for derfra å undersøke bedre hva slags folk som befant seg i gammen, men da de fra denne kant nærmet seg den, ble det åpnet ild mot dem. De gikk i dekning og forsøkte å komme bort til en liten kolle i nærheten, men ble forhindret fra dette da ca. 15 mann kom springende mot dem og de måtte oppta ildkamp. De fikk nå ild på seg fra begge sider. Aspehaug og Melvær klarte å komme i stilling på kollen mens Dale og Berg lå litt lenger ned mot stranden. – De ble nå omringet og hadde sjøen i ryggen. Tyskerne hadde fått

⁵⁶⁶ Sandvik, *Frigjøringen av Finnmark*. Framstillingen av bergkompaniets innsats finnes også i Eystein Fjærli, *Den norske hær i Storbritannia 1940–1945*, Oslo: Tanum Norli, 1982, s. 161–169.

⁵⁶⁷ Hærens overkommando, sakarkiv diverse, boks 951, 1. bataljon til DKF, «Påskjønnelse av særlige fortjenester under felttoget i Finnmark», 24. mai 1945.

⁵⁶⁸ Kgl.res. nr. 87 av 16. november 1945 Om tildeling av KRIGSMEDALJEN til 4 mann i hæren. Forslaget ble sendt inn senere enn de andre forslagene fra Finnmarks frigjøring fordi hendelsen lenge var ukjent for kompanisjefen. RA, KDK, eske 49.

mg'er i stilling. Dale og Berg sprang langs stranden for å finne bedre dekning og forsøkte å nå bort til en annen høyde ca. 30 meter bortenfor. Fiendens ild var nå meget intens da de hadde 26-27 mann mot seg. Korporal Dale ble drept med et skudd gjennom hodet. Mens dette hendte angrep fienden i venstre flanke mot Aspehaug og Melvær. Aspehaug som lå litt framfor Melvær opphørte skytingen, og på spørsmål fra Melvær hvorfor han ikke lenger skjøt svarte Aspehaug at han ikke klarte mer da han var såret på 3 steder og en kort stund etterpå døde han. Melvær skjøt så lenge han hadde ammunisjon i geværet, men deretter ble situasjonen så håpløs at han overga seg sammen med Berg.⁵⁶⁹

Patruljen drepte to tyskere og såret en norsk SS-mann som de to overlevende måtte slepe over fjellet til Repparfjord.⁵⁷⁰

Forsvarsdepartementet innstilte på at de fire skulle tildeles Krigsmedaljen for «å ha vist mot og tapperhet under kamp med overlegne fiendtlige styrker i Finnmark den 1/2 -1945.»⁵⁷¹ For Dale og Aspehaug er tildelingen post mortem. Forsvarsdepartementets oversikt over krigsdekorering for innsats under andre verdenskrig viser at disse to i tillegg er tildelt stjerne til Krigsmedaljen 8. mars 1946 for å ha «kjempet i de norske væpnede styrker og falt for Norges sak.»

Korporal Kolbjørn Bolstad falt i en trefning med tyskerne i Indre Billefjord 7. februar 1945. Han er tildelt Krigsmedaljen post mortem for å kjempe og falle for Norges sak.

1. bataljon/DKF ble dannet i februar 1945 av bergkompaniet og rikspolitikompagniene 1 og 2.⁵⁷² Major Rongstad var bataljonssjef. Han er tildelt St. Olavsmedaljen med ekegren for «personlig innsats for Norge under krigen ved på en utmerket måte å ha ledet norske hærstyrker under felttoget i Finnmark 1944-45».⁵⁷³

Polititroppene

To rikspolitikompagnier og én feltbataljon av reservepolitiet deltok i frigjøringen av Finnmark.⁵⁷⁴ Styrken utgjorde omtrent 800 mann. Den ble fløyet fra Kallax i Sverige til Høybuktnoen i tiden januar til mars 1945 av en amerikansk flyavdeling under ledelse av

⁵⁶⁹ Kgl.res. nr. 87 av 16. november 1945.

⁵⁷⁰ Kgl.res. nr. 87 av 16. november 1945.

⁵⁷¹ Kgl.res. nr. 87 av 16. november 1945.

⁵⁷² Bataljonen besto pr. 8. mai 1945 av 505 mann og utgjorde sammen med 2. bataljon/DKF (reservepolitibataljon) og Varanger feltbataljon DKFs operative element, Trygve Andersen, *Finnmark landforsvar 1944-94*, Alta: Finnmark landforsvar, 1994, s. 128.

⁵⁷³ RA, FD, KDK, skap.

⁵⁷⁴ Polititroppene inklusiv et feltsykehus ble overført til Finnmark i januar-februar 1945, *Stortingsforhandlinger 1949 sjette del, B Innstillinger til Odelstinget og Lagtinget. Innst. O. IX – 1949*, s. 37; Rikspolitikompagniene var på ca. 150 mann hver. Feltsykehus F besto av ca. 30 mann, Sandvik, *Frigjøringen av Finnmark*, s. 111.

oberst Bernt Balchen.⁵⁷⁵ Polititroppene utførte vakt- og patruljetjeneste i Kirkenes, Høybuktdalen, Pasvikdalen og Neiden. Patruljer langs grensene til Sovjetunionen og Finland var en del av oppdraget. To reservepolitikompagner tok seg via Karesuando i Sverige til Kautokeino.

Polititroppene løste sine oppdrag i et militært vakuum mellom retirerende tyskere og sovjetrussere som stanset sin framrykking øst i Finnmark. Det var vakthold, fysisk slit og monotoni som preget tjenesten, ikke kamp med tyskere. De som deltok opplevde tjenesten som krevende. Polititroppene hadde ingen falne i kamp. 22 mann omkom på stedet eller av skadene etter mineulykken i Karasjok 1. mai 1945.⁵⁷⁶

De har uttrykt at deres innsats ikke er verdsatt.⁵⁷⁷ De har kalt seg «De glemte bataljoner». Sjefen for Hæren mintes i 1968 de nordmenn og svensker som skapte Polititroppene. «Etter krigen lå Forsvaret med brukket rygg, og Hæren måtte bygges opp igjen. Polititroppene ble et av de fundamenter vår gjenreiste hær ble bygget på.»⁵⁷⁸ Fire av polititroppenes kompanisjefer ble foreslått dekorert. Alle ble avslått.⁵⁷⁹

Mineulykken i Karasjok

1. mai 1945 inntraff det en eksplosjon i Karasjok under demonstrasjon av en stridsvognmine for en gruppe soldater fra polititroppene.⁵⁸⁰ 18 mann ble drept på stedet mens elleve ble hardt skadet, noen av dem med livstruende skader. Førstehjelp ble gitt av sanitetspersonell, og de skadde og sårede ble plassert i Karasjok kirke. Ekstra sanitetsutstyr ble sendt via flydropp og natt til 2. mai kom en lege og en fenrik fra sanitetstroppen. Neste morgen ankom også personell fra saniteten, herunder en lege og to sykepleiere, som hadde gått på ski over uklart område fra Feltsykehus 1. Fra Stockholm kom et fly med en komplett operasjonsstue sammen

⁵⁷⁵ Oberst Bernt Balchen var amerikansk statsborger med røtter på Sørlandet. Blant andre ting var han offiser i U.S. Army Air Forces. Han er tildelt storkorset av St. Olavs Orden i 1945, mye på grunn av Operasjon KALLAX.

⁵⁷⁶ <http://finnmarkunderhakekorset.origo.no/-/bulletin/show/363004/-mai-1945-ble-22-norske-soldater-drept-i-mineulykke?ref=checkpoint>, lest 20. mai 2016.

⁵⁷⁷ Stephan Tschudi-Madsen, «Forord», i Anders Johansson, *Den glemte armé*, s. 12; Reidar A. Berg, «Polititroppene», Reidar A. Bergs nettsider, <https://sites.google.com/site/reidaraberg/home/polititroppene> lest 1. mars 2012.

⁵⁷⁸ N. Borchgrevink, *Polititroppene i Sverige 1943–1945*, Oslo: Hærens stab, 1968, s. 33.

⁵⁷⁹ De som fikk avslag var sjefen for Riks 1, kaptein Søren Prebensen, sjefen for Riks 2, kaptein Reidar Kvinge, sjefen for Kp. 2/Bn. II, kaptein Per Bach, sjefen for Kp. 3/Bn. II, kaptein Olav Tøndevold samt sjefen for detasjementet i Kautokeino, kaptein Erling Tuster. Prebensen, Kvinge, Tøndevold og Bach er registrert med «sovjet-russisk krigsmedalje»; Tuster med britisk MBE.

⁵⁸⁰ Sandvik, *Frigjøringen av Finnmark*, s. 156.

med to leger og en sykepleier. De ble sluppet ut i fallskjerm, selv om ingen av de tre fallskjermhopperne noen gang hadde hoppet i fallskjerm tidligere.⁵⁸¹

Takket være det nye utstyret ble kirken omdannet til noe som lignet et sykehus, og etter timer med operasjoner og behandling ble pasientene evakuert med fly til sykehuset i Kiruna. Av de hardt sårede døde fire samme dag som ulykken fant sted. Katastrofen krevde således 22 liv.

Sykepleierskene Aud-Aase Tetlie Henning og Else Marie Lundby er tildelt Krigsmedaljen for taperhet under redningsaksjonen etter mineulykken i Karasjok. De «gikk 110 km på ski over minelagt område for å komme frem og tilbake».⁵⁸² I samme forbindelse er oberst dr. Carl Semb, kaptein dr. Hjalmar Wergeland og militær sykepleierske Ella Lundberg (Krogh) tildelt Haakon VII's Frihetsmedalje for på en fortjenstfull måte å ha deltatt i hjelpeaksjonen. De som mistet livet i mineulykken i Karasjok er ikke tildelt Krigsmedaljen post mortem for å kjempe og falle for Norges sak.⁵⁸³

Varanger bataljon – mobiliserte og nyoppsatte tropper

Oberst A.D. Dahl var av Forsvarets overkommando i London bemyndiget å kalle inn øvede vernepliktige i Finnmark.⁵⁸⁴ Da han ankom Kirkenes var imidlertid lokale krefter allerede i gang med å organisere det som skulle bli Varanger bataljons 3. kompani.⁵⁸⁵ Arbeidet med å organisere, utdanne og bevæpne nyoppsatte avdelinger foregikk hele tiden. Våpen ble i noen grad levert av Sovjetunionen. I midten av desember 1944 ankom om lag 30 av Hærens kadrebefal fra Storbritannia, blant dem en utskrivingsnemnd. Innkallingsordre gikk ut til befall og mannskaper i Varanger bataljon. I mai 1945 besto Varanger feltbataljon av nær 800 mann.

31. januar 1945 utstedte distriktskommandosjefen direktiv for en operasjon som skulle opprette en base i Skoganvarre og sammendra en norsk styrke for videre operasjoner. De skulle også oppklare gjenværende lokalbefolknings forhold, bringe på det rene gjenværende

⁵⁸¹ <http://www.nrk.no/sapmi/ella-kom-som-en-reddende-engel-1.12346694>, lest 19. mai 2016.

⁵⁸² RA, FD, ordinært arkiv, referatprotokoller, 1949.

⁵⁸³ Feltbataljon V av Reservepolitiet løste vaktoppdrag i Troms fra mai 1945. Avdelingen mistet fire mann (to i mineulykke i Nordreisa, én ved drukning i Reisa og én i sprengningsulykke på Lyngseidet), *Feltbataljon V og dens saga*. Oslo: Fabritius, 1946, s. 9. Disse er ikke tildelt Krigsmedaljen post mortem for å kjempe og falle for Norges sak. Sanitetsfenrik Ingulf Utheim Medbø fikk Krigsmedaljen for «fortjenstfull innsats etter mineulykken i Nordreisa den 16. mai 1945 da han til tross for at han selv var såret, ga sine doende kamerater den best mulige legebehandling.» Kgl.res. nr. 321 av 21. desember 1945.

⁵⁸⁴ Sandvik, *Frigjeringen av Finnmark*, s. 49–50.

⁵⁸⁵ Sandvik, *Frigjeringen av Finnmark*, s. 58.

befal og mannskaper av Alta bataljon, rydde miner, reparere den permanente telefonlinjen Valjok–Skoganvarre (ca. 50 km utenfor vei med weasel, hest og rein) og om mulig gjøre overfall på tyske patruljer.⁵⁸⁶ «X-Y-gruppen» under sjef Kp. 1/Varanger bataljon, kaptein Ove S. Førde ble etablert for oppdraget. Foruten Førdes kompani besto gruppen av Rikspolitikompani 2 (Riks 2), pionerlag, forsyningslag og linjelag.

Da Bergkompaniet kom under norsk kommando 6. februar, ble operasjonen utvidet til en bataljonsgruppe bestående av Bergkp. 2, Riks 2 og Kp. 1/Varanger bataljon med bergkompanisjefen som bataljonssjef. Et fremskutt vaktlag var på plass i Skoganvarre tidlig i februar, men på grunn av store avstander, vanskelig føre og få transportmidler, var styrken samlet først 14. mars. Et angrep på fiendtlige styrker i traktene Repparfjord–Alta skulle avslutte operasjonen, men det lot seg ikke gjennomføre. En patrulje på 20 mann støtte 18. april på en tysk patrulje ved Repfjellet i Alta. Trefningen medførte seks falne og tre sårede tyskere. Kp. 1 hadde to hardt sårede.

99 mann fra Kp. 1/Varanger bataljon ble foreslått dekorert; fem offiserer, fire sersjanter og 90 korporaler og menige.⁵⁸⁷ Bare kompanisjefen, kaptein Ove Sigmund Førde er dekorert. Han mottok St. Olavsmedaljen med ekegren for «personlig innsats for Norge under krigen ved på en utmerket måte å ha ledet norske hærstyrker under felttoget i Finnmark 1944-45.»⁵⁸⁸

Støtte til sivilbefolkningen

Major John Giæver tjenestegjorde som én av to *Civil Affairs*-representanter i militærmisjonen som kom til Finnmark i november 1944. Han er dekorert med St. Olavsmedaljen med ekegren for sin innsats for sivilbefolkningen. I Forsvarsdepartementets skriv til St. Olavsmedaljens kanselli heter det at major Giæver ble «stillet til rådighet for fylkesmannen for å hjelpe til med gjenopprettelsen av siviladministrasjonen. De mange og forskjelligartede oppdrag han fikk pålagt seg ble alle gjennomført med fremrakende dyktighet og aldri sviktende pågangsmot.»⁵⁸⁹ Giæver foreslo at sivile som støttet ham, skulle motta Deltagermedaljen. Forsvarsdepartementet fant dette å være i strid med medaljens statutter. Man innså likevel at

⁵⁸⁶ Sandvik, *Frigjøringen av Finnmark 1944–1945*, s. 144–45. Weasel er et militært beltegående kjøretøy. Det har åpen kupé.

⁵⁸⁷ RA, KDK, eske 49.

⁵⁸⁸ RA, FD, KDK, skap.

⁵⁸⁹ RA, KDK, FD til St. Olavsmedaljens kanselli. «St. Olavs Medaljen m/Ekegren til major Giæver», 19. juni 1948.

anerkjennelse av innsatsen fra «lappene og andre sivile nordpå» ville være fornuftig og anbefalte distriktskommandoen å utferdige «personlige, offisielle takkeskriv».⁵⁹⁰

Kapteinløytnant Hartvig Sverdrup gjennomførte i mars–april 1945 en ekspedisjon fra det frigjorte Finnmark til Lofoten for å skaffe flere fiskeskøyter.⁵⁹¹ Operasjonen var vellykket; 21 fartøyer forlot tyskokkupert område og bidro senere i Finnmark. Sverdrup fikk St. Olavsmedaljen med ekegren for oppdraget. Mannskapet på M/S Havørn, ni mann fra Marinen, fikk Krigsmedaljen. Etter forslag fra Sjøforsvarets overkommando ble tre sivile dekorert med Haakon VIIIs Frihetsmedalje for sitt bidrag.⁵⁹²

Alfred Meyer Henningsen var adjutant ved oberst A.D. Dahls stab. Han gjorde «flere dristige rekognoseringsturer bak tyskernes linjer i tiden desember 1944 – februar 1945.»⁵⁹³ Sammen med sitt skøytemannskap på tre mann ble han tatt til fange av tyskerne under et oppdrag til Sortvik i februar 1945. Henningsen ble skutt i begge armene. Fangenskapet medførte store fysiske belastninger idet han bl.a. måtte forflytte seg over store avstander uten ski i dyp sno. Henningsen mottok St. Olavsmedaljen med ekegren for «personlig innsats for Norge under felttoget i Finnmark vinteren 44-45, da løytnanten med mot og dyktighet ledet flere oppklarings ekspedisjoner til områder hvor fienden ennå herjet.»⁵⁹⁴ Johan Eilertsen og Ragnvald Jensen, begge sivile, var mannskaper på skøyta løytnant Henningsen brukte. De fikk Krigsmedaljen post mortem for å ha «kjempet i væpnede norske styrker og falt.»⁵⁹⁵ Erling Larsen, som overlevde trefningen og fangenskapet, er ikke dekorert. Korporalene Reidar Amundsen og Kåre Karlsen var patruljemannskaper hos løytnant Henningsen ved flere oppdrag. Distriktskommandosjefen, oberst A.D. Dahl foreslo Amundsen og Karlsen tildelt St. Olavsmedaljen med ekegren.⁵⁹⁶ Det ser ut til at A.D. Dahls forslag ikke er tatt til følge.

⁵⁹⁰ FD, KDK til H.O.K., «Ad sivile hjelpesmenn i Finnmark», 18. mars 1948.

⁵⁹¹ Ikke å forveksle med oberstløytnant Einar Sverdrup som fikk Krigskorset med sverd post mortem og Krigsmedaljen post mortem for operasjonen til Spitsbergen som skulle sikre kullgruvene mot tysk anvendelse.

⁵⁹² De tre sivile som fikk Haakon VIIIs Frihetsmedalje var: Leif Johansen, Holger Larsen og Oddvar Rostad. S.O.K. mente for øvrig at krigsmedaljene til «Havørns» faste besetning ikke skulle regnes under Finnmarks frigjøring, RA, KDK, eske 49, Egeberg-Holmsen til gen Backer, 3. oktober 1949.

⁵⁹³ RA, KDK, eske 49, DKN til H.O.K.?, «Forslag til belønning», 6. februar 1946.

⁵⁹⁴ RA, KDK, eske 49.

⁵⁹⁵ RA, statsrådsprotokoll 30. april 1948; FDs referatprotokoll 30. april 1948.

⁵⁹⁶ RA, KDK, eske 49, DKN til H.O.K.?, «Forslag til belønning», 6. februar 1946.

Sørøya

Sørøya ligger utenfor Hammerfest. Den er Norges fjerde største øy, med et areal på over 800 km² med et terreng godt egnet til å skjule seg. Frem til midten av november 1944 fikk de som hadde søkt tilflukt der være i fred for tyske aksjoner, men da begynte tyske soldater å brenne bebyggelsen, slakte husdyra og tvangsevakuere befolkningen.⁵⁹⁷ Mer enn 1 000 menn, kvinner og barn levde i skjul på øya vinteren 1944/45. Disse flyktningene etablerte seg under vanskelige forhold og gjemte seg i huler og jordhytter. Imens fortsatte de tyske operasjonene.

I begynnelsen av januar 1945 ble det etablert kontakt mellom flyktningene på Sørøya og oberstløytnant overlege Gunnar Johnson.⁵⁹⁸ I sitt møte med Johnson kunne flyktningene fra Sørøya fortelle om tyske ødeleggelser og tvangsevakuering, men også om de mange som fremdeles gjemte seg på øya under vanskelige forhold. Johnson fikk i oppdrag å organisere en unnsetningsekspedisjon.⁵⁹⁹ Løytnant Per Edvard Danielsen fra Marineavsnittskommando Kirkenes ble ekspedisjonens leder. Han skulle bistå sivilbefolkningen, evakuere ikke stridsdyktige og ekspedere tilgjengelige skøyter østover.⁶⁰⁰ En styrke ble organisert, og i tre skøyter ankom ekspedisjonen Sørøya 26. januar.⁶⁰¹ Innrulling av frivillige ble straks iverksatt.⁶⁰² Videre ble det igangsatt reparasjoner av skøyter og utdeling av forsyninger til befolkningen. Planen var at skøytene skulle brukes til å evakuere folk fra Sørøya østover til Kirkenes. Johnson fikk vite at «den tyske marine så å si daglig gjorde landgang på øya, hvor de brente og herjet».⁶⁰³ Planen ble gjennomført, og et par hundre flyktninger ble sendt i sikkerhet med fiskeskøyter.

5. februar ble kaptein i Kystartilleriet Johan Godø beordret som ny sjef for Sørøya-ekspedisjonen. Da han ankom Sørøya 9. februar, var det fortsatt om lag 800 sivile nordmenn som behøvde forsyninger eller evakuering. Mer enn 500 sivile nordmenn ble hentet 15. februar og brakt til Storbritannia av Royal Navy. Kaptein Johan Godø og en gruppe soldater

⁵⁹⁷ Nielsen, Reidar, *Folket i hulene: en beretning om de dramatiske hendingene på Sørøya 1944/45*, Oslo: Tiden, 1976, s. 33–35; s. 64.

⁵⁹⁸ Nielsen, *Folket i hulene*, s. 108–109; Reidar Nielsen, *Brennende vinter*, Hammerfest: G. Hagens Forlag, 1998, s. 134.

⁵⁹⁹ Sandvik, *Frigjoringen av Finnmark*, s. 137; Kristian Husvik Skancke, «Redningsoperasjonen på Sørøya: bakgrunn og strategisk kontekst», masteroppgave i historie, Universitetet i Tromsø, 2010, s. 43.

⁶⁰⁰ Sandvik, *Frigjoringen av Finnmark*, s. 137.

⁶⁰¹ Nielsen, *Brennende vinter*, s. 135; Erik Anker Steen, *Marinens operasjoner fra baser i Storbritannia m.v., 2. del: fra januar 1944 til juni 1945*, bd. 6, *Norges sjøkrig 1940–1945*, Oslo: FKA, 1969, s. 401.

⁶⁰² RAFA-2017, *Rapport fra Sorøia*, 29. januar 1945, boks 222, FKA.

⁶⁰³ RAFA-1949, *Rapport fra Militærmisjonen til Russland og Distriktskommando Finnmark*, juni 1946, boks 42, Den norske militærmisjon til Russland. Avsnittskommando Finnmark. Distriktskommando Finnmark.

fra Militærmisjonen ble værende sammen med en styrke som etter hvert besto av 81 frivillige menn og kvinner.⁶⁰⁴ Av de frivillige var 50 i uniform, resten i sivile klær, men med våpen.⁶⁰⁵ De kvinnelige frivillige er i flere fremstillinger omtalt som «lotter», men følgende utdrag fra en bok utgitt av tre norske offiserer som tjenestegjorde på øya gir et annet inntrykk:⁶⁰⁶

Ellers ble alle soldatene samlet i Børfjord. De hadde vært ivrige til å melde seg. Depotet var nesten tomt for uniformer, bare litt utstyr ble holdt tilbake for reserve. Skøytefolkene fikk seg uniformer og jentene måtte også ha soldatklær. Det hjalp bra, de følte seg sikrere og tryggere. Dette her var bedre enn å dra vestover med destroyerne. Her ute på øya var de friere. På utpostene ble det aldri så meget tøys med reglementer, papirer og slikt.⁶⁰⁷

En serie fotografier tatt av løytnant Ole F. Backer under oppholdet på Sørøya bekrefter at kvinner fikk utdelt både uniformer og våpen.⁶⁰⁸

Flere trefninger fant sted mellom den norske styrken og tyske patruljer. En av disse inntraff 5. mars, da tre tyske forpostbåter kom inn Dønnesfjorden og åpnet ild mot bebyggelsen.⁶⁰⁹ To av båtene fortsatte innover mot Børfjord, mens den tredje endret kurs mot Nordfjord, hvor sju mann under løytnant Backer var gått i stilling. Her ble nærmere 50 tyske soldater satt i land. Troppen til Backer hadde oppholdt seg i et hus som nå ble beskyttet av fienden.⁶¹⁰ Mary Hustad var en del av denne troppen og har i ettertid fortalt hvordan hun opplevde det tyske angrepet: «Vi måtte ut av huset og ut av rekkevidde fra de tyske kanonene på båtene. Jeg rakk ikke å tenke. Jeg tenkte bare 'skyt, skyt',». ⁶¹¹ Under angrepet var hun trolig utstyrt med en

⁶⁰⁴ Dette inkluderte 12 til 15 menn som hadde tjenestegjort i Alta bataljon i 1940, se Ole F. Backer, Per E. Danielsen og Per Waage, *Øya i ingenmannsland*, Oslo: Aschehoug, 1946, s. 73; Sandvik, *Frigjøringen av Finnmark*, s. 141; Husby, 1995, s. 103–104. I en oversikt forfattet av kaptein Godø var følgende kvinner innrullert som k-soldater: Anna-K. Andersen (Simavik), Astrid Hansen (Bustadhamn), Mary Hustad (Sørvær), Kjellaug Krane (Husfjord), Petra Larsen (Simavik), Margit Soløy (Nordfjord), Herlaug Soløy (Nordfjord).

⁶⁰⁵ Husby, 1995, s. 103–104; I tillegg til disse tjenestegjorde minst to kvinner også i uniform på Sørøya før den britiske evakueringen. Dette var Eva Bjerknes (f. Johannesen) og Randi Møgster. De to ble senere evakuert sammen med de sivile i midten av februar, se Backer mfl., *Øya i ingenmannsland*, s. 68.

⁶⁰⁶ I boka *Øya i ingenmannsland*, som er av Danielsen, Backer og Waage, er k-soldatene omtalt som «lotter», se også Steen, *Marinens operasjoner fra baser i Storbritannia*, s. 402; Bjerknes bekreftet i et intervju i 1994 at hun og Randi Møgster ble evakuert, Ottem, Knut, *Fem år: kvinner forteller*, [Selbu]: Minnebanken, 1995, s. 91–93.

⁶⁰⁷ Backer mfl., *Øya i ingenmannsland*, s. 70.

⁶⁰⁸ Ole F. Backer, *Krigsfotografen*, Bergen: Eide, 1946. Referansegruppemedlem Arvid Petterson opplyste i påskrift på versjon I av leveranse II at lottene ikke fikk uniformer før de ankom Båtsfjord, altså etter hendelsene på Sørøya.

⁶⁰⁹ Det er i den senere tid fremkommet påstander om at norske frontkjempere i 3. SS- og Politikompani deltok i de tyske patruljene på Sørøya, se *Altaposten*, 1. oktober 2013.

⁶¹⁰ *NRK Brennpunkt*, «Hulefolket», 5. april 2011, <http://tv.nrk.no/serie/brennpunkt/MDUP11000511/05-04-2011>, lest 19. mai 2016; Nielsen, *Brennende vinter*, s. 179.

⁶¹¹ <http://www.nrk.no/fordypning/ungdomsgeriljaen-mot-tyskerne-1.7580543>, lest 19. mai 2016.

maskinpistol siden hun senere måtte gi fra seg denne til en veteran fra Alta bataljonen.⁶¹² Senere møtte Backers tropp noen av de tyske soldatene oppe i fjellet, og det kom til en trefning hvor tre tyskere falt, mens nordmennene ikke hadde tap. Etter dette stoppet tyskerne opp og trakk seg tilbake til forpostbåten, som gikk til Børfjord og sluttet seg til de to andre båtene. Alle tre åpnet ild mot bebyggelsen, men det var ingen landsetting.⁶¹³ De samlede norske tap på Sørøya var seks falne og fem sårede.⁶¹⁴ Tyskernes tap ble anslått til vel 30. Totalt ble 14 nordmenn tatt til fange.⁶¹⁵

I 1948 ble åtte k-soldater dekorert for fortjenstfull innsats under kampene på Sørøya våren 1945, tre med Haakon VIIIs Frihetsmedalje og fem med Krigsmedaljen. Begrunnelsen for dekorering av k-soldatene fra Sørøya med Krigsmedaljen lød:

De utførte all koking, brø[d]baking og ellers forefallende arbeider i leiren. De arbeidet hele tiden under de mest primitive forhold. Arbeidet utførte de presist og knirkefritt hele tiden, og med ypperlig humor. Både før kampene med fienden, mens kampene pågikk og etter, utførte de et enestående arbeide som ikke kan verdsettes høyt nok. Det utall av problemer som de løste med koking, baking og vasking under de kummerligste husforhold, og de mest slitende værforhold, belyses best ved å fortelle at ikke en eneste mannlig arbeidstime ble anvendt til ovennevnte arbeid.

De hadde full anledning til å reise til Storbritannia med engelske kryssere, men med den enestående patriotisme de var i besittelse av foretrakk de å være igjen ved avdelingen for å hjelpe til å løse de mange vanskelige oppgaver.

De måtte ofte ligge i telt, gå svære strekninger på fjellene med eller uten ski i bitende kulde og snøfokk. De måtte med andre ord tåle samme påkjenning som bare veltrenede menn kan tåle. Det gas ikke anledning til å ta hensyn til at de var kvinner. De ventet det heller ikke, men gikk inn for å greie seg selv og for å hjelpe der hvor hjelp var nødvendig.⁶¹⁶

To av begrunnelsene for Frihetsmedaljen var en forkortet utgave av samme tekst. I den siste begrunnelsen for Frihetsmedaljen ble det lagt vekt på mottakerens energiske pleie av syke og sårede. Alle mottakerne ble i innstillingen omtalt som k-soldater, men hun som ble dekorert for pleie, var i tillegg sykepleierske.⁶¹⁷

⁶¹² <http://www.nrk.no/fordypning/ungdomsgeriljaen-mot-tyskerne-1.7580543>, lest 19. mai 2016.

⁶¹³ Sandvik, *Frigjøringen av Finnmark*, s. 141; RAFA-2017, *Rapport over henningen på Sorøya etter evakuering*, 26. mars 1945, boks 222, FKA.

⁶¹⁴ Eitinger et al., *Krigsskader*, s. 141.

⁶¹⁵ De norske krigsfangene ble først transportert til Tromsø, deretter til Setermoen. Her lyktes det løytnant Per Waage og fenrik Sverre Lorentzen å rømme 26. april. Sandvik, *Frigjøringen av Finnmark*, s. 142–143; s. 220.

⁶¹⁶ RA, FD, RAFA-2355/1/A/Aa/L0008, referatprotokoll 1948, sak nr. 224, kgl.res. av 3. september 1948.

⁶¹⁷ Ifølge Godø var Ingvalda Steffensen, mottaker av Haakon VIIIs Frihetsmedalje, sykepleier ved sykehuset i Kirkenes, RA, *Rapport over lottenes innsats under Sorøya ekspedisjonen*, 20. april 1945, Marineavsnitt Kirkenes (MAK), boks 3.

Begrunnelsesteksten, slik den er gjengitt ovenfor, var i stor grad i samsvar med den rapport som kaptein Godø skrev i april 1945. Han mente at det var en plikt «å la de rette myndigheter få vite om offervilje og innsats, ytet av noen lotter som meldte seg for å hjelpe til». I rapporten omtaler kaptein Godø dem som lotter og nevner ikke at de hadde tjenestegjort i uniform og med våpen.⁶¹⁸

Oberstløytnant Gunnar Johnson fikk ekegren nr. 2 til St. Olavsmedaljen for «personlig innsats for Norge under felttoget i Finnmark vinteren 1944–45 ved på en utmerket måte å ha organisert og ledet evakueringen av den norske sivilbefolkningen i Nordkyn-halvøya, Laksefjord og Porsangerfjord og senere fra Sørøya.»⁶¹⁹

Krigsdekorasjoner for innsats under Finnmarks frigjøring

Alle involverte avdelinger ser ut til å være vurdert med tanke på dekorering. Ingen nordmenn har fått Krigskorset med sverd for innsats under Finnmarks frigjøring. Det er delt ut elleve St. Olavsmedaljer med ekegren og én ekegren nr. 2 til St. Olavsmedaljen. St. Olavsmedaljene er med to unntak tildelt offiserer, hovedsakelig for ledelse, blant annet for ledelse av evakuering fra Sørøya og andre steder. Inkludert er generalmajor A.D. Dahls St. Olavsmedalje med ekegren tildelt for hans innsats som sjef for Alta bataljon under felttoget i 1940 og hans innsats som distriktskommandosjef i Finnmark 1944–45.⁶²⁰ De to menige Bjørnnes og Jensen er tildelt sine St. Olavsmedaljer med ekegren post mortem for tapperhet. I forslaget fra S.O.K. het det blant annet: «Falt under kamp med fienden 5/3 1945 i Børfjord, Sørøy. Under kraftig fiendtlig artilleriild sprang fram fra dekning for aa hjelpe en saaret soldatkammerat. Paa tilbakeveien fikk de en fulltreffer fra kanon, og ble drept.»⁶²¹ S.O.K. innstilte Bjørnnes og Jensen til Krigskorset med sverd. Forsvarsdepartementet fant «denne dekorasjon for høy» og besluttet at de to menige skulle ha St. Olavsmedaljen med ekegren. Det var en vurdering i tråd med praksis den gangen.

⁶¹⁸ RA, *Rapport over lottenes innsats under Sørøya ekspedisjonen*, 20. april 1945, MAK, boks 3.

⁶¹⁹ RA, FD, KDK, skap. Johnsons St. Olavsmedalje med ekegren er tildelt i 1943 og har ingen tilknytning til Finnmarks frigjøring.

⁶²⁰ Teksten på diplommet lyder: «For særlig fremrakende føring av Alta bataljon under kampene i Nord-Norge 1940, og for utmerket ledelse av Distriktskommando Finnmark under frigjøringen 1944/45.» Oberst Wilhelm Faye foreslo gjennom H.O.K. A.D. Dahl tildelt Krigskorset med sverd, FD fant imidlertid den dekorasjonen for høy.

⁶²¹ RA, FD, Dek.ark., eske 2963, «Dekorering av deltagerne i kampene på Sørøya», 9. februar 1948.

Det er videre delt ut 21 krigsmedaljer. De fordeler seg med tre til offiserer og 18 til korporaler og menige; fem av de menige fikk Krigsmedaljen post mortem for å kjempe og falle for Norges sak.⁶²² Blant de menige mottakerne av Krigsmedaljen var det fem kvinner. Ingen av kvinnene falt. Videre er tre kvinner hedret med Haakon VIIIs Frihetsmedalje for innsats på Sørøya.⁶²³

I 1950 fremmet Forsvarsstaben forslag om ytterligere påskjønnelse for generalmajor A.D. Dahl.⁶²⁴ Haakon VIIIs Frihetskors kunne ha vært aktuelt, men Forsvarsdepartementet viste til at regjeringen i 1946 hadde bestemt at frihetsdekorasjoner ikke skulle tildeles nordmenn, samt at den alminnelige frist for innsending av forslag var utløpt.

Major Håkon Edland virket som stabssjef i Avsnittskommando Finnmark/Distriktskommando Finnmark. Han var foreslått dekorert, men saken ble lagt i den såkalte frihetsmappen.⁶²⁵ Edland har mottatt en sovjet-russisk krigsdekorasjon, men ingen norsk. I samme møte som Edlands forhold ble behandlet, avsto rådet ytterligere 16 forslag til dekorering.⁶²⁶

Foruten kommandokompaniets deltagelse på kontinentet 1944–45, var Finnmarks frigjøring den eneste større operasjonen avdelinger fra Hæren gjennomførte etter felttoget våren 1940. Vaktoppdrag på Island, Jan Mayen og andre steder er ikke glemt, heller ikke spesialoperasjoner på Svalbard og i Norge for øvrig. Oppdraget i Finnmark skilte seg ut i omfang og varighet. Spørsmålet om et spesielt symbol på anerkjennelse for dem som deltok, har vært reist. Sjefen for Bergkompani 2, major Sturla Rongstad, foreslo opprinnelig bare individuelle bragder dekorert. Da han ble klar over at Marinen og flyvåpnene dekorerte sitt personell etter kvantitative kriterier – bragd over tid, foreslo han at de som hadde deltatt i frigjøringen av

⁶²² Krigsmedaljen for innsats på Sørøya: Mary Hustad, Kjellaug Marie Johannessen, Gerda Kristiansen, Herlaug Marie Soløy og Margith Jakobine Soløy, kgl. res. 3. september 1948. FD omtaler kvinnene som «lotter». Videre kaptein Erling Frantzen, løytnant Peder Waage, fenrik Sverre Lorentzen, korporal Åge Jakobsen, korporal Karly Karlsen, menig Haldor Johansen, menig Sverre Johannessen, menig Odd Kleven, menig Jens Olaussen, menig Knut Paulsen, menig Andor Pedersen, kgl.res. 3. desember 1948.

⁶²³ Disse er: Anna Andersen, Petra Larsen og Ingvalda Steffensen, kgl.res. 3. september 1948.

⁶²⁴ RA, KDK, kopibok, FD til FST, «Offentlig påskjønnelse til generalmajor Arne Dagfinn Dahl, 13. februar 1950.

⁶²⁵ «Frihetsmappen» finnes omtalt i en lang rekke arkivsaker etter Krigsdekorasjonskanselliet. Det var en mappe hvor saker ble lagt der man mente en påskjønnelse var på sin plass, men hvor krigsdekorasjonene ikke kom til anvendelse. Etter regjeringens vedtak om ikke å tildele frihetsdekorasjoner til nordmenn, ser det ut til at disse sakene i stor grad ble lagt bort.

⁶²⁶ [Redacted] KDK, eske 49, Egeberg-Holmsen til gen Backer, 29. september 1949.

Finnmark i minst seks måneder skulle motta Krigsmedaljen. Hærens overkommando sa seg enig i at finnmarksoppdraget hadde stilt «store legemlige og sjelelige krav til utholdenhet, men tross dette finner man ikke å kunne anbefale en *en bloc* dekorasjon med Krigsmedaljen for alle som har deltatt i felttoget.»⁶²⁷

Forslag om kollektiv dekorering av personellet i Bergkompani 2 har senere vært fremmet flere ganger. Begrunnelsen var at den farefulle og strabasiøse tjenesten over lang tid kunne sammenlignes med grunnlaget for dekorering av krigsseilerne. Forsvarsdepartementet har ikke vært enig, og videre fremholdt at slik tildeling ville skape nye skjevheter.⁶²⁸

Distriktskommando Finnmark foreslo en operasjonsmedalje, «Finnmarksmedaljen», innført, men forslaget ble ikke tatt til følge. H.O.K. foreslo i stedet at de som fikk Deltagermedaljen for Finnmarks frigjøring kunne feste en spenne med teksten «Finnmark» på båndet. Dette ble heller ikke innført.

Det har vært påpekt at finnmarkingene som fulgte den norske regjeringen i Londons oppfordring om ikke å la seg tvangsevakuere, er helter som ikke har fått anerkjennelse som fortjent.⁶²⁹ Det ser ikke ut til at dette noen gang er vurdert for krigsdekorering.

En rekke allierte er dekorert for innsats i forbindelse med frigjøringen av Finnmark. Krigsdekorasjoner, ordner, frihetsdekorasjoner og deltagermedaljer ble benyttet. De fleste mottagerne var sovjetere, amerikanere, briter og svensker. Amerikanerne Alfred Carini og Keith N. Allen fikk begge Krigskorset med sverd post mortem for fortjenester av Norges sak.⁶³⁰ Sovjetiske borgere ble dekorert slik at de som hadde kommando over operasjonene til henholdsvis lands og sjøs, marsjall av Sovjetunionen Kirill A. Afanasievitsj og admiral Arseni G. Golovko, begge ble tildelt Storkors av St. Olavs orden. Lavere generaler og admiraler ble

⁶²⁷ FD, KDK, H.O.K. til FD, «Ad Krigsmedaljen til personell som har deltatt i Finnmarksfelttoget 1944», 18. oktober 1945.

⁶²⁸ FD, KDK, mappe «Ang. krigsteatermedalje til Bergkp 2».

⁶²⁹ NRKs nettsider, <http://www.nrk.no/programmer/tv/brennpunkt/1.7576293>, publisert først 5. april 2011, lest 20. mai 2016.

⁶³⁰ Alfred Carini var skipsfører på D/S Henry Beacon som deltok i redningen av befolkningen fra Sorøya. Skipet ble senket av tyske fly. Mannskapet lot de norske flyktingene gå i livbåtene. Hele mannskapet omkom, alle de norske flyktingene berget livet. Carini ble tildelt Krigskorset med sverd post mortem ved kgl.res. av 4. januar 1946. Mannskapet, i alt 45 mann, ble tildelt Krigsmedaljen post mortem. Keith N. Allen ble tildelt Krigskorset med sverd post mortem ved kgl.res. av 9. mars 1945 etter at flyet han førte ble skutt ned av et sovjetisk slagskip utenfor Murmansk. Han hadde vært på oppdrag over Norge, og satte livet til slik at de fire andre besetningsmedlemmene berget seg ut i fallskjerm.

utnevnt til Kommandør med stjerne, mens oberster og lavere offiserer ble tildelt Haakon VII's Frihetskors, som på det tidspunktet rangerte etter St. Olavsmedaljen med ekegren.⁶³¹ Totalt gikk 35 frihetskors til sovjetiske offiserer. Norske dekorasjoner til utlendinger må sees som diplomatiske virkemidler og er ikke direkte sammenlignbare med norske dekorasjoner til nordmenn. På samme måte er en rekke nordmenn tildelt utenlandske dekorasjoner.

De som deltok i frigjøringen Finnmark hadde utvilsomt en krevende tjeneste. På den annen side kan det neppe hevdes at situasjonen for sivilbefolkningen generelt var bedre enn den soldatene opplevde, og det å slite med strabasiøse klimatiske forhold og minefare har ikke til nå vært årsak til dekorering utover en deltakermedalje. Enkelte kom imidlertid i strid med tyske avdelinger, opplevde minesprengninger og bisto under ekstraordinære omstendigheter. Flere av disse er dekorert. Forslag om dekorering av denne gruppen har kommet i flere omganger, uten at det er gjort noe særskilt, utover at minstekravet for tjeneste for kvalifisering til Deltagermedaljen ble satt til én måned, mot fire måneder for Hæren ellers. Det finnes ingenting som tyder på at hemmelighold, manglende kunnskap eller politiske forhold har medført at dem som deltok i Finnmarks frigjøring ble holdt utenfor dekorasjonsvesenet.

⁶³¹ VG, 16. september 1946.

«Å kjempe og falle for Norges sak» - Krigsmedaljen post mortem

«*Dulce et decorum est pro patria mori* – det er skjønt og ærefullt å dø for fedrelandet», oppmuntret den romerske dikteren Horats sine medborgere da Roma var omringet av fiender.⁶³² Utsagnet har, særlig etter fremveksten av nasjonalstaten på 1800-tallet, blitt brukt av mange som uttrykk for det høyeste offer individet kan gi for fellesskapet. Før gjennombruddet av moderniteten i det 20. århundre var Horats' ideal en sentral verdi i mange europeiske forsvars-institusjoner og ble gjerne innprentet i fremtidige offiserer. Sitatet pryder da også en av veggene på kapellet til det britiske militærakademiet Sandhurst og kan gjenfinnes på den amerikanske æresgravlunden Arlington utenfor Washington D.C. Selv om Wilfred Owen under første verdenskrig brukte utsagnet som utgangspunkt for sin kritikk av den glorifiserte krig han bevitnet i skyttergravene, er Horats' ord også en påminnelse om det høyeste offer en stat kan kreve av sine borgere. Det er dette som danner bakteppet for spørsmålet om hvordan norske myndigheter valgte å hedre nordmenn som kjempet og falt for Norges sak i årene 1940–45. Den påfølgende redegjørelse og drøfting ser nærmere på bruken av Krigsmedaljen for å hedre dem som kjempet og falt for Norges sak. Av spesiell interesse er de spesifikke kriterier som kom til å danne grunnlaget for posthum dekorering. Hvordan ble kriteriene utformet? Hvilke konsekvenser fikk de for tildelingene? Hvem ble ansett som kvalifisert og hvem ble ekskludert? Fantes det enkeltpersoner eller grupper som fortjente anerkjennelse fra myndighetene for å ha kjempet og gitt sitt liv for Norges sak? Hva er konsekvensene av en eventuell etterdekorering, hvilket omfang vil den få, og kan dette utløse nye skjevheter?

Kort tid etter frigjøringen av Norge i mai 1945 gjorde norske myndigheter en endring i statuttene for Krigsmedaljen. De som under krigsårene hadde kjempet og falt for Norge, skulle tildeles Krigsmedaljen post mortem.⁶³³ Bakgrunnen for denne endringen var et forslag fremlagt for Krigsdekorasjonsrådet i London om å kunne dekorere dem som hadde «kjempet i de norske styrker og handelsflåten og falt for Norges sak uten å kunne påvise en bestemt innsats».⁶³⁴ Hva man hadde gjort skulle ikke være avgjørende, så lenge man hadde *kjempet*, og var tilknyttet en av de to *godkjente organisasjoner* og var død *som følge av innsatsen*. Rådet later til å ha ment at enhver deltaker i «de norske styrker og Handelsflåten» per definisjon

⁶³² Horatius Flaccus, Quintus, *Horats' oder og breve*, København: C.A. Reitzel. 1855, s. 137.

⁶³³ RA, FD, Londonarkivet, eske 2598, mappe 336-4, kgl.res. av 18. mai 1945 «Om opprettelse av Haakon den 7de's Frihetskors og Haakon den 7de's Frihetsmedalje».

⁶³⁴ RA, FD, Londonarkivet, eske 2556, mappe 151, «Opprettelse av en 'Tjenesteorden'».

«kjempet», slik at innsatsen ikke trengte å bli verifisert. I så fall var dette et skritt i retning av sjablongregler; kvalifisering ved kvantitative kriterier som måneder, antall tokter – og nå døden. Kravet kokte med andre ord ned til krav om *organisasjonstilknytning, tjeneste og årsakssammenheng* mellom tjenesten og døden. Forslaget om å dekorere falne militære og krigsseilere var fremsatt av Hærens Overkommando, og Krigsdekorasjonsrådet var enig.⁶³⁵ Det skulle vise seg at til tross for de endrede statuttene eksisterte det betydelig usikkerhet om hvilke falne medlemmer av de norske styrker som burde og kunne dekoreres for å ha falt for Norges sak.

De endrede statuttene for Krigsmedaljen førte også til at medlemmer av Milorg, som offisielt var en del av Forsvaret, nå kunne vurderes for dekorering, og det var i den forbindelse at en nærmere spesifisering av de kvalifiserende krav for posthum tildeling ble definert. Selv om Hjemmestyrkenes Råd sommeren 1946 frasa seg muligheten til å innstille sine folk for dekorasjoner for bragd, skulle de døde altså kunne hedres med Krigsmedaljen.⁶³⁶ Bestemmelsen om post mortem-tildeling av Krigsmedaljen til de falne, også fra Hjemmestyrkene, fikk sin vel-signelse av forsvarsminister Jens Chr. Hauge da Forsvarsdepartementet uttalte følgende sommeren 1946:

[Vi anser] det for riktig at også personell som har tjenestegjort i H.S. og falt for Norges sak tildeles Krigsmedaljen post mortem. Det er her ikke tale om dekorering for alminnelige bedrifter, som en forstår H.S. er prinsipielt imot, men å hedre en mann (kvinne) som ofret sitt liv i kampen for Fedrelandet.⁶³⁷

I den forbindelse ble det imidlertid fastslått at Krigsmedaljen post mortem bare skulle utdeles til de falnes nærmeste *etterlatte*.⁶³⁸ Altså: ingen etterlatte, ingen dekorasjon. I et oppsummerende notat i sakens anledning, kommenterte justisminister O.C. Gundersen at post mortem-dekorasjonene burde «gis til de etterlatte etter avdøde som ikke har vist unasjonalt eller annet uverdigg forhold og hvis dødsfall skyldes deltagelse i den nasjonale kamp eller overgrep fra okkupasjonsmaktens eller Nasjonal Samlings side.»⁶³⁹ Gundersen formulerte med dette et femte og siste kriterium: Ingen *diskvalifiserende forhold*. Bare den som til-

⁶³⁵ RA, FD, Londonarkivet, eske 2790, mappe 1346, FD til FFK, 28. april 1945.

⁶³⁶ RA, Fmins arkiv 1945–51. eske 5, mappe «Hjemmestyrkene og Milorg 1946–1947», Torbjørn Endrerud til B.[jarne] Thorstensen, utkast til aviskunngjøring [med Jens Chr. Huges håndskrevne korreksjoner], 26. april 1946; Bjarne [Thorstensens] oversendelsesbrev av 29. april 1946 til Jens [Chr. Hauge]; Hauge til Thorstensen 30. april 1946; ARBARK, NKP D sakarkiv 1948, Jens Chr. Hauge, «Krigsmedaljen Post Mortem til personer som er falt i de militære organisasjoner ved hjemmefronten», 16. juli 1946.

⁶³⁷ NHM, NHM 367 Hjemmestyrkens råd. boks 8, FD til HS' råd «Krigsmedaljen – Post Mortem – til personell som er falt for Norges sak», 5. juni 1946.

⁶³⁸ RA, SMK, RA/S-1005/A/Aa/L0004, referat fra regjeringskonferansen 4. juni 1946, sak 27.

⁶³⁹ FD, KDR, notat av 7. juni 1946 [justisminister O.C.] G.[undersen].

fredsstilte de fem kravene: 1) organisasjonstilknytning, 2) rammet i egenskap av kjempende, 3) årsakssammenheng mellom tjeneste og død, 4) etterlatte og 5) ingen diskvalifiserende forhold, skulle kunne dekoreres med Krigsmedaljen post mortem.

Et ytterligere forsøk på å presisere kravene for å kvalifisere den avdøde for Krigsmedaljen kom da oppgaven med å søke etter kandidater fra hjemmefronten ble desentralisert. Forsvarsdepartementet fortolket begrepet «hjemmefrontens folk» som Hjemmestyrkene, altså Milorg, og ingen andre. I likhet med tildeling av HS-nålen og Deltagermedaljen, ble det overlatt Milorgs distriktssjefer å peke ut dem som skulle ha Krigsmedaljen post mortem. Det virker ikke som om andre organisasjoner enn Milorg kom i betraktning for dekorering. Hjemmestyrkenes Råd ble bedt om å sende inn oppgaver over «personell som falt under, eller som følge av sin tjeneste i Hjemmestyrkene.»⁶⁴⁰ Det later ikke til at nærmere retningslinjer ble gitt. Et brev fra Forsvarsdepartementet til Hjemmestyrkenes Råd ga en litt fastere anvisning for hvilke dødsfall som var dekoreringsverdige: kandidaten måtte være *rammet under aktiv tjeneste* i Milorg, og døden skulle følge som en *konsekvens av tjenesten*. Departementet stilte ikke krav om at døden var inntrådt i kamp med fienden; døden kunne være *en avledet årsak av tjenesten*. Døden som konsekvens av arrestasjon og fangenskap lå følgelig innenfor definisjonen. Noen ny endring av Krigsmedaljens statutter ble ikke ansett nødvendig. Noe senere besluttet man under regjeringsskonferanse i juli 1945 at saker om utmerkelser og forfremmelser ble fremmet, men ikke realitetsbehandlet av regjeringen.⁶⁴¹ Dermed forsvant den politiske prøving av sakene. Trolig mente regjeringen sommeren 1945 at regelverket var så fullstendig og klart at dekorasjonssakene nå kunne overlates til dekorasjonsbyråkratiet.

Praksis

Da det ikke eksisterte noen detaljerte retningslinjer, fikk praksis en avgjørende betydning for Krigsmedaljens bruk i posthume tildelinger. Siden de samme bestemmelser for krigsmedaljens statutter kom til anvendelse for Milorg og de regulære styrker, er det naturlig å gå ut fra at de to gruppene gjorde seg fortjent til Krigsmedaljen etter noenlunde like kriterier. Stikkprøver av 25 dødsfall i hær, marine og flyvåpen som ikke direkte skyldtes krigshandlinger, viser at slike dødsfall ble hedret med Krigsmedaljen post mortem dersom døden var en konsekvens av tjenesten, for eksempel øvelsesflyging eller -skyting. For handelsflåten var det samme tilfellet for dem som satte livet til ved skipsforlis. Derimot ble epidemiske syk-

⁶⁴⁰ RA, Fmins arkiv 1945–51, eske 5, mappe «Hjemmestyrkene og Milorg 1946–1947», FD til HS' råd, 5. juni 1946.

⁶⁴¹ RA, SMK, RA/S-1005/A/Aa/L0004, referat fra regjeringsskonferansen 10. juli 1945, sak 7.

dommer, sykehusoperasjoner av annet enn krigsskader, selvmord, trafikkulykker utenom tjenesten og fall over bord utenfor krigssonen ikke belønnet med posthum dekorasjon.⁶⁴² Imidlertid ble selvmord under forhør av Milorg-medlemmer vurdert annerledes enn i de norske styrkene. For Milorg forelå årsakssammenheng hvis hensikten var å verne om hemmeligheter. I all hovedsak er inntrykket at posthum tildeling for de regulære norske styrkene etter 1940 er utført med grundighet i henhold til de kriterier og den praksis som ble innført fra 1945. En foreløpig gjennomgang av felttoget i 1940 viser imidlertid at det eksisterer tilfeller der personer som synes kvalifisert, ikke er dekorert. Følgende liste er et eksempel på det:

- Robert Elstad, I.R. 14, omkom i togulykken ved Tiltne 3. mai 1940. Ikke tildelt Krigsmedaljen post mortem, slik de øvrige omkomne i ulykken.⁶⁴³
- Jakob Rønneseth, menig, I.R. 9, deltok i kampene langs Bergensbanen og falt 20. april 1940. Ikke tildelt Krigsmedaljen post mortem.⁶⁴⁴
- Martin E. Sylte, I.R. 5, skadet under bombingene av Setnesmoen 30. april 1940. Døde på Orknøylene 8. mai samme år. Ikke tildelt Krigsmedaljen post mortem.⁶⁴⁵

I tillegg til disse kjente tilfellene kan det eksistere andre kandidater som ikke er vurdert. Det kan pr. i dag ikke anslås med nøyaktighet hvor mange mulige kandidater som ikke er dekorert, men det er høyst trolig ikke mer enn en håndfull når det gjelder felttoget i 1940. Stikkprøver gjort i registre som *Våre falne* viser at det også kan finnes enkelttilfeller blant de mange tusen nordmenn som tjenestegjorde i de regulære norske styrkene ute etter sommeren 1940.

Når det gjelder dekorering av falne medlemmer fra Milorg, er det samlede bildet mer uklart, og det kan påvises tilfeller der personer trolig burde ha vært dekorert. En gjennomgang av *Våre falne* viser at minst 38 personer som er registrert som medlemmer av Milorg og som ble henrettet, falt i kamp, døde i tjenesten, begikk selvmord under forhør, ble skutt, døde under tortur eller ble drept under flukt, *ikke* er dekorert med Krigsmedaljen. I disse sakene vil dødsfallene kunne anses å være en følge av tjenesten i Milorg. Et annet misforhold eksisterer mellom de registrerte personer som døde i tyske leire og fengsler, ved sykdom og i ulykker

⁶⁴² RA, FD, Londonarkivet, eske 2560; eske 2561.

⁶⁴³ Trygve Sandvik, *Operasjonene til lands i Nord-Norge 1940, bd. 2: operasjonene etter gjenerobringen av Gratangen til demobiliseringen. Vår vakt i Finnmark*, Oslo: FKA, 1965, s. 62.

⁶⁴⁴ *Våre falne* bd. 3, s. 757, <http://www.nb.no/nbsok/nb/8e9c7315fe8070be90429e0cc8458c36?index=19767>, lest 23. mai 2016.

⁶⁴⁵ *Våre falne* bd. 4, s. 292, <http://www.nb.no/nbsok/nb/53871b2572707419cc268a87c4f80116?index=39303>, lest 23. mai 2016.

som er udekorerte og de 123 som døde av slike årsaker som *er* dekorert.⁶⁴⁶ I begge eksemplene kan forklaringen være enten reelle feil eller at man ved tidligere gjennomgang av sakene har konkludert med at nevnte tildelingskriterier ikke var oppfylt. Det er uansett forståelig at tildeling til døde medlemmer av Milorg bød på utfordringer. Det åpenbare behovet for strengt hemmelighold førte til manglende dokumentasjon, anonyme kontakter og uklare kommando-forhold. En skarp kontrast til det rapportbaserte arbeidet som i prinsippet eksisterte hos de regulære norske styrkene. Disse forholdene har trolig vært med på å skape uklarhet knyttet til omstendighetene ved enkelte krigsrelaterte dødsfall. I tillegg vet vi at vurderingen av kandidater for posthume utmerkelser også kan ha inkludert et høyst uoffisielt verdighets-kriterium knyttet til den avdødes opptreden under tortur og avstraffelse. Det kan dermed være slik at en kandidats evne, eller manglende evne, til å motstå tortur og å lekke informasjon under såkalt skjerpet avhør kan ha fått konsekvenser for om han eller hun er tildelt Krigsmedaljen for å falle for Norges sak. En etterprøving av et slikt uoffisielt kriterium er naturligvis svært ressurskrevende, om det i det hele tatt er mulig.

I søken etter nærmere opplysninger som kan kaste lys over post mortem-dekorasjonene til medlemmer av Milorg har prosjektet vært i kontakt med Norges Hjemmefrontmuseum, og ifølge førsteamanuensis Frode Færøy er det få kilder på dette området.⁶⁴⁷ Etter hans mening kan den løse organiseringen av Milorg og de løse forbindelsene til frittstående grupper de første krigsårene forklare det høye antall medlemmer av Milorg som tilsynelatende kunne vært dekorert. De store utskiftningene av lokale ledere i Milorg i 1944 tappet dessuten organisasjonen for hukommelse. Sannsynligheten for å komme i betraktning for post mortem-dekorering var derfor trolig større jo senere man falt. Det bør også nevnes at uverdige forhold på mottakers – altså nærståendes, side, også kan ha vært årsak til at det ikke er tildelt noen dekorasjon. Det kan også være tilfeller av manglende pårørende, som medførte at det ikke ble tildelt noen dekorasjon.

⁶⁴⁶ Statistisk sentralbyrå oppgir f.eks. at 492 av 10 262 norske krigsrelaterte dødsfall var i politisk fangenskap. <https://ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/492-dode-i-politisk-fangenskap>, lest 20. mai 2016.

⁶⁴⁷ Samtale 3. april 2014.

Kommunister og partisaner

I motsetning til Milorg, som ble offisielt anerkjent som en del av Forsvaret, var verken den kommunistiske motstandsbevegelsen eller partisanene i Finnmark og Nord-Troms omfattet av det som etter krigsmedaljen statutter var å anse som «de norske styrker». Til tross for dette kan det se ut til at de kommunistiske sabotasjegruppene og NKP gikk med på å følge Hjemmefrontledelsens dekorasjonspraksis. Et slikt utsagn finner støtte i NKPs tidligere nevnte forslag til Krigsmedaljen post mortem for 219 av deres medlemmer. Forsvarsdepartementet, som mottok forslagene høsten 1948, utarbeidet et forslag til resolusjon for kandidatene, men etterlyste samtidig mer informasjon om enkelte av de innsendte forslag. Det kan ikke synliggjøres at NKP besvarte denne forespørselen, og sakene ble ikke fremmet i statsråd.⁶⁴⁸ Enkelte av dem var allerede tildelt Krigsmedaljen post mortem, for tjeneste bl.a. i handelsflåten og Milorg. Andre ser ut til å stå på listen utelukkende fordi de var medlemmer av NKP, uten at de ellers tilfredsstilte kriteriene. Listen var således et dårlig utgangspunkt for dekorering, og det ser det ut til at saksbehandleren den gangen var klar over. En gjennomgang av utdelte dekorasjoner viser at enkelte andre falne kommunister har mottatt Krigsmedaljen post mortem, men da fordi de er innrapportert av Milorg.

Flere nordmenn flyktet fra Finnmark til Sovjetunionen under den tyske okkupasjonen. En del av disse fikk militær opplæring og virket som etterretningsagenter i Norge under sovjetisk kommando og er i ettertiden blitt kjent som partisaner. Partisanene har ikke vært regnet som del av den norske hjemmefronten.⁶⁴⁹ Deres virksomhet ble ikke utført i forståelse med regjeringen i London, og de var ikke underordnet eller samarbeidet med Hjemmestyrkenes Sentralledelse (SL). De var derfor ikke å regne som aktuelle for Krigsmedaljen post mortem da statuttene ble endret i 1945. På den annen side gjorde partisanene, på et mer overordnet plan, felles sak med Hjemmestyrkene: motstand mot okkupanten og Nasjonal Samling. De norske partisaner som overlevde krigen fikk ingen norsk anerkjennelse for sin innsats i frihetskampen før i nyere tid. Først 40 år etter krigen fikk partisanene myndighetenes påskjønnelse for sin krigsinnsats i form av deltakermedaljer til de gjenlevende. Ingen falne partisaner har mottatt Krigsmedaljen post mortem.

⁶⁴⁸ I sitt svar til NKP etterspurte FD ytterligere dokumentasjon for 42 av sakene. Det har ikke lyktes å avdekke om denne dokumentasjonen ble levert, se NKP til FD, 24. september 1948.

⁶⁴⁹ Sverre Kjeldstadli, *Hjemmestyrkene: hovedtrekk av den militære motstanden under okkupasjonen*, Oslo: Aschehoug, 1959, s. 17–18.

En foreløpig gjennomgang av kildematerialet viser at medlemmer av den kommunistiske motstandsbevegelsen som falt under krigen i stor grad ikke er dekorert med Krigsmedaljen post mortem. Det er imidlertid vanskelig å avgjøre om dette er utfall av manglende dokumentasjon, en planlagt strategi eller forglemmelse. Konsekvensen av slik manglende dekorering er at representanter for norsk motstand som falt under krigen er ulikt behandlet. Et tilfelle er oppsynsmann Knut Haugneland, en av dem som sto på NKPs liste til Forsvarsdepartementet. Haugneland ble arrestert under Gestapos aksjoner mot de kommunistiske motstandsgruppene i Stavanger våren 1944, og kort tid etter henrettet på Trandum sammen med flere andre fra både kommunistisk og ikke-kommunistisk motstandsbevegelse.⁶⁵⁰ Her ble han gravlagt i fellesgrav sammen med elleve andre som drev illegalt arbeid i Stavangerområdet. Fem av dem var knyttet til Milorg og ble innrapportert for posthum dekorering høsten 1948. De er alle tildelt Krigsmedaljen post mortem. De seks andre var medlemmer av den kommunistiske motstandsbevegelsen og er ikke dekorert.⁶⁵¹ Et par andre eksempler på medlemmer av den kommunistiske motstanden som ikke er dekorert er:

- Johan Albert Flønes var med i en kommunistisk gruppe i Trondheim. Han ble arrestert i februar 1943 og henrettet i mai 1943.
- Arne Gauslaa var formann i Norges Kommunistiske Ungdomsforbund og redaktør av Klassekampen. Han drev illegalt organisasjonsarbeid. Drept i skuddveksling med Gestapo i oktober 1942.
- Rigmor Margrete Hansen var med i Osvald-gruppen, meget benyttet som kurér. Hun gjemte våpen hjemme og ble arrestert i august 1942. Hansen ble drept på Grini i oktober 1942.
- Sigurd Peter Hansen var med i Osvald-gruppen. Han drev sabotasje mot hangarer og fly på Værnes. Han var med på sabotasjen i Henrik Ibsens gate i Oslo og ble arrestert august 1942. Han ble skutt i Trondheim i september 1942. Gift med Rigmor Margrete Hansen.
- Harald Andreas Gerotti Slåttelid ledet det illegale kommunistiske parti i Odda under krigen. Han organiserte illegale grupper og ble arrestert i mai 1942, skutt på Trandum i mars 1943.
- Håkon Marinius Sunde var medlem av Osvald-gruppen. Han ble arrestert i april 1943 og henrettet på Trandum i mars 1944.

Det kan være flere årsaker til at disse og andre falne medlemmer fra den kommunistiske motstandskampen ikke er dekorert.

De nordmenn som kjempet som såkalte partisaner under sovjetrussisk kommando faller utenfor den gjeldende fortolkningen av «norske styrker». Spørsmålet er om den tolkningen

⁶⁵⁰ Knut Stahl og Trygve Wyller, *Motstandskampen 1940–1945*, Stavanger: Stabenfeldt, 1962, s. 249.

⁶⁵¹ Status til den gjenværende personen er ukjent.

fremdeles skal ligge til grunn eller om man kan se partisanenes innsats i et større bilde av den samlede norske innsatsen. Det hersker usikkerhet om hvor mange nordmenn som deltok i det sovjetiske etterretningsarbeidet, men av de nærmere 100 personer som var i aktiv tjeneste som partisan eller hjelper ble 23 arrestert og henrettet, ti falt i kamp og to omkom. Et utvalg av falne norske partisaner og deres hjelpere:

- Gunnar Berg reiste til Sovjetunionen i september 1940 og tilbake til Norge ved juletid. Han falt i kamp i oktober 1941 på Langbunes i Finnmark.
- Kåre Timann Figenschou falt i kamp mot tyske soldater høsten 1943 i Finnmark.
- Åge Bernhard Halvari var norsk partisan. Han ble tatt til fange 1943 under oppklaring i Hamningberg og henrettet i september 1944. Han er tildelt Den røde stjernes orden.
- Markus K. Karlsen ble arrestert i juni 1942 for å ha skjult russiske agenter. Han ble skutt og drept i august 1942.
- Gustav Adolf Söderholm ble arrestert i juni 1942 for å ha skjult russiske agenter. Han ble skutt og drept i august 1942.
- Ragnar Gustav Söderholm ble arrestert juni 1942 for å ha skjult russiske agenter. Han ble skutt og drept i august 1942.
- Rolf Kristoffer Söderström dro til Sovjetunionen i september 1940 og kom i russisk tjeneste. Flyet som skulle bringe ham til spesialoppdrag i Norge ble skutt ned over Petsamo i oktober 1942.

Æres den som æres bør

Gjennomgangen over har synliggjort at det er flere problemer ved praksis for tildeling av Krigsmedaljen post mortem. Et sentralt spørsmål er om kriteriene, slik de nedfelte seg i praksis etter 1945, skal anses å være tolket for strengt. Kritiske spørsmål kan stilles til de grenser som ble trukket etter 1945: skal det «å bli rammet i egenskap av kjempende» omfatte sykdom, fangenskap og ulykker? De påfølgende eksempler viser hvor vanskelig en slik grensdragning er:

- Grete Sofie Eilertsen, som omkom i en sabotasjebrann natt til 21. mai 1944 i Wergelandsveien 3 i Oslo, der hun oppholdt seg for å arbeide i en illegal organisasjon. Hun er ikke dekorert med Krigsmedaljen post mortem.
- Cæsar Ekholdt som var med på å formidle illegale nyheter og ble arrestert mai 1942. Etter opphold på Grini og mishandling på Victoria terrasse slapp han ut august 1942. Syk og nedbrutt døde han i februar 1943.
- Egil Sande Andersen arbeidet som kurér for hjemmefronten frem til han ble arrestert i januar 1944. Han ble sendt til Tyskland, men døde da det tyske troppetransportskipet «Westphalen» forliste i september 1944 etter å ha truffet en drivmine. Sammen med Andersen omkom 34 andre norske fanger. Ingen av disse er tildelt Krigsmedaljen post mortem.

De nevnte kandidater er ikke dekorert og illustrer utfordringene med å etablere tydelige og utelukkende kategorier og kriterier for tildeling av Krigsmedaljen post mortem. Hvordan man

definerer og tolker sammenheng mellom tjeneste og død, samt det å kunne klassifiseres som «kjempende» er diskutabile variabler.

Både gjennom kildesøk og mottatte forslag har det vært mulig å komme frem til eksempler på kandidater fra de regulære og irregulære norske styrker som ikke har mottatt Krigsmedaljen post mortem. Dette til tross for at de tilsynelatende har oppfylt kriteriene. Det kan virke som om falske medlemmer av Milorg har blitt utsatt for varierende praksis og at tilfeldigheter har fått avgjørende betydning ved tildeling, jf. tidligere utsagn om tidspunkt for når noen falt. Et utvalg av oppføringer i *Våre falne* tyder på at enkeltpersoner kan være forbigått eller oversett:

- Leif Karsten Wiersholm var med i motstandsbevegelsen og brukte hjemmet som dekningssted for politiske flyktninger. Skutt og hardt såret utenfor hjemmet i februar 1945, døde på sykehus juli 1945.
- Brynhild Strøm ble arrestert for illegalt arbeid 17. mai 1942, døde samme kveld på Victoria terrasse av mishandling under forhør.
- Hermann Johannes Sønju var med i etterretningstjenesten, ga ut illegale aviser. Ettersøkt, angitt i dekning på en gård på Modum. Satte seg til motverge under arrestasjonen oktober 1942, skutt sammen med en Arne Gauslaa.

De nevnte personer oppfyller de tre kriteriene om organisasjonstilknytning; rammet i egen-skap av kjempende og årsakssammenheng mellom tjeneste og død. Er da disse sakene eksempler på forglemmelse, eller kan det være slik at de ikke har oppfylt de to siste kriterier – etterlatte og ingen diskvalifiserende forhold?

Kravet om at en kandidat til Krigsmedaljen post mortem måtte ha slektninger i direkte oppad- eller nedstigende linje som kunne motta medaljen på den avdødes vegne, synes å ha en mer praktisk og emosjonell forklaring enn noe annet. Formell tildeling av en krigsdekorasjon finner sted ved kongelig resolusjon og krever ingen fysisk tilstedeværelse fra mottakeren. Det viser at norske myndigheter, gjennom sitt krav om nære slektninger ønsket å gi den avdødes familie et minne om den som var falt. Men skal fraværet av nære slektninger være diskvalifiserende fra å hedre noen som har ofret livet for Norge? Selv om det ikke skulle eksistere nære slektninger til den avdøde, så må dekorasjonen anses som en offisiell anerkjennelse fra staten til den enkelte borger som har ofret sitt liv for fellesskapet. Burde da ikke staten hedre dette offer? Dette fraværet kunne løses ved at man fant en verdig erstatter som kunne motta dekorasjonen på vegne av den avdøde. I juni 2015 mottok for eksempel Command Sergeant Major Louis Wilson fra New York Army National Guard *Congressional Medal of Honor*, USAs høyeste militære påskjønnelse, på vegne av Henry Johnson. Afro-amerikanske Johnson ble hedret for sin innsats i Frankrike under første verdenskrig, men da amerikanske myndigheter ikke kunne spore noen slektninger var det Wilson, en representant for avdelingen

Johnson tilhørte, som fikk æren av å motta medaljen.⁶⁵² En tilsvarende løsning kunne også vurderes av norske myndigheter dersom man valgte å endre på dette kriteriet ved tildeling av Krigsmedaljen post mortem.

Bruken og tolkningen av verdighetskriteriet for Krigsmedaljen post mortem forblir en vanskelig faktor. Det er forståelig at norske myndigheter i 1945 ikke ønsket å dele ut krigsmedaljer post mortem til etterlatte som var medlemmer av Nasjonal Samling eller på annen måte hadde vist en unasjonal holdning. Den generelle stemningen i opinionen ville ikke tillatt en slik handling. Spørsmålet er om myndighetene skal anse seg bundet av dette i dag? Her har man innført krav om forhold som ligger utenfor den enkelte kandidats kontroll. Det er et eien-dommelig kriterium, sett i lys av norsk krigshistorie som er fylt med familiehistorier om delte lojaliteter.⁶⁵³

En tilsvarende kritikk kan rettes mot verdighetskriteriets uoffisielle bruk i forbindelse med en persons evne til å motstå tortur. Dette kravet har aldri vært nedfelt i noe dokument eller annen offisiell parole, men påstander har sirkulert om at personer som under avhør og tortur enten røpet eller anga andre ikke fikk tildelt Krigsmedaljen post mortem. Avstand i tid kan være med på å dempe de følelsesmessige reaksjonene overfor dem som i fiendens hender «sprakk» for lett, men er det slik at norske myndigheter skal avgjøre når og om en person har utstått *nok* tortur for å bli tildelt en krigsdekorasjon? Den selvpålagte taushetsplikt som har eksistert blant deltakerne i motstandskampen om dette tema, gjør det ytterst krevende – hvis det i det hele tatt er mulig – å etterprove slike påstander. En annen utfordring er tilfeller der personer, som senere er falt, frivillig har gitt informasjon til fienden som igjen kan ha medført at andre i motstandskampen har blitt arrestert eller drept. Hvordan skal slike tilfeller vurderes, og hva er mulig å dokumentere i dag? Det kan derfor være umulig å fastslå om noen som har om-kommet under tortur eller senere blitt henrettet skulle eller ikke skulle vært tildelt Krigs-medaljen post mortem.

⁶⁵² «Because Johnson has no living relatives, Wilson, a retired Rochester police officer and the highest ranking enlisted Soldier in the 10,400-member New York Army National Guard, will accept the medal from President Barack Obama on his behalf», <https://dmna.ny.gov/pressroom/?id=1432213869>, lest 19. mai 2016.

⁶⁵³ Den norske motstandsmannen, senere offiser tilknyttet Forsvarets etterretningsstjeneste, Christian Christensen, forteller i sin selvbiografi om sin fetter, frontkjemper og nasjonalsosialist Per Imerslund, som forsøkte å overbevise Christensen om at de to skulle rømme til Storbritannia sammen våren 1940, Christian Christensen, *Mitt hode på et fat*, Oslo: Aschehoug, 1980, s. 22–23. Per Imerslund hadde for øvrig utstrakt kontakt med flere representanter for den norske motstandsbevegelsen, Terje Emberland, og Bernt Roughtvedt, *Det ariske idol: forfatteren, eventyryren og nazisten Per Imerslund*, Oslo: Aschehoug, 2005.

Ved å endre statuttene for Krigsmedaljen våren 1945 innførte norske myndigheter et pålegg om at Krigsmedaljen skulle tildeles post mortem til de nordmenn og utenlandske statsborgere som i løpet av krigen hadde kjempet og falt som del av de norske styrkene eller handelsflåten. Krigsmedaljen skulle være et siste hedersbevis til dem som hadde gitt det ytterste offer i kampen for Norges frigjøring. I et slikt perspektiv ble dermed medaljen mer til minne om en persons offer enn en påskjønnelse for innsats. En nærliggende forklaring på en slik beslutning må søkes i et allment behov for følelsesmessig å kunne håndtere det faktum at flere tusen norske borgere hadde mistet livet som en direkte konsekvens av fem krigsår. Tanken på dem som var borte hang over det frigjorte Norge, og i sin første nyttårstale etter hjemkomsten la Kong Haakon spesielt vekt på hvor viktig det var for landet å minnes dem som var falt:

Vi har i dag et fritt Norge. Vi har ikke opplevd friheten uten store omkostninger. Det er i dag en tom plass i mange norske hjem. Og mange av de kjære som kjempet for sitt land, både her hjemme og i utlandet er ikke kommet tilbake. Men vi minnes dem alle med ærbødighet og takknemlighet, og lyser fred over deres minne. Når vi nå om noen timer går inn i det nye år skal vi minnes våre døde og huske på at de gav sitt liv for et fritt og bedre Norge. Vi skal arbeide videre i deres ånd for å skape et land hvor alle nordmenn kan få det godt, og vi skal ta fatt med friskt mot og med blikket rettet fremover mot de store oppgaver som venter oss.⁶⁵⁴

I lys av et slikt ønske om å hedre dem som var falt ble derfor statuttene for posthum tildeling av Krigsmedaljen utformet med tanke på åpenhet og inkludering. De endrede reglene krevde at kandidaten hadde en form for organisasjonstilknytning til de norske styrker, hadde tjenestegjort og at det eksisterte en årsakssammenheng mellom tjeneste og død. I den praksis som ble etablert viste det seg imidlertid at for å kvalifisere for å ha «kjempet og falt for Norges sak» var det ytterligere krav som måtte overholdes. Kravene om etterlatte og verdighet kan virke noe eiendommelige når man studerer dem sju tiår senere, men de hadde en rasjonell forklaring i sin samtid.

Ut fra de etablerte fem kriterier er det utdelt om lag 4 700 Krigsmedaljer post mortem. Den største andelen av disse er tildelt nordmenn som tjenestegjorde i handelsflåten – noe over 2 000. Marinen fikk omtrent 800, Hæren 750, og ca. 380 medaljer ble tildelt medlemmer av Hjemmestyrkene. Flyvåpnene mottok om lag 300 og de hemmelige tjenester 110.

Sammenligner man antall utdelte Krigsmedaljer post mortem med det totale antall norske borgere som omkom under krigen (mellom 10 og 11 000), vil man kunne argumentere for at norske myndigheter var rundhåndet i sin utdeling til dem som falt. Likevel er det her påvist flere tilfeller der kandidater er kan være forbigått.

⁶⁵⁴ Nasjonalbiblioteket, NRK-arkiv, nyttårstale 1945, «Kong Haakon taler», sendt 31. desember 1945.

De etablerte kriterier og praksis for tildeling til de regulære og de irregulære norske styrker var i utgangspunktet like, men tildeling av krigsdekorasjoner er verken matematikk eller jus. Det oppsto skjevheter. Det ligger i dekorasjonsinstituttets natur og er et resultat av den skjønnsmessige vurdering som gjøres i hvert enkelt tilfelle. Noen ganger kan det ha vært manglende innrapportering, fravær av dokumentasjon, eller enkeltpersoners snevre tolkning av kriteriene. Dette gjør det vanskelig å vurdere årsaken til at enkeltpersoner og grupper ikke er dekorert. Likevel er det spørsmål som gjenstår: Hvor går grensen for «å bli rammet i egen-skap av kjempende»? Hvor strengt skal verdighetskriteriene tolkes? Hvorfor er ikke flere falne fra den kommunistiske motstandsbevegelsen dekorert post mortem? Og hvordan skal norske myndigheter stille seg til de falne partisaner? En nærmere prøving av disse spørsmålene ville innebære meget omfattende undersøkelser på individuelt nivå.

Det er trolig flere hundre nordmenn som kunne vært vurdert for Krigsmedaljen post mortem for å kjempe og falle for Norges sak. Disse er kanskje ikke de første man tenker på som «glemte helter» etter andre verdenskrig. De innsendte forslag om dekorering viser likevel at mange er opptatt av offeraspektet og legger vel så stor vekt på belastning og lidelse som på tapphet, ledelse og innsatsens betydning.

Det er mulig å identifisere udekorerte falne som oppfyller statuttens kriterier. Noen av dem, men ikke alle. Det er neppe mulig å gjøre dette uten å skape nye skjevheter.

Kilder og litteratur

Kilder

Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek (Arbark)

Norges Kommunistiske Partis arkiv

Arkivverket

Digitalarkivet

Nygaardsvold-regjeringen i London

Riksarkivet (RA)

Forsvaret, Distriktskommando Finnmark/ Avsnittskommando Finnmark/Norsk militærmisjon til Russland. RAFA-4978

Forsvarets krigshistoriske avdeling 1933–1980

Forsvarsdepartementet, arkivet 1940–1945, 1940–1946 RA/RAFA-2062

Forsvarsdepartementets dekorasjonskanselli

Forsvarsdepartementets etterretningskontor

Justisdepartementet, Innsynsutvalget

RA/PA-1525 Grenselosers og kurerers forening

Norges Hjemmefrontmuseum (NHM)

FO II 8.2 MP A2.6

FO II/8.5 FD/E - F.O. II Section V (S.I.S.) Sentralarkiv

FO IV Boks 3, 14, 28, 36 og 130

HS-D 13 G boks 23

HS-D 14.2 G boks 1

HS-D 20.2 G Boks 1 Mappe 2

NHM 15D Dokumentsamling KP Linge

NHM 16 Ragnar Ulstein AS 7 MP 50

NHM 20A Dokumentsamling spesialoperasjoner (KP Linge)

NHM 119A Sjømilitær beredskap

NHM 186i Bjørn Rørholt

NHM 200e

NHM 281 Dokumentsamling

NHM 340 Veteranforeningen Lingeklubben boks 15

NHM 355 Alf Sanengen boks 6

NHM 367 Hjemmestyrkenes råd Boks 8

NHM 386 Dokumentsamling diverse

Nasjonalbiblioteket (NB)

National Archives, Kew (NA)

WO Records created or inherited by the War Office, Armed Forces, Judge Advocate General, and related bodies

National Archives and Records Administration, Washington, D.C. (NARA)

Records of the Office of Strategic Services
World War II Collection of seized enemy records
RG 319 Records of the Army Staff
RG 242 NA Collection of foreign records seized
RG 498 Records of Headquarters, European Theater of Operations, United States Army
(World War II), 1942 – 1947
T-315 R-1621, 210. tyske divisjons arkiv

Marinemuseet (MMU)

Hjalmar Berges personellmappe

Politiets sikkerhetstjenestes arkiv (PST)

Personarkiv/personmapper.

St. Olavs Ordens Kansellis arkiv

Litteratur

- Abrahamsen, Rolf. *Forsvar av Ofotbanen*. Narvik: R. Abrahamsen, 1997.
_____. *Våre hedrede og våre falne nordmenn i kampen om Narvik 1940*. Narvik: R. Abrahamsen, 1997.
- Albrigtsen, Roger. *Sepals: hemmelige baser på svensk jord 1944–1945*. Harstad: Forlaget Kristiansen, 2008.
- Andenæs, Johs. *Det vanskelige oppgjøret: rettsoppgjøret etter okkupasjonen*. Oslo: Tanum-Norli, 1980.
- Andersen, Trygve. *Finnmark landforsvar 1944–1994*. Alta: Finnmark landforsvar, 1994.
_____. *Varanger bataljons historie 1898–1995*. Porsangmoen: Finnmark regiment, 1997.
- Andresen, Ruth. *Fra norsk sanitets historie: sjefsøster forteller om kvinners innsats i militær sykepleie*. Oslo: NKS-forlaget, 1986.
- Arneberg, Sven T. og Kristian Hosar. *Vi dro mot nord: tyskernes skildring av felttoget i Norge april 1940*. Oslo: Vega, 2012. Først utgitt 1989.
- Arnesen, Finn. *Våre flygere i kamp: luftkrigen i Norge 1940*. Oslo, 1962.
- Backer, O.F. *Krigsfotografen*. Bergen: Eide, 1946.
- Backer, O.F., Per E. Danielsen og Per Waage. *Øya i ingenmannsland*. Oslo: Aschehoug, 1946.
- Barbier, Mary Kathryn. *D-Day Deception: Operation Fortitude and the Normandy Invasion*. London: Prager, 2007.
- Barstad, Tor Arne. *Pelle-gruppa: sabotører på Østlandet 1944–45*. Oslo: Cappelen, 1987.
_____. *Sabotasjen i Oslo-området 1944–45*. Oslo: Universitetsforlaget, 1975.

- Berg, Johan Helge og Olav Volla. *Fjellkrigen 1940: Lapphaugen–Bjørnffjell: en ukronet seier: Bn I og Bn II/IR 16 i 6. divisjons felttog*. Stjørdal: eget forlag, 1999.
- _____. *I Tronderbataljonens fotspor – 50 år etter: Gratangen 1940*. Trondheim: Wennbergs, 1991.
- Berg, John. *Lotten fra Hegra*. Oslo: Cappelen Damm, 1991.
- _____. *Krigsskolen i London 1942–43*. Oslo: J. Berg, 2000.
- Berg, Pål A. *Kirke i krig: Den norske kirke under 2. verdenskrig*. Oslo: Genesis, 1999.
- Berger, Aase. *Flyktningelos i grenseland - loser fra Halden til Grue Finnskog under Andre verdenskrig*. Lillehammer, Thorsrud, lokalhistorisk forlag, 1998.
- Bergh, Trond og Knut Einar Eriksen. *Den hemmelige krigen: overvåking i Norge 1914–1997*. Bd. 1. *Overvåkingssystemet bygges opp 1914–1955*. Oslo: Cappelen Akademisk, 1998.
- _____. *Den hemmelige krigen: overvåking i Norge 1914–1997*. Bd. 2. *Storhetstid og stormkast 1955–1997*. Oslo: Cappelen Akademisk, 1998.
- Berntsen, Harald. *I malstrommen: Johan Nygaardsvold 1879–1952*. Oslo: Aschehoug, 1991.
- Billière, Peter de la. *Supreme Courage: Heroic Stories from 150 Years of the Victoria Cross*. London: Little, Brown, 2004.
- Bjugn, Johs. (red.). «KP. 7/II/I.R. 15». Inneholder Brun, Henrik, «En kompanisjef og hans kompani på Narvikfronten 1940», skrevet 1950. Svolve, 1992.
- Bjørnsen, Bjørn. *En mann kalt Gulosten*. Oslo: Bjørnsen & Schram, 1968.
- _____. *Narvik 1940*. Oslo: Gyldendal, 1980.
- Blindheim, Svein. *Offiser i krig og fred*. Oslo: Samlaget, 1981.
- Blomdal, Odd E. *Krigens rett*. Oslo: Forsvarets sanitet, 1974.
- Borchgrevink, N. *Polititroppene i Sverige 1943–1945*. Oslo: Hærens stab, 1968.
- Borge, Baard. «Quisling's Mayors: the Führer principle in Norwegian municipalities during World War II». I Bruno De Wever, Herman van Goethem og Nico Wouters (red.). *Local Government in Occupied Europe (1939–1945)*. Gent: Academia Press, 2006.
- Borgersrud, Lars. *Fiendebilde Wollweber: svart propaganda i kald krig*. Oslo: Oktober, 2001.
- _____. *Konspirasjon og kapitulasjon: nytt lys på forsvarshistorien fra 1814 til 1940*. Oslo: Oktober, 2010.
- _____. *Nodvendig innsats: sabotorene som skapte den aktive motstanden*. Oslo: Universitetsforlaget, 1997.
- _____. *Wollweber-organisasjonen i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget, 1997.
- Borgersrud, Lars og Inge Bjørnar Eriksen. *Sabotører i vest: Sabotasjeorganisasjonen på Vestlandet 1940–1945*. Bergen: Bodoni, 2015.
- Brun, Håkon (red.). *Årbok for Vågan historielag: Skolp 2014*. Kabelvåg: Vågan historielag, 2014.
- Buchner, Alex. *Kampf im Gebirge: Erfahrungen und Erkenntnisse des Gebirgskrieges*. München-Lochhausen: Schild, 1957.
- Børsum, Lise. *Fange i Ravensbrück*. Oslo: Gyldendal, 1946.
- Carlsen, Ingvald B. *Kirkefronten i Norge under okkupasjonen 1940–1945*. Oslo: Aschehoug, 1945.
- Carruthers, Bob. *Hitler's forgotten armies: combat in Norway and Finland*. Henley in Arden: Coda, 2012.
- Christensen, Christian A.R. *Dåd: heltemot av mange slag*. Oslo: Orion, 2009.
- _____. *Mitt hode på et fat*. Oslo: Aschehoug, 1980.
- Christensen, Dag. *Den skjulte hånd: historien om Einar Johansen: britenes toppagent i Nord-Norge under krigen*. Oslo: Damm, 1990.
- Christensen, Jan og Arnfinn Moland. *Myter om krigen i Norge 1940–1945*. Dilling: Nova, 2011.
- Christie, H. C. *Den norske kirke i kamp*. Oslo: Land og Kirke, 1945.

- Christophersen, Egil. *Vestfold i krig*. Tønsberg: Bokkomitéen Vestfold i krig, 1989.
- Conradi, Morten og Alf Skjeseth. *Osvald: storsabotøren Asbjørn Sunde*. Spartacus: Oslo, 2015.
- Corell, Synne. *Krigens ettertid: okkupasjonshistorien i norske historiebøker*. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010.
- Cruickshank, Charles. *SOE in Scandinavia*. Oxford: Oxford University Press, 1986.
- Dahl, A.D. *Med Alta bataljon mot tyskerne*. Oslo: Aschehoug, 1945.
- Dahl, Hans Fredrik, Hans Kirchhoff, Joachim Lund og Lars-Erik Vaale (red.). *Danske tilstander Norske tilstander 1940–45: forskjeller og likheter under tysk okkupasjon 1940–45*. Oslo: Press, 2010.
- Dahlø, Rolf. *Skjebnetråder: en historie om de ukjente krigerne*. Oslo: Schibsted, 2001.
- Derry, T.K. *Det britiske felttog i Norge 1940*. Oslo: Gyldendal, 1953.
- Det norske fallskjermkompani i Storbritannia 1942–45: tjeneste, skadehyppighet og senfølger, spesielt ryggbesvær i etterkrigstiden*. Oslo: Krigsinvalideforbundet, 1986.
- Duckers, Peter. *The Victoria Cross*. Oxford: Shire Library, 2011.
- Eide, Knut, Johannes Bjugn, Oddvar Jenssen, Bendiks Norman og Olav Ravn (red.). *BSIN: Befalsskolen for infanteriet i Nord-Norge 1899–1999*. Harstad: BSIN, 1999.
- Eikli, Gunnar. *Fra flukt til Sverige til krig i Finnmark*. Hamar: Eikli Media, 2005.
- Eitinger, Leo, Ottar Vold, og Lars Weisæth. *Krigsskader og senvirkninger: krigspensjonering gjennom 50 år*. Oslo: Rikstrygdeverket, 1995.
- Emberland, Terje. *Det ariske idol: forfatteren, eventyreren og nazisten Per Imerslund*. Oslo: Aschehoug, 2005.
- Enoksen, Ivar. *Tusen glemte menn: og historien om den egentlige James Bond*. Oslo: Schibsted, 2005.
- Eriksen, Ane Ringheim. *Stalins norske fanger*. Oslo: Spartacus, 2012.
- Eriksen, Anne. *Det var noe annet under krigen: 2. verdenskrig i norsk kollektivtradisjon*. Oslo: Pax, 1995.
- _____. *Historie, minne og myte*. Oslo: Pax, 1999.
- Eriksen, Hans Kr. *De kuer oss aldri! Jorgund Sivertsen og partisanene: en kvinnesaga om krig og tortur, smerter, sorg og lidelse*. Senja: Nordkalott-Forlaget, 1993.
- _____. *Partisanenes dod*. Oslo: Tiden, 1972.
- _____. *Partisaner i Finnmark*. Oslo: Tiden, 1969.
- _____. *Partisaner i nord*. Oslo: Tiden, 1979.
- Faye, Wilhelm (red.). *Operasjonene i Kristiansand–Setesdals-avsnittet. Bd. 2*. Oslo: Den krigshistoriske avdeling, 1953.
- Feltbataljon V og dens saga*. Oslo: Fabritius, 1946.
- Fjørli, Eystein. *Den norske hær i Storbritannia 1940–1945*. Oslo: Tanum-Norli, 1982.
- Fjørtoft, Kjell. *Lille-Moskva: den glemte krigen*. Oslo: Gyldendal, 1983.
- _____. *På feil side: den andre krigen*. Oslo: Gyldendal, 1991.
- _____. *Vi fikk vår frihet: Finnmark høsten 1944*. Oslo: Gyldendal, 1984.
- Frøystad, Ivar. *Fra hesterygg til stridsvogn*. Oslo: Cappelen, 1979.
- Fure, Odd-Bjørn og Tom B. Jensen. *Mellomkrigstid: 1920–1940*. Bd. 3
- Furre, Berge. *Norsk historie 1905–1990: vårt hundreår*. Oslo: Samlaget, 1992.
- Gebhardt, James F. *The Petsamo–Kirkenes operation: Soviet breakthrough and pursuit in the Arctic, October 1944*. Fort Leavenworth, Kansas: Combat Studies Institute, U.S. Army Command and General Staff College, 1990.
- Gerhardsen, Einar. *Felleskap i krig og fred: erindringer 1940–45*. Oslo: Tiden, 1970.
- Getz, Ole B. *Fra krigen i Nord-Trøndelag: fektningsrapport*. Oslo, 1940.
- Giertsen, Børre R.(red.). *Norsk fangeleksikon: Grinifangene*. Oslo: Cappelen, 1946.

- Gjelsvik, Tore. *Hjemmefronten: den sivile motstand under okkupasjonen 1940–1945*. Oslo: Cappelen, 2013.
- _____. *Norwegian Resistance 1940–45*. London, 1979.
- Gjems-Onstad, Erik. *DURHAM: hemmelige operasjoner i Trondelag mot tysk okkupasjonsmakt 1943–45*. Atnbrua: Solli, 1981.
- _____. (red.). *Krigskorset og St. Olavsmedaljen med ekegren*. Oslo: Grøndahl Dreyer, 1995.
- Gjendemsjø, Lars. *Kristian Stein og hans menn: til minne om våre dode kamerater*. Bergen: Kristian Stein-organisasjonen, 1948.
- Gjeruldsen, Sven Gj. og Egil Vindorum. *Retningslinjer for ordener og medaljer*. Oslo: Det Kongelige Hoff, 2005.
- Gjeseth, Gullow. *Norsk veteranpolitikk etter 1945. Oslo Files on Defence and Security* 3/2012. Oslo: Institutt for forsvarsstudier.
- Grieg-Smith, Sven-Erik. *De hvite englene: historien om Bjørn West*. Bergen: Bodoni, 2010.
- Grimnes, Ole Kristian. *Et flyktningesamfunn vokser fram: nordmenn i Sverige 1940–45*. Oslo: Aschehoug, 1969.
- _____. *Norge under okkupasjonen*. Oslo: Aschehoug, 1983.
- Guhnfeldt, Cato. *Marius: skiloper, jageress, krigsfange: Marius Eriksens historie*. Oslo: Wings, 2002.
- Güettler, Kalle. *Frivilliga: två unga människors kamp under andra världskriget*. Stockholm: Bonnier Carlsen, 1997.
- Gyllenhaal, Lars, og James F. Gebhardt. *Slaget om Nordkalotten: Sveriges roll i tyska och allierade operationer i norr*. Lund: Historiska Meda, 1999.
- Haga, Arnfinn. *Alta bataljon 1940*. Oslo: Cappelen, 1998.
- Hagen, Odd og Per Hagen. *Motstandsmannen Odd Hagen: [erindringer 1940–45]*. Per Hagen, 2012.
- Hagtvet, Bernt, Bjørn Arne Steine og Øystein Sørensen (red.). *Ideologi og terror*. Oslo: Dreyer, 2011.
- Hallberg, Harald. *Norske dekorasjoner: tildelt med bånd til å bæres på uniform eller sivil antrekk*. Ålgård: Dreyer Bok, 2012.
- Halle, Gunnar. *Flyvåpnets innsats under krigen: Ferry (Transport) Command, Bomber Command, Special services (SOE), Stockholmsruten*. Oslo, 1981.
- Halvorsen, Terje. *Mellom Moskva og Berlin: Norges Kommunistiske Parti under ikke-angrepspakten mellom Sovjetunionen og Tyskland 23. august 1939–22. juni 1941*. Oslo: Falken, 1996.
- Hambro, Johan. *C.J. Hambro: liv og drom*. Oslo: Aschehoug, 1984.
- Handeland, Oscar. *Kristent samråd i kirkekampen*. Bergen: Lunde, 1945.
- Hansson, Per. *Hver tiende mann måtte dø: fra konvoifarten under siste krig*. Oslo: Gyldendal, 1967.
- Hansteen, Wilhelm. *Operasjonene til lands på Vestlandet og i Hallingdal og Numedal. Bd. 15*. Oslo: Forsvarets krigshistoriske avdeling, 1971.
- Harjo, Osvald. *Moskva kjenner ingen tårer*. Oslo: Tiden, 1956.
- Hatledal, Kristin. *Kvinnekamp: historia om norske motstandskvinner*. Oslo: Samlaget, 2011.
- Hauge, Andreas og Knut Werner-Hagen. *Bagn 1940*. Oslo: Forsvarsmuseet, 2001.
- Heimark, Bruce H. *The OSS Norwegian Special Operations Group in World War II*. Praeger: Westport, Conn., 1994.
- Hertzberg, Niels. *Operasjonene i Ådalen og i Valdres. Krigen i Norge 1940, bd. 10*. Oslo: Forsvarets krigshistoriske avdeling, 1962.
- _____. *Operasjonene på Ringerike og Hadeland. Bd. 7*. Oslo: Forsvarets krigshistoriske avdeling, 1960.

- Hieronymussen, Paul. *Orders, medals and decorations of Britain and Europe: in colour*. London: Blandford Press, 1975. 2. utg.
- Historien om Skottlandsbrigaden 1940–1945: fortalt av noen av dem som tjenestegjorde der*. Porsgrunn: Forlaget Grenland, 1997.
- Hjelmtveit, Nils. *Vekstår og vargtid*. Oslo: Aschehoug, 1969.
- Hobson, Rolf og Tom Kristiansen. *Total krig, nøytralitet og politisk splittelse 1905–1940*. Bd. 3 i *Norsk forsvarshistorie*. Bergen: Eide, 2001.
- Holtmark, Sven G. (red.). *Naboer i frykt og forventning: Norge og Russland 1917–2014*. Oslo: Pax, 2015.
- Hovland, Torkel. *General Carl Gustav Fleischer: storhet og fall*. Oslo: Aschehoug, 2005.
- Huitfeldt, Tønne. *De norske partisanene i Finnmark 1941–1944: i skyggen av den kalde krigen*. Oslo: Institutt for forsvarsstudier, 1997.
- Horatius Flaccus, Quintus. *Horats oder og breve*, København: C.A. Reitzel, 1855.
- Hurum, Gerd Vold og Cato Guhnfeldt (red.). *En kvinne ved navn «Truls»: fra motstandskamp til Kon-Tiki*. Bærum: Wings, 2006.
- Haarstad, Gunnar. *I hemmelig tjeneste*. Oslo: Aschehoug, 1988.
- Ilsaas, Per, Olav Ravn og Nils Ryeng. *Også vi da det ble krevet: Hyldmo-bataljonen i alliert kamp på Narvik-fronten*. Stamsund: Orkana, 2002.
- Innstilling fra Undersøkelseskommissjonen av 1945 [Innstilling I–V]: Utenriks- og forsvarspolitikken under regjeringen Nygaardsvold til 7. juni 1940; Administrasjonsrådet; Riksrådsforhandlingene; Høyesterett; Fylkesmennene og nyordningen av kommunene 1940*. Oslo, 1946.
- Isachsen, Harald. *De risikerte livet: sterke personlige skildringer fra motstandskampen i Harstad og Hålogaland under 2. verdenskrig*. Harstad: Vågsfjord krigshistorie, 2013.
- Jacobsen, Alf R. *Rod August: den virkelige historien om partisanenes skjebne*. Oslo: Aschehoug, 2005.
- Jaklin, Asbjørn. *Nordfronten: Hitlers skjebneområde*. Oslo: Gyldendal, 2006.
- Jensen, Erling, Per Ratvik og Ragnar Ulstein. *Kompani Linge*, Oslo: Gyldendal, 1962.
- Jensen, Jørgen (red.). *Operasjonene i Glåmadalforet, Trysil og Rendalen*. Bd. 3 Oslo: Den krigshistoriske avdeling, 1953.
- _____. *Operasjonene i Sor-Trøndelag og nordre del av Hedmark fylke*. Bd. 5. Oslo: Den krigshistoriske avdeling, 1956.
- Jentoft, Morten. *Mennesker ved en grense: en beretning om folk i Øst-Finnmark i historiens drama*, Oslo: Gyldendal, 2005.
- Jersov, Aleksej. *Norge er mine fosterbrødres land*. Murmansk: upublisert manuskript, 1999.
- Joakimsen, Oddmund. *Narvik 1940: Nazi-Tysklands første tilbakeslag under 2. verdenskrig*. Harstad: Sør-Troms museum, Midt-Troms museum og Nordland Røde Kors krigsminnemuseum, 2010.
- Johansen, Nils Henry. *Krigen i nord: fra Murmansk til Arnøy*. Kirkenes: eget forlag, 1996.
- Johansson, Anders. *Den glemte armé: i skyggen av hjemmefronten*. Oslo: Damm, 2007.
- Johnsen, J. (red.). *Operasjonene i Rogaland og Haugesund–Indre Hardangeravsnittet*. Bd. 1. Oslo: Den krigshistoriske avdeling, 1952.
- _____. *Operasjonene ved Telemark infanteriregiment nr. 3 og Kongsberg luftvern: operasjonene i Telemark: operasjonene i Roldal*. Bd. 6. Oslo: Den krigshistoriske avdeling, 1956.
- Jonassen, Mari. *Alt hva modrene har kjempet: kvinner i motstand 1940–45*. Oslo: Aschehoug, 2011.
- Jovanović, Cveja. *Flukt til friheten: fra nazi-dødsleire i Norge*. Oslo: Gyldendal, 1985.
- Kjeldstadli, Sverre. *Hjemmestyrkene: hovedtrekk av den militære motstanden under okkupasjonen*. Oslo: Aschehoug, 1959.

- Knorring, Göran von. *Utan kvinnorna hade det inte gått: Norge-Sverige 1940–1945*. Furudal International – Svensk/norsk kultursenter, 2008.
- Kolsrud, Ole. *En splintret stat: regjeringskontorene 1940–1945*. Oslo: Universitetsforlaget, 2004.
- _____. *Rekonstruksjon og reform: regjeringskontorene 1945–2005*. Oslo: Universitetsforlaget, 2008.
- Kraglund, Ivar og Arnfinn Moland. *Hjemmefront. Norge i krig, bd. 6*. Oslo: Aschehoug, 1987.
- Kristiansen, Egil M. *Kampen mot tyske fallskjermjegere – og norske byråkrater*. Stange: Stange historielag, 2010.
- Kristiansen, Tom. *Forsvarsdepartementets historie 1814–2014: bind 1 fra enevælde til folkestyre 1814–1940*. Oslo: Fagbokforlaget, 2014.
- Kristoffersen, Terje. *De tause heltene: 830S: i livsfarlig oppdrag for norsk etterretning og sikringstjeneste 1940–45*. Porsgrunn: Norgesforlaget, 2009.
- Krokan, Lillian. *De gjorde sin plikt – og mer enn det!: telekvinnenes innsats under 2. verdenskrig*. Oslo: Norsk Telemuseum, 2000.
- Kyllingmark, Håkon og Per Norvik. *Lagspill – i krig og fred*. Oslo: Gyldendal, 1981.
- Lagrou, Pieter. *The legacy of Nazi occupation: patriotic memory and national recovery in Western Europe 1945–1965*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Langeland, Oliver H. *Dommer ikke*. Oslo: Familieforlaget, 2009.
- Larsen, Otto. *Jeg var Sovjet-spion*. Oslo: Cappelen, 1954.
- Larsen, Stein Ugelvik. *I krigens kjolvann: nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid*. Oslo: Universitetsforlaget, 1999.
- Lein, Magne. *Spioner i eget land: norske radiooperatører i Secret Service, Kompani Linge, XU, Milorg og sovjetisk tjeneste 1940–45*. Oslo: Genesis, 2003.
- Lenz, Claudia og Trond Risto Nilssen. *Fortiden i nåtiden: nye veier i formidlingen av andre verdenskrigs historie*. Oslo: Universitetsforlaget, 2011.
- Lie, Haakon. *Krigstid*. Oslo: Tiden, 1982.
- Lie, Trygve. *Leve eller dø: Norge i krig*. Oslo: Tiden, 1955.
- Lillebrænd, P. *I krig langs Begna: minneskrift for Landvernbataljonen av I.R. 6*. Forord av Otto Ruge. Gjøvik: Mariendals Boktrykkeri, 1949.
- Lindbäck-Larsen, Odd. *Generalen og hans testamente: felttoget i Nord-Norge, dets etterspill og livet som politisk fange*. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2009.
- _____. *Krigen i Norge 1940*. Oslo: Forsvarets krigshistoriske avdeling, 1965.
- Luihn, Hans. *De illegale avisene: den frie, hemmelige pressen i Norge under okkupasjonen*. Oslo: Universitetsforlaget, 1960.
- _____. *Den frie hemmelige pressen i Norge under okkupasjonen 1940–45: en fortellende bibliografi*. Oslo: Nasjonalbiblioteket, 1999.
- _____. *Det fjerde våpen: den hemmelige presse i Norge 1940–1945*. Oslo: Universitetsforlaget, 1981.
- Lunde, Jon Vegard. *Hjemmefronten på Hedmarken og i Østerdalen: motstand og ikke-motstand 1940–42*. Lillehammer: Lunde pressetjeneste, 1998.
- Lødrup, Hans. *Læreraksjonens sanne bakgrunn: noen vitneprov*. Kristiansund: [H. Lødrup], 1948.
- Maass, Walter B. *The Netherlands at War: 1940–45*. London: Abelard-Schuman, 1970.
- Mackenzie, William. *The Secret History of SOE: The Special Operations Executive 1940–1945*. London: St. Ermin's Press, 2000. Etter et manuskript skrevet av Mackenzie 1945–48. Gradert frem til år 2000.
- Martinsen, Per Helge. *Rød skygge over D13: kommunistene og Milorg i Stor-Oslo 1940–45*. Oslo: Happy Jam Factory, 2010.

- McDermott, Kevin og Jeremy Agnew. *The Comintern: a History of International Communism from Lenin to Stalin*. London: MacMillan, 1996.
- Melien, Tor Jørgen. *Våre hemmelige soldater: norske spesialstyrker 1940–2012*. Oslo: Spartacus, 2012.
- Minneskriftet 1940–1965: *Hans Majestet Kongens Garde*. Oslo: Aprilgardistene 1940, 1965.
- Moland, Arnfinn. *Over grensen? Hjemmefrontens likvidasjoner under den tyske okkupasjonen av Norge 1940–45*. Oslo: Orion, 1999.
- Munthe, Malcolm. *Sweet is War*. London: Duckworth, 1954.
- Munthe-Kaas, Otto. *Operasjonene gjennom Romerike – Hedemarken – Gudbrandsdalen – Romsdalen, bd. I. Bd. 4.1 i Krigen i Norge 1940*, Oslo: Den krigshistoriske avdeling, 1955.
- _____. *Operasjonene gjennom Romerike – Hedemarken – Gudbrandsdalen – Romsdalen, bd. II. Bd. 4.2 i Krigen i Norge 1940*, Oslo: Den krigshistoriske avdeling, 1955.
- Njølstad, Olav. *Jens Chr. Hauge: fullt og helt*. Oslo: Aschehoug, 2008.
- _____. *Professor Tronstads krig: 9. april 1940–11. mars 1945*. Oslo: Aschehoug, 2012.
- Nordlie, J.H. «Kort oversikt over kampene i Norge våren 1940». I *Innstilling fra Undersøkelseskommisjonen av 1945: bilag, bd. I*. Oslo: Stortinget, 1947, s. 73–116.
- Normann, Harald. *Uheldig generalstab*. Oslo: Pax, 1978.
- Norske kvinners sanitetsforening: tiden og menneskene som skapte den, vekst og virke i femti år, 1896–1946*. Oslo: Norske kvinners sanitetsforenings hovedstyre, 1946.
- NOU 1998: 12 *Alta bataljon*.
- NOU 1990: 7 *Forsvarets arkiver*.
- NOU 1979: 47 *Rapport fra den militære undersøkelseskommisjon av 1946*.
- Nytrøen, Kaleb. *Fremstilling av overvåkingstjenestens virksomhet i Norge i tiden for 9. april 1940*. Oslo: Overvåkingsentralen, 1981.
- Nøkleby, Berit. *Krigsforbrytelser: brudd på krigens lov i Norge 1940–45*, Oslo: Pax, 2004.
- _____. *Skutt blir den... tysk bruk av dødsstraff i Norge 1940–1945*. Oslo: Gyldendal, 1996.
- _____. *Pass godt på Tirpitz!: norske radioagenter i Secret Intelligence Service 1940–1945*. Oslo: Gyldendal, 1988.
- Ottosen, Kristian. *Bak lås og slå: historien om norske kvinner og menn i Hitlers fengsler og tukthus*. Oslo: Aschehoug, 1993.
- Pedersen, Gunnar. *Militær motstand i nord 1940–45: jakten på Tirpitz, Arnoytragedien, operasjon MARTIN og SEPALS*. Tromsø: Universitetsforlaget, 1982.
- Petterson, Arvid. *Fortiet fortid: tragedien Norge aldri forsto: tvangsevakuering og overvintring i Nord-Troms og Finnmark 1944–45*. Hammerfest: Gjenreisningsmuseet for Finnmark og Nord-Troms, 2008.
- Petterøe, Anders. *Den glemte flotilje: de norske motorlaunchene (ML-ene) og deres besetninger 1940–1945*. Oslo: Schibsted, 2001.
- Pryser, Tore. *Hitlers hemmelige agenter: Tysk etterretning i Norge 1939–1945*, Oslo: Universitetsforlaget, 2001.
- _____. *Kvinner i hemmelige tjenester: etterretning i Norden under den annen verdenskrig*. Oslo: Cappelen, 2007.
- _____. *USAs hemmelige agenter: den amerikanske etterretningstjenesten OSS i Norden under andre verdenskrig*. Oslo: Universitetsforlaget, 2010.
- Riste, Olav. «London-regjeringa»: *Norge i krigsalliansen 1940–1945, bd. I 1940–1942: Provetid*. Oslo: Samlaget, 1973.
- _____. «London-regjeringa»: *Norge i krigsalliansen 1940–1945, bd. II 1942–1945: Vegen heim*. Oslo: samlaget, 1979.

- Roberts, Geoffrey. *The Soviet Union and the Origins of the Second World War: Russo-German Relations and the Road to War, 1933–1941*. Basingstoke og London: MacMillan, 1995.
- Roughtvedt, Bernt. *Dødsspillet: en biografi om motstandsmannen Gregers Gram*. Oslo: Cappelen Damm, 2012.
- Ruge, Otto. *Felttoget: general Otto Ruges erindringer fra kampene april–juni 1940*. Oslo: Aschehoug, 1989.
- Rød, Per. *Per Rød, den ukjente sabotør: Per Roeds egen beretning*. Oslo: Mortensen, 1988.
- Rørholt, Bjørn og Bjarne W. Thorsen. *Usynlige soldater: nordmenn i Secret Service forteller*. Oslo: Aschehoug, 1990.
- Sandvik, Harald. *Frigjøringen av Finnmark 1944–1945*. Oslo: Forsvarets krigshistoriske avdeling, 1975.
- Sandvik, Trygve. *Operasjonene til lands i Nord-Norge, bd. I*. Bd. 13 i *Krigen i Norge 1940*. Oslo: Forsvarets krigshistoriske avdeling, 1965.
- _____. *Operasjonene til lands i Nord-Norge, bd. II*. Bd. 14 i *Krigen i Norge 1940*. Oslo: Forsvarets krigshistoriske avdeling, 1965.
- Schie, Einar G. *Rapport om Feltsykehus 6's virksomhet under felttoget i Ofotenavsnittet 9/4 til 10/6 1940*. Oslo: Norsk tidsskrift for militærmedisin, 1946.
- Schiøtz, Eli. *Offiser og krigsfange: norske offiserer i tysk fangenskap – fra oberst Johannes Schiøtz' dagbok*. Kjeller: Genesis, 2007.
- Semb-Johansson, Arne. *Fem år for fred og frihet: med Milorg 1940–1945*. Oslo: Cappelen, 1995.
- Simensen, Siri Walen. *Kvinner under krigen: norske kvinners innsats, erfaringer og hverdag under 2. verdenskrig*. Oslo: Pantagruel, 2009.
- Simenstad, Arne. *Norwegian war decorations awarded to members of the British armed forces 1940–1945*. London: The London Stamp Exchange, 1990.
- Skjønberg, Kari (red.). *Hvor var kvinnene? Elleve kvinner om årene 1945–1960*. Oslo: Gyldendal, 1979.
- Skodvin, Magne. *Norsk historie 1939–1945: krig og okkupasjon*. Oslo: Samlaget, 1991.
- Skogrand, Kjetil. *Alliert i krig og fred: 1940–1970*. Bergen: Eide, 2004.
- Sokolov, D. V. *Nordflåtens sjofolk i kamp for å befri sovjetisk område nord for polarsirkelen (oktober 1944)*. Oslo: Den Krigshistoriske Avdeling, 1956.
- Solhjell, Kåre Olav. *Krigsår i Hallingdal*. Ål: Boknemnda for "Krigsår i Hallingdal", 1995.
- _____. og Friedrich Traphagen. *Fra krig til fred: fokus på Snåsa og Nord-Trøndelag*. Ål: Boksmia, 2001.
- Stahl, Knut og Trygve Wyller. *Motstandskampen 1940–1945*. Stavanger: Stabenfeldt forlag, 1962.
- Stamnes, Ivar. *I panservogn fra Caen til Bryssel: med en norsk offiser i de britiske invasjonstyrker*. Trondheim: F. Brun, 1946.
- Steen, E. A. *Norges sjøkrig 1940–1945, bd. II: Det tyske angrep i Oslofjorden og på Norges sorkyst*. Oslo: Den krigshistoriske avdeling, 1954.
- _____. *Norges sjøkrig 1940–1945, bd. 7. Marinens operasjoner i arktiske farvann og i Island, på Grønland, Jan Mayen og Svalbard*. Oslo: Forsvarets krigshistoriske avdeling, 1960.
- Strande, Paul. *Fallskjermer over Vassfareet*. Oslo: Gyldendal, 1977.
- Sunde, Asbjørn. *Menn i mørket*. Med forord av Lars Borgersrud. Oslo: Spartacus, 2011.
- _____. Første gang utgitt Oslo: Dreyers, 1947.
- Sunde, Harald G. *Partisanene på Øretoppen/Beallječohkka*. Kirkenes: Beallječohkka innovation, 2006.

- Sverdrup, Jakob og Tom B. Jensen. *Inn i storpolitikken: 1940–1949. Norsk utenrikspolitikkshistorie, bd. 4*. Oslo: Universitetsforlaget, 1996.
- Sveri, Elisabeth og Grethe Wærnø. *Kvinnenes forsvarshistorie*. Oslo: Kvinners Frivillige Beredskap, 1990.
- Sveri, Elisabeth. *Kvinner i norsk motstandsbevegelse 1940–1945*. Oslo: Norges Hjemmefrontmuseum, 1991.
- Sveriges förhållande till Danmark och Norge under krigsåren: redogörelser avgivna till den svenska utrikesnämnden av ministern för utrikes ärendena 1941–1945. Stockholm: Norstedts, 1945.
- Sæland, Frode. *Herman Beckers krig: historien om familien Becker og jodene i Rogaland under andre verdenskrig*. Oslo: Aschehoug, 2009.
- Sælen, Frithjof. *Sjetlands-Larsen*. Oslo: Gyldendal, 1989. Første utg. 1947.
- Sæter, Einar og Svein Sæter. *XU: i hemmeleg teneste*. Oslo: Samlaget, 2007. Først utgitt 1995.
- Sæther, Vegard. *Krigsseilerne: en fortelling om glemte helter*. Oslo: Cappelen Damm, 2013.
- Sønsteby, Gunnar. *Rapport fra «Nr 24»*. Oslo: Aschehoug, 1992. Først utgitt 1960.
- Thowsen, Atle. *Handelsflåten i krig 1939–1945: NORTRASHIP – Profitt og patriotisme*. Oslo: Grøndahl og Dreyer, 1992.
- Titlestad, Torgrim. *Frihetskampen i Norge: og historikerne som sviktet*. Oslo: Spartacus, 2010.
- Tofte, Ørnulf. *Spaneren: KGBs menn og metoder*. Oslo: Gyldendal, 1988.
- Torgersen, Rolf Normann. *Ordener*. Oslo: Nye Atheneum, 1987.
- Tumblety, Joan (red.). *Memory and History: understanding memory as source and subject*. Abingdon: Routledge, 2013.
- Ulateig, Egil. *Dagbok frå ein rotnorsk nazist*. Oslo: Samlaget, 1987.
- _____. *De gode mot de onde: verdenskrig, partisaner, likvidasjoner og folkerett*. Oslo: Vega, 2011. Først utgitt 1989.
- _____. *Raud kriger, raud spion*. Oslo: Samlaget, 1989.
- Ulriksen, Ståle. *Den norske forsvarstradisjonen: militærmakt eller folkeforsvar?* Oslo: Pax, 2002.
- Ulstein, Ragnar. *Etterretningstjenesten i Norge 1940–45*. Tre bind. Oslo: Cappelen, 1989–92.
- _____. *Svensketrakfikken*. Tre bind. Oslo, Samlaget, 1974.
- Valvatne, Sigurd. *Med norske ubåter i kamp*. Bergen: Eide, 1954. Også melding av boken i *Norsk Militært Tidsskrift* 1954, s. 576–582.
- Vetlesen, Vesla. *Kommunist og sabotør: Helge Hansens krig*. Oslo: Aschehoug, 2008.
- Wærnø, Grethe. «'Som de vare menn...'». I John Kristen Skogan (red.). *I frigjøringsens spor: artikler i anledning frigjøringsjubileet 1995*. Oslo: Universitetsforlaget, 1995.
- Vaagland, Per Olav. *En infanteribataljon i strid: BN II/IR 15 i slaget om Narvik 1940*. Oslo: Forsvarsmuseet, 2003.
- Wara, Kalle. *Kirkenes–Litsa tur-retur: krigen i bilder*. Oslo: Falken, 1994.
- Werlich, Robert. *Orders and decorations of all nations: ancient and modern, civil and military*. Washington: Quaker Press, 1965.
- Willbanks, James H. (red.). *America's heroes: Medal of Honor Recipients from the Civil War to Afghanistan*. Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2011.
- Williamson, Gordon. *The Iron Cross: a history 1813–1957*. Dorset: Blandford Press, 1983.
- Wormdal, Celine. *Kvinner i krig: gløtt inn i en forsømt samtidshistorie*. Oslo: Aschehoug, 1979.
- Wyller, Thomas Chr. *Nyordning og motstand: en framstilling og en analyse av organisasjonenes politiske funksjon under den tyske okkupasjonen 25.9.1940 - 25.9.1942*. Oslo: Universitetsforlaget, 1959.

- Waage, Johan. *Den høyeste heder*. Oslo: Dreyer, 1967.
- Zachariassen, Aksel. *Spennende år: fra krig til krig med ord og penn*. Oslo: Tiden, 1978.
- Ødegård, Einar. *En konge bombes: Nybergsund 11. april 1940*. Lillehammer: Einar Ødegård, 2007.
- Østbye, Gudbrand. *Krigen i Valdres: 4. brigades operasjoner i krigen 1940*. Oslo: Cammermeyer, 1946.
- Østbye, Gudbrand. *Operasjonene i Nord-Trøndelag. Bd. 12 i Krigen i Norge 1940*. Oslo: Forsvarets krigshistoriske avdeling, 1963.
- Østbye, Gudbrand. *Operasjonene på Vestsiden av Mjøsa – Follebu – Gausdal. Bd. 8*. Oslo: Forsvarets krigshistoriske avdeling, 1960.
- Øyen, Odd m.fl. *Milorg D13 i kamp: episoder fra det hemmelige motstandsarbeidet i Oslo og omegn under okkupasjonen nedtegnet etter Milorg-rapporter og personlige beretninger*. Oslo: Orion, 2007. Utv. utg. Første utg. Oslo: Mortensen, 1961.

Artikler

- Allison, Fred H. "Remembering a Vietnam War Firefight: Changing Perspectives over Time". I Robert Perks og Alistair Thomson (red.). *The Oral History Reader*, andre utgave. Abingdon: Routledge, 2006.
- Berg, John. «Motstandens time, forræderiets årsak.» *Norsk Militært Tidsskrift* 1/1988.
- Béthouart, Marie Émile Antoine. «Operasjonene i Narvik-området». *Morgenbladet* 19. og 20. november 1951.
- Bjørklund, Ivar. «Partisanene og vårt nasjonale krigsminne: motstandsfolk eller kommunister?», *Norsk Militært Tidsskrift*, 1/2016.
- Bratbak, Bjørn. «Polakkenes 'norske' krigsdekorasjon». *Norsk Militært Tidsskrift* 5/1991, s. 8–17.
- Crouthamel, Jason. "Memory as a battlefield: letters by traumatized German veterans and contested memories of the Great War". I Joan Tumblety (red.). *Memory and History: Understanding Memory as Source and Subject*. Abingdon: Routledge, 2013.
- Hagen, Thomas V.H. «Agnes, Liv, Ida og Eva: kvinner og krig på film i Norge». *Nytt blikk: årsskrift fra Stiftelsen Arkivet* 2013.
- Halvorsen, Terje. «Okkupasjonshistorien og de besværlige kommunistene». I Stein Ugelvik Larsen. *I krigens kjolvann: nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid*. Oslo: Universitetsforlaget, 1999.
- Hansen, Jan Ingar. «Da torpedolageret på Østøya ble sprengt». *Forsvarets museer*. <http://forsvaretsmuseer.no/Marinemuseet/Da-torpedolageret-paa-OE-stoeya-ble-sprengt>. Lest 20. mai 2016.
- Henriksen, Kjetil og Sindre Weber. «En bunt reddiker og andre historier om edelt metall». *Fortid* 1/2013.
- Henriksen, Kjetil og Sindre Weber. «Praksis for tildeling av Norske krigsdekorasjoner: handelsflåten og Hjemmestyrkene». *Norsk Militært Tidsskrift* 3/2015.
- Holtmark, Sven G. «Nord-Norge i sovjetisk planlegging 1944–1945». *Ottar* nr. 202, 1994, s. 41–48.
- Kennedy, Rosanne. "Memory, history and the law: testimony and collective memory in Holocaust and Stolen Generations trials." I Joan Tumblety (red.). *Memory and History: Understanding Memory as Source and Subject*. Abingdon: Routledge, 2013.
- Kolsrud, Ole. «Adgang til klausulert materiale: adgangsbestemmelsenes betydning for okkupasjonstidsarkivene». *Arkivmagasinet* 3/1996.
- _____. «Verdenskrigen og lokalhistorien». *Heimen Lokalhistorisk Tidsskrift* 4/1994.
- Kristiansen, Tom. «Forskningen om frigjøringen av Finnmark». *Ottar* nr. 202, 1994, s. 34–40.

- _____. «Krigsplaner og politikk i mellomkrigstiden». Oslo Militære Samfunds nettsider <http://www.oslomilsamfund.no/archive/2004-96/2004-11-15-Krigsplaner+og+politikk+i+mellomkrigstiden>. Lest 20. mai 2016.
- Kvernmo, Halfdan. «Fra kampene i Gratangen 24. og 25. april 1940». *Norges Forsvar* 5/1961, s. 193–195.
- _____. «Fra kampene i Gratangen 24. og 25. april 1940». *Norges Forsvar* 6/1961.
- Lindhjem, Peder. «Milorg D15 i Vestfold». I Rolf Berg og Peder Lindhjem. *Studier i norsk samtidshistorie: Norge og den 2. verdenskrig: militær motstand i Rogaland og Vestfold*. Oslo: Universitetsforlaget, 1972.
- Lorentzen, Svein. «Norsk lokalforvaltning under førerprinsippet.» I Rolf Danielsen og Stein Ugelvik Larsen. *Fra idé til dom: noen trekk fra utviklingen av Nasjonal Samling*. Oslo: Universitetsforlaget, 1976.
- Munthe-Kaas, Otto H. «Krig, evakuering, kapitulasjon». *Norsk Militært Tidsskrift* 1831–1981, s. 361–364.
- Nilssen, Sverre. «Partisanene i Finnmark 1940–45». *Heimevernsbladet* 1956. FMU Bibliotek, 948.181. boks N.
- Oset, Hans-Christian. «Viktigere enn tungtvannsabotasjen». *Gjengangeren* 20. januar 2001. http://www.gjengangeren.no/nyheter/viktigere-enn-tungtvannsabotasjen-1.420769#Scen_1. Lest 20. mai 2016.
- Rautio, Rune. «Partisaner i kamp». I Thor Robertsen (red.). *Fortellinger fra Vardo, Vardø*: Thor Robertsen, 2012.
- Ryeng, Marzel. «Partisaner i Pasvikdalen». I Berit Roth Niemi (red.). *Varanger årbok 1989*, Vadsø: Vadsø historielag og Sør-Varanger historielag, 1989.
- Schanche, Borgny. «Oppholdet i Sovjet og partisanvirksomheten, slik jeg husker den». Berit Roth Niemi (red.). *Varanger årbok 1989*. Vadsø: Vadsø historielag og Sør-Varanger historielag, 1989.
- Schanche, Borgny og Edvard Schanche. «Trygve Eriksens beretning fra sine opplevelser som partisan i nord 1941–1944». *Friheten* 2014, <http://nkpmn.org/Historiesidene/okkupasjonstida/SchancheTrygveEriksen.html>. Lest 20. mai 2016.
- Smith, M. C. «Breaking traditions: Lord Roberts and the Boer War Victoria Crosses.» I *The South African Military History Society Journal*, vol.12 no.2, desember 2001.
- Sørensen, Øystein. «Forskningen om krigen i Norge: tradisjonelle og nye perspektiver». *Nytt norsk tidsskrift* nr. 1/1989, s. 40–58.
- Titlestad, Torgrim. «Politisk press og vitenskapelig integritet: Peder Furubotn i den kalde krigens historieskrivning». *Nytt Norsk Tidsskrift* 2/1997, s. 147–160.
- Tøsse, Sigvart. «Sabotasjen mot jernbanen i Nord-Trøndelag under andre verdenskrig». I *Årbok for Nord-Trøndelag historielag*. Steinkjer: Historielaget, 1983.
- Weber, Sindre. «Partisanene i Finnmark». *Norsk Militært Tidsskrift* 4/2015.
- Werner-Hagen, Knut. «The battle for Narvik: Norwegian platoon leaders in the mountain war». *Truppendienst* 4/2011.
- Øyen, Odd. «Krigsinvalidene 30 år etter». *Forsvaret og samfunnet: utgitt i anledning Oslo Militære Samfunds 150-års jubileum 1. mars 1975*. Oslo: Samfundet, 1975.

Avhandlinger, manuskripter og utredninger

- Antonsen, Jendal. «Senkningen av P/S Norge samt opplevelser i Narvik april–juni 1940». Narvik, 1988.
- Arnulf, Otto. «Fra gutt i fred til mann i krig med de mange gode hjelperne», ikke utgitt, Nesodden, 2005.

- Berg, Reidar A. «Finnmarks frigjøring», ikke utgitt manuskript.
- Cappelen, Didrik (red.). «Noen artikler, rapporter og dokumenter fra Didrik (Dixe) og Gudrun Cappelens krigsopplevelser 1940–1945: spesielt Dixes flukt med Arne Qvenild og Kristian Auberts fantastiske innsats.» Oslo, 2006.
- Dokument nr. 15 (1995–96)*, rapport til Stortinget (Lund-kommisjonen).
- Færøy, Frode. «Fiende eller forbundsfelle?: norske hjemmefront- og eksilorganers forhold til den kommunistiske motstandsbevegelsen (1942–1945)». Avhandling for graden dr.philos. i historie. Universitetet i Oslo, 2014.
- Gjeseth, Gullow, Kjetil Henriksen og Knut Werner-Hagen. «Ad søknad om tildeling av Krigskorset med sverd post mortem til kaptein Eiliv Austlid». Oslo: Institutt for forsvarsstudier, 2008.
- Grieg-Smith, Sven-Erik, Kjetil Henriksen og Sindre Weber. «Norske krigsdekorasjoner for innsats under andre verdenskrig, del 1: dekorasjonspraksis 1940–2009.» Oslo: Forsvarsdepartementets historikerprosjekt, 2012.
- Hansen, Svein. «Bataljonene Matheson (I/IR4) og Torkildsen (Den lette bataljon): personer og hendinger i april 1940». Manuskript, 2012.
- Jenssen, Lita Deinboll. «Bombing or Sabotage? A Young Girl's War Experience and the Destiny of a Resistance Family.»
- Larssen, Lars Martin Lahti. «Krigsdagbok 9 april – 11 juni 1940 av sersjant Lars Larssen kanon-kommandør ved 9. motoriserte batteri av Bergartilleribataljon nr. 3». Narvik: Artilleriregiment nr. 6, 1990.
- Ruud, Jørn W. «Erindringen om andre verdenskrig i Finnmark og Nord-Troms». Masteroppgave i historie. Høgskolen i Bergen - Universitetet i Bergen, våren 2008.
- Schrøder, Ivar T. «Mine opplevelser under nøytralitetsvakten og krigen 1940», ikke utgitt.
- Sjursen, Odd. «Førkrigstid og krigsopplevelser 1940 – 1945 og etterkrigstid». Ikke utgitt, januar 2012.
- Stubbraaten, Per Håvard. Hovedoppgave i historie fra 1972, «MILORG D-14.2 - 1940-1945. Den hemmelige militære motstanden på Ringerike, Hadeland, Sollihøgda og i Hallingdal»
- Trossholmen, Staffan. «Tio unga normän i kampen mot nazismen: veteraner från de norska polistrupperna i Sverige 1943–1945». D-uppsats sosiologi. Göteborgs universitet, 1996.
- Øi, Øyvinn. «Det strategiske overfall». *Norsk Militært Tidsskrift 1831–1981*, s. 248–254.
- Østbye, Gudbrand. «Rapport om 4. brigade i krigen 1940». Bergen, 1941.

Kgl. Resolusjon av 23. mai 1941 om innstiftelse av krigskors og krigsmedalje

Statutter for krigskorset

1. Krigskorset utdeles:

- a. for personlig innsats i kamp.
- b. for andre særlige fortjenester av Norges forsvar.

For personlig innsats i kamp kan krigskorset gis til norske eller utenlandske militære som under krig på særlig fremragende måte har utmerket seg ved personlig tapperhet eller ved ledelsen av troppeavdeling, fartøy eller flygeavdeling under kamp.

Krigskorset kan også gis til norske eller utenlandske personer som har innlagt seg særlige fortjenester av Norges forsvar ved fremragende militær eller sivil virksomhet under krig.

2. Krigskorset er Olavskorset i bronse med riksvåpnet i korsets midte.

Over korset er en krans i hvis ender båndet er festet. Båndet er i Orlogs- og Handelsflaggets farger, rødt, hvitt og blått i samme forhold som flagget.

Hvis krigskorset er delt ut for personlig innsats i kamp er båndet (båndspennen) forsynt med sverd.

3. Krigskorset bæres av norske borgere på venstre side av brystet foran alle andre dekorasjoner. På uniform kan en i stedet for korset bære båndspenne.

4. Krigskorset utdeles av H.M. Kongen i Statsråd etter innstilling:

For militære av Forsvarsdepartementet etter forslag av de militære myndigheter.

For sjømenn av handelsflåten av Handelsdepartementet.

For andre norske sivile enn sjømenn av vedkommende Regjeringsdepartement.

For utlendinger så vel militære som sivile av Utenriksdepartementet.

Alle forslag til dekorering skal forelegges Forsvarsdepartementet til uttalelse før de foredras i Statsråd.

5. I forslag om dekorasjon skal gis en fullstendig fremstilling av de handlinger eller den virksomhet som ligger til grunn for forslaget.

6. Med krigskorset skal følge et diplom hvori gis en kort angivelse av de handlinger eller den virksomhet som ligger til grunn for utdelingen.

7. Krigskorset kan utdeles bare én gang til en og samme person. Men hvis en som har krigskorset igjen utmerker seg slik at han på ny gjør seg fortjent til å få det, blir båndet forsynt med én stjerne for hver gang.

8. Dekorasjonen er personlig eiendom og skal derfor ikke leveres tilbake ved vedkommendes død.

Korset kan utdeles post mortem og overlates nærmeste etterlatte til oppbevaring.

9. Hvis en som har krigskorset viser seg uverdigg til å bære det, kan H.M. Kongen i Statsråd frata ham korset.

Kongelig resolusjon av 18. mai 1945 om opprettelse av en tjenesteorden med 2 klasser, benevnt Haakon den 7des Frihetskors og Haakon den 7des Frihetsmedalje og om endring av statuttene for Krigskorset og Krigsmedaljen, fastsatt ved kongelig resolusjon av 23. mai 1941

[...]

Endrede statutter for Krigskorset

§ 1.

Krigskorset kan utdeles for personlig innsats i kamp eller lignende bedrift til norske eller utenlandske sivile og militære som under krig på særlig fremrakende måte har utmerket seg ved personlig tapperhet eller ved ledelsen av troppeavdeling, fartøy eller flygeavdeling under kamp.

§ 2.

Krigskorset er Olavskorset i bronse med riksvåpnet i korsets midte. Over korset er en krans, i hvis ender båndet er festet. Båndet er i orlogs- og handelsflaggets farger: rødt, hvitt og blått i samme forhold som flagget. Krigskorsets bånd er forsynt med sverd.

§ 3.

Krigskorset bæres av norske borgere på venstre side av brystet foran alle andre dekorasjoner. På uniform kan en istedenfor korset bære båndspenne.

§ 4.

Krigskorset utdeles av H.M. Kongen i statsråd etter innstilling:
For militære og sivile av Forsvarsdepartementet etter forslag av de militære myndigheter.
For sjømenn av handelsflåten av Handelsdepartementet.
For utlendinger så vel militære som sivile av Utenriksdepartementet.
Alle forslag til dekorering skal forelegges Forsvarsdepartementet før de foredras i statsråd.

§ 5.

I forslag om dekorasjon skal gis en fullstendig fremstilling av de handlinger eller den virksomhet som ligger til grunn for forslaget.

§ 6.

Med Krigskorset skal følge et diplom hvori gis en kort angivelse av de handlinger eller den virksomhet som ligger til grunn for utdelingen.

§ 7.

Krigskorset kan utdeles bare én gang til en og samme person. Men hvis en som har Krigskorset igjen utmerker seg slik at han på ny gjør seg fortjent til å få det, blir båndet forsynt med et nytt sverd for hver gang.

§ 8.

Dekorasjonen er personlig eiendom og skal derfor ikke leveres tilbake ved vedkommendes død. Korset kan utdeles post mortem og overlates nærmeste etterlatte til oppbevaring.

§ 9.

Hvis en som har Krigskorset viser seg uverdigg til å bære det, kan H.M. Kongen i statsråd frata ham korset.

Sluttmerknader fra referansegruppen for Forsvarsdepartementets historikerprosjekt

I 2009 bestemte Forsvaret seg for å dele ut Krigskorset med sverd på nytt i forbindelse med utenlandsoppdrag. Frigjøringsdagen 8. mai ble omgjort til en årlig seremoniell veterandag for utdelingen. I 2010 ble en tilsvarende beslutning fattet om utdeling av St. Olavsmedaljen og Krigsmedaljen. En følge av disse beslutningene var at det ble reist spørsmål om det var begått urett mot personer og grupper av nordmenn som ikke var blitt dekorert i tilknytning til andre verdenskrig.

Forsvarsdepartementet nedsatte 22. november 2011 et historikerprosjekt som skulle undersøke spørsmålet og komme med forslag, under ledelse av førstelektor Sven-Erik Grieg-Smith. En referansegruppe for prosjektet ble oppnevnt 1. oktober 2012 bestående av statsstipendiat og dr. philos Lars Borgersrud, ph. d. Synne Corell og lektor Arvid Pettersen. Selve forskningsutvalget ble i første omgang bemannet av to forskere fra Forsvaret i hel stilling. Senere har flere personer blitt engasjert i perioder. Til sammen har utvalget hatt minst 9 årsverk til disposisjon. Referansegruppen har fått tilgang til rapporter. Den første ble tilgjengelig i tilknytning til det første møtet som referansegruppen hadde med utvalget, 11. mars 2013, og den andre kort før 1. juni 2016, til det andre og siste møtet med referansegruppen. Utvalgets siste rapport, som ble sendt oss 24. august 2016, framstår som en lettere redigert versjon av rapporten fra juni.

Referansegruppen har sett det som sin oppgave å ivareta vanlig akademisk og vitenskapelig standard for prosjektet, sikre at oppdaterte forskningsresultater kommer til nytte og påse at prosjektet besvarer de spørsmål som er reist i Forsvarsdepartementets mandat for prosjektet. Referansegruppen har vært opptatt av å utnytte de muligheter som ble åpnet ved departementets beslutninger i 2009 og 2010. I tråd med det la vi til grunn at alle muligheter for å gjenopprette mulig urett måtte kartlegges og utnyttes. Ønsket om å dele ut flere krigsdekorasjoner for innsats under andre verdenskrig er delt av mange. Et slikt ønske bør imøtekommes så langt det er mulig. Det er uheldig om uenigheter om dette skal bidra til splid i årene som kommer, ikke minst av hensyn til oppslutningen om Forsvaret fra en samlet befolkning.

Referansegruppen har ikke blitt gitt anledning til fylle den funksjonen en referansegruppe vanligvis vil ha i akademiske prosjekter. Referansegruppen har kun vært innkalt til to møter i løpet av prosjektets femårige virke. På møtet i juni 2016 fikk vi vite at rapporten vi da var invitert til å diskutere, var blitt oversendt Forsvarsdepartementet løpende i form av delrapporter fra 28. november 2014 til 1. april 2016. På dette møtet framsto utvalget mer opptatt av å tilbakevise våre synspunkter enn å lytte til hva vi hadde å si.

Referansegruppens medlemmer har skrevet inngående notater med kommentarer til de to delrapportene. De synspunktene som er fremmet i disse notatene og på annet vis, er som regel ignorert eller kun tatt inn i rapportene som fotnoter, der de er forsøkt imøtegått av utvalget. Referansegruppens forslag til hvordan man kan gå fram og hvilke grupper som man nokså umiddelbart kunne vurdere til dekorasjoner, er ikke referert i sluttrapporten. Innspill og notater fra referansegruppens medlemmer er ikke referert til, verken i utvalgets innledning om organiseringen av prosjektet eller i litteraturlisten.

Videre har referansegruppen ved flere anledninger gjort utvalget oppmerksom på at det finnes relevant arkivmateriale i flere deponerte personarkiver ved Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek i Oslo. Det framgår av utvalgets siste rapport at disse arkivene fortsatt ikke er konsultert. Referansegruppen har ikke blitt orientert om materiale som utvalget har sendt til eller mottatt fra andre. Vi fikk ikke kjennskap til at prosjektet planla å gå ut offentlig og etterlyse kandidater til dekorasjoner før vi ved selvsyn så det i avisene, ei heller er vi blitt orientert om forslagene som kom inn, annet enn at det dreier seg om 1200 forslag fra rundt 700 forslagsstillere.

På grunnlag av disse erfaringene, mener vi at utvalget har forholdt seg til referansegruppen på en måte som er lite forenelig med oppnevningsskrivet fra departementet av 1. oktober 2012, hvor referansegruppen ble bedt om "å gi faglige råd og veiledninger", og til mandatet for utvalget, hvor det står at referansegruppen skal "kvalitetssikre produktet og bistå til vidsyn". Dette har dessverre ikke vært mulig, fordi utvalget har avvist våre innspill.

Den sivile historieforskningen har vist at det knapt kan være tvil om at den dekorasjonspraksisen som ble fulgt under og etter krigen etterlot seg urett mot en rekke personer og grupper som ytet stor innsats i motstandskampen mot den nazistiske okkupasjonen og dens medløpere. Også utvalget medgir at dette kan ha vært tilfelle. Selv om det kan herske tvil om hva som kan ha vært den direkte årsaken i hvert enkelt tilfelle, og med vissheten om at det er mange vanskeligheter forbundet med å skape full rettferdighet for alle, kan det etter våre oppfatning ikke være tvil om at det er bedre å forsøke å gjenopprette denne uretten der det er mulig, i stedet for å la seg overmanne av alle vanskelighetene. Vi har i tråd med dette kommet med forslag til hvordan dette kunne startes. Utvalget har imidlertid konkludert med å anbefale "at det ikke tildeles flere krigsdekorasjoner for innsats under andre verdenskrig nå". Hovedargumentasjonen er, slik vi forstår utvalgets tekst, at det er umulig å gjenopprette all urett en gang for alle, at man ikke kan dekorere noen uten å skape ny urett mot andre, og at man i mange tilfeller ikke kan innfri datidens (altså krigstiden eller etterkrigstidens) strenge dokumentasjonskrav.

"Forsøk på å rette gamle skjevheter i systemet ville med sikkerhet skapt nye skjevheter", skriver utvalget. Referansegruppen mener at anerkjennelse av innsatsen under andre verdenskrig vil være en prosess, i takt med utviklingen av samfunnets syn på krigen og behovet for konsensus om historien og om Forsvarets rolle i samfunnet videre. Slik kunne utvalgets arbeid være starten på en gjenoppretting av uretten. Erkjennelsen av *mye* urett må ikke bli til hinder for å gjenopprette *noe*, der vi kan. Om man i en slik prosess skaper ny urett, må man også forsøke å rette opp i den når dette blir forstått.

Argumentet om at man ikke kan tildele flere dekorasjoner fordi Forsvarets krigstidige dokumentasjonskrav ikke lengre kan appliseres, er etter vårt syn lite konstruktivt. Vår tid må forholde seg til den dokumentasjonen som finnes nå. På en rekke områder er den slett ikke så dårlig som utvalget vil ha det til. På noen områder finns det i dag større kunnskaper enn vi har hatt tidligere. Det gjelder for eksempel sabotasjen. Selv om det vil kunne skape *vansker* å innfri noen av kravene som utvalget bruker som grunnlag for at man ikke skal foreta seg noe, er det viktigere å se på de *muligheter* som foreligger. Utvalget har snarere brukt argumenter og manglende dokumentasjon på en avvisende og negativ måte, som kan skape grunnlag for å undre seg om utvalget er uenige i sitt

mandat. Når utvalget i sine rapporter gang på gang avviser at det har skjedd urett som følge av politiske vurderinger og forhold, kan dette vanskelig forenes med det departementet skriver i sitt mandat til utvalget:

"I den patriotiske minnekulturen er motstandsarbeidet selve kjernen. Det er derfor viktig å kunne dokumentere at historien til samtlige avdelinger og grupper av krigsdeltakere er blitt gjennomgått og dokumentert. Dette gjelder i særlig grad det kommunistiske motstandsarbeidet i Norge og de norske partisanenes virksomhet i Finnmark. Disse gruppenes innsats har i mindre grad fått en plass i den nasjonale patriotiske erindringen på grunn av den kaldkrigsatmosfæren som rådde grunnen."

Vi kan ikke forstå at Forsvaret er tjent med at denne tilstanden skal fortsette. Det er nå på høy tid å legge konfliktene fra den kalde krigen bak oss.

Det faller utenfor referansegruppens oppgave å foreslå konkrete dekorasjoner. Vi vil imidlertid foreslå noen konstruktive prinsipielle retningslinjer for hvordan dette arbeidet kan komme i gang på kort og noe lengre sikt.

1. Arbeidet med utdeling av Krigskorset med sverd, St. Olavsmedaljen og Krigsmedaljen for innsats under andre verdenskrig må komme i gang snarest. Det må skje etter like prinsipper til nordmenn som gjorde tjeneste i allierte militære formasjoner, uansett hvilken alliert stat det dreier seg om. Dette vil omfatte personellet som gjorde tjeneste i Sabotasjeorganisasjonen ("Osvald-gruppa"), partisanene i Finnmark og Lars Nordbøs etterretningsorganisasjon, på linje med SOE-personell, SIS-personell, Shetlandsgjengen og noen andre UK-baserte tjenester. Retningslinjene må være en viss forholdsmessighet, når anført at SIS-agentene har fått 13 krigskors, mens partisanene i Finnmark ikke har fått noen, SOE-agentene har fått 55, mens "Osvald-folkene" ikke har fått noen.
2. Tilsvarende for personer og grupper fast eller løselig tilknyttet kommunistpartiets (NKP) virksomhet, som for eksempel Pelle-gruppa. Utvalget hevder at disse kandidatene ikke kan dekoreres fordi det omfattes av et vedtak fra Hjemmestyrkenes Råd i 1946 om at hjemmestyrkene ikke skulle dekoreres. Dette vedtaket omfattet imidlertid ikke NKP, fordi partiet ikke var invitert og ikke til stede på dette møtet. Partiet ble heller ikke orientert om vedtaket, på tross av at deres sabotasjevirksomhet, senest gjennom organisasjonen "Sabotørenes landsforbund" hadde underlagt seg Forsvarets retningslinjer og ledelse fra slutten av 1944.
3. Alle som falt som følge av direkte eller indirekte motstandsinnnsats skal dekoreres med Krigsmedaljen post mortem. Dette må inkludere kommunistene og de som ble skutt på Hopseidet 6.-7. mai 1945.
4. Listene over de personene som ble foreslått under innsamlingen av forslag i begynnelsen av 2015 må komme i betraktning. Et hurtigarbeidende utvalg av uavhengige historikere må få i oppdrag å lage en innstilling til Forsvarets dekorasjonsråd.

Oslo og Alta 1. september 2016

Arvid Petterson
Synne Corell
Lars Borgersrud